

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA KMETIJSTVO,
GOZDARSTVO IN PREHRANO

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo

GeograFF 26

Izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji

**Irma Potočnik Slavič, Tomaž Cunder,
Eva Šabec Korbar, Matej Bedrač, Goran Šoster**

Ljubljana 2022

GeograFF 26

Izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji

Avtorji in avtorice: Irma Potočnik Slavič, Tomaž Cunder, Eva Šabec Korbar, Matej Bedrač, Goran Šoster

Urednika: Irma Potočnik Slavič, Tomaž Cunder

Recenzenti: Marko Koščak, Roman Medved, Andrej Udovč

Kartografi: Lena Kropivšek, Lenart Staut, Lea Rebernik, Sašo Stefanovski

Fotografi: Fotografije so iz arhivov LAS Dolina Soče, LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran (krajske: LAS Istre), LAS loškega pogorja, LAS Barje z zaledjem, LAS Med Snežnikom in Nanosom, LAS Za mesto in vas, LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe, LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline, LAS Od Pohorja do Bohorja, LAS Posavje in LAS Prlekija. Fotografije so objavljene v soglasju z navedenimi lokalnimi akcijskimi skupinami.

Fotografije na naslovnici: Irma Potočnik Slavič

Lektor: Rok Janežič

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Oblikovanje in prelom: Aleš Cimprič

Tisk: Birografika Bori d.o.o.

Naklada: 180 izvodov

Prva izdaja

Ljubljana, 2022

Publikacija je brezplačna.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789612970031

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=125120515
ISBN 978-961-297-004-8

E-knjiga
COBISS.SI-ID=124946947
ISBN 978-961-297-003-1 (PDF)

Izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji

GeograFF
26

Izdajo knjige so omogočili:

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

REPUBLIKA SLOVENIJA
**MINISTRSTVO ZA KMETIJSTVO,
GOZDARSTVO IN PREHRANO**

Tisk knjige je sofinanciran iz Mreže za podeželje, Tehnična pomoč Programa razvoja podeželja 2014–2020. Za vsebino publikacije so odgovorni v knjigi navedeni avtorji. Organ upravljanja, določen za izvajanje Programa razvoja podeželja 2014–2020, je Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.

PROGRAM
RAZVOJA
PODEŽELJA

Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja: Evropa investira v podeželje

Pristop LEADER/CLLD se v programskem obdobju 2014–2020 izvaja v okviru treh evropskih investicijskih skladov:

- Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja (EKSRP),
- Evropski sklad za pomorstvo in ribištvo (ESPR),
- Evropski sklad za regionalni razvoj (ESRR).

PROGRAM
RAZVOJA
PODEŽELJA

EVROPSKA UNIJA
EVROPSKI SKLAD ZA
REGIONALNI RAZVOJ
NALOŽBA V VAŠO PRIHODNOST

EVROPSKI STRUKTURNI IN INVESTICIJSKI SKLADI

Knjiga vključuje tudi analizo podatkov izvajanja pristopa LEADER/CLLD za obdobje 2014–2020 ter Trajnostnega razvoja ribiških območij in LEADER za obdobje 2007–2013. Podatke so pripravili: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (kot organ upravljanja za EKSRP in ESPR), Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (SVRK kot organ upravljanja za ESRR) ter Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja (kot plačilna agencija za EKSRP in ESPR ter posredniški organ za ESPR).

Monografija je izšla ob 20. letnici delovanja Društva za razvoj slovenskega podeželja. Njegovo poslanstvo je združiti vse posameznike in organizacije, ki so na različnih ravneh vključene v razvoj slovenskega podeželja v Nevladno mrežo za razvoj podeželja. Glavna skrb je informiranje in usposabljanje članov in zainteresirane javnosti, s čimer zasledujemo izboljšanje življenja prebivalcev slovenskega podeželja. Nevladna mreža deluje kot povezovalna točka za koordiniranje in podporo celostnemu in trajnostnemu razvoju podeželja. Več na spletni strani <http://www.drustvo-podezelje.si>.

Knjiga je delno sofinancirana iz projekta TELI 2 – Transnational Education in LEADER Implementation, Erasmus+ (2016-1-IE01-KA202-016898).

Kazalo

Seznam uporabljenih kratic in okrajšav ter pojasnilo	13
Predgovor	17
I Razvoj podeželja v praksi	21
I.1 Razmislek o razvoju podeželja	21
I.1.1 Razvoj podeželja: kaj, kdaj in kako?	21
I.1.2 Kaj smo se iz izkušenj naučili, da bomo bolje usmerjali razvoj podeželja v prihodnje?	22
I.2 Slovensko izvajanje pristopa LEADER/CLLD v evropski perspektivi	23
I.2.1 LEADER od ideje do »mainstreama«.....	23
I.2.1.1 Vzporedni razvoj programov LEADER in CRPOV	24
I.2.1.2 Prenos dobre prakse iz Evrope v Slovenijo in nadgradnja lastnih izkušenj	26
I.2.1.3 Nadgradnja (eno)sektorskega programa LEADER in prenos iz Slovenije v Evropo.....	28
I.2.2 Vključevanje slovenskega programa LEADER v evropske procese in integracije.....	29
I.2.2.1 Evropska mreža za razvoj podeželja	29
I.2.2.2 Projekti sodelovanja	30
I.2.2.3 PREPARE – Partnerstvo za evropsko podeželje.....	32
I.2.2.4 ELARD – Evropsko interesno združenje lokalnih akcijskih skupin	35
I.2.3 Ključni izzivi programa LEADER/CLLD ob prehodu v novo programsko obdobje.....	36
I.3 Dosedanje izkušnje z razvojem podeželja v Sloveniji.....	39
I.3.1 Razvoj podeželja v Sloveniji v obdobju pred vstopom v Evropsko unijo	39
I.3.1.1 Projekti Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi	39
I.3.1.2 Razvojni programi podeželja.....	42
I.3.1.3 Podeželska razvojna jedra.....	43
I.3.1.4 Pregled vloženih finančnih sredstev za programe razvoja podeželja v obdobju 1992–2006.....	44
I.3.1.5 Splošna ocena politike razvoja podeželja v Sloveniji od osamosvojitve do vstopa v Evropsko unijo	46
I.3.2 Program LEADER v programskem obdobju 2007–2013	46
I.3.2.1 Geografske značilnosti lokalnih akcijskih skupin.....	48

1.3.2.2	Oblika organiziranosti lokalnih akcijskih skupin	49
1.3.2.3	Struktura partnerstev v lokalnih akcijskih skupinah	49
1.3.2.4	Finančni okvir za izvajanje ukrepov programa LEADER v programskem obdobju 2007–2013	50
1.3.3	Program LEADER/CLLD v programskem obdobju 2014–2020.....	51
1.3.3.1	Geografske značilnosti lokalnih akcijskih skupin.....	53
1.3.3.2	Oblika organiziranosti in struktura partnerstev.....	54
1.3.3.3	Finančni okvir za izvajanje programa LEADER/CLLD v programskem obdobju 2014–2020	54
2	Podatkovni viri in metode dela	57
2.1	Javno dostopni podatkovni viri.....	57
2.2	Izbor enajstih lokalnih akcijskih skupin	62
2.3	Spletno anketiranje med predstavniki lokalnih akcijskih skupin in lokalnimi prebivalci	63
2.4	Poglobljeni intervjuji z izvajalci projektov LEADER/CLLD	64
2.5	Pridobivanje mnenj o izkušnjah lokalnih akcijskih skupin pri izvajanju pristopa in programa LEADER/CLLD	66
2.6	Fokusna skupina z župani in predstavniki organov upravljanja.....	66
2.7	Komunikacija z zainteresirano javnostjo	70
3	Izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji	73
3.1	Kje je podeželje v Sloveniji?	73
3.1.1	Oprelitev podeželja na ravni občin.....	73
3.1.2	Oprelitev podeželja na ravni naselij	75
3.2	Pristop k razvoju podeželja: sosledje treh korakov	77
3.2.1	Oprelitev območja lokalne akcijske skupine	77
3.2.2	Vzpostavitev struktur	84
3.2.3	Izvajanje projektov/operacij	86
3.2.3.1	Programsko obdobje 2007–2013.....	86
3.2.3.2	Programsko obdobje 2014–2020.....	88
3.3	Kombinacija korakov in načel LEADER	91
3.3.1	Lokalna razvojna strategija temelji na dejanskih razmerah na območju lokalne akcijske skupine.....	93
3.3.1.1	Demografska struktura in njen odsev na ravni lokalne akcijske skupine	94
3.3.1.2	Prebivalstvena dinamika v naseljih z več kot 2500 prebivalci.....	98
3.3.1.3	Osnovnošolska mreža in razvoj podeželja.....	100

3.3.1.4 Staranje prebivalstva na podeželju.....	105
3.3.1.5 Gospodarska (ne)moč podeželja	105
3.3.1.6 Okoljska razvojna komponenta na podeželju: Natura 2000 in zavarovana območja	112
3.3.2 Načelo inovativnosti: med željami in prakso	115
3.3.3 Mreženje	119
3.3.4 Pristop od spodaj navzgor	120
3.3.5 Integrirani in večsektorski ukrepi.....	122
3.3.6 Sodelovanje	123
3.3.7 Javno-zasebna partnerstva	125
3.4 Analiza izvedenih LEADER/CLLD projektov.....	126
3.4.1 Vsebinska analiza projektov, zaključenih in izplačanih v programskem obdobju 2007–2013.....	126
3.4.1.1 Zaključeni in izplačani projekti, sofinancirani iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja.....	126
3.4.1.2 Evropski sklad za pomorstvo in ribištvo je sofinanciral tri skupine projektov.....	130
3.4.2 Vsebinska analiza projektov, odobrenih v programskem obdobju 2014–2020.....	131
3.4.2.1 Odobreni projekti, sofinancirani iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja.....	131
3.4.2.2 Odobreni projekti, sofinancirani iz Evropskega sklada za regionalni razvoj.....	135
3.4.2.3 Odobreni projekti, sofinancirani iz Evropskega sklada za pomorstvo in ribištvo.....	139
3.4.3 Projekti sodelovanja	140
3.4.3.1 Projekti sodelovanja v programskem obdobju 2007–2013.....	140
3.4.3.2 Projekti sodelovanja v programskem obdobju 2014–2020.....	141
3.4.4 Analiza partnerstev pri izvajanju projektov v programskem obdobju 2014–2020.....	142
3.4.4.1 Analiza partnerstev v projektih, sofinanciranih s strani Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja.....	143
3.4.4.2 Analiza partnerstev v projektih, sofinanciranih s strani Evropskega sklada za regionalni razvoj.....	144
3.4.4.3 Analiza partnerstev v projektih, sofinanciranih s strani Evropskega sklada za pomorstvo in ribištvo	145

4 Pod drobnogledom: LEADER/CLLD v izbranih lokalnih akcijskih skupinah	147
4.1 Predstavitev preučevanih lokalnih akcijskih skupin	147
4.2 Kako izvajanje pristopa LEADER/CLLD doživljajo lokalne akcijske skupine?	172
4.2.1 Oblikovanje in trajnost partnerstev v lokalnih akcijskih skupinah.....	172
4.2.2 Skromna finančna sredstva ter prepoznavnost pristopa in programa LEADER/CLLD	174
4.2.3 Večna dilema: od spodaj navzgor ali od zgoraj navzdol ali preplet obeh pristopov?.....	175
4.2.4 Pristop LEADER/CLLD se sooča predvsem z administrativnimi težavami	176
4.2.5 Prehodno obdobje je velika preizkušnja.....	177
4.2.6 Vključenost in izključenost relevantnih akterjev in deležnikov	178
4.2.7 Kdo je kdo med akterji in deležniki?.....	180
4.2.8 Vloga razvojnega cikla v lokalni akcijski skupini.....	182
4.3 Kako (ne)poznan je pristop LEADER/CLLD v lokalnem okolju?	183
4.3.1 Izkustveni pogled na izvajanje pristopa in programa LEADER/CLLD v Sloveniji – od znotraj navzven.....	183
4.3.2 Dojemanje vloge lokalne akcijske skupine v lokalnem in regionalnem okolju.....	185
4.3.3 Pohvale za zelo dobro delo vodilnega partnerja	187
4.3.4 Različni vidiki prepoznavnosti	189
4.3.5 Analiza časopisnih člankov na nacionalni ravni	190
5 Pristop LEADER/CLLD pomeni skupno učenje	193
5.1 Vrednotenje izvajanja programa LEADER/CLLD in delovanja LAS: zakaj in kako?	193
5.1.1 Spremljanje in vrednotenje izvajanja programov	193
5.1.2 Študije o spremljanju in vrednotenju projektov	194
5.1.3 Vrednotenje v programskem obdobju 2014–2020.....	197
5.1.4 Priporočila za spremljanje in vrednotenje.....	198
5.2 Skupno učenje pri izvajanju pristopa LEADER/CLLD	200
5.2.1 Projekti LEADER/CLLD kot operativni vmesnik.....	201
5.2.2 Nove in zapletene situacije kot operativni vmesnik.....	204
5.2.3 Pristop in program LEADER/CLLD kot subregionalni vmesnik, ki vstopa v nacionalno razvojno strukturo.....	209
5.3 Od vključevanja, prek sodelovanja do opolnomočenja	212
5.3.1 Opolnomočenje podeželske skupnosti/območja je dolgoročen proces	214
5.3.2 Krepitev vloge podeželskih skupnosti/območij je proces skupnega učenja.....	214

5.3.3 Proces opolnomočenja podeželja z vidika ključnih elementov (akterji, aktivnosti, ustanove, območje)	215
5.4 Sklep in komentar	219
Summary	227
Literatura in viri	235
Seznam slik	245
Seznam preglednic	249
Stvarno kazalo	251
Priloga	257

Seznam uporabljenih kratic in okrajšav ter pojasnilo

Kratica	Pojasnilo
AGRA	Mednarodni kmetijsko-živilski sejem Gornja Radgona
ARSKTRP	Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja
ATLAS.ti	orodje za izvedbo analize kvalitativnih podatkov
CLLD	lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost (angl. <i>Community-Led Local Development</i>)
COPA-COGECA	Evropsko združenje kmetov in kmetijskih zadrug (angl. <i>European Voice of Farmers and Agri-Cooperatives</i>)
CRPOV	Celostni razvoj podeželja in obnova vasi
CTN	celostna teritorialna naložba
DEX	večparametrski odločitveni model
DEXi	računalniški program za večparametrsko odločanje
DRR	Dogovor za razvoj regij
DRSP	Društvo za razvoj slovenskega podeželja
EKSRP	Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja
ELARD	Evropska mreža LEADER za razvoj podeželja (angl. <i>European Leader Association for Rural Development</i>)
ENRD	Evropska mreža za razvoj podeželja (angl. <i>European Network for Rural Development</i>)
EPD	Enotni programski dokument
ERCA	Evropsko združenje podeželskih skupnosti (angl. <i>European Rural Community Association</i>)
ESIF	Evropski strukturni investicijski skladi (angl. <i>European Structural Investment Funds</i>)
ESPR	Evropski sklad za pomorstvo in ribištvo
ESRR	Evropski sklad za regionalni razvoj
ESS	Evropski socialni sklad
EU	Evropska unija
EU-15	države članice Evropske unije (pred širitvijo EU leta 2004 je bilo 15 članic, t. i. »stare« članice)
EUR	simbol za valuto evro
FAO	Svetovna kmetijska organizacija pri Združenih narodih (angl. <i>Food and Agriculture Organisation of the United Nations</i>)

GURS	Geodetska uprava Republike Slovenije
IPA	EU Instrument za predpristopno pomoč
IKT	Informacijsko-komunikacijska tehnologija
IPARD	EU Predpristopna pomoč za razvoj podeželja
KP	krajinski park
LAS	lokalna akcijska skupina
LAS Istre	LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran
LEADER	povezave med ukrepi za razvoj podeželja (franc. <i>Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale</i> ; angl. <i>Links between the rural economy and development actions</i>)
LEADER/CLLD	združeno poimenovanje za pristop in program, katerega izvorno ime LEADER se je v programskem obdobju 2014–2020 dopolnilo z oznako CLLD
LRS/SLR	strateški razvojni dokument LAS, ki se je v programskem obdobju 2007–2013 imenoval lokalna razvojna strategija (LRS), v programskem obdobju 2014–2020 pa strategija lokalnega razvoja (SLR)
MDDSZ	Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti
MGRT	Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo
MKGP	Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano
MO	mestna občina
NČ-6	države članice Evropske unije, ki so pristopile v letu 2004 (t. i. »nove« članice, vključujoč Slovenijo)
NO LAS	nadzorni odbor LAS
NVO/NGO	nevladna organizacija (angl. <i>Non-governmental organisations</i>)
OAS Ribič	Obalna akcijska skupina Ribič
OECD	Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (angl. <i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>)
OU	organ upravljanja
PREPARE	Partnerstvo za evropsko podeželje (angl. <i>Partnership for Rural Europe</i>)
PRJ	podeželsko razvojno jedro
PRP	Program razvoja podeželja
RPP	razvojni program podeželja
SAPARD	predpristopni program na področju razvoja kmetijstva in podeželja v obdobju 2000–2006 (angl. <i>Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development</i>)
SKP	Skupna kmetijska politika

SKTE	standardna klasifikacija teritorialnih enot
SURS	Statistični urad Republike Slovenije
SVRK	Služba vlade za razvoj in evropsko kohezijsko politiko
SWOT	tehnika za določanje prednosti, slabosti, priložnosti ter nevarnosti (angl. <i>strengths, weaknesses, opportunities, and threats</i>)
UNDP	Razvojni program Združenih narodov (angl. <i>United Nations Development Programme</i>)
UO LAS	upravni odbor LAS
URBACT	program za razvoj urbanih območij (angl. <i>Urban Development network programme</i>)
VR/AR vsebine	vsebine, ki naslavlajo navidezno resničnost (angl. <i>Virtual Reality/Augmented Reality</i>)

Pojasnilo
Projekt/operacija LAS
<p>V posameznem programskem obdobju se uporablja različno poimenovanje za (odobrene, potrjene, sofinancirane, izvedene, zaključene, izplačane) projekte LAS. Poimenovanje projekt je bilo razširjeno v programskem obdobju 2007–2013, izraz operacija pa je uveden v programskem obdobju 2014–2020. Med izvajalci programa LEADER/CLLD se uporabljata oba izraza, v strokovni komunikaciji prevladuje uporaba izraza projekt. V monografiji so avtorji analizirali projekte LAS v obeh programskih obdobjih, zato so v besedilu uporabljali obe poimenovanji.</p>
Pristop LEADER, pobuda LEADER, pilotni inštrument LEADER, ukrep LEADER, program LEADER, pristop LEADER/CLLD, program LEADER/CLLD
<p>Pri poskusu doseganja jasnosti in doslednosti glede uporabe izrazov, povezanih z izvajanjem pristopa LEADER/CLLD, naletimo na veliko težav, saj se je terminologija postopno izgrajevala, dopolnjevala in spreminjala. V želji po premostitvi terminološke nepoenotenosti smo pri uporabi izrazja v monografiji poskušali slediti časovnemu poteku razvoja pristopa LEADER/CLLD.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pristop LEADER je participativni koncept izvajanja politike razvoja podeželja, ki temelji na korakih in načelih, s katerimi usmerja odnose, postopke in deležnike na območju, vključenem v izvajanje razvojnega procesa. • Pobuda LEADER je poskus udejanjanja pristopa LEADER pri programiranju razvoja podeželja, saj je dotedanja praksa pokazala neuspešnost pri izvajanju razvojnih politik od zgoraj navzdol. • Zaradi prepoznanih pozitivnih učinkov se pobuda LEADER preoblikuje v pilotni inštrument za izvajanje kmetijske in strukturne politike na izbranih podeželskih območjih EU do leta 2006. • V programskem obdobju 2007–2013 se pristop LEADER operacionalizira znotraj Programa razvoja podeželja kot samostojna 4. os, ki se izvaja skozi različne tipe ukrepov ob upoštevanju korakov in načel pristopa LEADER. V monografiji pogosto uporabljamo tudi izraz program LEADER, ki v širšem smislu vključuje tako programiranje kot tudi izvajanje ukrepov LEADER. Termin program LEADER se pogosto uporablja tudi med izvajalci projektov LEADER. • V programskem obdobju 2014–2022 se je pristop LEADER vsebinsko, finančno in operativno razširil s pristopom lokalnega razvoja, ki ga vodi skupnost (CLLD, opredeljen z uredbo). V monografiji to pojmuje kot pristop LEADER/CLLD. Tako se je pristop LEADER v skoraj tridesetih letih razvijal: iz filozofije (koncept pristopa), preko eksperimenta (pobuda v letu 1991) in testiranja (pilot) v ukrep (4. os) in medsektorski program, financiran iz različnih evropskih skladov (programsko obdobje 2014–2020). • Program LEADER/CLLD. Pristop LEADER/CLLD, ki temelji na teoretičnih izhodiščih neoendogenega razvoja podeželja, se zrcali v izvajanju programa LEADER/CLLD. V monografiji program LEADER/CLLD pojmuje kot celovit večsektorski mehanizem za izvajanje politike razvoja podeželja. Tako razumljen kompleksni program LEADER/CLLD predstavlja vsebinsko-metodološki-operativni okvir za programiranje in izvajanje ukrepov v okviru vseh vključenih skladov.

Predgovor

Monografija o izvajanju pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji prihaja med nas v času tveganih planetarnih razsežnosti, ki naznanjajo velike družbene spremembe. Spričo njih se zdi tematika, ki jo avtorji raziskujemo in analiziramo, na prvi pogled nepomembna. A poglobitev v vsebino monografije pokaže, da ni tako. Vse bolj postaja očitno, da globalni politični in gospodarski sistemi ne najdejo poti iz stalno ponavljajočih se kriz, ki poglobljajo razlike med razvitimi in nerazvitimi ter netijo vedno nova žarišča, ki pomembno vplivajo na podeželje.

Dinamika vsakodnevnih migracij in tokov se je v kratkem času močno spremenila. Spremenil se je tudi tok ustvarjene dodane vrednosti. Dobiček je pričel s podeželja uhajati v regijska središča in od tam v širni svet. Manjši lokalni dobavitelji, ki so bili poprej ustrezni partnerji lokalnim trgovinam, niso več primerni partnerji velikim trgovskim verigam. Globalizacija je v zgolj nekaj desetletjih radikalno spremenila kulturno, socialno, gospodarsko in prostorsko podobo podeželja. Zdi se, da je postal razkorak med mestom in podeželjem nepremostljiv.

Nekateri učinki globalizacije na podeželju so vendarle pozitivni. Razmah širokopasovnega omrežja in dostopnost do svetovnega spleta tudi s pomočjo evropske in nacionalnih politik ustvarjata nove priložnosti za delo in življenje na podeželju. Širokopasovno omrežje prodira globoko na prostorsko obrobje, tudi v zelo oddaljene vasi. S tem se povečujejo možnosti za zaposlovanje na daljavo. Izboljšuje se kakovost življenja na podeželju ter povečuje število mladih prevzemnikov in novih pristopnikov na podeželju. Slednji kmetovanje vse pogosteje kombinirajo z opravljanjem intelektualnih storitev na daljavo. Hitro rastoč trend dela od doma postaja zanimiv mladim ljudem, ki želijo več svobode in niso odvisni od privilegijev urbanih središč. Težko je napovedati, ali bodo pozitivni učinki globalizacije ustrezno kompenzirali negativne učinke. Depopulacija podeželja kljub znanilcem preobrata na nekaterih območjih še vedno prednjači.

In kako si upamo v drobni, pogosto obrobni evropski državi govoriti o tem, da vidimo poti iz pasti glokalizacije in ponavljajočih se kriz? Upamo si, saj vemo, da podobno kot mi čuti in razmišlja večji del sveta. Velik del rešitev navidezno nerazrešljivih problemov vidimo v novih oblikah (so)upravljanja lokalnih okolij. Dojemanje sveta in nove realnosti se zazdi resnično šele takrat, kadar so spremembe tukaj, okrog nas, v našem lokalnem okolju, ko jih neposredno začutimo. Izkušnje nam pravijo, da smo sposobni obvladovati lokalno okolje skozi vrsto generacij. Kadar lahko suvereno odločamo o svojem lokalnem okolju in pri tem sodelujemo z ostalimi, s katerimi si delimo življenjski prostor, se odločamo tako, kakor narekujejo na videz neuresničljivi cilji trajnostnega razvoja. Na globalni ravni jih ne zmoremo razrešiti, na lokalni ravni pa rešitve lažje najdemo. Prenos pozornosti in upravljanja sveta z globalne na lokalno raven se zdi danes še utopičen, neuresničljiv, brezizhoden. Ko pa se poglobimo v dosežke naših prednikov in spoznamo inovativne pristope, ki izhajajo iz lokalnih skupnosti in novih partnerstev, postanemo optimistični.

Kljub prisotni depopulaciji je v Sloveniji kakovost življenja na podeželju sorazmerno visoka. K temu pomembno prispevajo visoka stopnja varnosti in razmeroma majhne socialne razlike. Slikovita geografska in krajinska podoba, izjemno bogata biotska pestrost in dobro ohranjena kulturna dediščina zaznamujejo podeželje, ki nudi izjemen potencial za razvoj. Prav od razvoja je odvisno, ali bomo navedene odlike podeželskega prostora ohranili ali zapravili. Zato razvoj ne sme biti prepuščen stihiji in konkurenčnemu boju med središči moči. Zdi se, da podeželje kot širok življenjski prostor nima neposrednih zagovornikov. Glas in interes posamičnih sektorjev na podeželju je močnejši od razpršenega interesa raznolikega spektra prebivalcev podeželja. Zato je treba skrb za celostni razvoj podeželja razporediti enakomerneje med člane družbe in lokalne skupnosti.

Program LEADER/CLLD je ena od slovenskih zgodb o uspehu, ki gradi na tradiciji umnega kolektivnega upravljanja s prostorom in življenjskimi viri. Celostni razvoj podeželja je vgrajen v pristop, ki temelji na lokalni pobudi. Zaradi administrativnih ovir in tehničnih pomanjkljivosti nekateri ne prepoznajo izjemnega prispevka tega programa k razvoju podeželja. Zato potrebujemo širok in poglobljen pogled na podeželje in na upravljanje razvoja. Uravnoteženo prepletanje pristopov od spodaj navzgor in od zgoraj navzdol je optimalni razvojni vzvod. K sistemski inovaciji, ki se skriva v programu LEADER/CLLD, pomembno prispevajo akterji z velikim vložkom prostovoljnega dela, ki presega merljive kazalnike. K povečanju multiplikativnih pozitivnih učinkov v veliki večini projektov, ki jih izvajajo lokalne akcijske skupine, prispevajo različni pozitivni dejavniki (vključno z veliko mero teritorialne in kulturne identitete, značilne za slovenski prostor). Tisoči upravičencev do sredstev programa LEADER/CLLD prispevajo k razvoju ne glede na finančne, likvidnostne, tehnične in administrativne ovire. Poleg velike volje za pozitivne spremembe v lokalnem okolju v številnih pobudah do izraza prihaja inovativnost. Z višjimi finančnimi sredstvi v programu LEADER/CLLD bi lahko zagotovili večje strukturne premike v razvoju podeželja. Trditev ima podlago v opazovanju tistih evropskih regij, ki so spoznale tovrstne priložnosti in programu LEADER/CLLD namenile znatno več kot predpisan minimalni 5-odstotni delež sredstev Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja iz Programa razvoja podeželja. Asturija na severu Španije in Saška v Nemčiji sta najizrazitejša primera tovrstnega pristopa.

Četudi na več mestih opozarjamo na pomanjkljivosti in utemeljujemo potrebe po spremembah programa LEADER/CLLD, je osnovno sporočilo avtorjev monografije optimistično. Izhajajoč iz splošnega orisa slovenskega podeželja optimizem utemeljujemo s pregledom daljšega časovnega razdobja, v katerem smo vzporedno z gospodarsko razvitim delom Evrope zelo uspešno izvajali celostni razvoj podeželja v Sloveniji. Primerjava kaže na močno prepletenost z evropskim prostorom, v katerem smo Slovenci prepoznavni tudi na področju razvoja podeželja. Trditve in ugotovitve smo avtorji v triletnem kontinuiranem procesu izoblikovali v premišljenem metodološkem pristopu z vpetostjo širokega kroga akterjev razvoja podeželja od lokalne do nacionalne ravni. Ta proces in pristop natančno opisujemo in s tem monografiji dajemo čvrsto znanstveno-rizikovalno podlago, v kateri z relevantnim spektrom vključenih deležnikov oblikujemo celosten pogled na dosežke programa in utemeljenost pristopa LEADER/CLLD. V osrednjem, najboljšežnejšem poglavju slovensko podeželje bralcu približamo skozi bogate kartografske podlage ter ga sistematično vodimo k

razmisleku o korakih izvajanja in načelih pristopa LEADER. Poglavlje nadgrajujemo s pregledom in analizo izvedenih projektov v okviru programa LEADER/CLLD, ki kažejo na nedvomen in pomemben prispevek k izboljšanju kakovosti življenja na podeželju. Analizo izvajanja programa nadaljujemo s poglobljenim vpogledom v rezultate delovanja enajstih lokalnih akcijskih skupin, izbranih po skrbno premišljenem reprezentativnem ključu. Prepletanje podatkov z mnenji, stališči in trditvami številnih akterjev, vključenih v raziskovalni proces, skrbno analiziramo tudi skozi prizmo ovrednotenja in izvajanja programa LEADER/CLLD kot učnega procesa, ki odstira pogled na možne izpopolnitve programa. Monografijo zaključujemo s pregledom prehojene poti od vključevanja, prek sodelovanja do opolnomočenja. Zaključne misli so oblikovane kot ključne ugotovitve s komentarji, ki bralca spodbujajo k nadaljnjemu razmisleku. Monografijo zaokroža bogata priloga, ki bralcu omogoča podroben vpogled v kvantitativne podatke, zbrane na ravni lokalnih akcijskih skupin. S tem bralcu odpiramo priložnost za nadaljnji študij zanimive in bogate materije o razvoju slovenskega podeželja skozi prizmo pristopa LEADER/CLLD.

Pri izražanju zahval zaradi izjemno širokega kroga partnerjev in vključenih posameznikov ter institucij tvegamo, da komu naredimo krivico in ga spregledamo. V prvi vrsti gre zahvala izjemno dobri odzivnosti vseh lokalnih akcijskih skupin, zlasti pilotnim enajstim, katerih delo smo pogosto motili z vedno novimi vprašanji. Radi bi pohvalili in se zahvalili za odzivnost in zavzetost: organom upravljanja (Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter Službi vlade za razvoj in evropsko kohezijsko politiko), posredniškemu organu (Ministrstvu za gospodarski razvoj in tehnologijo), plačilni agenciji (Agenciji za kmetijske trge in razvoj podeželja) in Koordinacijskemu odboru CLLD za 2014–2020, saj so nam zelo olajšali zahtevno delo pridobivanja velike količine podatkov iz različnih časovnih obdobj, ki jih je bilo treba analizirati. Predstavniki teh institucij so skupaj z izbranimi nosilci najuspešnejših projektov in izbranimi župani posredovali bogat vir znanj in strokovnih mnenj o programu LEADER/CLLD ter razvoju slovenskega podeželja. Potrudili smo se, da so vsa mnenja našla ustrezno mesto v monografiji, ki brez njihovega prispevka ne bi bila tako bogata. Pri obravnavi kompleksnega pristopa LEADER/CLLD smo bili še posebej hvaležni vsem sedanjim in preteklim sodelavcem navedenih institucij, raziskovalcem podeželja in terenskim praktikom (Janja, Marijan, Barbara, Matija) ter Mreži za podeželje, ker so nam omogočili vpogled v službene in domače arhive. Ključna pri procesu sooblikovanja monografije pa je bila vzpostavitev odprtega dialoga, žive interakcije, saj smo se pri razpravljanju o ugotovitvah in dilemah pogosto osebno srečali, si telefonirali, se pogovorili v videokonferenčnem okolju in si neutrudno pisali.

Posebna zahvala gre Društvu za razvoj slovenskega podeželja, ki je prisluhnilo naši pobudi za pripravo monografije in skupaj z Ministrstvom za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani pomagalo pri zagotovitvi finančnih virov za izid monografije v tiskani obliki. Nesebična pomoč sodelavcev Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je neprecenljiva: hvala kartografom (Lena, Lenart, Lea, Sašo) in bibliotekarkam (Lucija, Ida). Posebna zahvala za spodbujanje in veliko prilagodljivost gre Znanstveni založbi Filozofske fakultete (Jure) in lektorju Roku, ki je v naših zapisih iskal najboljše. James je naše ugotovitve in komentarje odlično prenesel v angleški jezik. Aleš je kot oblikovalec poskrbel za lepo in berljivo postavitve, Vesna za učinkovito komunikacijo med vsemi deležniki, Lea in

Peter pa za urejanje in kodiranje transkribiranega besedila. Pa še zahvala Kmetijskemu inštitutu Slovenije, ki nam je ves čas nudil prijetno delovno okolje.

Izid knjige so pospremili trije strokovni recenzenti, dr. Marko Koščak, mag. Roman Medved in dr. Andrej Udovč. Njihove dragocene napotke in priporočila smo upoštevali ter s tem zmanjšali obseg morebitnih pomanjkljivosti, ki jih avtorji sami bodisi nismo opazili ali se jih zavedali.

Bralcem želimo tvorno branje in navdih ob snovanju novih razvojnih načrtov v okviru njihovih delovnih ali življenjskih sredin. Upamo, da bo monografija dosegla svoj namen ter prispevala h krepitvi in vitalnosti slovenskega podeželja.

Avtorji: Irma, Tomaž, Eva, Matej in Goran

Šenčur, Logatec, Grobišče, Maribor in Ljutomer, september 2022

I Razvoj podeželja v praksi

Tudi v prvi četrtini 21. stoletja se ljudje, živeči na podeželju, oblikovalci politik razvoja podeželja, raziskovalci in obiskovalci podeželja sprašujemo: **Kako izboljšati obstoječo situacijo (gospodarsko, demografsko, socialno, okoljsko ipd.) na podeželju?** V vsakdanjem življenju na podeželju, pri pripravi ukrepov, v raziskavah ali pri obiskih podeželja to običajno pomeni, da se ukvarjamo z iskanjem konkretnih odgovorov na vprašanja: Kako povečati število delovnih mest na podeželju? Kako ohraniti lokalno skupnost demografsko vitalno? Kako obdržati in/ali dvigniti kakovost ključnih oskrbnih dejavnosti na podeželju? Kako okrepiti socialne stike v podeželski skupnosti? Kako zmanjšati okoljske pritiske? Kako izboljšati življenjske pogoje z modernizacijo infrastrukture?

I.1 Razmislek o razvoju podeželja

I.1.1 Razvoj podeželja: kaj, kdaj in kako?

Izkustveni in teoretični pogledi so nam v pomoč pri oblikovanju odgovora na vprašanje, *kaj je razvoj podeželja*. Večina ljudi bi odgovorila, da je to proces izboljšanja kakovosti življenja in ekonomskega blagostanja ljudi, ki živijo na podeželju. Pri razvoju podeželja pa je ključno tudi vprašanje – *kdaj?* Prebivalci podeželja in odločevalci želijo vidne rezultate čim prej, saj bodo ti dokazovali, da se je sedanje stanje izboljšalo in da so razvojna prizadevanja ustrezno naravnana. Ključno pa je osrednje vprašanje: *Kako pristopiti k razvoju podeželja?* Treba je vzpostaviti dolgoročno strategijo in izbrati razvojni pristop, ki je primeren za določeno podeželsko območje, upoštevajoč relevantne notranje (na primer dinamika podeželskega območja, lokalni akterji in deležniki itd.) in zunanje (na primer globalizacijski procesi, širše politične okoliščine ipd.) dejavnike.

Kdo in za koga?

Ljudje, ki živijo na podeželju, podeželje soustvarjajo – podeželje je njihov t. i. materialni prostor, v katerem dnevno zaznavajo njegove privlačnosti in pomanjkljivosti (Bobovnik in Potočnik Slavič, 2019). **Prostorski načrtovalci, politiki, raziskovalci in drugi strokovnjaki** imajo o razvoju podeželja t. i. uradne predstave, ki zelo pomembno vplivajo tudi na življenje ljudi na podeželju. Obenem se moramo zavedati, da v našem vsakodnevem življenju nastajajo **miselni modeli, s katerimi si predstavljamo podeželje in njegov razvoj** (naše življenjske izkušnje s podeželjem, znanje o podeželju, ki smo ga pridobili v procesu izobraževanja, informacije o podeželju, ki jih pridobimo iz različnih medijev, vpliv vrstnikov in okolja ipd.; Halfacree, 2006). Usklajevanje predstav ljudi, ki živijo na podeželju, uradnih predstav ter nenehno se spreminjajočih predstav o podeželju in njegovem razvoju je zelo zahtevno, dinamično, pogosto tudi konfliktno in nepredvidljivo delo.

Kako na to odgovarja politika razvoja podeželja?

Politika razvoja podeželja se v zadnjih desetletjih pomembno spreminja. V večini primerov politike za razvoj podeželja niso več osredotočene le na privabljanje zunanjih naložb, ampak bolj k poudarjanju in rabi notranjih (endogenih) virov – v strokovni literaturi to pojmujeemo kot **endogeni razvoj** (Woods, 2005: 149; Maier, 2002; Slee, 1994). Pri endogenem razvoju so ključni **lokalni viri** (na primer naravni, gospodarski, človeški, socialni, kulturni, organizacijski; Svendsen in Sørensen, 2007) in **lokalni nadzor** (van der Ploeg in Marsden, 2008; Potočnik Slavič, 2008). Gre za participativni pristop, ki s pristopom od spodaj navzgor v skupnosti išče načine prehoda iz sedanje situacije v načrtovano stanje. Njegov namen je v mobilizaciji lokalne aktivnosti, izgradnji lokalnih zmogljivosti in vzpostavitvi identitet, ki izhajajo iz prostora. Posledično je mogoče v teoriji na ta način oblikovati prožno območje in skupnost, ki se individualno in kolektivno odzivata na spremembe, ki sta trajnostno naravnana in sposobna razvijati nove poti za prihodnost (van der Ploeg in Marsden, 2008). Ta scenarij, ki se zdi v teoriji precej preprost, se v praksi izkaže kot zelo zahteven.

Kakorkoli že, endogeni razvoj podeželja ni zdravilo za vse podeželske bolezni (Woods, 2005: 158). Niso vsa podeželska območja enako sposobna s povečanim naborom endogenih virov doseči izboljšanje obstoječega stanja; pa tudi vse podeželske skupnosti nimajo enakih možnosti, da bi uspešno tekmovala za zunanje financiranje in podporo (Woods, 2005: 158; Woods, 2011; Storey, 1999; Herbert-Cheshire, 2000). Podeželska območja se med seboj pomembno razlikujejo in jih ne moremo obravnavati na enak način (uniformirano). Ray (2006, 278–291) je pričel z uporabo termina **neoendogeni razvoj podeželja**. Gre za refleksiven in soodvisen pristop, ki je lokalno voden, vendar ga pogosto omogočajo in izvajajo deležniki, ki ne izhajajo iz lokalnega območja (t. i. ekstralokalci). Neoendogeni razvojni pristop tako temelji na endogenosti, v njem imajo **ekstralokalni dejavniki** pomembno vlogo, ohranjanje pa zaupanje v **potencial lokalnih območij za oblikovanje njihove prihodnosti** (Ray, 2006: 279).

1.1.2 Kaj smo se iz izkušenj naučili, da bomo bolje usmerjali razvoj podeželja v prihodnosti?

Za ljudi na podeželju pa ni ključnega pomena, kako se razvojni pristop imenuje, zanje so važni neposredni rezultati, vplivi in učinki, ki se odražajo v njihovem vsakodnevem življenju – da so privlačnosti njihovega življenjskega okolja večje, da je njihova kakovost življenja na podeželju večja, da se počutijo vključene ipd. Z vidika odločevalcev v podeželskem prostoru tudi ni ključno le, da so izvedeni ukrepi, predvideni v strategiji, in da so oddana vsa poročila. Razvoj podeželja ni samo mehanizem, kako v določenem času porabiti razpoložljiv denar, bistveno je, da se je določena podeželska skupnost na določenem podeželskem območju v določenem času nekaj naučila, da je sposobna znanje deliti in se uspešno soočati z novimi situacijami.

Wellbrockova (2013) tako osvetljuje povezave, ki poskušajo podpreti in olajšati razumevanje t. i. **uččega se podeželja**, pri čemer prepoznava tri ključne elemente: **akterje, aktivnosti in funkcionalne povezave med njimi**.

Med **akterje** prišteva: *prebivalce podeželja*, ki se aktivno vključujejo v razvojni proces; *javno upravo* (vključena v pripravo in izvajanje različnih podpornih politik za učeče se podeželje in inovacije na podeželju) in *strukture za prenos znanja* (javne in zasebne izobraževalne ustanove, javni zavodi, nevladne organizacije, svetovalne storitve, razvojni strokovnjaki in tudi razvojni pobudniki znotraj lokalnega okolja, ki delujejo kot posredniki oziroma izmenjevalci znanja). Akterji morajo dobro poznati lokalno okolje ter imeti dobre komunikacijske sposobnosti, saj so mediatorji med politiko, znanjem in razvojnimi pristopi.

Med **aktivnosti** Wellbrockova (2013) uvršča *razvojne pobude*, ki prihajajo s strani podeželske skupnosti; *podporne politike*, ki jih vzpostavlja javna uprava; in *spodbude akterjem*, ki jih omogočajo strukture za izmenjavo znanja.

Ključnega pomena za izmenjavo znanja in delovanje učečega se podeželja pa je, da se **med akterji in aktivnostmi vzpostavijo funkcionalne povezave oziroma operativni vmesniki** (angl. *operational interfaces*). Operativni vmesnik je lahko prostor (materialni ali virtualni) ali vozlišče, v katerem prihaja do neposrednega stika med različnimi akterji (posamezniki ali skupinami), ki predstavljajo različne interese in vire na podeželju. V teh vozliščih se cilji, predstave in interesi ljudi potencialno preoblikujejo kot rezultat njihovih povezav. V tem vmesniku se operacionalizira podpora za skupno učenje in inovacije, ljudje se naučijo delati skupaj. Tako omogočimo izmenjavo znanja, dialog, sodelovanje in medsebojno učenje (Wellbrock in sod., 2013), kar prispeva k razvoju določenega območja. Pri tem je treba izpostaviti vlogo države kot podpornice učenja znotraj podeželskih območij, saj se podeželska območja pogosto med seboj razlikujejo po kulturno-zgodovinskih, družbenogospodarskih in političnih značilnostih. Za uspešnost tovrstnih ukrepov in politik je potrebna neprestana učinkovita komunikacija med vsemi akterji.

Razvojni pristop, ki v veliki meri naslavlja tovrstna teoretična izhodišča, se v praksi zrcali v izvajanju pristopa in programa LEADER/CLLD. Njuno pojavnost, strukturo, udeležanje v praksi, kritični razmislek in pogled naprej želimo deliti z vami v pričujoči monografiji.

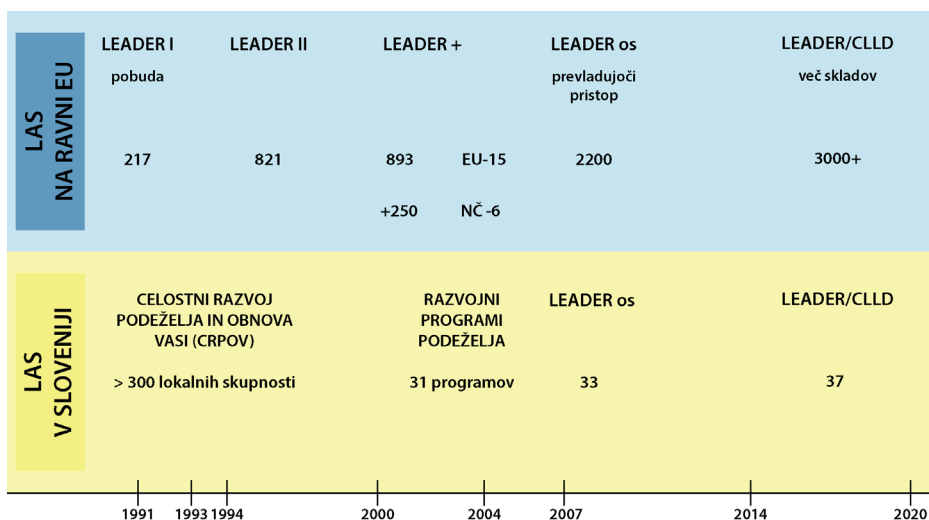
1.2 Slovensko izvajanje pristopa LEADER/CLLD v evropski perspektivi

1.2.1 LEADER od ideje do »mainstreama«

LEADER (fr. *Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale*; kar lahko v slovenski jezik prevedemo kot »povezave med ukrepi za razvoj podeželja«) je bil vzpostavljen kot pilotna pobuda Evropske unije (EU), ki se izvaja od leta 1991 (kot LEADER I, LEADER II, LEADER+, program LEADER, LEADER/CLLD). Vzpostavljen je bil kot eksperiment, da bi spodbujal inovativne pristope k razvoju podeželja na lokalni ravni; s časom (tj. v več programskih obdobjih) se je povečal ozemeljsko in v finančnem smislu. V začetku so bila do sredstev LEADER upravičena le tista podeželska območja, ki so zaostajala v razvoju, in regije, ki so bile v fazi prestrukturiranja (od leta 1991 do 1999 je LEADER vključeval 217 območij LEADER). Od leta 2006 je program LEADER odprt vsem podeželskim območjem v EU; v programskem obdobju

2007–2013 je bilo v državah članicah 2402 območij LEADER (The LEADER Approach, 2017). Programsko obdobje 2014–2020 je vzpostavilo »lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost« (angl. *Community-Led Local Development*; CLLD): to je pobuda, ki temelji na pristopu LEADER ter je usmerjena k povečanju sodelovanja med podeželskimi, mestnimi in ribiškimi območji (vključuje več kot 3000 območij LEADER; Servillo, 2018). Program LEADER se na območju LEADER izvaja s pomočjo lokalnih akcijskih skupin (LAS), pri čemer mora v programskem obdobju 2014–2020 na območju LAS živeti od 10.000 do 150.000 prebivalcev. Pri vzpostavitvi območja LAS je treba upoštevati obstoječe administrativne meje (sklenjeno ozemlje več občin; Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 2015) in predvsem prisotno lokalno identiteto (Moseley, 2003).

Slika 1: Shematiziran časovni okvir razvoja programa LEADER v EU in Sloveniji.

Program LEADER je evropski izum. Globlje korenine programa gre iskati v zavesti francoskega prostora, ki prinaša bogate izkušnje družbenih gibanj. V tem je mogoče najti sodobno različico **sedmih temeljnih načel pristopa LEADER**: pristop od spodaj navzgor (angl. *bottom-up*), lokalna javno-zasebna partnerstva (LAS), integrirani in večsektorski ukrepi, inovacije, sodelovanje, povezovanje v mreže in lokalne razvojne strategije, ki temeljijo na območju LAS.

Če za okvir postavimo evropsko perspektivo razvoja podeželja, bi lahko razvoj v Sloveniji razčlenili v tri faze: opazovanje – učenje, uvajanje – prilagoditev in nadgradnja – širitev. V nekoliko bolj razčlenjeni obliki so te tri faze metodološko in vsebinsko specifične, hkrati pa tudi časovno zaokrožene.

1.2.1.1 Vzporedni razvoj programov LEADER in CRPOV

Vzporedni razvoj in izvajanje programov LEADER v Evropi (gre za več generacij in poimenovanj programa od leta 1991 dalje) ter Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (CRPOV) v Sloveniji zaznamuje obdobje med letoma 1991 in 2002. Struktura

obeh programov, evropskega in slovenskega, je bila zelo podobna. V obeh primerih je bil to pilotni pristop, v katerem je bilo deležno podpore izbrano lokalno območje (ena ali več vasi oziroma naselij). V pričujoči monografiji bolj poglobljeno obravnavamo slovenski pristop CRPOV. Pravne podlage za slovensko različico programa LEADER v tem obdobju niso bile povezane z evropsko zakonodajo. Navdih za CRPOV je v največji meri izviral iz takrat že močno razvitega pristopa k razvoju podeželja na Bavarskem (nem. *Dorferneuerung* – obnova vasi). Na pobudo slovenskih strokovnjakov s področja razvoja kmetijstva in podeželja smo tamkajšnji pristop kritično povzeli od nemškega mentorja (Holger Magel) in njegovega dela (več elaboratov in knjig, med drugim »*Das Land hat Zukunft. Neue Perspektiven für die ländlichen Räume*«, ki je v Münchnu izšla leta 1990, leta 1993 pa je bila prevedena v slovenski jezik) tako v teoretičnem smislu kot v praksi ter ga prilagodili slovenskim razmeram.

»... bralci boste ob teh zanimivih in tehničnih prispevkih gotovo spoznali, da je prizadevanje za razvoj podeželja strokovno zahtevno, resno in odgovorno delo, ki zahteva ne le specialistična tehnična, družbena in organizacijska znanja, pač pa tudi in morda predvsem subtilen odnos do ljudi, narave in kulturne dediščine, da je to delo, ki zahteva visoko etično držo in predpostavlja sistem vrednot, ki jih je porabniška družba potisnila na rob kolektivne in osebne zavesti, ki pa so našim prednikom pomagale preživeti. Tudi mi ne bomo mogli preživeti brez njih.«

Iz recenzije ob izidu slovenskega prevoda knjige »Podeželje – vrt prihodnosti« (avtorja: Holger Magel in Alois Glück, knjigo je izdala Glavarjeva družba, 1993).

Vir: Kovačič, 1993.

Vodstvo na tedanjem Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP; uradno ime resornega ministrstva se je v vmesnem obdobju spreminjalo) je pokazalo posluš za uspešno tujo prakso, ki pa še zdaleč ni bila edina tovrstna praksa k celostnemu razvoju podeželja. V začetni fazi celostnega razvoja podeželja je bil zelo cenjen pristop Irske. Žal se je dve desetletji kasneje irski pristop povsem spremenil in izgubil velik del verodostojnosti v evropskem krogu zaradi prevelikega vpliva lokalnih oblasti in njihovih proračunov na sprejemanje odločitev v lokalnih partnerstvih. V začetni fazi razvoja podeželja je Slovenija ubirala svojo specifično pot, ki je bila z evropsko potjo primerljiva, vendar avtonomna in prilagojena lastnim razmeram. Slovenski program razvoja podeželja je bil v tem obdobju evropsko relevanten in primerljiv (Šoster, 2005).

Zaradi treh dejstev pa slovenski CRPOV ni bil deležen posnemanja v drugih državah.

- Slovenija je bila v tem obdobju zelo mlada, novoustanovljena država, ki je šele uveljavljala in utrjevala državotvorne mehanizme in programe. Kljub priznanju nove države je tujina na naš pristop gledala z določeno mero nezaupanja in previdnosti. To se je do danes že bistveno spremenilo, saj se Slovenci dokazujemo na številnih področjih, tudi na področju razvoja podeželja.
- Drugi razlog za zadržanost pri posnemanju pristopa k razvoju podeželja v Sloveniji je bil v majhnosti države in populacije.

- Tretji razlog za zadržanost je v posebnosti slovenskega poselitvenega vzorca. Težko najdemo evropsko državo s podobno enakomerno razporeditvijo prebivalstva po vsem državnem ozemlju, kot jo poznamo v Sloveniji. To je izjemna prednost, če je enakomeren regionalni razvoj eden izmed ciljev razvojnih politik. Zdi se, da se tega privilegija ne zavedamo dovolj in ne prepoznavamo v polni meri vseh prednosti poselitvenega vzorca, ki ima po naši oceni globalno strateško primerjalno prednost.

Obdobje vzporednega razvoja programov LEADER in CRPOV je v obeh primerih, evropskem in slovenskem, zelo smelo in uspešno. Nosilci programov so bila ministrstva za kmetijstvo, ki so z vsakoletnimi razpisi izbirala območja oziroma vasi, v katerih so potekali programi. Tako LEADER kot CRPOV sta temeljila na razvojnem programu območja, iz katerega so bile izpeljane razvojne prednostne naloge. Večina razvojnih programov je uspela pridobiti del nepovratnih sredstev za izvedbo manjšega ali ponekod tudi obsežnejšega investicijskega programa. Večji del tovrstnih investicij je imel razsežnost javnega interesa. V nobenem primeru pa to niso bile velike strateške investicije, ki so v prostorskem smislu pomenile točkovni pristop. Območja, kjer so se izvajali programi LEADER in CRPOV, so bila določena z razpisnimi pogoji, ki niso zahtevali vpetosti v širši območni ali regijski razvojni program. Točke izvajanja programa LEADER/CRPOV (t. i. »projekti«) so bile med seboj nepovezane in neodvisne.

1.2.1.2 Prenos dobre prakse iz Evrope v Slovenijo in nadgradnja lastnih izkušenj

Prehod iz programa CRPOV na evropski program LEADER (2002–2006) je bil zaznamovan s približevanjem Slovenije EU. Slovenija je postopoma prevzemala pravila EU, skladno s tem je uvajala tudi sorodne politike in programe. Razvoj podeželja je postal sestavni del Skupne kmetijske politike (SKP), ki je bila opredeljena na evropski ravni. Države članice so imele pravico do prilagoditev in omejenega izbora ukrepov ob upoštevanju minimalnih odstopanj, ki so jih morale ustrezno utemeljiti. Približevanje Slovenije EU je bilo postopno, postopen je bil tudi prehod iz programa CRPOV v program LEADER. Ob koncu pogajanj Slovenije za pristop k EU (2002) so imele države pristopnice (Ciper, Češka, Estonija, Latvija, Litva, Madžarska, Malta, Poljska, Slovaška in Slovenija; t. i. EU-10) možnost izbire med postopnim in takojšnjim uvajanjem programa LEADER, ki je bil obvezna sestavina SKP. Slovenija je zaradi uveljavljenega in uspešnega sorodnega programa CRPOV izbrala kasnejši vstop v program LEADER (z triletnim zamikom).

V tem obdobju je Slovenija vzporedno izvajala dva programa: nadaljevala je z izvajanjem programa CRPOV (v nadgrajeni obliki) in pričela z izvajanjem programa SAPARD, ki je bil prilagojen pristopni program za sinhronizacijo kmetijskih politik. Pri tem je v okviru programa CRPOV izvedla pomemben razvojni premik. MKGP je namesto »točkovnih« razvojnih programov uvedlo »območne razvojne programe podeželja«. Pomembno načelo pri izboru območij je bilo načelo »samoodločbe«. Vasi se niso mogle samostojno prijaviti na razpis za izdelavo območnega programa razvoja podeželja, ampak so morale pridobiti podporo občin. Občine pa so morale v svoji sosesčini na podoben način poiskati druge občine za skupno prijavo na ministrski poziv. Tako so nastali Razvojni programi podeželja (RPP), ki so jih poslej

pripravljali za območja več občin, pri čemer je bil poudarek z vasi prenesen na podeželska območja. Vzporedni program SAPARD je omogočal izvajanje investicij, vendar so bile te omogočene le tistim vasem, skupnostim in posameznikom, na katerih območju je bil izdelan RPP. Politika »korenčka in palice« je bila uspešna. Prehod s t. i. točkovnega na območni pristop je tudi v evropskih okvirih močno razširil pristop LEADER, ki so ga tedaj v Evropi nemalokrat poimenovali zgolj z besedno zvezo »od spodaj navzgor«.

Za to obdobje je bilo značilno oblikovanje razvojnih partnerstev, ki so bila kasnejša podlaga za oblikovanje LAS. Ob prevzemu programa LEADER in z upoštevanjem vseh pravil evropske SKP smo tako imeli v Sloveniji s sorodnim, vzporednim programom CRPOV izjemno dobro podlago za uspešno uvedbo novega ukrepa SKP (Šoster, 2016). Zato je program LEADER v Sloveniji že ob uvedbi doživel poln razmah: v tem primeru je bil območni pristop nadgrajen v poenoten pristop na ozemlju skoraj celotne države, pri čemer pa so bila iz izvajanja programa LEADER izključena večja mesta (več kot 10.000 prebivalcev).

Izvajalci programa LEADER v državah, ki ta program izvajajo od samega pričetka leta 1991, so strokovno javnost nemalokrat šokirali z odločnimi izjavami o *stopnjevanju neprijaznosti in odtujevanju programa LEADER od prvotnega namena*. Izvorni program LEADER je bil sicer finančno zelo skromen, saj se je izvajal na pilotni način zgolj v redkih, izbranih vaseh in na manjših območjih v le nekaterih državah. Postopki razpisa, prijavljanja, izvajanja, poročanja in nadzorovanja so bili nezapleteni in nezahtevni. Tisti, ki so v tem obdobju dobili priložnost za koriščenje nepovratnih sredstev iz programa LEADER, so bili nad programom zelo navdušeni. Prijavljene zamisli so uresničili na preprost način in ob minimalnih administrativnih zahtevah.

Sčasoma je program LEADER dobival vse večji obseg. Širil se je krog držav, ki so ga uvedle, navznoter pa so se širila območja izvajanja. Iz točkovnih in pilotnih pristopov je LEADER po vsej EU prek območnih programov razvoja podeželja prerasel v nacionalne sheme, poenotene na evropski ravni. Prelomen je prehod v programsko obdobje 2007–2013. V evropski SKP se je takrat oblikovala »os LEADER«; pravila, ki so veljala za izvajanje programa, pa so bila poenotena z ostalimi pravili za izvajanje SKP. Program LEADER je v tem programskem obdobju izvajalo vseh 27 držav članic po enotnih pravilih, nadzor nad porabo sredstev pa je bil izpeljan iz izkušenj pri izvajanju kmetijske politike. Gre za vključitev v SKP in poenotenje programa LEADER z ostalimi ukrepi. V evropskih krogih se je tega prehoda oprijel vzdevek (angl. »*mainstreaming of LEADER*«).

EU je vzpostavila izjemno zapleten regulatorni mehanizem na vseh področjih delovanja. To velja zlasti za kmetijsko politiko, ki ji je bil namenjen največji delež sredstev evropskega proračuna. Zelo stroga pravila porabe evropskih sredstev so služila upravičevanju namena, skladnega z opredeljenimi cilji SKP. Večji del ukrepov je bil investicijske narave in temu prilagojeni so bili tudi mehanizmi nadzora nad upravičenostjo izvajanja investicij. Med investicijami v kmetijstvu so praviloma prevladovali večje naložbe v osnovna sredstva (na primer hlevi, traktorji, zbiralniki odpadnih voda ipd.). Nadzorovanje upravičenosti naložb z zgolj nekaj elementi in aktivnostmi (na primer nabava kmetijske mehanizacije ali plačilo storitve izgradnje hleva) je vodilo v temu prilagojena pogojevanja z dokazili za upravičenost naložb. Vsako aktivnost

je bilo treba zelo natančno dokazati s podporno dokumentacijo, s čimer se je zelo zmanjšala nenamenska poraba evropskih sredstev.

Področje razvoja podeželja ni nikoli sodilo med ključne ukrepe SKP. Ukrepi LEADER je bil vselej v več pogledih obrobni. Obrobni je bil glede na odmerjen delež v strukturi evropskih sredstev, pa tudi v vsebinskem pomenu. Zato zanj v nobeni državi članici EU niso prilagajali pravil. Program LEADER je bil povsod podvržen strogemu nadzoru z upoštevanjem pravil, ki so bila prilagojena povsem drugačni naravi naložb. V programih LEADER namreč prevladujejo projekti s številnimi drobnimi aktivnostmi, katerih dokazovanje nemalokrat močno presega ekonomsko upravičenost. Od tod izhaja nesorazmernost med dodeljenimi nepovratnimi sredstvi in pretiranim nadzorom nad postopki dodeljevanja in upravičenostjo izdatkov. Ta nesorazmernost je v zadnjem desetletju postala glavna ovira tudi pri izvajanju programa LEADER/CLLD v vseh državah članicah. To dokazujejo tudi poročila Evropskega računskega sodišča, v katerih je povsem očitno nerazumevanje drugačnosti ukrepov LEADER/CLLD od ostalih ukrepov SKP (Posebno poročilo ..., 2022).

1.2.1.3 Nadgradnja (eno)sektorskega programa LEADER in prenos iz Slovenije v Evropo

S prehodom v programsko obdobje 2014–2020 je Evropska komisija uvedla možnost izvajanja ukrepov LEADER v obliki medsektorskega programa, financiranega iz različnih evropskih skladov: **Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja (EKSRP)**, **Evropskega sklada za regionalni razvoj (ESRR)**, **Evropskega socialnega sklada (ESS)** ter **Evropskega sklada za pomorstvo in ribištvo (ESPR)**. Program je kmalu po uvedbi dobil prepoznavno kratico CLLD. Slovenija je bila v tem programskem obdobju edina evropska država, ki se je odločila za kombinacijo treh skladov: EKSRP, ESRR in ESPR. Nekatere države se niso odločile za prehod na večsektorsko financiranje ukrepov LEADER, nekatere pa so v CLLD vključile vse štiri sklade – tudi ESS.

Uvedba programa CLLD v Sloveniji je bila dokaz o prepričljivosti programa LEADER (in CRPOV) iz preteklosti ter je izražala iskreno in kontinuirano željo več vlad Republike Slovenije po znatnejši podpori razvoju podeželja. Tovrstna podpora ni samoumevna in je niso deležne vse države članice EU.

V iztekajočem se programskem obdobju 2014–2020 je Evropska komisija državam članicam prepustila večjo mero svobode pri oblikovanju spleta ukrepov za razvoj podeželja. Od tod izvirajo različni pristopi v državah, pri čemer se nekateri med seboj izrazito razlikujejo. Slovenski LEADER/CLLD je bil na številnih evropskih srečanjih predstavljen kot primer dobre prakse, zanj so se zanimale številne vlade. Najbolj jih je zanimal pristop k medsektorskemu usklajevanju programa, kar je zaradi zapletenih pravil posameznih evropskih skladov trd oreh v vseh državah članicah EU. Delegacije predstavnikov Evropskega podeželskega parlamenta in udeleženci evropskih srečanj iz Slovenije so predstavnikom Vlade Republike Slovenije poskušali približati dobre primere iz Saške in Asturije. Kljub številnim poskusom argumentiranja in informiranja zlasti s strani predstavnikov LAS in Društva za razvoj slovenskega podeželja (DRSP) se Vlada Republike Slovenije ni odločila za bistveno povečanje obsega sredstev za razvoj podeželja skozi pristop LEADER/CLLD.

1.2.2 Vključevanje slovenskega programa LEADER v evropske procese in integracije

V program LEADER/CLLD so vpeti številni akterji. Vsak od njih vstopa v odnos z deležniki v evropskem prostoru na svoj način, skladno s primarnim poslanstvom, ki ga opravlja. Na splošni ravni lahko vključevanje slovenske izvedbe programa LEADER/CLLD v evropske procese in integracije razčlenimo v več raznovrstnih aktivnosti na mednarodni ravni.

- Izvajanje mednarodnih projektov sodelovanja v okviru programa LEADER/CLLD (LAS).
- Vplivanje na oblikovanje politik in programov na evropski ravni; neposredno ali prek predstavniških interesnih združenj (DRSP).
- Razpravljanje o programih in sooblikovanje administrativnih pravil za izvajanje programa LEADER/CLLD (kot organ upravljanja nastopa MKGP za EKSRP in ESPR; organ upravljanja za ESRR je Služba vlade za razvoj in evropsko kohezijsko politiko (SVRK), posredniški organ za ta sklad pa je Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT).
- Izvajanje podpornih storitev v razvoju podeželja in programu LEADER/CLLD (nacionalna Mreža za podeželje in DRSP).
- Izvajanje nalog pooblaščenih plačilnih agencij: za EKSRP in ESPR je Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja (ARSKTRP).

Navedeni nosilci aktivnosti v evropskem prostoru največkrat sodelujejo z najbližjo ali najbolj pristojno evropsko institucijo, na primer DRSP z ELARD in PREPARE, ministrstva s pristojnimi direktorati Evropske komisije itn. Vozlišče multilateralnih srečevanj nacionalnih in evropskih akterjev je največkrat v okviru Evropske mreže za razvoj podeželja (angl. *European Network for Rural Development* – ENRD).

1.2.2.1 Evropska mreža za razvoj podeželja

Na evropski ravni Direktorat za kmetijstvo pri Evropski komisiji veliko pozornosti namenja programu LEADER. Z oblikovanjem delovnih teles prek ENRD vsem deležnikom omogoča enakovredno vključevanje v razprave o programih in izvajanju programa LEADER/CLLD. Temu sta namenjena zlasti dva organa, Skupščina evropskih mrež za podeželje (angl. *European Networks Assembly*) in v nekoliko ožji sestavi Usmerjevalna skupina (angl. *ENRD Steering Group*). Poleg njiju na tej ravni deluje še Podskupina za LEADER/CLLD (angl. *LEADER/CLLD Sub-group*). V vsa navedena telesa na evropski ravni so vključeni slovenski predstavniki, bodisi neposredno ali prek predstavniških interesnih združenj.

Skupščino evropskih mrež v programskem obdobju 2014–2020 sestavljajo naslednje organizacije iz štirih glavnih skupin:

- vladna skupina: 28 organov upravljanja, ministrstev; 28 plačilnih agencij;
- skupina civilne družbe in lokalnih predstavnikov: 28 organizacij mrež LEADER, 25 evropskih nevladnih organizacij, 3 regionalne/lokalne organizacije;

- skupina na področju znanja – inovacij: 28 kmetijskih svetovalnih služb, 27 kmetijskih raziskovalnih inštitutov;
- skupina nacionalnih mrež za podeželje: 28 nacionalnih mrež za podeželje.

Omenjena Podskupina LEADER/CLLD je v programskem obdobju 2014–2020 delovala v naslednji sestavi: 28 ministrstev, 28 nacionalnih mrež za podeželje, 28 lokalnih akcijskih skupin in 12 evropskih podeželskih organizacij. Skupaj je tako štela 96 predstavnikov uveljavljenih socialnih partnerjev, vendar se je zaradi izstopa Združenega kraljestva iz EU ob koncu programskega obdobja to število ustrezno zmanjšalo. Namen delovanja te podskupine je prispevati k izboljšanju kakovosti programa LEADER/CLLD v okviru izvajanja Programov razvoja podeželja (PRP). Podskupina LEADER/CLLD je nadzirala in analizirala izvajanje ukrepa LEADER in projektov sodelovanja, sproti določala skupne izzive in dobre prakse pri izvajanju programa LEADER in CLLD ter spodbujala izmenjave med deležniki in krepitev zmožnosti akterjev programa LEADER/CLLD.

Skupščina evropskih mrež in Podskupina LEADER/CLLD se praviloma sestajata enkrat do dvakrat letno, celodnevna zasedanja običajno trajajo en delovni dan. Podskupina LEADER/CLLD je v obdobju 2015–2022 izvedla 10 rednih zasedanj z bogatim programom in aktivno soudeležbo slovenskih predstavnikov. Ti so v tem obdobju prispevali več predstavitev in številne predloge, s katerimi so vplivali na sooblikovanje programa LEADER/CLLD na evropski ravni.

ENRD pogosto organizira tematska srečanja. Na večdnevni strokovni dogodki običajno izmenja izkušnje in posreduje znanja več sto udeležencev iz vseh zgoraj naštetih organizacij. Pri tem ENRD nikoli ne pozabi na vključevanje predstavnikov z lokalne ravni, zlasti nosilcev primerov dobre prakse iz LAS.

ENRD nudi obsežno podporo programu LEADER/CLLD z zbiranjem podatkov, obdelavo in analizami, s svetovanjem o metodološkem pristopu, z vodenjem podatkovnih baz (vključno s podatki za iskanje partnerjev), z izgradnjo zmogljivosti, posredovanjem informacij o virih, mreženjem in organiziranjem izmenjave znanj in primerov dobrih praks ter z organiziranjem strokovnih srečanj in tematskih sestankov. Slovenski predstavniki z vseh ravni izvajanja programa LEADER/CLLD se vključujejo in pripevajo k vseevropski zakladnici znanj, zbranih v okviru ENRD.

1.2.2.2 Projekti sodelovanja

Za slovenske LAS je bilo značilno počasno uvajanje projektov mednarodnega sodelovanja. V prvem programskem obdobju izvajanja programa LEADER so bile LAS osredotočene na izvajanje lokalnih razvojnih strategij (LRS) zgolj v okviru partnerstev na ožji lokalni ravni, torej znotraj LAS. V tem obdobju smo zabeležili osem projektov mednarodnega sodelovanja, kar je bilo opazno skromno tudi na evropski ravni. Zaradi tega je MKGP v programskem obdobju 2014–2020 oblikovalo poseben podukrep *Sodelovanje LAS* (19.3) in zanj uredilo ločen proračunski vir znotraj programa LEADER/CLLD. To je slovenske LAS spodbudilo k velikemu zanimanju za dodatna sredstva, s katerimi so del svojih strategij lokalnega razvoja (SLR) uresničevale prek mednarodnega sodelovanja. Specifika tega podukrepa je LAS omogočala izvajanje projektov

zgolj s slovenskimi partnerji. To je bilo mnogim LAS lažje dostopno in izvedljivo, zato tudi v drugem programskem obdobju Slovenija ni bila med vodilnimi državami na področju mednarodnega sodelovanja.

MKGP je v programskem obdobju 2014–2020 objavilo šest javnih pozivov. Skupno je bilo v tem obdobju odobrenih 34 projektov sodelovanja LAS. LAS so lahko k tovrstnemu sodelovanju pristopile brez udeležbe tujih LAS.

Ob koncu leta 2021 je bilo v okviru EKSRP na evropski ravni izvedenih 2156 projektov sodelovanja, kar je ob koncu leta 2021 predstavljalo okrog 1,5 % od skupno 143.982 izvedenih projektov LEADER/CLLD v EU. Na ravni vseh programov LEADER/CLLD v EU je bilo v tem obdobju ustvarjenih več kot 33.800 delovnih mest (Lisztwan, 2022).

Leta 2021 so tri institucije po naročilu Evropske komisije izdelale Evalvacijo vplivov programa LEADER na uravnotežen teritorialni razvoj (Evaluation Support Study on the Impact of Leader..., 2021), ki med drugim prinaša podatke o projektih sodelovanja. Razlike med obsegom sredstev za projekte sodelovanja so med državami zelo velike. Najvišje absolutne zneske temu podukrepu namenjajo LAS v nekaterih nemških zveznih deželah in na Finskem. V primerjavi relativnih vrednosti je višina sredstev, namenjenih projektom sodelovanja, v primerjavi s skupnimi sredstvi LAS za vse podukrepe najvišja v Luksemburgu, Avstriji, Sloveniji in na Finskem. V primeru Slovenije je to razumljivo, saj imajo slovenske LAS v primerjavi z drugimi LAS po Evropi na razpolago manj sredstev.

Primerjava med državami po številu projektov pokaže drugačno sliko. Največ projektov sodelovanja beležijo Nemčija, Finska, Italija in Avstrija, največ projektov sodelovanja na posamezno LAS pa beležijo v Estoniji, na Finskem, v Luksemburgu in Avstriji. Nekatera območja tega podukrepa niso izvajala, čeprav gre za eno izmed sedmih načel pristopa LEADER.

V okviru ESRR je v Sloveniji obveljalo pravilo o vključenosti projektov sodelovanja v SLR, kar pomeni, da organ upravljanja v okviru ESRR ni objavljajal posebnih javnih pozivov za projekte sodelovanja. Nekatero LAS so izkoristile možnost, da v okviru svojih SLR projektom sodelovanja v okviru ESRR namenijo do 5 % nepovratnih sredstev iz tega sklada. Njihovo skupno število ne dosega znatnejših kazalnikov o uspehu tega podukrepa.

Ne glede na razmeroma skromno število projektov sodelovanja v Sloveniji vsi ti projekti izkazujejo velik inovativni potencial in na območja, ki se povezujejo, prinašajo veliko dodano vrednost. Premoščajo kulturne razlike, posredno krepijo pripadnost in gradijo lokalne identitete, pomagajo pri prenosu znanj in uspešnih praks ter pri izmenjavi znanj, vključene LAS bogatijo z novimi znanji in pridobitvami spričo izvedenih aktivnosti in investicij s pomočjo nepovratnih sredstev. Teme projektov sodelovanja pokrivajo vsa področja življenja na podeželju in vse ciljne skupine. Podobno kot v naboru vseh projektov LEADER/CLLD prevladujejo tematike turizma, gospodarskih dejavnosti, sociale in kulture, v manjši meri tudi varstva okolja in biodiverzitete.

1.2.2.3 PREPARE – Partnerstvo za evropsko podeželje

DRSP je nastalo na pobudo entuziastov iz evropskega gibanja za razvoj podeželja PREPARE (angl. *Partnership for Rural Europe*). Kot gostje so nastopili na dvodnevni delavnici na Bledu, kjer je MKGP zbralo večino slovenskih strokovnjakov s področja razvoja podeželja. Na MKGP je bilo nekaj sodelavcev, ki so z vsebinsko-operativnega vidika v začetnem in prehodnem obdobju pomembno prispevali k razvoju programa LEADER. Že leta 2002 je prišlo do ustanovitve DRSP. Sprva je bilo to društvo skupine strokovnjakov, ki si je že pred uvedbo programa LEADER zadala nalogo vse slovenske LAS povezati v skupno strokovno-interesno združenje. Od pričetka obstoja do danes so se predstavniki DRSP aktivno vključevali v delo evropskega podeželskega partnerstva PREPARE, ki je iz neformalne pobude posameznih strokovnjakov tudi samo preraslo v ugledno vseevropsko nevladno organizacijo. Daljši čas je slovenski predstavnik koordiniral gibanje PREPARE in mu v enem mandatu tudi predsedoval. V tem obdobju (2010–2018) je v Sloveniji in na evropski ravni zaživela pobuda za delovanje podeželskih parlamentov. Program LEADER je bil od samega pričetka sestavljanje podeželskih parlamentov pomemben vsebinski steber in sestavni del dokumentov, ki so nastajali na in ob podeželskih parlamentih po Evropi. Slovenija se je prek predstavnika DRSP v PREPARE umestila v sredo te pomembne civilnodružbene pobude, s katero nevladne organizacije (NVO) in LAS ter njim podobne pobude krepijo participativni model demokracije. Glas slovenskega programa LEADER in DRSP je bil zaradi slovenskega predstavnika v PREPARE slišan in viden na večini pomembnejših dogodkov s področja razvoja podeželja, ki jih je Evropska komisija organizirala bodisi v lastni režiji ali prek ENRD.

Slovensko koordiniranje in predsedovanje evropskemu podeželskemu partnerstvu PREPARE je pomembno prispevalo k dinamiki te mednarodne organizacije, katere pobuda je izvirala iz držav gospodarsko razvite Zahodne Evrope. PREPARE je postal simbolni most med NVO na severozahodu Evrope ter NVO na jugu in jugozahodu Evrope. S številnimi aktivnostmi, dogodki in pobudami je (podobno kot v Sloveniji) pomagal pri zagonu in rasti več nevladnih podeželskih strokovno-interesnih združenj. Gibanje PREPARE je vseskozi zasledovalo načelo, da je v vsaki državi vse nevladne pobude s področja razvoja podeželja smiselno povezati pod skupno »streho«. PREPARE je vztrajal pri včlanitvi zgolj ene, krovne organizacije iz posamezne države v evropsko gibanje PREPARE ter s tem krepil sodelovanje med akterji znotraj držav pristopnic in sosed EU, pa tudi evropsko mrežo z verodostojnimi predstavniki z nacionalnih ravni. Pri skorajda idiličnem razmahu te podeželske pobude v dobrih dveh desetletjih (2000–2022) je presenetljiv podatek, da je delovanje PREPARE dobro desetletje financirala ameriška fundacija »Charles Stewart Mott Foundation«. V tem obdobju je PREPARE deloval kot neformalno združenje, t. i. gibanje (angl. *Movement PREPARE*). To ni bila ovira za njegovo vključevanje v organe Evropske komisije pod okriljem ENRD. Od leta 2015 PREPARE deluje kot mednarodna NVO (PREPARE Aisbl) s sedežem v Bruslju. Njen visok ugled je prispeval k številnim povabilom v znanstveno-raziskovalne konzorcije in k skupnim prijavam raziskovalnih projektov v okviru evropskega raziskovalnega programa Obzorje. Po nekajletni finančni stiski se organizaciji PREPARE obeta vnovična finančna poživitev aktivnosti prek tega evropskega vira za znanstveno-raziskovalno delo na področju razvoja podeželja. Kljub skromnim

Preglednica 1: Prikaz pridruženja krovnih NVO gibanju in kasnejši NVO PREPARE ter dinamike nastajanja podeželskih parlamentov po Evropi.

Status	Gibanje PREPARE										PREPARE AISBL	
	1989–1999	2000	2002	2005	2008	2010	2011	2013	2014–2015	2016–2020		
Organizacija	Forum Synergies (Francija) ECOVAST (Združeno kraljestvo) Hela Sverige ska leva (Švedska)	VIPA (Slovaška) Rural Forum (Madžarska) Rural Forum (Poljska) Kodukant (Estonija)	Društvo za razvoj slovenskega podeželja (Slovenija) Rural Forum (Latvija) Rural Communities Union (Litva) Rural Observatory (Češka)	Nizozemska	Mreža za ruralni razvoj (Hrvaška)	Mreža za ruralni razvoj (Severna Makedonija) Mreža za ruralni razvoj (Srbija)	Slovenija	Ruralna mreža (Bosna in Hercegovina) Mreža za ruralni razvoj (Črna Gora)	Mreža za ruralni razvoj (Kosovo)	Ruralna mreža Albanija (2016) Ruralna mreža Moldavija (2020)		
Podeželski parlament	Švedska (1989) Estonija (1996)	Slovaška						Evropski podeželski parlament Latvija	Litva Škotska (2014) Hrvaška (2015) Bosna in Hercegovina (2015)	Finska (2017) Albanija (2017) Balkanski podeželski parlament (2018) Severna Makedonija (2019) Kosovo (2020)		
Leto	1989–1999	2000	2002	2005	2008	2010	2011	2013	2014–2015	2016–2020		

finančnim kazalnikom je PREPARE z izjemnim prostovoljskim vložkom in spretnim kombiniranjem virov v dobrih dveh desetletjih izvedel številne mednarodne dogodke, na katerih so bili vedno prisotni tudi slovenski predstavniki.

Iz Preglednice 1 je razvidna dinamika pridruževanja krovnih NVO, t. i. podeželskih mrež gibanja PREPARE. Članstvo PREPARE se je iz severozahodnih držav širilo proti jugu in vzhodu Evrope. Program in prvotno poslanstvo gibanja PREPARE sta bila sprva namenjena krejitvi nevladnih pobud na podeželju v državah, ki so se pridruževale EU. Ta trend je ostal prisoten vse do danes. V vmesnem obdobju so se organizacije, ki so pristopile k PREPARE, opolnomočile in tudi same nadaljevale osnovno poslanstvo v obliki pomoči NVO in pobudam v soseščini. NVO iz EU-10 so bile sprva prejemnice pomoči, v kasnejšem obdobju pa so nudile pomoč državam Zahodnega Balkana in črnomorskim državam. S časovnim zamikom nekaj let je tovrstna solidarnost prišla do izraza tudi pri pobudah za organizacijo podeželskih parlamentov. Vse tovrstne pobude so črpale navdih iz podobnih pobud v evropskih državah predhodnicah. DRSP in Slovenski podeželski parlament sta v tem procesu zavzela eno pomembnejših vlog. Slovenci smo črpali navdih in se učili v glavnem od kolegov s Švedske, svoje izkušnje in pobudo pa smo razširjali na Hrvaškem, v Severni Makedoniji, Srbiji, Bosni in Hercegovini, Albaniji, Kosovu, Turčiji, Moldaviji, Gruziji in Armeniji (Šoster, 2019).

Vzajemen proces krejitve zmogljivosti, prenosa informacij in dobrih praks, zagovorništva pri oblikovanju politik in mreženja iz Slovenije proti Evropi in iz Evrope v smeri Slovenije je bil pomemben gradnik razvoja DRSP in s tem posredno dragocen vir informacij LAS pri njihovem delu. Ob dvosmernem informacijskem in kadrovskem toku je prisotnost in razpoznavnost slovenskega glasu v Evropi vplivala na ugled slovenske poti razvoja podeželja. Slovenski primer je postal verodostojen v evropskih razsežnostih tudi zaradi vzporedne krejitve opolnomočenosti nevladne in vladne strani, ki sta vsaka po svojih močeh gradili program LEADER (in podeželski parlament). Občasne napetosti med stranema so v vseh evropskih državah običajne, pomembno je dolgoročno usklajeno delovanje. Različni akterji programa LEADER iz številnih držav zaradi tega obiskujejo Slovenijo in spoznavajo naš način izvajanja LEADER/CLLD.

5. točka deklaracije, sprejete na Evropskem podeželskem parlamentu v Kielciah na Poljskem (2022) izhaja iz izkušenj pri zagovorništvu v preteklih letih, zato poziva k dolgoročnim strukturnim spremembam:

»Financiranje razvoja podeželja in podeželskih skupnosti mora ustrezati realnim potrebam podeželja, zato zahteva krepitev in širitev finančnih virov za povečanje dostopnosti in večji nadzor nad sredstvi. To velja na področju EU programov in na nacionalnih ravneh. Finančni okvir EU v obdobju 2028–2034 mora vsebovati celostni pristop tudi na področju kohezijske politike. PRP morajo biti vključeni preko lokalnih partnerstev na osnovi decentraliziranega pristopa tako, da se finančne podpore kar najbolje odzovejo potrebam in izzivom na podeželju. Lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost (CLLD), mora vključiti sredstva vseh evropskih strukturnih skladov in postati obvezen v vseh državah članicah.«

1.2.2.4 ELARD – Evropsko interesno združenje lokalnih akcijskih skupin

ELARD (angl. *European LEADER Association for Rural Development*) je evropsko interesno združenje LAS. DRSP, ki se je v ELARD včlanilo leta 2010, zastopa LAS iz Slovenije. Predstavniki DRSP so od včlanitve do danes vseskozi aktivno sodelovali v aktivnostih ELARD, vendar nikoli niso prevzeli vodilnih funkcij v tem evropskem združenju. Tudi ELARD je podobno kot druge evropske pobude v dvajsetih letih od ustanovitve do danes doživel vzpone in padce. Tako močan in ugleden, kot je ELARD danes, ni bil še nikoli. Z gotovostjo trdimo, da je ob interesnem združenju COPA-COGECA ena prvih izbir Evropske komisije med socialnimi partnerji na nevladni strani. Evropska komisija predstavnike ELARD vabi na vse svoje dogodke, povezane z razvojem podežolja in načrtovanjem. V nekoliko širši krog socialnih partnerjev sodi tudi PREPARE. ELARD in PREPARE odlično sodelujeta v skupini s še tretjo evropsko pobudo ERCA (angl. *European Rural Communities Action*). Skupaj so trojica pobudnic in nosilnih organizacij Evropskega podeželskega parlamenta. V zadnjem desetletju se je med tremi vse-evropskimi organizacijami razvilo tvorno sodelovanje, v katerem smo vseskozi aktivni tudi slovenski predstavniki.

ELARD je stanovsko združenje, ki povezuje krovne organizacije LAS iz 29 držav. Prek njih je v ELARD posredno združenih okrog 2500 LAS. Med članicami so združenja LAS iz EU in sosednjih držav. Praviloma je iz vsake države članica le ena krovna organizacija, v izjemnih primerih dve. Načelo predsedovanja ELARD je povezano s finančno in kadrovsko sposobnostjo predsedujoče članice. Vsaka organizacija, ki ji je pripadla čast vodenja te ugledne evropske NVO, je zagotovila med 50 in 100 tisoč EUR sredstev za delovanje na letni ravni. Še pomembnejši je prostovoljni osebni vložek predsedujoče osebe, ki mora aktivnostim ELARD nuditi vsaj polovični delovni čas, in to brez pričakovanja znatnejšega finančnega povračila. Financiranje ELARD temelji na letni članarini, ki jo krovne organizacije članice zberejo od svojih LAS glede na njihovo število. Znatna članarina omogoča bogato paletu aktivnosti, ki jih ELARD razprši po celotni Evropi. Večina političnih dogodkov poteka v Bruslju, kjer so predstavniki ELARD prisotni skorajda brez izjeme.

Slovenske LAS so prek ELARD pogosto vpete v dogajanje bodisi z zbiranjem podatkov ali mnenj bodisi s predstavitvami stališč ali primerov dobre prakse. Predstavniki ELARD so podobno kot predstavniki PREPARE stalni gostje na večjih dogodkih DRSP v Sloveniji. Medsebojna izmenjava nemoteno poteka vse od včlanitve DRSP v ELARD. Ob dragocenem mreženju na institucionalni ravni je zelo pomemben prispevek tvornega sodelovanja v času pripravljanja politik ob vsakem prehodu v naslednje programsko obdobje. Takrat se zgostijo mednarodni dogodki, od sestankov in posvetovanj do konferenc in seminarjev, na katerih predstavniki slovenskih LAS skupaj s kolegi iz drugih držav razmišljajo o pogojih za izvajanje programa LEADER/CLLD v naslednjih sedmih letih. Zaključki, zbrani v ELARD, vselej najdejo pot do odločevalcev na evropski ravni. To seveda še ne pomeni, da so zmeraj upoštevani, vsekakor pa so zmeraj zaznani in zabeleženi. Dejstvo je, da je odločna podpora Evropske komisije (zlasti Direktorata za kmetijstvo) programu LEADER tudi zasluga močne ELARD, ki temelji na odličnih krovnih nacionalnih združenjih LAS. Ukrep LEADER je že vrsto programskih obdobj eden od obveznih ukrepov, ki so ga države članice primorane vključiti v SKP z najmanj 5 % sredstev za razvoj podežolja. Brez te obveze, ki do vlad

držav članic prihaja »od zgoraj« iz Bruslja in »od spodaj« s strani LAS (DRSP, ELARD), bi več evropskih držav program LEADER ukinilo. Pritisk kmetijskih stanovskih združenj ter močnih evropskih in nacionalnih interesnih skupin je ob vsakem prehodu v novo programsko obdobje izjemno velik in nemalokrat prerase v pravo politično prerivanje za evropska sredstva. V političnih nomenklaturah podeželje – kljub široki paleti simpatizerjev podeželskega življenja – nima močne, politično vplivne zagovorniške skupine ali organizacije. Ta fenomen je žal vseevropski. Krovne organizacije LAS, kakršna je DRSP, so zelo strokovne in usposobljene, prizadevne in aktivne, vendar brez prave politične moči, s katero bi lahko odločilno vplivale na politiko razvoja podeželja. Zato je zaveznitvo Evropske komisije, ki jo na področju razvoja podeželja pooseblja Direktorat za kmetijstvo, in partnerstva ELARD-PREPARE-ERCA, izjemnega pomena za zagotavljanje kontinuitete programa LEADER/CLLD.

Program LEADER/CLLD vpliva tudi na razmislek pri oblikovanju politik razvoja podeželja onstran evropskega kontinenta. Prek ELARD so se odzvali povabilom iz Južne Amerike, Afrike in Kitajske. V vseh navedenih državah je evropski pristop LEADER/CLLD odmeval zlasti na lokalni in nevladni ravni, v vladnih krogih pa so bili sogovorniki nekoliko bolj previdni. V posameznih državah se podobnega pristopa lotevajo v obliki manjših pilotnih poskusov.

Drugačen je odnos do tega programa v državah bližje soseščine EU, zlasti v tistih državah, kjer je pridruževanje EU med strateškimi cilji države. V teh državah je ELARD vpet v projekte sodelovanja, financirane iz različnih virov (FAO, UNDP, IPA, IPARD ipd.). Za uvedbo programa LEADER si najbolj prizadevajo v Turčiji, Albaniji, Gruziji, Moldaviji in Severni Makedoniji. V vseh navedenih državah so s pomočjo združenja ELARD spoznali tudi bogate izkušnje na področju razvoja podeželja v Sloveniji. Slovenske LAS občasno gostijo delegacije iz vseh teh držav, ki se jim pridružujejo tudi pobude iz Srbije, Bosne in Hercegovine, Kosova in Armenije.

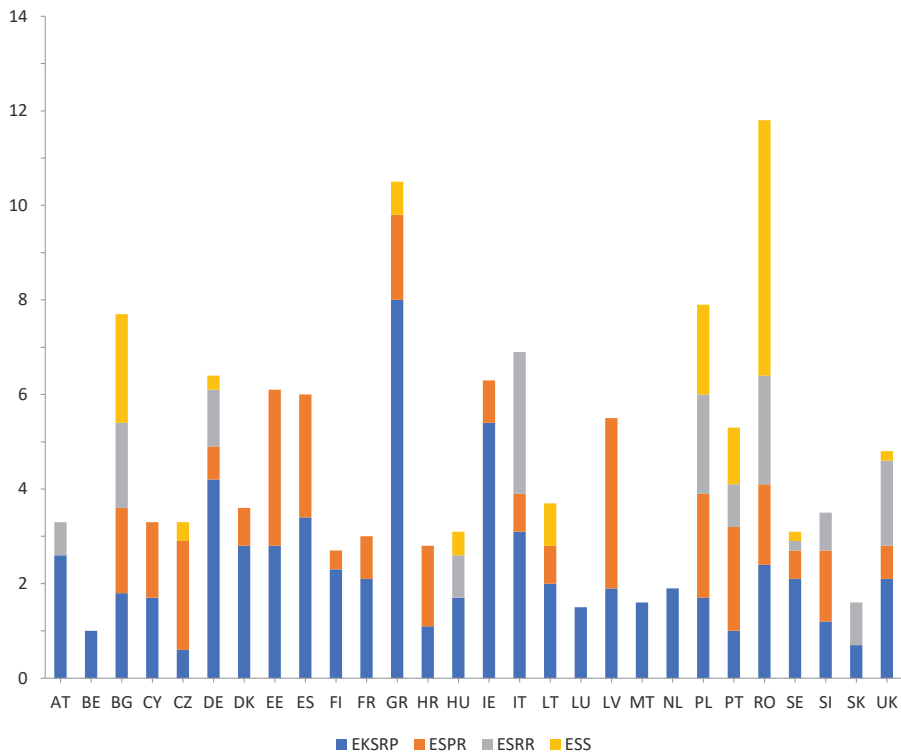
1.2.3 Ključni izzivi programa LEADER/CLLD ob prehodu v novo programsko obdobje

Ob prehodu v naslednje programsko obdobje (2021–2027) na evropski ravni v programu LEADER/CLLD izstopajo trije ključni izzivi, ki so zelo aktualni tudi v slovenskih razmerah: zagotovitev zadostnih virov financiranja, poenostavitev programa in razširitev medsektorskega pristopa.

Zagotovitev zadostnih virov financiranja je univerzalni izziv, ki najbolj prizadeva lokalno raven. Pri tem skorajda v nobeni državi ne poznamo izjem. Podroben vpogled v povprečne višine zneskov sredstev iz evropskih strukturnih in investicijskih skladov (angl. *European Structural Investment Funds* – ESIF), ki so jih imele na razpolago LAS v programskem obdobju 2014–2020, razkriva sorazmerno neugoden položaj slovenskih LAS v primerjavi z evropskimi. V štirih državah so imele LAS v programskem obdobju 2014–2020 povprečno na razpolago 2,2 milijona EUR (v Sloveniji, Združenem kraljestvu, na Poljskem in v Litvi). Nadaljnja primerjava kaže, da so imele v tem obdobju zgolj v treh evropskih državah LAS na razpolago nižji povprečni znesek sredstev iz EKSRP kot Slovenija, ki je iz EKSRP v povprečju prispevala 1,2 milijona EUR na LAS (Češka – 0,6 milijona EUR, Slovaška – 0,7 milijona EUR, Belgija – 1 milijon

EUR in Hrvaška – 1,1 milijona EUR). Tudi primerjava vsote vseh sredstev ESIF, ki so jih imele LAS povprečno na razpolago v programskem obdobju 2014–2020, slovenske LAS uvršča pod evropsko povprečje. V štirinajstih državah so imele LAS povprečno na razpolago več kot 2,2 milijona EUR in v desetih državah so imele LAS povprečno manj kot 2,2 milijona EUR sredstev za izvajanje SLR v programskem obdobju 2014–2020. Primerjava slovenskih LAS z vodilnimi v Evropi dodatno utemeljuje potrebo po razširitvi in okrepitvi programa LEADER/CLLD v Sloveniji. V najugodnejšem položaju glede evropskih virov financiranja so bile LAS v Grčiji (povprečno 9 milijonov EUR na LAS), na Portugalskem (4,8 milijona EUR na LAS), Irskem (4,5 milijona EUR na LAS), v Nemčiji (4 milijone EUR na LAS), Bolgariji (3,8 milijona EUR na LAS) in Romuniji (3,1 milijona EUR na LAS). V primerjavi s slovenskim povprečjem (2,2 milijona EUR na LAS) so bile v več kot polovici držav EU LAS v boljšem položaju od slovenskih LAS.

Slika 2: Povprečna višina sredstev ESIF na LAS v obdobju 2014–2020 (v mio EUR).

Vir: ESI Funds Open Data Platform and programming documents, 2022.

Poenostavitev programa LEADER/CLLD je nujna, s čimer se strinjajo akterji na vseh ravneh izvajanja programa. Načelno spremembo v politiki spremljanja in nadzora nad porabo evropskih sredstev je Evropska komisija prinesla že v času Junckerjevega vodenja. Nadzor nad postopki je preusmerila v spremljanje in nadzor rezultatov, doseženih z nepovratnimi evropskimi sredstvi. Samo po sebi to še ni zadoščalo za potreben radikalen obrat, ki ga LAS pričakujejo že daljše obdobje. Težava je v podrobnih

pravilih in zakonodaji, ki določa način delovanja posameznih evropskih skladov. V veliki meri je težava tudi v tem, da je utečene postopke in prakse težko na hitro spremeniti. To je odločilno zlasti na ravni organov upravljanja in plačilnih agencij, ki so podvrženi strogim navodilom pri preverjanju upravičenosti porabe evropskih sredstev. Nesorazmernost obsega postopkov in zahtev z obsegom nepovratnih sredstev je izrazita, zato bi poenostavitve olajšale delovanje programa na vseh ravneh, od upravičencev in vodilnih partnerjev LAS na lokalni ravni do organov upravljanja in plačilnih agencij na državni ravni.

V nekaterih državah so že v programskem obdobju 2014–2020 uvedli poenostavitve, ki jih dopušča obstoječa zakonodaja. ELARD je leta 2019 izvedel raziskavo o uporabi poenostavljenih oblik stroškov v programu LEADER/CLLD (Simplification Practice in LEADER/CLLD, 2019): o poenostavitvah pri dokazovanju stroškov poročajo predstavniki 11 držav članic. Večina kot poenostavitev uporablja obliko direktnih stroškov, ki se nanašajo na osebe. V Avstriji, Hrvaški, na Finskem, v Nemčiji, Grčiji, Sloveniji in na Švedskem lahko LAS uveljavljajo 15 % plač osebja v obliki upravičenih direktnih stroškov. V Estoniji in Romuniji višina tovrstnih upravičenih direktnih stroškov znaša 20 %. Najbolj smela je na tem področju Poljska (25 %), v nekaterih primerih se ji približa Finska s 24 %. Prav Finska je naredila preboj v poenostavitvah z določitvijo upravičenih pavšalnih stroškov do 100.000 EUR v primerih, ko upravičenci izvedejo razvojno-investicijski projekt. Poljska omogoča pavšalne upravičene stroške v višini od 11.745 do 23.490 EUR za zagon novih podjetij. V Avstriji je upravičen pavšalni znesek do 5700 EUR za projekte, ki se izvajajo pod skupnim vodenjem in upravljanjem. Več držav omogoča uveljavljanje pavšalnih stroškov za pripravo SLR. Višine teh pavšalnih zneskov se gibljejo od 20.000 EUR v Sloveniji do 25.000 EUR na Portugalskem. V več državah uporabljajo tudi standardizirane vrednosti za določanje plač (Avstrija, Slovenija) ali za službena potovanja (Portugalska in Švedska).

Očitno je, da v EU že obstajajo nekatere poenostavitve, ki pa so bile doslej razdrobljene na nekatere manjše vrednosti in oblike stroškov. Resničnih poenostavitev se je treba lotiti na celovit način na ravni vseh držav članic. LAS in upravičenci morajo dobiti možnost poenostavljenega pristopa do nepovratnih sredstev s kombiniranjem več poenostavljenih ukrepov. V proces poenostavljanja programa LEADER/CLLD morajo biti vključeni in zainteresirani akterji na vseh ravneh, od lokalne prek nacionalne do evropske ravni. V ta namen bi morali oblikovati delovne skupine na ravni držav članic. Ob prehodu v novo programsko obdobje lahko v polni meri izkoristimo preusmeritev od nadzora postopkov k spremljanju rezultatov, kar pomeni pomembno spremembo v ukrepih poenostavljanja programa LEADER/CLLD.

Potrebna je **razširitev medsektorskega pristopa**. Zgolj v štirih evropskih državah so imele LAS za izvajanje programa LEADER na razpolago samo en sklad (Belgija, Luksemburg, Nizozemska in Malta), torej niso uporabile pristopa CLLD, LEADER so podprle samo s sredstvi EKSRP. Večina držav (Bolgarija, Nemčija, Estonija, Francija, Grčija, Italija, Poljska, Romunija, Švedska in Združeno kraljestvo) je za financiranje programa CLLD uporabila sredstva vseh štirih razpoložljivih skladov (EKSRP, ESRR, ESPR in ESS). Enako število držav je za financiranje programa LEADER/CLLD uporabilo sredstva samo dveh skladov. Kombinacije financiranja programa LEADER/CLLD, kakršno je izbrala Slovenija (EKSRP, ESRR in ESPR), ni izbrala nobena druga

evropska država. To samo po sebi ne bi bilo sporno, če ne bi slovenske LAS v izvajanju SLR naslavljale precejšen del socialnih izzivov, ki so jih spoznale za prednostne na svojih območjih. Na to slovenske LAS in DRSP opozarjajo že od leta 2014, ko smo uvedli program LEADER/CLLD.

1.3 Dosedanje izkušnje z razvojem podeželja v Sloveniji

Glede na raznolike razvojne danosti, ki izhajajo tako iz naravnogeografskih kot družbenogeografskih danosti, je zagotavljanje skladnega razvoja podeželja ena najpomembnejših usmeritev celotnega regionalnega razvoja Slovenije. Cilji politike in posameznih ukrepov na tem področju so bili vseskozi usmerjeni v razvoj podeželja, ki temelji na endogenih potencialih, poudarja značilnosti posameznih območij ter zagotavlja nova delovna mesta in poseljenost ob upoštevanju trajnostne rabe naravnih virov ter ohranjanja naravne in kulturne dediščine.

1.3.1 Razvoj podeželja v Sloveniji v obdobju pred vstopom v Evropsko unijo

Z razvojnega vidika so se programi celostnega razvoja podeželja v Sloveniji nenehno širili in dopolnjevali. V času pred osamosvojitvijo je bila razvojna politika na podeželju pretežno osredotočena na sektorski pristop, kjer so bili gonilo razvoja kmetijski ter s kmetijstvom povezani ukrepi in podpore. Med tipična podeželska območja, ki so bila glede na pridelovalne razmere deležna še posebne pozornosti, so sodila hribovsko-gorska območja, kjer so bile finančne spodbude namenjene tako izboljšanju gospodarskega položaja kmetijskih gospodarstev kot ohranjanju obdelanosti in poseljenosti teh območij. Med t. i. nekmetijskimi podporami pa je treba v prvi vrsti omeniti ukrepe s področja infrastrukture, predvsem tiste, ki so pripomogli k izboljšanju cestnih in komunikacijskih povezav ter s tem k povečanju dostopnosti podeželskih območij in odpiranju manjših industrijskih obratov na podeželju.

1.3.1.1 Projekti Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi

V Sloveniji imajo programi celostnega razvoja podeželja, ki se izvajajo na ravni lokalnih skupnosti po načelu od spodaj navzgor, že razmeroma dolgo tradicijo. Z vsebinskega in finančnega vidika država z njimi povečini dopolnjuje osnovne ukrepe kmetijske politike in na ta način podpira ne samo razvoj kmetijstva, ampak tudi širši lokalni/regionalni razvoj. Gledano razvojno so se programi celostnega razvoja podeželja nenehno širili in dopolnjevali. Pri tem so se spreminjale tako oblike in vsebine posameznih ukrepov kot tudi njihova geografska zaokroženost oziroma pokritost. Njihov namen pa je vseskozi ostal isti: razvoj podeželja, ki temelji na endogenih razvojnih potencialih, poudarja značilnosti območja ter zagotavlja nova delovna mesta in poseljenost ob upoštevanju trajnostne rabe naravnih virov ter ohranjanja naravne in kulturne dediščine.

Za začetek sistematičnega pristopa lahko opredelimo leto 1992, ko je tako na organizacijskem kot upravno-administrativnem področju prišlo do prvih konkretnih sprememb. Mednje v prvi vrsti sodi ustanovitev Sektorja za razvoj podeželja in obnove vasi na MKGP, ki je pričelo s sofinanciranjem prvih pilotnih projektov. Na osnovi pridobljenih izkušenj je bil kasneje izveden prehod na sistematično sofinanciranje razvojnih pobud, v katerih so občine in druge institucije na lokalni ravni, skupaj s prebivalci, pripravile večletne razvojne programe za izbrana območja.

Projekti CRPOV so se na podlagi enotne metodologije (Pelc in sod., 1999), ki je olajšala in poenotila njihovo pripravo, izvajali na manjših in zaokroženih območjih. Sestavljeni so bili iz treh faz, in sicer iz faze priprave, uvajanja ter izvajanja projektov in aktivnosti. Vsebinsko so bili projekti pretežno usmerjeni v:

- razvoj dopolnilnih dohodkovnih virov,
- spodbujanje turističnih dejavnosti,
- izboljšanje podeželske infrastrukture,
- ohranjanje naravne in kulturne dediščine,
- spodbujanje skupnih nastopov trženja,
- druge društvene in socialne vsebine.

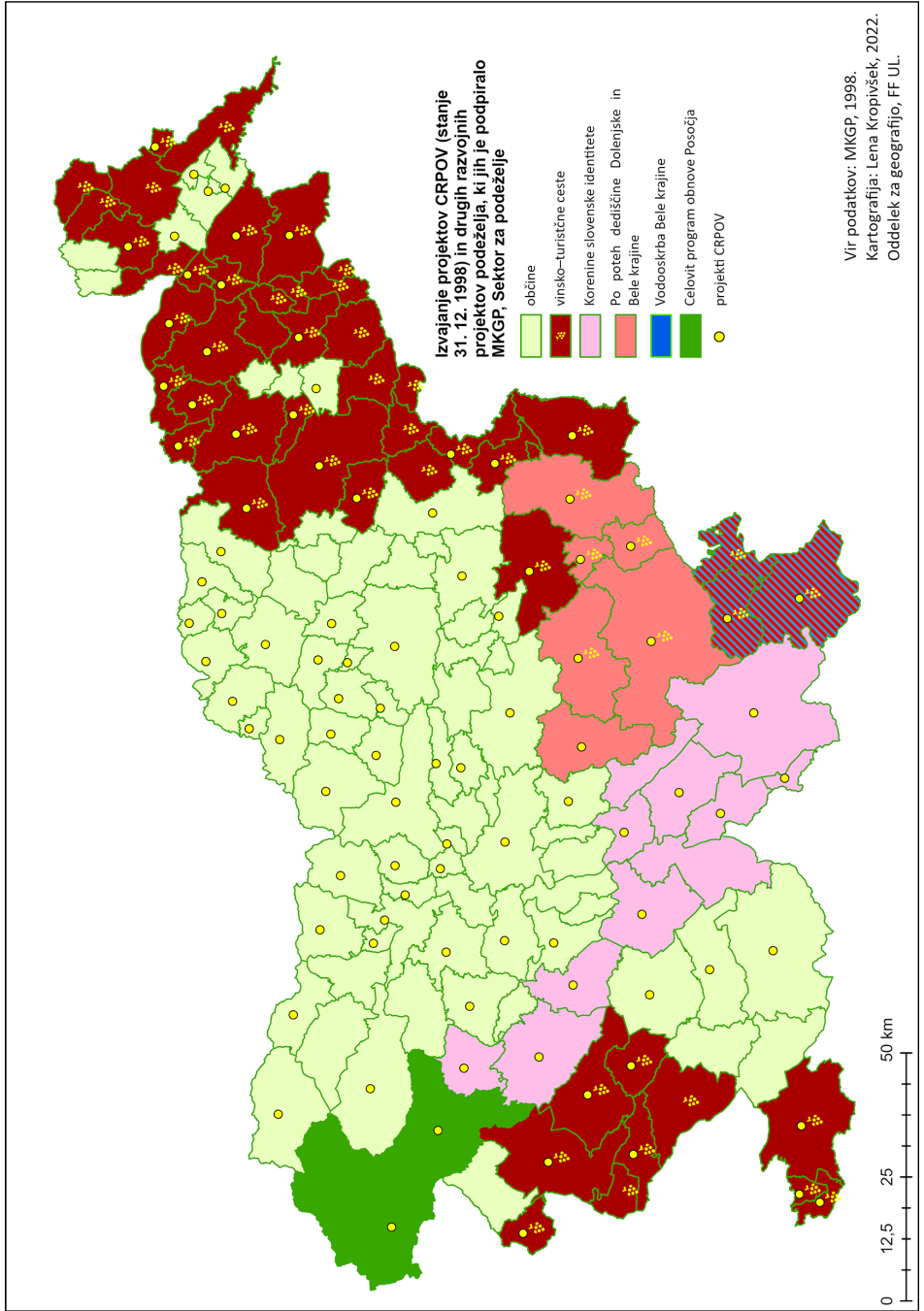
V okviru prve faze (**Priprava za CRPOV**) so na pobudo lokalnih skupnosti in prebivalcev zainteresirani pobudniki lokalnega razvoja pristopili k izbiri lokacije in pripravi prijavnih vloge. Imenovan je bil projektni svet, sestavljen iz predstavnikov občine, lokalnih prebivalcev, strokovnih organizacij (kmetijska svetovalna služba in druge javne službe) ter posameznih strokovnjakov oziroma za to usposobljenih podjetij. Sklep o sofinanciranju projekta je na osnovi strokovne ocene sprejel občinski svet, s tem pa so bili izpolnjeni tudi pogoji za sklenitev pogodbe med MKGP ter posamezno občino.

Oblikovanje razvojnega motiva in razvojne vizije obravnavanega območja je bil glavni cilj druge faze (**Uvajanje CRPOV**). Izmed strokovno usposobljenih lokalnih prebivalcev je bil ustanovljen izvedbeni odbor za CRPOV, ki je v okviru svojih nalog izvajal usposabljanja in izobraževanja na vseh področjih, potrebnih za celostni razvoj izbranega lokalnega območja. Uvajalna faza je trajala najmanj eno leto, v tem času pa sta bila oblikovana razvojni motiv in vizija. Razvojne dejavnosti so bile razdeljene na pet delovnih področij (poimenovanih prostori), ki so obravnavala spodaj navedene posamezne vsebinske sklope.

- Življenjski prostor – opredelitev splošnih pogojev izbrane lokacije (geografski položaj, naravne razmere, okoljske značilnosti); primeri dobre prakse: *Oskrba s pitno in požarno vodo na območju občine Solčava*, *Urejanje osrednjega trga v Hotedršici*.
- Naselitveni prostor – obravnava krajinskih in naselbinskih značilnosti območja, razvoj infrastrukture in urejanje prostora; primeri dobre prakse: *Gozdna učna pot Preddvor*, *Pohodniške poti po Škofjeloškem hribovju*.
- Družbeni prostor – obravnava družbenega življenja in strukture družbenih dejavnosti na podeželju; primeri dobre prakse: *Prestranek – obnova Tišlerjevega mlina in vzpostavitev podjetniških jeder na podeželju*, *Osilnica – izdelovanje rož iz papirja*.

Slika 3: Pregled izvajanja projektov CRPOV.

- Kulturni prostor – predstavitev različnih oblik kulturnega udejstvovanja, zgodovinskega razvoja ter podobe naselij in podeželskih območij, naravne in kulturne dediščine; primeri dobre prakse: *Obnova grajskega kompleksa na Premu, Puhov muzej v Sakušaku*.
- Delovni prostor – opredelitev vloge posameznih gospodarskih dejavnosti v podeželskem prostoru (predstavitev kmetijstva, gozdarstva, dopolnilnih in storitvenih dejavnosti, obrti, turizma); primeri dobre prakse: *Razvoj blagovnih znamk »Dedek Jaka in babica Jerca«, Sadna cesta med Javorom in Jančami*.

Opredeljena razvojna vizija je bila podlaga za izvajanje projektov in delovnih aktivnosti (**izvajanje CRPOV**). Ob usklajeni upravno-administrativni podpori in s pomočjo finančnih ukrepov je Slovenija v drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja tako naredila pomemben korak k celovitejšemu in ustrežnejšemu razvoju podeželskih območij. Ob koncu leta 1998 je program CRPOV v različnih fazah izvajalo kar 94 slovenskih občin (64 % od takrat skupno 147 občin).

MKGP je v istem obdobju spodbujalo in podpiralo še nekatere druge razvojne projekte na slovenskem podeželju. S prostorskega in povezovalnega vidika je treba izpostaviti predvsem tematski projekt *Vinsko-turistične ceste*, ki se je izvajal na območju kar 53 občin, pri čemer je več kot polovica od njih (34) vzporedno izvajala tudi projekte CRPOV. Od ostalih razvojnih projektov, ki so se izvajali v istem času, je treba omeniti še projekte *Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine*, *Korenine slovenske identitete*, *Celovit program obnove Posočja* in *Vodooskrba Bele krajine*.

1.3.1.2 Razvojni programi podeželja

Projekti CRPOV so se izvajali le na manjših območjih, v okviru posameznih občin. Prav zaradi njihove vsebinske in prostorske omejenosti je resorno ministrstvo že leta 1996 začelo s pripravo treh pilotnih projektov, ki bi točkovne projekte CRPOV in tematske programe vinsko-turističnih cest povezali v večje zaokrožene celote.

Delo pri pripravi in izdelavi RPP je potekalo v treh fazah. Trajanje **prve faze** je bilo časovno omejeno na osem mesecev, glavne aktivnosti v njenem okviru pa so bile:

- ocena pripravljenosti lokalnih skupnosti in drugih partnerjev za izdelavo skupnega RPP na izbranem območju;
- opredelitev zaokroženega območja najmanj treh občin, ki imajo skupne gospodarske, kulturne, naravne in zgodovinske značilnosti;
- evidentiranje partnerjev – predstavnikov občin in drugih vladnih institucij, predstavnikov gospodarstva, društev in zainteresiranih občanov (kmetov, delavcev, mladih, upokoencev);
- imenovanje programskega odbora ter opredelitev nalog in pristojnosti članov programskega odbora.

Zastopanje in vložitev zahtevka za dodelitev nepovratnih sredstev za izdelavo RPP sta bila v pristojnosti ene od občin, ki so sodelovale v partnerstvu.

V okviru **druge faze** priprave RPP je bil izdelan RPP za izbrano območje, v katerem so bili opisani analiza stanja, SWOT analiza in pregled obstoječih razvojnih aktivnosti na obravnavanem območju (projekti CRPOV, drugi razvojni projekti in aktivnosti). Hkrati sta bila v programu opredeljena skupna razvojna vizija in skupni tržni produkt, po katerem je območje že bilo ali naj bi postalo prepoznavno, ter vsebinski slogan, ki je krepil pripadnost ljudi in pripomogel k prepoznavnosti območja.

Razvojni ukrepi so bili strukturirani po vsebinskih sklopih (investicije v infrastrukturo, obnova vaških jeder, ukrepi za razvoj kmetijstva, tematske poti, razvoj storitvenih dejavnosti), opredeljen pa je bil tudi njihov vpliv na kakovost življenja prebivalcev na tem območju. Vsebinsko je moral biti program, pa tudi posamezni ukrepi, skladen z ukrepi Državnega razvojnega programa ter regionalnih in drugih razvojnih programov, ki so se že izvajali na obravnavanem območju. V dokumentu je bil poudarek tudi na predvidenih učinkih skupnih aktivnosti za razvoj podeželja ter na načinih spodbujanja lokalnega prebivalstva in partnerjev za aktivno vključevanje v nadaljnje razvojne aktivnosti in iskanje novih razvojnih možnosti. Za vsak izvedbeni projekt iz seznama projektov so bili opredeljeni splošni, specifični in operativni cilji, terminski plan izvedbe in sodelujoči partnerji ter potrebna finančna sredstva in viri financiranja.

Tretja faza priprave RPP je bilo izvajanje projektov in upravljanje s samim programom. V skladu z načrtom izvajanja programa so bile aktivnosti osredotočene na:

- ureditev upravljanja s programom,
- izvajanje projektov,
- dopolnjevanje programa z iskanjem novih skupnih razvojnih možnosti,
- informiranje, usposabljanje in promocija,
- skupno trženje in
- druge aktivnosti.

Na prelomu tisočletja je bilo v Sloveniji 31 RPP, ki so pokrivali skoraj celotno državno ozemlje. Vsi so bili izdelani po načelu od spodaj navzgor in so bili v veliki meri primerljivi s programi LEADER, ki so se tedaj že izvajali v drugih državah članicah EU. Ta vsebinska podobnost je bila glavni razlog, da Slovenija ni začela izvajati pobude LEADER že v prvem obdobju svojega polnopravnega članstva, tj. v obdobju od 2004 do 2006.

1.3.1.3 Podeželska razvojna jedra

Da bi omogočili še učinkovitejšo porabo nacionalnih finančnih sredstev na lokalni ravni, so na prelomu tisočletja tri ministrstva (MKGP, MGRT ter v omejenem obsegu tudi Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve - MDDSZ) pristopila k izvajanju skupnega izvedbenega projekta *Podjetniška prenova podeželja*. Ta je bil osnova za spodbujanje celovitega razvojnega pristopa in je poskušal sistematično povezati doslej med seboj nepovezane oziroma premalo povezane razvojne pobude posameznih ministrstev.

Program je sledil več ciljem: povečanje podjetniških aktivnosti na podeželju, aktiviranje neizkoriščenih prostorskih in človeških potencialov, povečanje turistične privlačnosti podeželja in izboljšanje standarda podeželskega prebivalstva. Izvajal ga je Pospeševalni center za malo gospodarstvo, v lokalnem okolju pa so ga operativno izvajala Podeželska razvojna jedra (PRJ). Specifični cilji, v okviru katerih so PRJ usmerjala svoje delo in aktivnosti, so bili:

- spodbujanje motiviranosti brezposelnih oseb s podeželja za aktivno iskanje zaposlitvenih možnosti v razvojnih potencialih domačega oziroma lokalnega okolja;
- povečanje števila realiziranih samozaposlitvenih projektov med brezposelnimi osebami z njihovim vključevanjem v razvojne programe na področju kmetijstva in s kmetijstvom povezanih dejavnosti;
- ustvarjanje stimulativnega podpornega okolja za razvoj novih dejavnosti in delovnih mest na podeželju.

V skladu z navedenimi specifičnimi cilji je v obliki štiristopenjskega pristopa potekalo tudi izvajanje programa posameznih PRJ. Ciljne skupine (predvsem brezposelni, podzaposleni in drugi zainteresirani) so bili tako v procesu razvoja projektnih aktivnosti vključeni v:

- fazo informiranja in motiviranja (socialno fazo), v okviru katere so bili organizirani in izvedeni predvsem izobraževalni programi in delavnice;
- fazo razkrivanja priložnosti (socialno-ekonomska faza), kjer so potekala usposabljanja za razvoj dejavnosti in iskanje poslovnih idej za skupino ali posameznike;
- fazo postopnega uvajanja dejavnosti (ekonomsko-socialna faza), ki je vključevala prve korake na področjih izdelave in trženja proizvodov;
- fazo samostojne ekonomske oblike delovanja (ekonomska faza), v okviru katere so se izoblikovali samostojni ekonomski subjekti.

V letih 2002–2004 je bilo na različnih območjih Slovenije ustanovljenih 10 PRJ: CELK – podeželsko razvojno jedro Prevalje, Center VITA – zavod za razvoj podeželja Maribor, Center za trajnostni razvoj podeželja – razvojni zavod Kranj, POMELAJ – zadruga za razvoj podeželja Velika Polana, PRJ HALO – podeželsko razvojno jedro Cirkulane, SAVINJA – zavod za razvoj podeželja in turizma Ljubno, JARINA – zadruga za razvoj podeželja Litija, Center za razvoj podeželja Posavje Krško, CIZA – zavod za razvoj podeželja Ljubljana in TRG VIPAVA – center za razvoj podeželja Vipava. Glede na status jih je bila večina organiziranih kot neprofitni razvojni zavod, dve od njih pa tudi kot neprofitna razvojna zadruga. Predvsem zaradi neurejenih statusnih in finančnih zadev se navedena PRJ v prihodnjih obdobjih niso ohranila v prvotni statusni obliki. Nekatera obstajajo še danes z drugačno vsebino, nekatera so se preoblikovala, nekatera pa so bila ukinjena.

1.3.1.4 Pregled vloženihih finančnih sredstev za programe razvoja podeželja v obdobju 1992–2006

Za porabo finančnih sredstev, namenjenih celovitemu razvoju podeželja, je značilno, da se je obseg financiranja v obdobju po osamosvojitvi Slovenije nenehno

povečeval. Na to so vplivale spremenjene družbeno-politične razmere, vzporedno pa tudi sprejetje nekaterih ključnih razvojnih dokumentov tako na področju kmetijske kot tudi širše regionalne politike. Med pomembnejše lahko uvrstimo Strategijo razvoja slovenskega kmetijstva (1992) in njeno operacionalizacijo – Strokovne podlage za opredelitev kmetijske politike v obdobju 1994–1996 (1994), Reformo kmetijske politike (1998), SAPARD – predpristopno pomoč za Slovenijo (2001) in pristop Slovenije k EU (2004).

Preglednica 2: Poraba finančnih sredstev za programe razvoja podeželja v obdobju 1992–2006.

Finančna sredstva za programe razvoja podeželja (000 EUR)	1992–1993	1994–1998	1999–2001	2002–2003	2004–2006	Skupaj
CRPOV – Razvoj podeželskih ekonomij	1.225	3.349	1.614	1.106	767	8.061
Kmetijska infrastruktura	0	2.853	4.288	1.736	840	9.717
Obnova vasi	0	0	2.104	1.097	713	3.914
CRPOV – Ekonomska diverzifikacija podeželja	0	0	1.086	1.503	1.218	3.807
SAPARD – Ekonomska diverzifikacija na kmetijah	0	0	0	1.222	4.339	5.561
SAPARD – Infrastruktura na podeželju	0	0	0	1.544	3.322	4.866
EPD – Diverzifikacija kmetijskih dejavnosti	0	0	0	0	6.146	6.146
Skupaj	1.225	6.202	9.092	8.208	17.345	42.072

Vir: MKGP, preračunano KIS, 2007.

V obdobju **1992–2006** je bilo za CRPOV namenjenih več kot 42 milijonov EUR, od tega okoli 34,7 % za izboljšanje infrastrukture, 28,5 % za razvoj podeželskih območij in obnovo vasi, preostanek (36,8 %) pa za različne oblike diverzifikacije na kmetijah in podeželju.

Za prvi dve razvojni obdobji (**1992–1993, 1994–1998**) je bilo značilno, da so se sredstva predvsem namenjala za pripravo raziskovalnih nalog, dokumentacije in izvedbo programov CRPOV ter za izboljšanje kmetijske infrastrukture. Namenjena so bila tudi izvedbi projekta *Vinsko-turističnih cest* in različnim regionalno specifičnim podeželskim projektom (*Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine, Korenine slovenske identitete, Celovit program obnove Posočja, Vodooskrba Bele krajine*; Koščak, 2016).

Po izvedbi Reforme kmetijske politike leta 1998 so se sredstva večinoma namenjala za pripravo RPP. Pri usmerjanju finančnih sredstev je bil vse večji poudarek namenjen gospodarski diverzifikaciji dejavnosti na podeželju, v okviru predpristopne pomoči SAPARD pa so pričeli spodbujati tudi diverzifikacijo zaposlitvenih možnosti na kmetijah. Ta pomoč se je še okrepila v prvem obdobju članstva Slovenije v EU.

1.3.1.5 Splošna ocena politike razvoja podeželja v Sloveniji od osamosvojitve do vstopa v Evropsko unijo

Izvajanje programov celostnega razvoja podeželja v obdobju med osamosvojitvijo in vstopom Slovenije v EU lahko z razvojnega vidika ocenjujemo kot uspešno. Priprava in izvajanje točkovno naravnanih projektov CRPOV sta pomenila nov pristop k razvoju podeželja, ki je prakticiral aktivno vključevanje lokalnega prebivalstva. V razmeroma kratkem času je bilo na podeželju vzpostavljenih veliko izvajalskih organizacij, ki so po enotni metodologiji pripravljale razvojne programe. Največjo težavo je pomenil prehod iz uvajalne v izvedbeno fazo, saj se je na tej točki zaključila približno tretjina projektov. Zaradi omejitev pri velikosti projektov in posledično premajhne kritične mase finančnih in človeških potencialov za izvajanje projektnih aktivnosti sta bili dejansko izvedeni le dve tretjini od vseh načrtovanih projektov.

RPP, ki so se izvajali na večjih zaokroženih območjih, so pomenili vsebinsko nadgradnjo obstoječih programov CRPOV. Izdelane so bile lokalne razvojne strategije, katerih pripravo je sofinanciralo MKGP. RPP so premalokrat upoštevali pristop od spodaj navzgor, saj predlogi izvedbenih projektov niso bili vedno skladni z izvedenimi aktivnostmi, nemalokrat pa so pri njihovi pripravi sodelovale zgolj javne institucije. Največjo težavo je pomenilo pomanjkanje sodelovanja in neurejena finančno-administrativna razmerja med partnerji.

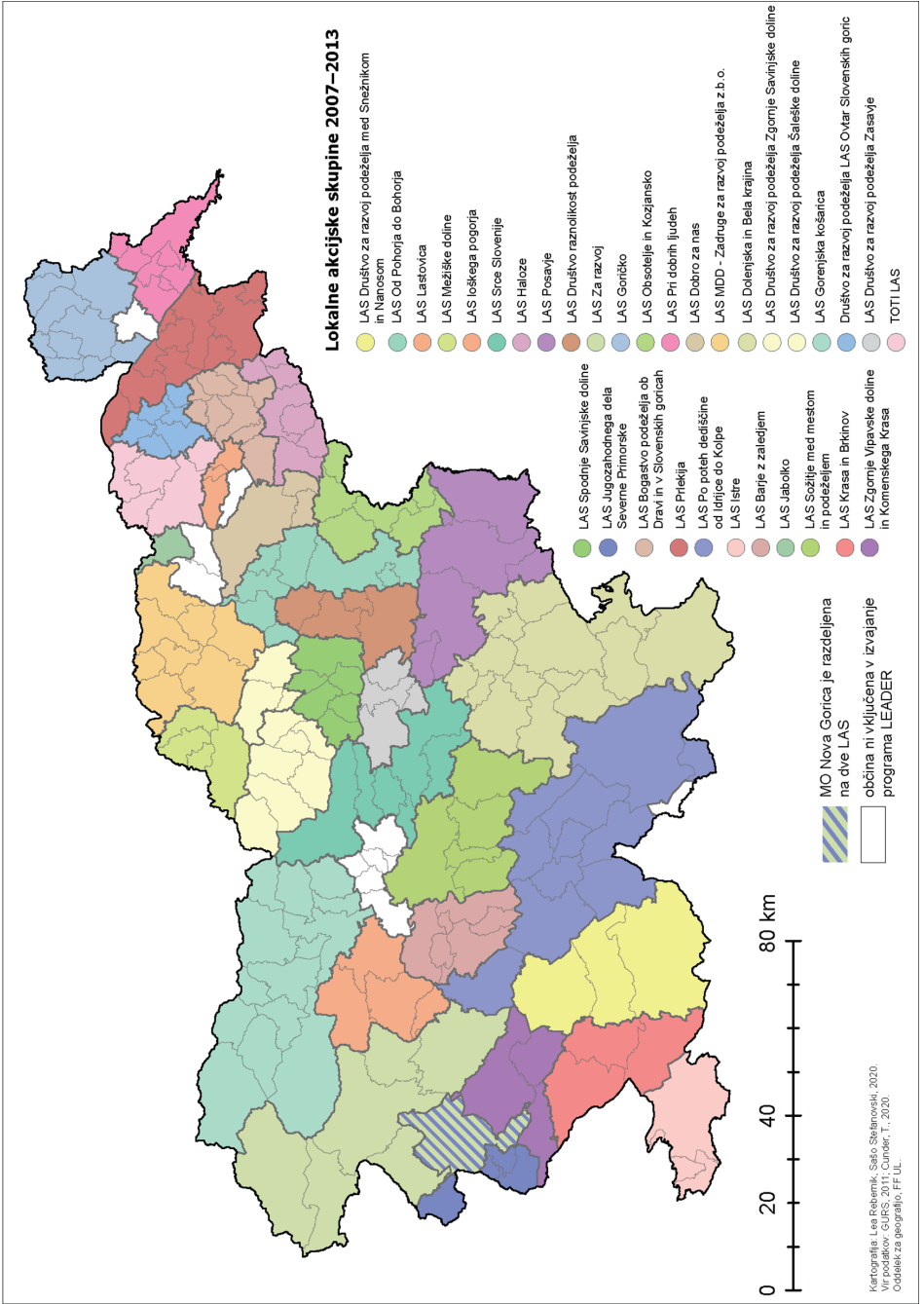
Splošno gledano lahko kot ključno pozitivno dejstvo izpostavimo, da je bila v obravnavanem obdobju na slovenskem podeželju vzpostavljena ustrezna struktura za kasnejši prehod na program LEADER in izvajanje projektov po načelih LEADER. Izjemno se je povečalo število razvojnih institucij, ki so bile sposobne izvajati razvojne programe, hkrati pa se je dvignila tudi raven ustreznih administrativnih, finančnih in drugih potrebnih znanj in izkušenj. Ljudje so na lokalni ravni v veliki meri pričeli bolj sodelovati pri pripravi razvojnih usmeritev in oblikovanju razvojnih idej. Način dela od spodaj navzgor, ki je eno najbolj poudarjenih načel pristopa LEADER, se je tako med lokalnim prebivalstvom uveljavil tudi na slovenskem podeželju.

1.3.2 Program LEADER v programskem obdobju 2007–2013

Program LEADER je v Sloveniji postal sestavni del politike razvoja podeželja šele v programskem obdobju 2007–2013, kjer je bil v PRP samostojna, 4. razvojna os.

MKGP je s prvimi aktivnostmi za uvedbo tega programa sicer pričelo že konec leta 2005. V ta namen so bile organizirane različne delavnice in razprave med upravljavci RPP, nevladnimi organizacijami in drugimi zainteresiranimi nosilci razvoja podeželja. V nadaljevanju so bile izdane Smernice in priporočila za izvajanje pristopa LEADER v Republiki Sloveniji v programskem obdobju 2007–2013 (2008). Konec februarja 2008 pa je bil objavljen prvi javni razpis za izbor in potrditev LAS, upravičenih do sredstev za izvajanje pristopa LEADER. Prvih 14 prijav je po izvedenem postopku ocenjevanja dobilo potrjene LRS in tako status delujoče LAS. Na drugi javni razpis, ki je bil objavljen konec julija 2008 in zaprt konec januarja 2009, se je prijavilo še 19 LAS. Skupaj je torej v programskem obdobju 2007–2013 po pristopu LEADER v Sloveniji delovalo 33 LAS, za potrebe razvoja ribiškega sektorja pa je bila

Slika 4: LAS v programskem obdobju 2007–2013.

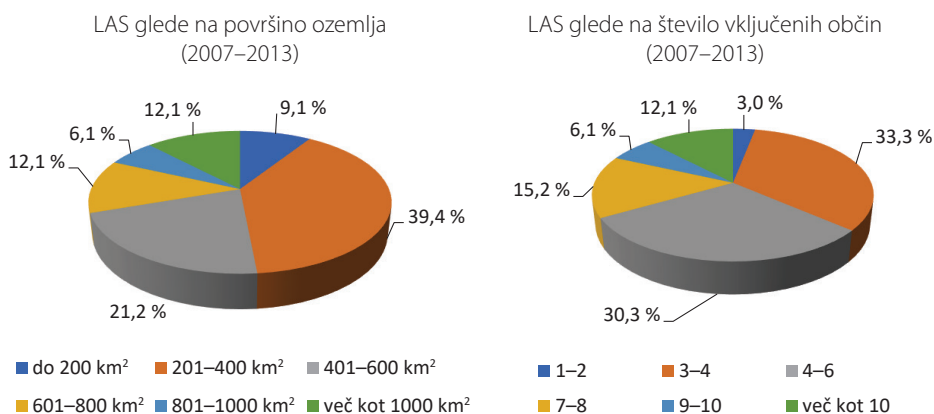

za območje občin Koper, Izola in Piran ustanovljena posebna Obalna akcijska skupina (OAS) Ribič.

1.3.2.1 Geografske značilnosti lokalnih akcijskih skupin

Z LAS in tako z LRS je bilo v obdobju 2007–2013 pokritih 97,3 % celotnega ozemlja Slovenije, na njem pa je živel 94,8 % skupnega prebivalstva (SURs, 2008). Pristop LEADER se je izvajal na območju 199 občin (94,8 % od tedaj 210 potrjenih). Na osnovi predhodno določenih kriterijev so bila iz načrtovanja aktivnosti izvzeta območja večjih urbanih središč (naselja z več kot 10.000 prebivalci). Ta so bila sicer vključena v območja LAS, vendar se na njihovem področju ni smelo izvajati razvojnih projektov. V obravnavanem obdobju je bilo takih naselij 14 (s skupno površino 384 km²). Dejanska površina območij, ki so bila upravičena do prejemanja razvojnih sredstev, je tako znašala nekaj manj kot 19.350 km².

Slika 5: LAS v programskem obdobju 2007–2013 glede na površino ozemlja (km²) in število vključenih občin.

Vir: MKGP, 2013.

Ustanovljene LAS so bile zelo heterogene, saj so se razlikovale tako po velikosti kot po številu prebivalstva. V povprečju je LAS merila 586 km², na njenem območju pa je živel skoraj 40.000 prebivalcev. Več kot dve tretjini (25) jih je merilo manj kot 600 km² in so bile večinoma v vzhodnem delu države. Najmanjša je bila LAS Jabolko, ki je vključevala le občino Selnica ob Dravi in obsegala 65 km², na njenem območju pa je živel 4543 prebivalcev. Štiri LAS so merile več kot 1000 km², po površini pa je bila največja LAS Po poteh dediščine od Idrijce do Kolpe, ki je merila 1.811,4 km² in združevala območje enajstih občin. Največ prebivalcev (109.959) je imela LAS Gorenjska košarica (SURs, 2008).

Vse LAS, ki so se prijavile na razpis, so večinoma upoštevale kriterije za opredelitev območij LEADER in so oblikovale območja, ki so temeljila na skupnih geografskih, kulturnih in zgodovinskih značilnostih. Povprečna LAS je izvajala aktivnosti na območju šestih občin, pri čemer so tiste, ki so vključevale 3–4 oziroma 5–6 občin, predstavljale

skoraj dve tretjini vseh LAS. Meje LAS so praviloma potekale po mejah občin. Izjema je bila le občina Nova Gorica, ki je bila razdeljena na LAS Za razvoj (višinski del občine) in LAS Jugozahodnega dela Severne Primorske (nižinski del občine). Glede na upravno-teritorialno razdelitev se je 28 LAS nahajalo v eni statistični regiji, 4 v dveh in ena (LAS Po poteh dediščine od Idrijce do Kolpe) celo v treh statističnih regijah. Kar dve tretjini LAS (22) sta bili vključeni v Vzhodno kohezijsko regijo, 10 v Zahodno kohezijsko regijo, ena LAS (LAS Po poteh dediščine od Idrijce do Kolpe) pa je bila razdeljena med obe kohezijski regiji.

1.3.2.2 Oblika organiziranosti lokalnih akcijskih skupin

LAS, ki so predstavljale lokalno javno-zasebno partnerstvo na opredeljenem podeželskem območju, so bile sestavljene iz predstavnikov javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. Oblika organiziranosti pravno formalno ni bila predpisana in je bila največkrat odvisna od že obstoječih razvojnih struktur na podeželju. Od 33 potrjenih LAS je bilo tako 22 takšnih, ki so delovale na osnovi različnih pogodb (pogodba o ustanovitvi in delovanju LAS, konzorcijska pogodba LAS, družbena pogodba LAS), 7 jih je delovalo kot društvo, 3 pa so bile organizirane v obliki zadrug.

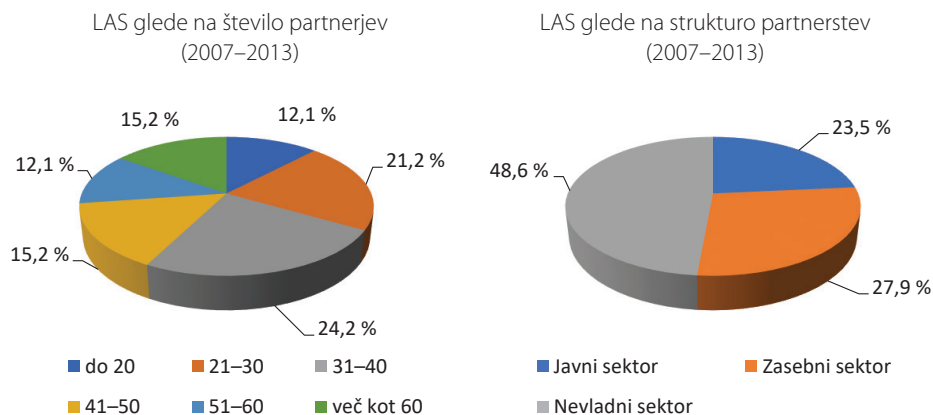
Vse LAS so imele predpisane transparentne postopke delovanja in so bile odprte za vse zainteresirane, ki so želeli pristopiti ter s svojimi idejami, znanjem in izkušnjami sodelovati pri izvajanju LRS. V organih odločanja sta javni in zasebni sektor imela najmanj 50 % članov, s čimer je bila zagotovljena aktivna vloga prebivalstva pri sprejemanju odločitev in izboru projektov. Treba je poudariti, da so bili mladi in ženske – kot ciljna skupina, ki ima manjše zaposlitvene možnosti na podeželju – neposredno ali posredno zastopani v organih LAS.

1.3.2.3 Struktura partnerstev v lokalnih akcijskih skupinah

Aktivna vloga lokalnega prebivalstva in učinkovito delovanje partnerstev, ki združujejo vse zainteresirane na opredeljenem podeželskem območju, sta ključna dejavnika pri izvajanju LRS. V potrjene LAS je bilo v programskem obdobju 2007–2013 v Sloveniji aktivno vključenih več kot 1400 partnerjev javnega, zasebnega in nevladnega sektorja (civilne družbe). Polovica vseh partnerjev javnega sektorja so bile občine, druga polovica pa različne javne ustanove, med katerimi so bile najpogostejše Kmetijsko-gozdarska zbornica Slovenije, razvojni centri, izobraževalne institucije, centri za socialno delo in druge. Partnerji zasebnega sektorja so bila različna podjetja in samostojni podjetniki, pomemben delež pa so imeli tudi kmetje, ki se ukvarjajo z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetijah. Civilno družbo so predstavljali zainteresirani posamezniki in predstavniki različnih društev, med katerimi je treba posebej izpostaviti kulturna in športna društva, društva podeželske mladine in društva podeželskih žena.

Struktura partnerstev se je med posameznimi LAS zelo razlikovala tako po številu partnerjev kot po njihovi sestavi. Število vključenih partnerjev se je gibalo od 14, kolikor jih je bilo vključenih v LAS loškega pogorja, do 129 v LAS Ovtar Slovenskih goric. Čeprav je bil tudi v drugih LAS pri pripravi LRS večinoma upoštevan pristop od spodaj navzgor, je zanimivo, da sta imeli najmanjši LAS največ vključenih partnerjev.

Slika 6: LAS v programskem obdobju 2007–2013 glede na število vključenih partnerjev in strukturo partnerstev.

Vir: MKGP, 2013.

1.3.2.4 Finančni okvir za izvajanje ukrepov programa LEADER v programskem obdobju 2007–2013

V PRP 2007–2013 je bilo v začetku programskega obdobja 4. osi oziroma programu LEADER namenjenih 33,76 milijona EUR. Po večkratnih spremembah in usklajevanjih PRP se je končen obseg razpoložljivih finančnih sredstev znižal za 3 milijone EUR, na 30,76 milijona EUR. Do konca leta 2015 je bilo odobrenih in izplačanih 30,73 milijona EUR, kar pomeni, da je bilo počrpanih 99,9 % sredstev. Glede na namen so bila finančna sredstva razdeljena na sredstva za:

- izvajanje LRS (projektov),
- spodbujanje medregijskega in čezregijskega sodelovanja,
- administrativno vodenje LAS.

Finančna sredstva za izvajanje LRS so se na ravni ukrepov delila glede na to, h kateri razvojni osi PRP so s svojimi projektnimi aktivnostmi največ prispevala. Ukrepi, ki so se na ta način izvajali, so se delili na:

- ukrep 411: prispevek k izboljšanju konkurenčnosti za kmetijstvo in gozdarstvo (1. os PRP);
- ukrep 412: prispevek k izboljšanju okolja in krajine (2. os PRP);
- ukrep 413: prispevek k izboljšanju kakovosti življenja na podeželskih območjih in diverzifikaciji podeželskega gospodarstva (3. os PRP).

Večina projektov je prispevala k ciljem tretje osi (88,2 % vseh sredstev za izvajanje projektov oziroma 73,3 % vseh sredstev za izvajanje programa) ter le redki k ciljem prve in druge osi PRP. Programom za spodbujanje medregijskega in čezregijskega sodelovanja je bilo namenjenih 0,7 %, ukrepu vodenja LAS, pridobitvi strokovnih znanj in animaciji območja pa 16,2 % vseh sredstev.

Preglednica 3: Poraba finančnih sredstev za program LEADER (4. osi PRP) v obdobju 2007–2013.

Ukrepi LEADER	Obseg finančnih sredstev (EUR)	Delež (%)
Ukrep 411 – prispevek k 1. osi PRP	1.828.625	6,0
Ukrep 412 – prispevek k 2. osi PRP	1.173.723	3,8
Ukrep 413 – prispevek k 3. osi PRP	22.534.795	73,3
Skupaj izvajanje LRS	25.537.143	83,1
Ukrep 421 – Spodbujanje medregijskega in čezregijskega sodelovanja	208.777	0,7
Ukrep 431 – Vodenje LAS	4.985.514	16,2
Skupaj	30.731.434	100,0

Vir: MKGP, 2015.

1.3.3 Program LEADER/CLLD v programskem obdobju 2014–2020

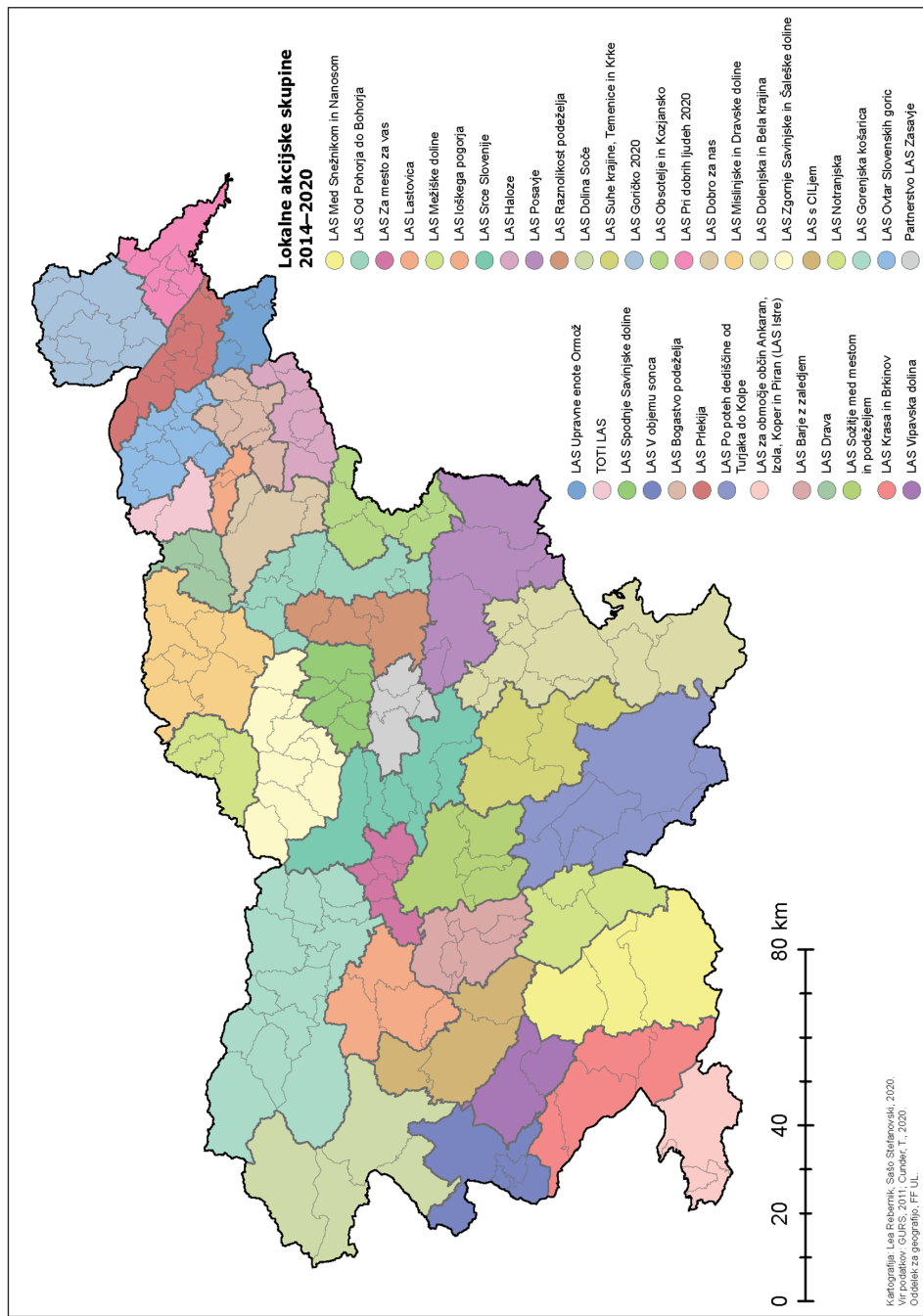
V programskem obdobju 2014–2020 je LEADER prešel v naslednjo razvojno fazo, saj je Evropska komisija državam članicam ponudila nov pristop, ki naj bi s povezovanjem ukrepov in sredstev iz več strukturnih skladov prinesel več multiplikativnih učinkov v podeželskem prostoru. Slovenija se je odločila, da bo CLLD podprla s sredstvi treh evropskih skladov: EKSRP, ESRR ter ESPR. Usklajevanje novega programa je prevzel Koordinacijski odbor CLLD za 2014–2020, ki zagotavlja medsebojne sinergije in pretok informacij med vsemi skladi in organi upravljanja, vključenimi v izvajanje CLLD. V njegovi pristojnosti so tudi priprava skupnega nacionalnega predpisa, izbira strategije lokalnega razvoja (SLR) in LAS, predložitev izbranih SLR v odobritev pristojnim organom upravljanja ter obravnava in priprava mnenja o potrditvi oziroma zavrnitvi sprememb SLR.

Cilji pristopa CLLD so: spodbujanje socialnega vključevanja, ustvarjanje in ohranjanje delovnih mest ter boj proti revščini in diskriminaciji, zmanjševanje regionalnih razvojnih razlik in gospodarski razvoj lokalnih območij. Poleg navedenih gospodarskih in socialnih ciljev pa naj bi pristop zasledoval še druge, predvsem okoljske (ohranjanje narave, varstvo okolja) in kulturne cilje (ohranjanje kulturne dediščine, kulturne krajine in njenih elementov). Na ravni LAS se aktivnosti izvajajo v okviru štirih tematskih področij:

- ustvarjanje novih delovnih mest,
- osnovne storitve na podeželju,
- varstvo okolja in
- večja vključenost mladih, žensk in drugih ranljivih skupin na podeželju.

V programskem obdobju 2014–2020 (v primeru EKSRP podaljšanem do leta 2022) se LEADER/CLLD izvaja v okviru 37 novooblikovanih LAS, ki so pripravile SLR in jih je Koordinacijski odbor CLLD za 2014–2020 formalno potrdil v drugi polovici leta 2016.

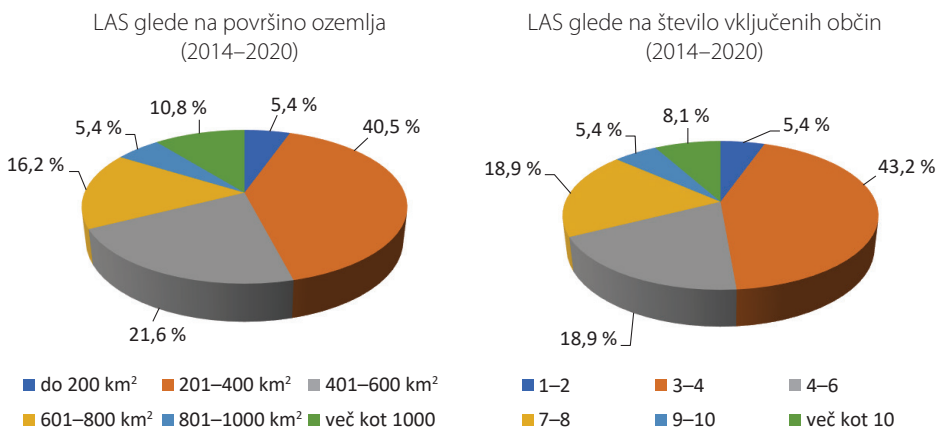
Slika 7: LAS v programskem obdobju 2014–2020.

1.3.3.1 Geografske značilnosti lokalnih akcijskih skupin

Z vključitvijo t. i. »belih lis«, to je območij, ki v prejšnjem programskem obdobju niso bila vključena v izvajanje pristopa LEADER (območja občin Murska Sobota, Lovrenc na Pohorju, Ruše, Rače–Fram, Osilnica, Domžale, Mengeš, Vodice, Komenda, Medvode in Trzin), se v programskem obdobju 2014–2020 pristop LEADER/CLLD izvaja na celotnem ozemlju Slovenije (20.273 km²). Z izključitvijo 16 naselij, ki imajo več kot 10.000 prebivalcev, je površina ozemlja, na katerem so se izvajale aktivnosti, financirane iz vseh treh vključenih skladov, znašala 19.871,7 km².

Slika 8: LAS v programskem obdobju 2014–2020 glede na površino ozemlja (km²) in število vključenih občin.

Vir: MKGP, 2020.

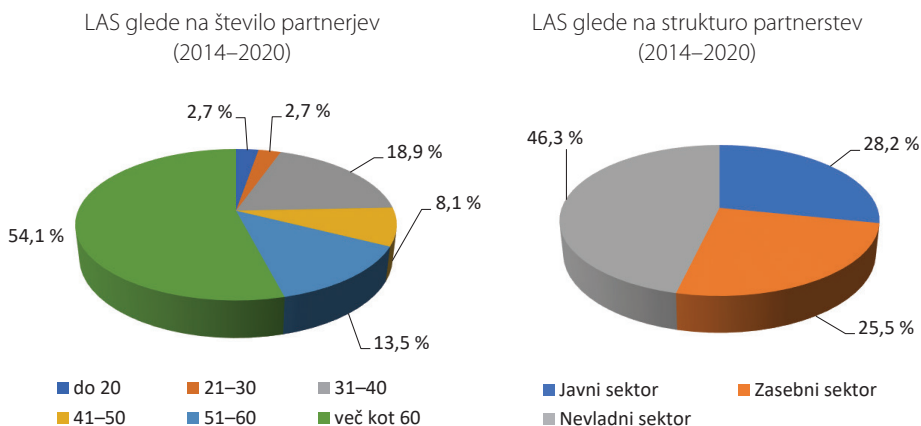
Zaradi večjega skupnega števila LAS se je povprečna površina LAS v primerjavi s prejšnjim programskim obdobjem zmanjšala za skoraj 50 km² in znaša 537,1 km². Na ozemlju povprečne LAS živi nekaj manj kot 39.000 prebivalcev, kar je za 2,7 % manj, kot je znašal podoben kazalnik za programsko obdobje 2007–2013. Razpon v površini med najmanjšim in največjim LAS je še vedno izjemno velik. Medtem ko najmanjši (LAS Lastovica) meri le 100,2 km², je ozemlje največjega (LAS Gorenjska košarica) veliko kar 1624,3 km². LAS Gorenjska košarica je vodilna tudi po številu prebivalstva (113.958) in je edina, ki pri tem kazalniku presega število 100.000 (SURS, 2014).

V izvajanje pristopa LEADER/CLLD je prek LAS vključenih vseh 212 občin v Sloveniji. Z vidika števila vključenih občin so aktualno delujoči LAS nekoliko manjši: povprečen LAS pokriva 5,7 občine. V strukturi prevladujejo LAS s 3–4 občinami, podobno kot v prejšnjem programskem obdobju pa se kar 5 LAS (8,1 %) razprostira na območju več kot 10 občin. Za programsko obdobje 2014–2020 je značilno, da so se meje LAS še bolj približale regionalnim mejam. Znotraj ene statistične regije je kar 34 (91,9 %) LAS, preostale 4 pa so na območju dveh statističnih regij. Znotraj Vzhodne kohezijske regije je 22 (62,2 %), znotraj Zahodne 13 (35,1 %) LAS, 2 LAS pa se nahajata v obeh kohezijskih regijah.

1.3.3.2 Oblika organiziranosti in struktura partnerstev

V primerjavi s prejšnjim programskim obdobjem je bil na področju organiziranosti LAS storjen pomemben korak k poenostavitvi in poenotenju. Vseh 37 LAS je formalno organiziranih v okviru pogodbenega partnerstva oziroma medsebojne pogodbe, s katero se vključeni partnerji zavezujejo k enotnemu delovanju.

Slika 9: LAS v programskem obdobju 2014–2020 glede na število vključenih partnerjev in strukturo partnerstev.

Vir: MKGP, 2020.

K ustanovitvi LAS oziroma pisanju SLR je na začetku programskega obdobja 2014–2020 v Sloveniji pristopilo kar 2550 različnih partnerjev. Njihovo število se je v primerjavi s preteklim programskim obdobjem (ne glede na to, da se je povečalo tudi število LAS) povečalo za več kot 80 %. Pri pobudi za ustanovitev LAS je v povprečju sodelovalo nekaj manj kot 70 partnerjev, kar je dobrih 60 % več kot v programskem obdobju 2007–2013. Večje število angažiranih partnerjev je razvidno tudi iz strukture njihovega števila po posameznih LAS, kjer je dobra polovica takih, v katerih število partnerjev presega število 60. Največ partnerjev sodeluje pri LAS Haloze (164), najmanj pa pri LAS Med Snežnikom in Nanosom (20).

Pri strukturi partnerstev je razvidno, da se tudi v tem programskem obdobju LAS med seboj zelo razlikujejo. Pri večini LAS med partnerji prevladujejo predstavniki nevladnega sektorja (civilne družbe), ki v povprečju predstavljajo več kot 46 %. Partnerji, ki zastopajo javni in zasebni sektor, so dokaj enakovredno zastopani tako na ravni vseh LAS kot tudi na ravni posameznih LAS. Sicer pa se sama struktura partnerstev med obema programskim obdobjema ni bistveno spremenila.

1.3.3.3 Finančni okvir za izvajanje programa LEADER/CLLD v programskem obdobju 2014–2020

Na začetku programskega obdobja 2014–2020 je bilo za izvajanje programa iz vseh treh skladov namenjenih 96 milijonov EUR (evropskih in nacionalnih sredstev).

Medtem ko se obseg razpoložljivih sredstev pri ESRR in ESPR ni bistveno spremenil, so se sredstva EKSRP do konca obdobja z večkratnimi spremembami PRP povečala za 26,5 %. Iz tega sklada se tako financira skoraj 60 % programa LEADER/CLLD, ostala sklada pa prispevata 33,2 % (ESRR) oziroma 7 % (ESPR) preostalih sredstev.

Glede na povečano skupno vsoto razpoložljivih sredstev (109,91 milijona EUR) se je v veliki meri spremenila tudi struktura predvidene porabe teh sredstev po namenih. Sredstva za izvajanje SLR, ki so se v primerjavi s programskim obdobjem 2007–2013 povečala za več kot trikrat, predstavljajo 72,6 % razpoložljivih sredstev. Zaradi občutnega povečanja števila projektov sodelovanja se je v strukturi povečal tudi delež razpoložljivih sredstev za ta namen in se povzpela na 12,4 %.

Preglednica 4: Razpoložljiva sredstva za program LEADER/CLLD v obdobju 2014–2020.

Razpoložljiva sredstva po razvojnih skladih	Obseg finančnih sredstev (EUR)	Delež (%)
Evropski kmetijski sklad z razvoj podeželja – EKSRP	65.799.937	59,9
Evropski sklad za regionalni razvoj – ESRR	36.449.451	33,2
Evropski sklad za pomorstvo in ribištvo – ESPR	7.661.315	7,0
Skupaj za vse tri sklade	109.910.703	100,0
od tega za:		
• pripravljajno podporo	740.000	0,7
• izvajanje SLR	79.748.826	72,6
• projekte sodelovanja	13.618.855	12,4
• vodenje LAS	15.803.023	14,4

Vir: MKGP, 2022.

2 Podatkovni viri in metode dela

Zaradi želje po celoviti obravnavi izvajanja pristopa LEADER/CLLD je bilo treba pri pripravi pričujoče monografije pridobiti raznovrstne podatkovne vire in vire informacij ter posledično uporabiti primerne metode dela. Viri informacij, predvsem njihova oblika, kdo je bil vključen v posredovanje informacij, njihova neposredna uporabnost, čas njihovega pridobivanja in uporabljene metode dela so prikazani na Sliki 10. Iz shematskega prikaza je razviden kompleksen proces nastajanja monografije, v katerem izstopa velik delež participativne udeležbe akterjev in deležnikov pristopa LEADER/CLLD.

2.1 Javno dostopni podatkovni viri

Ključne **demografske, gospodarske in prostorske podatke**, ki smo jih uporabili bodisi za kartografske ali tabelarične prikaze (večji del v Prilogi), smo črpali iz javno dostopnih podatkovnih baz Statističnega urada Republike Slovenije (SURS). Večji del tovrstnih podatkov smo pridobili za referenčna leta v obeh programskih obdobjih, v katerih se v Sloveniji izvaja pristop LEADER oziroma program LEADER/CLLD (za leta 2008, 2013, 2020).

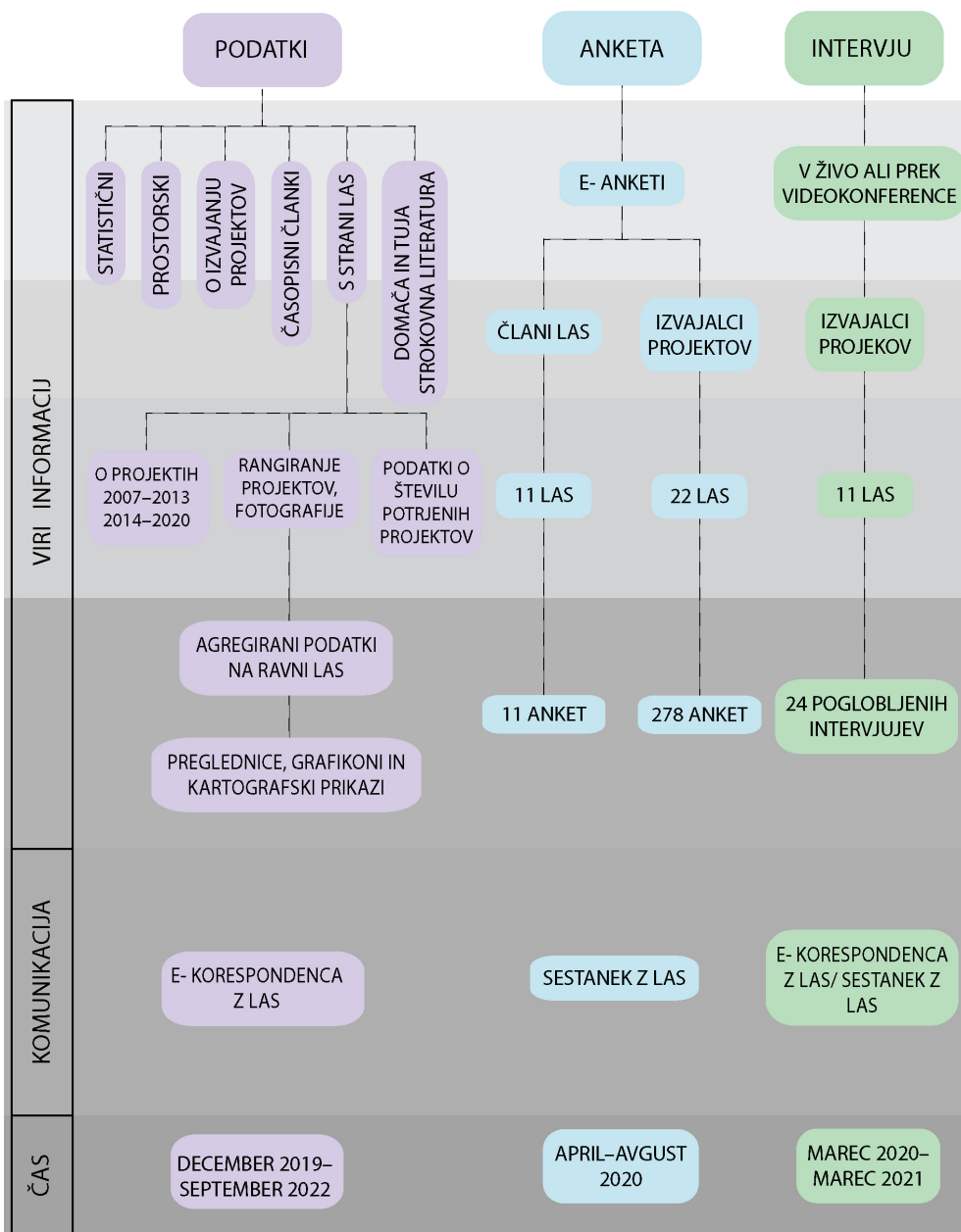
Za potrebe nadaljnjih analiz smo v prvi fazi podatke po občinah združili na raven LAS v posameznem programskem obdobju. V okviru vsebinsko zaokroženih sklopov smo agregirane podatke obdelali s standardnimi metodami za obdelavo statističnih podatkov (časovne serije, indeksi, strukturni deleži in gostote pojavov). Rezultati so prikazani tako v *obliki preglednic* (večji del v Prilogi) kot tudi v *kartografski obliki*.

Osrednji in najboljšežnejši vir podatkov so bili **podatki o projektih**, ki so bili v programskem obdobju 2007–2013 financirani iz EKSRP in ESPR, v programskem obdobju 2014–2020 pa je bil ukrep LEADER/CLLD financiran iz EKSRP, ESRR in ESPR.

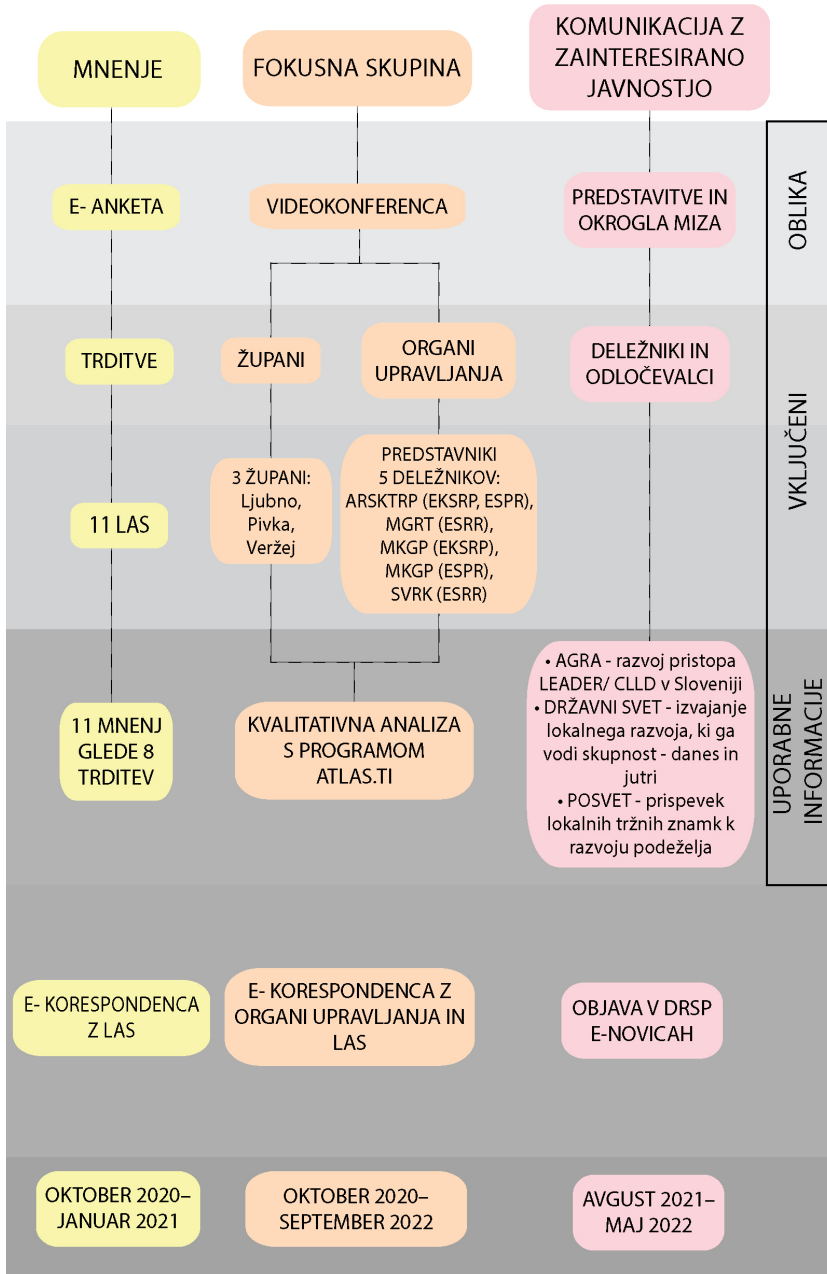
Z uporabo standardnih evalvacijskih metod za vrednotenje agrarnopolitičnih ukrepov je bila narejena agregatna analiza zaključenih in izplačanih projektov v okviru ukrepa LEADER v programskem obdobju 2007–2013 in 2014–2020 za vse tri vključene sklade (v analizo so bili zajeti vsi projekti, ki so bili odobreni do 31. 12. 2021). Vsebinska analiza izvedenih projektov je potekala v dveh korakih:

- v prvem koraku je bilo na podlagi vsebinskega opisa za vsak izveden projekt opredeljeno, h kateri *dejavnosti* v največji meri prispeva, pri čemer so bile opredeljene sledeče dejavnosti: kmetijstvo, pridelava hrane in dopolnilne dejavnosti; podjetništvo in obrt; turizem; arhitektura in prostorsko načrtovanje; okolje; osnovna infrastruktura; kultura in kulturna dediščina; IKT; energetika; kakovost življenja;

Slika 10: Shematski prikaz podatkovnih virov, uporabljenih v monografiji.

Opomba: pri navedbi fokusne skupine z organi upravljanja smo zaradi omejenega prostora v Sliki 10 uporabili poenostavljen zapis. Fokusna skupina je vključevala predstavnike: organov upravljanja (MKGP za EKSRP in ESPR; SVRK za ESRR), plačilne agencije (ARSKTRP za EKSRP in ESPR) in posredniškega organa (MGRT za ESRR).

- v drugem koraku smo na podlagi vsebinskega opisa projekta/operacije opredelili, h kateremu *vsebinskemu področju* operacija prispeva na podlagi opredeljenih aktivnosti, pri čemer smo opredelili naslednja vsebinska področja: povečevanje proizvodnje in dohodka; trženje in promocija; tehnološki razvoj; demografski razvoj in socialna vključenost; prostorski razvoj; izobraževanje, študije, projektna dokumentacija.

Dejavnosti in vsebinska področja so bili opredeljeni na podlagi vsebinskih opisov projektov. Ker gre za kvalitativno oceno in ker se opisi potrjenih projektov med LAS močno razlikujejo, niso bila opredeljena vnaprej določena merila oziroma kriteriji. Zavedamo se, da vsebinska področja in dejavnosti niso popolnoma uravnoteženi, vendar so projekti velikokrat precej raznoliki in zasledujejo različne cilje. Zaradi tega so nekatera vsebinska področja (na primer demografski razvoj in socialna vključenost ter prostorski razvoj) precej široka. Menimo, da tovrstna kvalitativna ocena kljub temu omogoča dober vpogled, na katera vsebinska področja in v katere dejavnosti so bila sredstva usmerjena.

Podatki o izvedenih projektih so bili ključni tudi za izvedbo t. i. **analize prostorskih učinkov** izvajanja projektov. Natančna analiza opisov projektov nam je omogočala, da smo določili:

- točkovne učinke (**T**): na primer obnova gradu, izgradnja igrišča itd.;
- linijske učinke (**L**): zelo pogosto gre za vzpostavitev tematske poti;
- ploskovne učinke (**P**): kadar ima projekt širši vpliv na podeželje (na primer modernizacija televizijskega studia, ki oddaja lokalno/regionalno obarvan brezplačni program na celotnem območju LAS in širše);
- mrežne učinke (povezava točk v mrežo, **TM**): ko nekaj povezanih točk sooblikuje mrežo na podeželju (na primer ko se ekološki proizvajalci odločijo, da bodo skupno nastopili na trgu, ter investirajo v nakup opreme za kmečko tržnico).

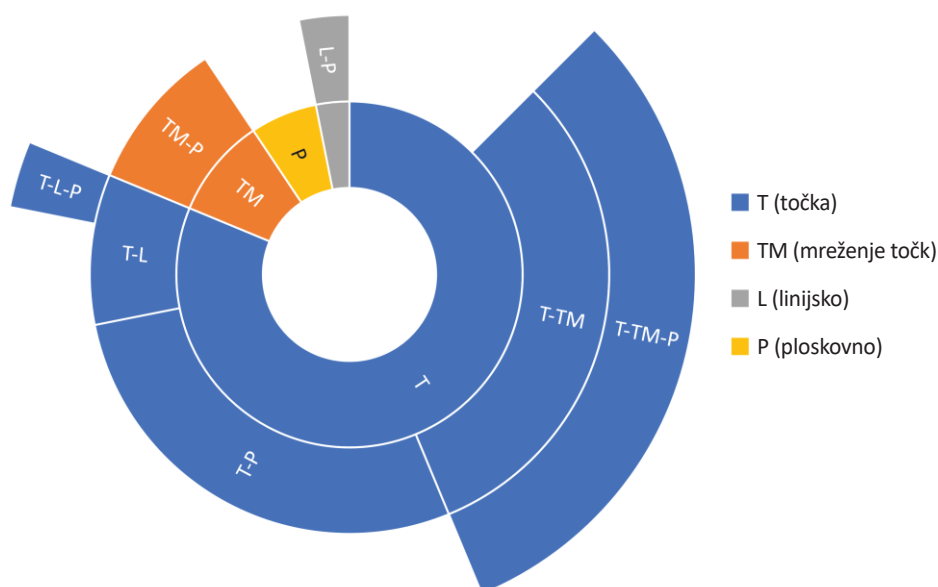
Zanimivo je, da je bilo v programskem obdobju 2007–2013 več projektov, pri katerih smo prepoznali eno prostorsko razsežnost (T ali L ali P ali TM), medtem ko so projekti programskega obdobja 2014–2020 izkazovali več razsežnosti: tako so projekti izkazovali točkovne učinke in mreženje točk (T-TM) ali pa je bilo mogoče prepoznati kombinacijo treh razsežnosti (primer: revitalizacija vodnega vira, povezovanje društev in javnih zavodov, obnova vodnih poti; oznaka: T-TM-L). Rezultate analize prostorskih učinkov izvedenih projektov smo prikazali s sončničnim grafikonom, ki nam omogoča prikaz več prostorskih ravni. Iz Slike 11 so razvidni prostorski učinki izvedenih projektov za posamezno LAS in programsko obdobje.

V raziskavo smo vključili tudi **časopisne članke**, saj smo želeli ugotoviti, kakšna je širša prepoznavnost pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji. Odločili smo se, da bomo v časovnem okvirju dvajsetih let (1. 1. 2000–31. 12. 2020) pregledali vsebine dnevnika Delo, ker ima zelo sistematično urejen in ažuriran arhiv.

Pri raziskovanju smo posebno pozornost namenili **podatkom, ki so nam jih neposredno posredovale LAS**. Gre za ažurne podatke in kvalitativne informacije, ki jih v času priprave monografije nismo mogli pridobiti iz drugih virov. Od leta 2020 do leta 2022 smo jih tako zaprosili:

- za podatke o izvedenih LEADER/CLLD projektih v obdobju 2014–2020 (število, ključne projektne aktivnosti, finančna sredstva, občina izvajanja projekta/operacije);
- da so med izvedenimi projekti v obdobju 2014–2020 izbrale (po njihovem mnenju) in opisale tri najboljše, in sicer po enega na ekonomskem, socialnem in okoljskem področju, ter nam poslale reprezentativne fotografije teh projektov;
- za posredovanje (maja in septembra 2022) števila projektov, ki so bodisi bili potrjeni ali jih bodo predvidoma izvedli do maja 2023.

Slika 11: Primer sončničnega grafikona s predstavitvijo prostorskih učinkov projektov LEADER/CLLD.

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

V vse faze dela smo ažurno vključevali dostopno **strokovno literaturo**, v kateri je mogoče slediti nekaterim prednostim pristopa LEADER/CLLD, pa tudi kritičnemu vpogledu v njegovo izvajanje. Pogostejše so študije ožjih tematik (učinki v lokalnem okolju, različno izvajanje pristopa, ki je vezano na lokalne/regionalne kulturne tradicije in prakse ipd.) na manjšem območju (v ospredju je ena LAS ali več LAS v večji regiji ali LAS v izbrani državi; Ray, 1998; Storey, 1999; Cunder in Bedrač, 2010; Medved Cvikel in sod., 2015; Pollerman, 2017; Potočnik Slavič, 2022 itd.). Granberg, Andersson in Kovacs (2015) so pripravili celovito študijo izvajanja pristopa LEADER/CLLD, ki vključuje mednarodno primerjavo, Servillo (2018) pa natančen vpogled v število LAS na ravni EU. Več je tudi študij, ki nakazujejo nekatere slabosti in pomanjkljivosti izvajanja pristopa LEADER/CLLD (Chaves, 2017), oziroma govorijo o demokratičnem primanjkljaju (Esparcia in sod., 2015), vzpostavljanju partnerstev (Moseley, 2003; Kundolf, 2017) ter oblikovanju t. i. projektnega razreda (skupina podeželskega prebivalstva z

znanjem in izkušnjami za vodenje projektov) in projektifikacije (Kovach in Kučerova, 2009; Lukić in Obid, 2016). Začetnim velikim pričakovanjem, da bo LEADER pomenil novo paradigmo razvoja podeželja, se po treh desetletjih njegovega izvajanja pridružuje kritična ocena, da gre pogosto za neoendogeni mešani (od spodaj navzgor in od zgoraj navzdol) razvojni pristop ter reflektivno razmišljanje (Ray, 2006; Potočnik Slavič, 2008; Bosworth in sod., 2015; O'Keefe, 2017; Konečný, 2019), pri katerem moramo v ospredje postaviti realistična pričakovanja glede rezultatov, učinkov in vplivov (Ward in sod., 2005; Gkartzios in Lowe, 2019).

2.2 Izbor enajstih lokalnih akcijskih skupin

Ker smo želeli pridobiti informacije, kako izvajanje pristopa LEADER/CLLD doživljajo LAS in izvajalci projektov, smo se odločili, da bomo izbrali nekaj LAS kot študij primera. Pri izboru LAS smo sledili naslednjim kriterijem:

- geografska zastopanost LAS: izbrane LAS prihajajo iz vseh petih geografskih makroregij Slovenije (Alpska, Predalpska, Dinarsko-kraška, Obsredozemska in Obpanonska makroregija);
- izkušnje z izvajanjem pristopa LEADER/CLLD: vključili smo LAS, ki so imele izkušnje dveh programskih obdobj, in LAS, ki so se s pristopom LEADER/CLLD prvič srečale v programskem obdobju 2014–2020;
- financiranje operacij: vključili smo LAS, ki so za financiranje operacij/projektov pridobile sredstva iz dveh (EKSRP in ESRR) ali treh skladov (EKSRP, ESRR, ESPR);
- ozemeljska dinamika: proučili smo LAS, ki so se v dveh programskih obdobjih bodisi ozemeljsko povečale (z združitvijo ali so bile novoustanovljene), zmanjšale ali ohranile enak obseg;
- funkcionalni odnos med podeželjem in mestom: v analizo smo vključili raznovrstne LAS – nekatere imajo bolj podeželski značaj, v drugih so močnejše prisotni suburbanizacijski procesi, v tretjih so bolj izrazite urbane značilnosti.

Podrobneje smo proučevali 11 LAS: LAS Dolina Soče, LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran (krajše: LAS Istre), LAS loškega pogorja, LAS Barje z zaledjem, LAS Med Snežnikom in Nanosom, LAS Za mesto in vas, LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe, LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline, LAS Od Pohorja do Bohorja, LAS Posavje in LAS Prlekija.

2.3 Spletno anketiranje med predstavniki lokalnih akcijskih skupin in lokalnimi prebivalci

Ob dejstvu, da LAS ključne podatke o izvajanju pristopa LEADER/CLLD posredujejo z uredbo določenim organom upravljanja, smo se odločili, da bomo za potrebe monografije navedenim LAS predvsem zastavljali vprašanja »zakaj« in »kako«. Zato smo načrtovali, da bomo z izbranimi LAS izvedli dve delavnici. Prvo naj bi izvedli 10. 4. 2020, a je zaradi ukrepov ob pandemiji Covid-19 nismo izvedli v fizični obliki. Posledično smo v soglasju z LAS 17. 4. 2020 sestanek izvedli v okolju Zoom, na katerem smo jim soavtorji predstavili idejo in cilj monografije (podati celovito in z argumenti podkrepjeno analizo izvajanja pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji) ter jih prosili za raznovrstne oblike sodelovanja (e-anketa, e-korespondenca). Predvidevali smo, da bomo drugo delavnico z LAS izvedli 14. 10. 2020. Soavtorji smo pripravili podrobno gradivo za delo v skupinah, pri čemer bi se LAS osredotočile na osem trditev, ugotovitve iz intervjujev ter kvalitativno vrednotenje učinkov pristopa LEADER/CLLD v izbranih LAS. Tudi te delavnice zaradi ukrepov ob pandemiji Covid-19 nismo izvedli v fizični obliki, smo pa mnenja LAS pridobili z e-anketo, ostale informacije pa z dodatno e-korespondenco.

Pripravili smo dve e-anketi: za predstavnike analiziranih LAS in za lokalno prebivalstvo. Odločili smo se, da bomo LAS aktivno vključili v vse faze zbiranja informacij. Tako smo LAS poslali osnutek ankete v okolju 1ka ter jih prosili za pregled, popravke in komentarje (april 2020). Vse LAS so bile izjemno odzivne in konstruktivne, posredovale so nam tudi seznam in kratke opise vseh projektov, ki so bili potrjeni do aprila 2020.

Med **predstavniki 11 LAS** smo izvedli **anketo o izvajanju pristopa LEADER/CLLD** na območju njihove LAS, pri čemer smo izbrali naslednje ključne tematike: ustreznost obsega finančnih sredstev, vloga animacijskih dejavnosti, učinkovitost partnerstev, vključevanje lokalnega prebivalstva, načini posredovanja informacij, število in kakovost projektov, usklajenost projektov s cilji SLR ter uspešnost operacij/projektov pri zasledovanju krovnih ciljev in tematskih področij ukrepa LEADER/CLLD. S pomočjo spustnega seznama vseh operacij, izvedenih na območju analizirane LAS, so anketirane LAS opredelile, kako operacije zasledujejo cilje (enakost med spoloma, inovativnost, blaženje in prilagajanje podnebnim spremembam, ohranjanje naravne in kulturne dediščine, izobraževanje in usposabljanje itd.). Analizirane LAS smo povpraševali tudi o izvajanju operacije sodelovanja na nacionalni in mednarodni ravni ter o administrativnih težavah pri izvajanju pristopa LEADER/CLLD. Pridobljene informacije so nam pomagale oblikovati osem ključnih trditev.

Analizirane LAS so informacije o **anketi za lokalno prebivalstvo** širile prek svojih komunikacijskih kanalov (spletna stran, različne skupine, novičniki, časopisne objave itd.). Anketirance smo spraševali o poznavanju programa LEADER/CLLD in delovanju LAS, prek katerega medija spremljajo novice o LAS in ali so zainteresirani za sodelovanje v programu LEADER/CLLD. Na podlagi izbora občine bivanja se je anketirancu na zaslonu pojavila preglednica, v kateri so bili navedeni projekti, izvedeni na območju LAS, v katero je vključena njegova občina bivanja. Anketiranci so bili naprošeni, da se opredelijo /povsem soglašam, delno soglašam, ne soglašam, ne vem/

o 12 trditvah – kot na primer: »Projekti v okviru LAS vplivajo na krepitev vloge lokalnih proizvodov in storitev.«; »Projekti v okviru LAS vplivajo na krepitev kulturnega utripa v lokalnem okolju (prireditve, delovanje kulturnih društev.«; »Projekti v okviru LAS bodo imeli dolgoročen vpliv na lokalno okolje in lokalno prebivalstvo.«; »Projekti v okviru LAS so dobro izvedeni.«; »Projekti v okviru LAS so odmevni.« itd.

Na spletno anketo v okolju 1ka je v obdobju 8. 5.–6. 8. 2020 kliknilo 1632 oseb: največ v drugem tednu maja, ko je novico o spletni anketi objavilo 11 LAS oziroma je novico o e-anketi na svoji spletni strani objavilo tudi DRSP. Spletno anketo je v celoti izpolnilo 278 oseb, katerih odgovore smo podrobneje analizirali. Razvidno je, da so v e-anketi sodelovali posamezniki, ki živijo na ozemlju 22 LAS in v tretjini slovenskih občin. Anketirancev nismo namensko vzorčili, pokazalo pa se je, da so na anketo pogosteje odgovorili prebivalci, ki so se bodisi udeležili izobraževanj in delavnic ali pa so sodelovali v projektih oziroma organih LAS. Pridobljeno število odgovorov nam tudi ne omogoča izvedbe različnih statističnih metod. Mogoča je le opisna statistika, ki pa nakazuje nekatere tendence, ki so v povezavi z izvajanjem pristopa LEADER/CLLD prisotne na slovenskem podeželju. Na nekatera vprašanja so anketiranci odgovarjali zelo poglobljeno, pri nekaterih vprašanjih pa bolj pomanjkljivo. Pridobljene informacije so nam pomagale oblikovati osem ključnih trditev.

2.4 Poglobljeni intervjuji z izvajalci projektov LEADER/CLLD

Ideja o izvajanju intervjujev med izvajalci projektov LEADER/CLLD se je porodila na e-sestanku z LAS (17. 4. 2020). V dokaz, kako participativno je nastajala pričujoča monografija ter kako aktivno so bili v njeno nastajanje vključeni sodelujoči LAS, v okvirčku posredujemo e-pismo, ki je bilo sestavni del obsežne in kontinuirane e-korrespondence z LAS.

Izvedli smo 24 intervjujev (od marca 2020 do marca 2021), v katerih je sodelovalo 13 žensk in 11 moških. 22 intervjuvancev je že imelo predhodne izkušnje z izvajanjem LEADER projektov, dva pa ne, ker je bila njihova LAS ustanovljena v programskem obdobju 2014–2020.

Intervjuvancem smo zastavili 16 vprašanj:

- o njihovih motivih za sodelovanje v pristopu LEADER/CLLD;
- želeli smo prepoznati težave, ki jih imajo pri izvajanju projektov (na primer finančne, sodelovanje s partnerji);
- o vzpostavitvi, sodelovanju, komuniciranju in delovanju partnerstev;
- povezanih z učinki in trajnostjo projektov LAS in pristopa LEADER/CLLD;
- osredotočenih na primerjavo programa LEADER/CLLD z drugimi programi, s katerimi imajo intervjuvanci izkušnje;
- povezanih z njihovimi prihodnjimi načrti glede programa LEADER/CLLD (ali se bodo še prijavljali na razpise, njihov pogled na izvajanje pristopa LEADER/CLLD).

Spoštovani!

Najprej opravičilo, ker vam nismo uspeli takoj odgovoriti. Veseli nas, da boste takoj stopili v akcijo. Poudariti velja, da se je ideja, da bi za pridobitev dodatnih informacij o izvajanju projektov izvedli intervjuje z nosilci projektov (v sedanjem in prejšnjem programskem obdobju), pripravljavcem monografije v bistvu porodila šele v petek, tik pred sestankom z vami. V nadaljevanju bomo poskušali v nekaj alinejah predstaviti nekaj idej, o katerih smo razmišljali, s tem pa odgovoriti tudi na nekaj vaših vprašanj.

(1) Intervjuje bi prvenstveno želeli izvesti z nosilci projektov (prijavitelji). Ker imajo s sektorskega vidika različni nosilci različne izkušnje (probleme), bi želeli v intervjuje vključiti čim bolj heterogen vzorec, po možnosti bi se želeli pogovoriti tako z nosilci projektov iz javnega, zasebnega in nevladnega sektorja (to okvirno pomeni največ tri intervjuvance na izbrani LAS). Če pa boste pri svojem izboru predlagali prijavitelje, ki so pridobili projekte v obeh programskih obdobjih, pa še toliko bolje. S tem bomo namreč lahko zgodbo zaokrožili z primerjalnimi informacijami in to od ljudi, ki najbolj verodostojno vedo, s kakšnimi problemi in dilemami so se srečevali v posameznem časovnem obdobju.

(2) V intervjuju bi se pogovarjali o vseh fazah izvedbe projekta, tako o vsebinskih kot tudi o upravno-administrativnih vidikih. Če se osredotočimo zgolj na osnovna vprašanja, bi ta lahko bila ... [navajamo le nekaj vprašanj, op. a.]

(3) O tehničnem vidiku izvajanja intervjujev se podrobno še nismo pogovarjali. Seveda iz izkušenj vemo, da je osebni kontakt najbolj pristen in z vidika pridobljenih informacij najbolj uspešen. Ta ugotovitev je v stanju, kot ga imamo, nekoliko problematična, lahko da se bomo posluževali tudi drugih oblik komuniciranja. Vsekakor bomo intervjuje poskušali izvesti avtorji monografije, zaradi lažjega beleženja odgovorov bosta z naše strani hkrati sodelovala po dva spraševalca (če bo to mogoče). Sam intervju bi trajal med 15 in 20 minut. Sicer pa smo v tem prvem koraku želeli zgolj preveriti vaš odziv in pridobiti spisek potencialnih intervjuvancev. Z dejanskimi aktivnostmi (podobno kot z anketami, ki so bile predstavljene v petek) pa bi pričeli po prvomajskih praznikih.

Toliko mogoče z naše strani, da se boste lažje odločili, koga bi pozvali k intervjuju.

Hvala še enkrat za vaš hiter odziv.

Tomaz Cunder (v imenu celotne skupine pripravljavcev študije in monografije)

Pri naboru intervjuvancev smo predstavnike LAS zaprosili za sodelovanje: v pogovor smo želeli vključiti izkušene in raznolike partnerje. Tako je bilo vključenih 9 predstavnikov javnih zavodov (občina, ljudska univerza, kmetijsko-gozdarski zavod), 8 predstavnikov zasebnega sektorja (7 podjetnikov in en predstavnik zasebnega zavoda), štiri predstavniki nevladnega sektorja (različna društva), po dva predstavnika krajevnih skupnosti in predstavniki, ki so na območju svoje LAS zastopali več interesov hkrati (na primer občine ali razvojne agencije ter nevladnega in zasebnega sektorja). Intervjuvanci so imeli izkušnje z izvajanjem projektov na sledečih področjih: kmetijstvo – proizvodnja, predelava, trženje in lokalna oskrba s hrano (8), turizem in rekreacija (7), kulturna

dediščina (5), izobraževanje in usposabljanje (5), ribištvo (4), medgeneracijsko sodelovanje (3) ter narava in naravna dediščina (2). Menimo, da je bila vključitev tovrstnega načina zbiranja informacij izjemno pomembna, saj smo dobili kritični vpogled v izvajanje pristopa LEADER/CLLD od ljudi, ki imajo pogosto izkušnje na več tematskih področjih. Intervjuji so v povprečju trajali eno uro, posnetke v Zoom okolju in/ali zapiske ključnih sporočil hranimo soavtorji monografije. Kritična razmišljanja intervjuvancev so nam pomagala pri izoblikovanju trditev o izvajanju pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji. Ključne citate smo smiselno vključili v posamezna poglavja monografije.

2.5 Pridobivanje mnenj o izkušnjah lokalnih akcijskih skupin pri izvajanju pristopa in programa LEADER/CLLD

Po dobrem letu pripravljanja monografije smo soavtorji iz bogatega nabora podatkov in informacij pripravili nabor osmih trditev, povezanih z izvajanjem pristopa in programa LEADER/CLLD v Sloveniji. Te smo nameravali prediskutirati s podrobneje analiziranimi 11 LAS na delavnici, ki smo jo načrtovali za oktober 2020. Ker zaradi objektivnih razlogov (ukrepi zaradi Covid-19) delavnice nismo izvedli, smo LAS poslali trditve in jih prosili, da se do njih opredelijo (*soglašam, delno soglašam, ne soglašam*). Do sredine novembra 2020 smo prejeli argumentirana mnenja vseh 11 LAS, ki smo jih vsebinsko podrobneje analizirali.

2.6 Fokusna skupina z župani in predstavniki organov upravljanja

Za celovit prikaz izvajanja pristopa LEADER/CLLD je bilo treba pridobiti tudi informacije s strani lokalnih skupnosti. Odločili smo se, da bomo izvedli dve fokusni skupini, in sicer s predstavniki lokalnih skupnosti in organi upravljanja.

Izvedli smo **fokusno skupino z župani** nekaterih LAS, ki smo jih vključili v študijo primera. Pri izboru sogovornikov smo upoštevali sledeče kriterije:

- občina, iz katere prihaja župan/županja, je bila vključena v izvajanje pristopa LEADER/CLLD v obeh programskih obdobjih;
- občine, katerih izkušnje z izvajanjem LEADER/CLLD bodo predstavili župani, morajo prihajati iz geografsko različnih slovenskih pokrajin;
- občine, ki so vključene v LAS, katere območje se je bodisi povečalo (z združenjem), zmanjšalo ali je med programskima obdobjema ostalo nespremenjeno.

Zaradi epidemioloških razmer smo morali fokusno skupino izvesti v Zoom okolju (kot videokonferenco, 20. 10. 2020), kar je vplivalo tudi na našo odločitev, koliko županov bomo povabili k aktivnemu sodelovanju. Predhodno smo jim posredovali nabor štirih tematik, o katerih smo se želeli z njimi pogovoriti:

- o področjih, na katerih program LEADER/CLLD bogati dotično občino;
- o vlogi, ki jo imajo sredstva LEADER/CLLD v občinskem proračunu;
- o težavah, ki jih občine zaznavajo pri izvajanju programa LEADER/CLLD;
- o nadaljnjem sodelovanju občine v programu LEADER/CLLD.

Fokusne skupine so se udeležili župani Pivke (LAS Od Snežnika do Nanosa), Ljubnega (LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline) ter Veržeja (LAS Prlekija). Pogovor, ki je potekal eno uro, smo posneli in transkribirali. Njihove odgovore smo kvalitativno analizirali z metodo ATLAS.ti, ključne citate (anonimizirane) pa smo s privoljenjem županov vključili v posamezna poglavja monografije.

Tudi druga **fokusna skupina s predstavniki organov upravljanja** je zaradi epidemioloških razmer potekala v e-okolju (videokonferenca, 6. 11. 2020). Na naše povabilo se je odzvalo devet predstavnikov organov upravljanja, posredniškega organa in plačilne agencije, in sicer: trije predstavniki MKGP (EKSRP in ESPR), dva predstavnika MGRT (ESRR), dva predstavnika ARSKTRP (EKSRP in ESPR), predstavnik SVRK (ESRR) in vodja Koordinacijskega odbora CLLD 2014–2020. Predhodno smo jim posredovali nabor štirih tematik, o katerih smo se želeli z njimi pogovoriti:

- o prispevku programa LEADER/CLLD k izvajanju lokalnega razvoja, in sicer v okviru treh skladov (EKSRP, ESRR, ESPR);
- o težavah, s katerimi se soočajo pri izvajanju programa LEADER/CLLD;
- o upravljaljskih rešitvah, ki bi premostile ovire pri izvajanju programa LEADER/CLLD;
- o pogledu organa upravljanja/plačilne agencije/posredniškega organa na nadaljnje izvajanje programa LEADER/CLLD.

Zvočni zapis in transkripcijo dvourne fokusne skupine hranijo soavtorji monografije. Najprej smo uredili in analizirali transkripcijo vsake fokusne skupine posebej (da smo prepoznali glavne vsebinske poudarke), nato pa smo primerjalno analizirali transkripciji obeh fokusnih skupin (da smo prepoznali podobne ali različne izkušnje in poglede na izvajanje pristopa in programa LEADER/CLLD med različnimi deležniki). Pridobljene odgovore smo kvalitativno analizirali z orodjem Atlas.ti.

Transkripciji dveh fokusnih skupin smo kvalitativno vsebinsko analizirali v okolju Atlas.ti, verzija 9. Transkribirano besedilo smo najprej razdelili na osem delov glede na deležnike: občina Veržej, občina Pivka, občina Ljubno, organ upravljanja SVRK (ESRR), organ upravljanja MKGP (EKSRP), organ upravljanja MKGP (ESPR), plačilna agencija ARSKTRP (EKSRP, ESPR) in posredniški organ MGRT (ESRR). V nekaterih primerih je enega deležnika lahko zastopalo več sodelujočih v fokusni skupini/respondentov. Razdelitev obeh fokusnih skupin smo v okolju Atlas.ti tehnično izvedli s funkcijo »Focus Group Coding«.

Transkribirani zapis fokusnih skupin smo najprej kodirali, pri čemer smo se odločili za induktivni pristop kodiranja. Indukcija pomeni, da razlogi za sprejetje določenega sklepa temeljijo na izkustvu (opazovanju) in ne na podlagi izpeljave sklepa iz predhodnih znanstvenih dognanj na konkretnih primerih. Uporabili smo metodo utemeljevalne teorije (angl. *grounded theory*). Utemeljevalna teorija je induktivna,

Preglednica 5: Primer oblikovanja kode in njene analize z orodjem Atlas.ti.

Tematika/sodelujoči v fokusni skupini	● občina Ljubno Gr=6	● občina Pivka Gr=7	● občina Veržej Gr=9	● plačilna agencija ARSKTRP (EKSRP, ESPR) Gr=8	● posredniški organ MGRT (ESRR) Gr=13	● organ upravljanja MKGP (EKSRP) Gr=14	● organ upravljanja MKGP (ESPR) Gr=7	● organ upravljanja SVRRK (ESRR) Gr=6
● IZZIVI-FIN: breme sofinanciranja in prevzemanje odgovornosti Gr=5	2	1	2	0	0	0	0	0
● IZZIVI-FIN: počrpati denar Gr=5	0	0	2	1	1	1	0	0
● IZZIVI-FIN: poenostavitev postopkov Gr=6	0	0	0	3	1	1	1	0
● IZZIVI-FIN: potreba po dodatnih finančnih virih Gr=7	1	2	4	0	0	0	0	0
● IZZIVI-FIN: povečanje sredstev Gr=4	0	0	0	0	0	2	2	0
● IZZIVI-FIN: pravočasno začetki z izvajanjem Gr=3	0	1	0	0	1	0	1	0
● IZZIVI-FIN: ključitev socialnega sklada Gr=7	1	1	3	0	0	0	0	2

Opmemba: v zgornjem primeru smo izbrali kodo, naslavljajočo finančni izziv, ki ga za vključene udeležence fokusnih skupin (deležnike) predstavlja izvajanje programa LEADER/CLLD. Razvidno je, kolikokrat so o določenem vidiku te tematike (na primer breme sofinanciranja in prevzemanje odgovornosti, počrpati denar, poenostavitev postopkov ipd.) govorili sodelujoči deležniki (oznaka Gr = število izjav).

Slika 12: Primer izbrane kode, ki primerja odgovore županov in organov upravljanja o pozitivnih učinkih izvajanja programa LEADER/CLLD.

	• občina Ljubno Gr=6	• občina Pivka Gr=7	• občina Veržej Gr=9	• plačilna agencija ARSKTRP (EKSRP, ESPR) Gr=8	• posredniški organ INGRT (ESRR) Gr=13	• organ upravljanja MKGP (EKSRP) Gr=14	• organ upravljanja MKGP (ESPR) Gr=7	• organ upravljanja SVRK (ESRR) Gr=6
• POZ UČIN-VSEB: aplikativnost Gr=4			2			1	1	
• POZ UČIN-VSEB: dopolnjuje druge programe Gr=2						2		
• POZ UČIN-VSEB: interdisciplinarnost/raznolikost vsebin Gr=6	1				1	2	1	1
• POZ UČIN-VSEB: ohranjanje naravne in kulturne dediščine Gr=2					1		1	
• POZ UČIN-VSEB: podpora ranljivim skupinam Gr=2					1	1		
• POZ UČIN-VSEB: spodbujanje pobud od spodaj navzgor Gr=5	1		1		1	1		1
• POZ UČIN-VSEB: uresničevanje lokalnih potreb Gr=2			2					

eksplicitno pojavljajoča se oziroma nastajajoča, saj naj bi se raziskovalcu generirala med zbiranjem podatkov in analizo. Kodiranje v tem primeru pomeni označevanje (angl. *tagging*) delov besedila (Friese, 2017). Del besedila (izjava oziroma angl. *quotation*) je bila zaključena misel znotraj izjave sodelujočega v fokusni skupini/respondenta. Označbe (angl. *tags*) so nastajale intuitivno, kar pomeni, da smo se zanašali na pojavljajoče se zamisli kodirajočega, ki so delno temeljile na komentarjih izpraševalcev (soavtorjev monografije) v transkripcijah. Zamisli so bile zabeležene v postopku pisanja zaznamkov (angl. *memoing*). S tem smo sledili osnovni ideji utemeljevalne teorije, kjer koncepte »črpamo« iz podatkov.

V naslednji fazi smo se lotili urejanja kodnega sistema, kjer so označbe postale kode. V tem postopku smo označbe skrajševali ali celo preimenovali ter jih med seboj združevali, tako da se je vsaka koda pojavila pri vsaj dveh različnih izjavah. Na koncu je nastal sistem 60 kod, uvrščenih v 10 skupin, ki so prvenstveno naslavljalce: izzive (administrativni, finančni, povezani s pristojnostmi, povezani s sodelovanjem, povezani z znanjem, vsebinski) in učinke (povezani s človeškimi viri, finančni učinki, vsebinski učinki, učinki povezovanja). Če je bilo potrebno, smo kodi dodali tudi pojasnilo.

Sledil je analitični del, kjer smo s funkcijo »Code co-occurrence table« preverili frekvenco posameznih kod glede na deležnike. S funkcijo »Quotation manager« smo pripravili izpis izjav po kodah in glede na deležnike. Zatem smo preverjali, ali se izjave predstavnikov lokalne samouprave razlikujejo od odgovorov organov upravljanja.

Pri izbranem primeru (o pozitivnih učinkih izvajanja programa LEADER/CLLD) smo v podrobni analizi odgovorov na vprašanja ugotovili, da so o izbrani tematiki več govorili organi upravljanja (desni stolpci) kot župani (levi stolpci). V fokusnih delavnicah so bili najbolj izpostavljeni pozitivni učinki: »interdisciplinarnost, spodbujanje pobud od spodaj navzgor, aplikativna naravnost«.

Analiza kvalitativnih podatkov je (zlasti pri veliki količini podatkov) zahtevna naloga, zato se vse bolj uveljavlja težnja po kvantifikaciji kvalitativnih podatkov. Pri kvantifikaciji kvalitativnih podatkov odgovore

oziroma dele odgovorov (citate) pri posameznem vprašanju oziroma vsebinskem sklopu razvrščamo po vsebinskih kategorijah (kodah). S tem lahko tudi s številskega vidika opazujemo pogostost (frekvenco) in deleže odgovorov po vsebinskih kategorijah. Tako pripomoremo k bolj transparentni in tudi kvantitativno podprti analizi kvalitativnih podatkov (z vidika števila referenc na citate pri kodah). Pri nekaterih vprašanjih so lahko odgovori po razpoložljivih vsebinskih kategorijah enakomerno razporejeni, spet druge pa so posamezne kategorije bolj zasičene z odgovori kot druge.

Z uporabo programa Atlas.ti smo citate iz transkripcij segmentirali, strukturirali in s tem pripravili tako, da smo lahko odgovore na isto vprašanje primerjali in opazovali razmerja med številom odgovorov po vsebinskih kategorijah ter med vključenimi deležniki. Menimo, da smo na ta način bolj celovito, problemsko in objektivno analizirali podatke in informacije, zbrane v fokusnih skupinah.

2.7 Komunikacija z zainteresirano javnostjo

Posebno pozornost smo soavtorji namenili predstavitvi analize izvajanja pristopa LEADER/CLLD zainteresirani javnosti. Tako smo ugotovitve posredovali na okrogli mizi v sklopu sejma AGRA (»Razvoj pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji«, 25. 8. 2021), pri čemer smo se osredotočili na začetke povezovanja lokalnih akterjev in oblikovanja LAS ter na vpliv ukrepa LEADER na razvoj podeželja. Na okrogli mizi je izbrane projekte predstavilo 7 LAS (tudi tri LAS, ki smo jih podrobno preučevali v monografiji), informacije o začetnih korakih in sedanjem razvoju pristopa LEADER/CLLD sta posredovali predstavnici MKGP, svoje poglede je posredoval tudi predstavnik SVRK. Množičen obisk okrogle mize je pokazal veliko zainteresiranost zlasti strokovne javnosti za pristop LEADER/CLLD, odziv udeležencev pa je pritrdil ugotovitvam o izjemnem pomenu tega programa za razvoj slovenskega podeželja.

V Državnem svetu (20. 4. 2022) smo na posvetu »Izvajanje lokalnega razvoja, ki ga vodi lokalna skupnost – danes in jutri«, poleg predstavnikov DRSP, organov upravljanja in posameznih LAS tudi soavtorji monografije predstavili LEADER v prostoru in času, njegovo prepoznavnost v lokalnem okolju ter slovenski LEADER v evropski perspektivi. Soavtorji monografije smo z udeležbo na posvetu poskušali opozoriti na pomen poglobljenega ter na podatkih in analizah podkrepljenega raziskovalnega dela za nadaljnje usmerjanje in izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji.

Na posvetu o »Prispevku lokalnih tržnih znamk k razvoju podeželja« (Brdo pri Kranju, 27. 5. 2022) pa smo argumentirano predstavili vlogo LAS pri promociji in razvoju prehranske dediščine v Sloveniji. Pri tem smo analizirali projekte, ki so jih v obdobju 2014–2020 LAS izvedle na področju turizma, kmetijstva, podjetništva, obrti in družbene vključenosti ter so neposredno in posredno prispevali k povečanju zavedanja o lokalnih prehranskih tradicijah, obenem pa spodbujali diverzifikacijo na podeželju, ustanavljanje in razvoj malih podjetij ter ohranjanje in razvoj novih delovnih mest. Projekti so spodbujali sodelovanje med akterji in deležniki, s prenosom tradicij in uvajanjem novosti pomembno prispevajo k izmenjavi znanja, kakovostnejši pridelavi surovin ter inovativni predelavi; oblikovali so se novi tržni prostori, večji je poudarek

na upoštevanju standardov (kakovosti, okoljskih), ponekod so bile vzpostavljene tudi lokalne tržne znamke.

Skupina soavtorjev meni, da je treba s strokovno javnostjo kontinuirano komunicirati, saj lahko le tako predstavimo in uskladimo različne poglede, kritično analiziramo rezultate in nakažemo dileme, ki jih je treba razrešiti. Pri tem ima zelo pomembno vlogo DRSP, ki z zastopanjem interesov velike večine slovenskih LAS in rednimi objavami (LAS novice) pomembno naslavlja ključne izzive izvajanja pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji in mednarodnem okolju.

3 Izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji

3.1 Kje je podeželje v Sloveniji?

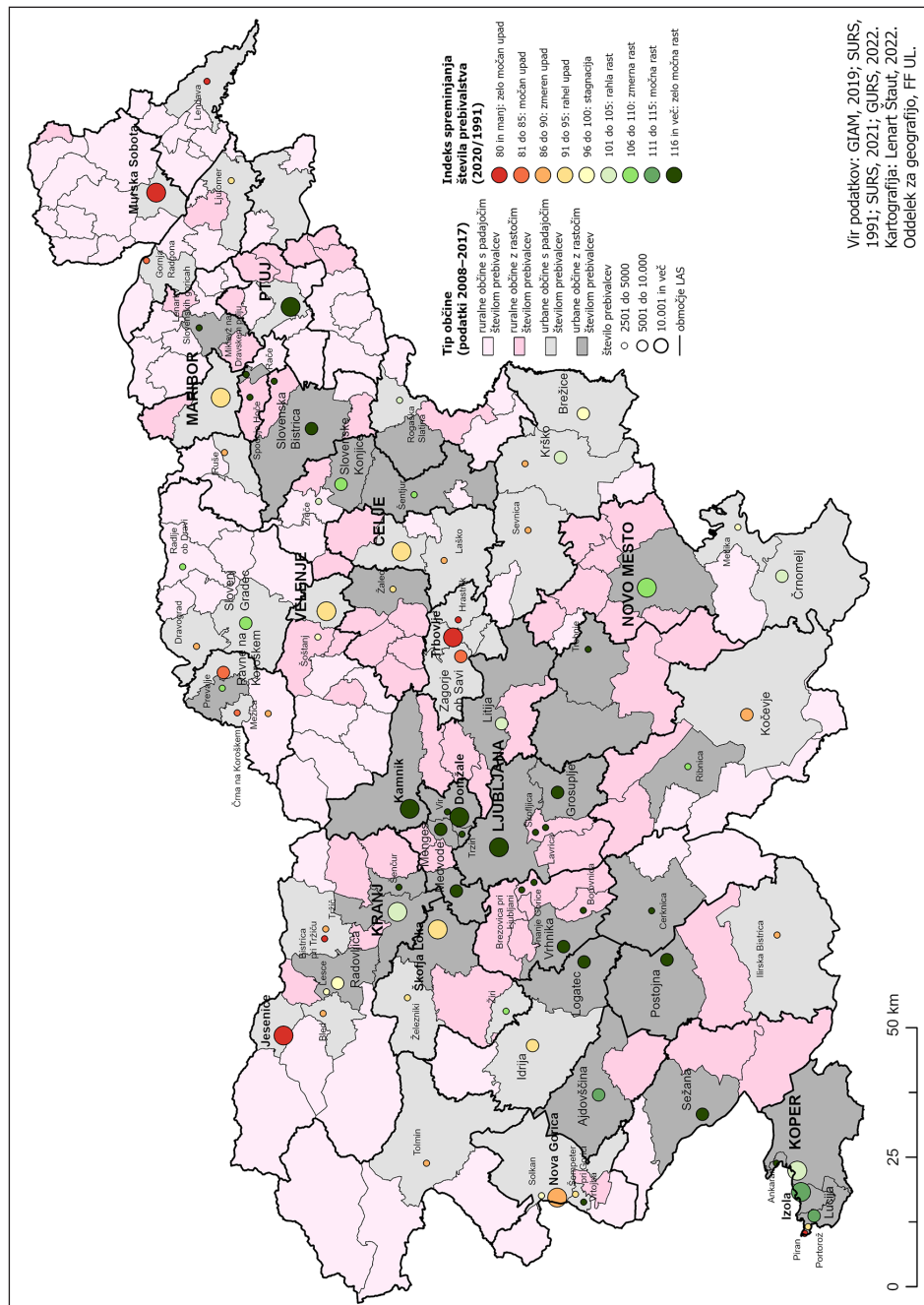
Na ravni EU ne obstaja enotna opredelitev podeželja, pri pripravi razvojnih politik pa se večinoma uporablja opredelitev Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj (OECD). Ta podeželje opredeljuje z gostoto poselitve (150 prebivalcev/km²) na ravni SKTE 3 (v Sloveniji je to raven statističnih regij). Posledično PRP 2014–2020, katerega del je ukrep LEADER/CLLD, vključuje celotno območje Republike Slovenije. Slovenske statistične regije so razvrščene v pretežno (pomurska, podravska, koroška, spodnjeposavska, notranjsko-kraška, goriška, jugovzhodna Slovenija) in zmerno podeželske regije (zasavska, gorenjska, obalno-kraška, osrednjeslovenska, savinjska). Posebna opredelitev podeželskega območja se uporablja za ukrep *Podpora za lokalni razvoj v okviru pobude LEADER* (lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost; ukrep M19): kot podeželsko območje štejejo vsa naselja z manj kot 10.000 prebivalci (Program razvoja podeželja 2014–2020, 2022).

3.1.1 Opredelitev podeželja na ravni občin

Raziskava demografskih trendov v obdobju 2008–2017 (Nared in sod., 2019) je nakazala obstoj štirih tipov občin. Tipizacija temelji na razločevanju med urbanostjo in ruralnostjo, ki so ga avtorji zasnovali na dveh merljivih kazalcih: številu prebivalcev v središču občine in opremljenosti občine s središčnimi dejavnostmi.

- **Ruralne občine s padajočim številom prebivalstva** (82 občin): večinoma gre za obmejne, prometno odmaknjene občine, ki se že dalj časa soočajo z demografskim upadom in stagnacijo. Ta tip občin izstopa tako po številu občin kot po največjem deležu ozemlja, ki ga zavzemajo (29,2 %; gostota poselitve znaša 43,9 prebivalca/km²). Občine tega tipa so najredkeje poseljene, gostota pa se je zaradi zmanjševanja števila prebivalcev (za slabih 5 % v obdobju 2008–2017; na njihovem ozemlju živi 12,6 % prebivalstva Slovenije) na račun negativnega naravnega prirastka in odseljavanja še zmanjšala; indeks staranja je visok. Z vidika razvoja pa je neobetavna tudi izobrazbena struktura, saj število ljudi z osnovnošolsko izobrazbo (ali manj) skoraj za dvakrat presega tiste, ki so pridobili višje- in visokošolsko izobrazbo. Več kot četrtina stanovanj v tem tipu je praznih. V teh občinah je najvišja udeležba na lokalnih volitvah, kar verjetno kaže na pripadnost prebivalcev kraju in potrebo po spremembah.
- **Ruralne občine z rastočim številom prebivalstva** (61 občin): to so podeželske občine, ki večinoma ležijo v dolinah in kotlinah, so dobro prometno dostopne oziroma imajo že dalj časa bolj stabilno demografsko sliko. Ta tip pokriva najmanjši

Slika 13: Tipi občin (Nared in sod., 2019) in indeks spreminjanja števila prebivalcev v naseljih z več kot 2500 prebivalci med letoma 1991 in 2020.

del države (19,35 %) med vsemi štirimi tipi. Število prebivalcev je v zadnjih desetih letih (2008–2017) naraslo za skoraj 8 % in tako predstavlja 14 % prebivalstva celotne Slovenije. V tem tipu občin število prebivalcev najhitreje narašča zlasti zaradi priselitev, čeprav ima ta tip še vedno podpovprečno gostoto poselitve (73 prebivalcev/km²). Posledica pozitivnih demografskih procesov je močno podpovprečen indeks staranja (gledano z vidika slovenskega povprečja). V primerjavi s slovenskim povprečjem v teh občinah živi manj ljudi z visoko- ali višješolsko izobrazbo, 21 % pa je takih, ki imajo dokončano osnovno šolo (ali manj). V primerjavi z državnim povprečjem je mogoče opaziti manjše število podjetij in višji delež kmečkega prebivalstva. Nadpovprečen je delež dnevnih migrantov (znaša 77 %, državno povprečje pa 50 %). Registrirana stopnja brezposelnosti je najnižja med vsemi tipi. V obravnavanih občinah beležimo občutno več številčnejših družin (s štirimi ali več otroki).

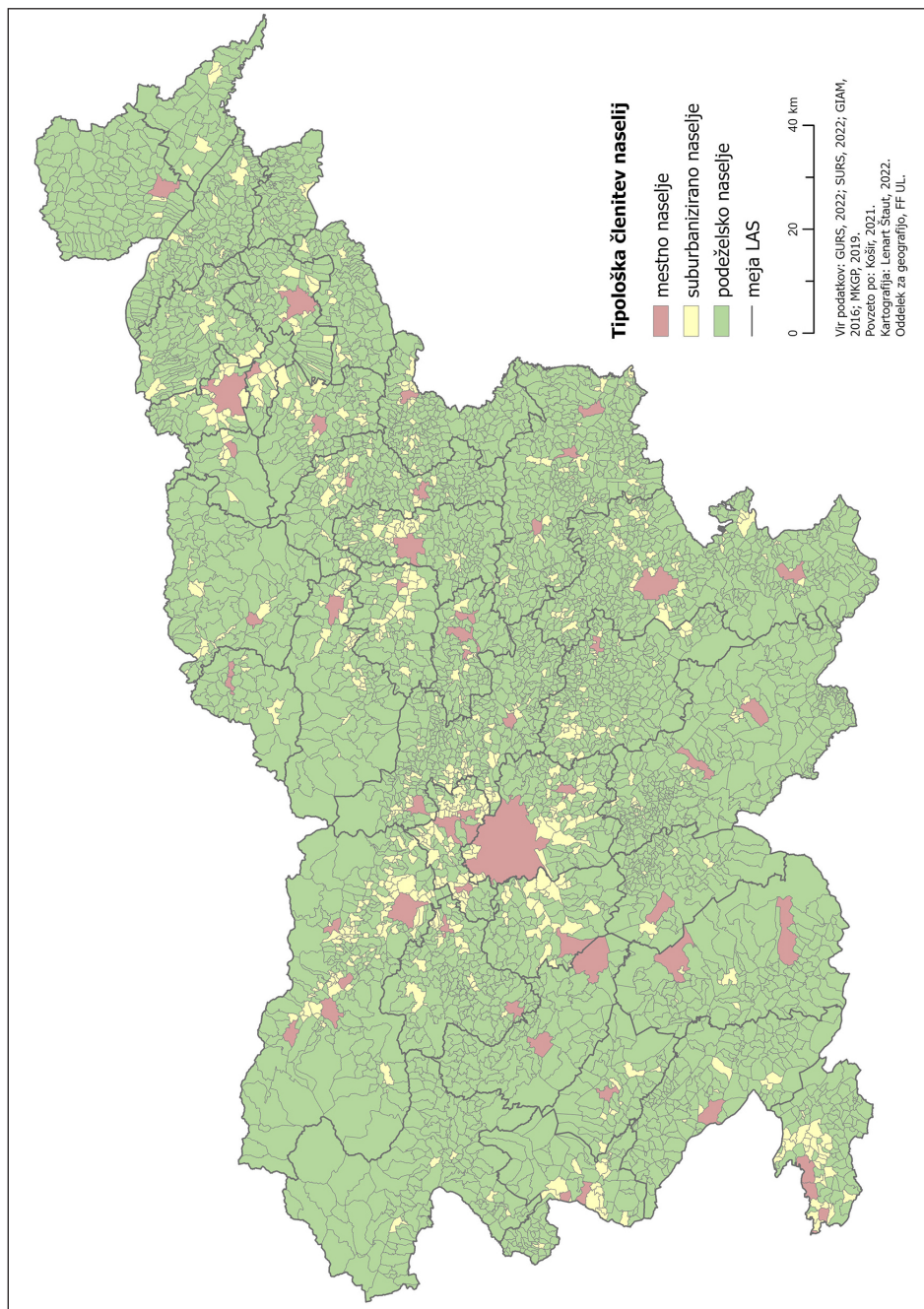
- **Urbane občine s padajočim številom prebivalstva** (35 občin): prevladujejo občine, ki so na obmejnem območju, imajo najvišji indeks staranja med vsemi tipi občin, negativen naravni in selitveni prirast ter nadpovprečen delež ljudi z dokončano osnovno šolo (ali manj), najvišja med vsemi tipi je tudi stopnja brezposelnosti.
- **Urbane občine z rastočim številom prebivalstva** (34 občin): prevladujejo občine, ki imajo dobro prometno dostopnost, nadpovprečno gostoto poselitve (188 prebivalcev/km²), izkazujejo pozitiven naravni in selitveni prirast, prebivalstvo ima nadpovprečno dokončano stopnjo formalne izobrazbe, so pomembna zaposlitvena središča.

3.1.2 Opredelitev podeželja na ravni naselij

Podrobne tipološke členitve slovenskega podeželja (Kovačič in sod., 2000; Kladnik in Ravbar, 2004) so pri opredeljevanju podeželja uporabile več kazalcev (gostoto poselitve, indeks gibanja števila prebivalstva, stopnjo središčnosti, nadmorsko višino, rabo zemljišč, gostoto delovnih mest, posestno strukturo itd.) na nižjih prostorskih ravneh (krajevna skupnost, naselje). V želji, da bi v nekaterih elementih sledili kontinuiteti prejšnjih in ugotovitvam najnovjših raziskav, smo zaradi boljše prostorske predstave izdelali kartografski prikaz, pri čemer:

- je bila osnovna prostorska enota naselje (6036 naselij);
- je kot podeželsko opredeljeno tisto naselje, ki je imelo gostoto prebivalstva nižjo od 100 prebivalcev/km² (po podatkih za leto 2020 je bilo takšnih 4388 naselij);
- je upoštevan indeks spreminjanja števila prebivalstva po naseljih (primerjalno za leti 2020/2012): kot podeželsko je bilo opredeljeno naselje z vrednostjo indeksa pod 110 (takšnih je bilo v navedenem obdobju 4669 naselij);
- je bil vključen delež kmečkega prebivalstva (za leto 2019), ki je dostopen na ravni občin: kot podeželsko je bilo opredeljeno tisto naselje, v katerem je delež kmečkega prebivalstva presegel 10 % (takšnih je bilo 811 naselij);
- je naselje izkazovalo stopnjo središčnosti: pri tem smo sledili ugotovitvam raziskave Nareda in sod. (2017), ki so v Sloveniji na podlagi štirih poglavitnih funkcij

Slika 14: Tipološka členitev naselij v Sloveniji.

(javna uprava, šolstvo, zdravstvo, sodstvo) opredelili 360 središčnih (centralnih) naselij; med njimi bi lahko kot podeželska središča prepoznali 55 središč lokalnega in 248 središč vicinalnega pomena, med katera so uvrstili tudi 49 središč z manj kot 500 prebivalci, a z vsaj dvema od štirih navedenih funkcij.

Posledično smo za potrebe pričujoče monografije opredelili tri tipe naselij, pri čemer smo sledili nekaterim temeljnim izhodiščem predhodnih raziskav (Kovačič in sod., 2000; Kladnik in Ravbar, 2004; Košir, 2021).

- **Podeželska naselja** so imela bodisi gostoto prebivalstva nižjo od 100 preb./km² bodisi indeks gibanja prebivalstva 2020/2012 pod 110 bodisi delež kmečkega prebivalstva v občini nad 10 % oziroma so bila uvrščena v središčna naselja lokalnega ali vicinalnega pomena (5165 ali 85,6 % vseh naselij v Sloveniji).
- **Suburbanizirana naselja** so imela bodisi gostoto prebivalstva večjo kot 100 preb./km² bodisi indeks gibanja prebivalstva 2020/2012 nad 110 bodisi delež kmečkega prebivalstva pod 10 % (816 ali 13,5 % vseh naselij v Sloveniji).
- **Mestna naselja** so imela gostoto prebivalstva večjo kot 100 preb./km², delež kmečkega prebivalstva pod 10 %, izkazovala so višjo stopnjo središčnosti (nacionalno središče mednarodnega pomena, središče nacionalnega pomena, središče regionalnega pomena, središče medobčinskega pomena) ali pa je bil indeks gibanja prebivalstva 2020/2012 nad 110 (55 ali 0,9 % vseh naselij v Sloveniji).

Iz prikazane strukture naselij je razvidno, da je v Sloveniji še vedno več kot štiri petine vseh naselij z izrazito podeželskim značajem. Če k temu prištejemo še suburbanizirana naselja, ki so večinoma v okolici urbanih središč, imajo pa tudi razvojne potrebe, ki jih zasleduje pristop LEADER/CLLD, ni presenetljivo, da ta pristop že v obstoječem programskem obdobju pokriva celotno ozemlje države.

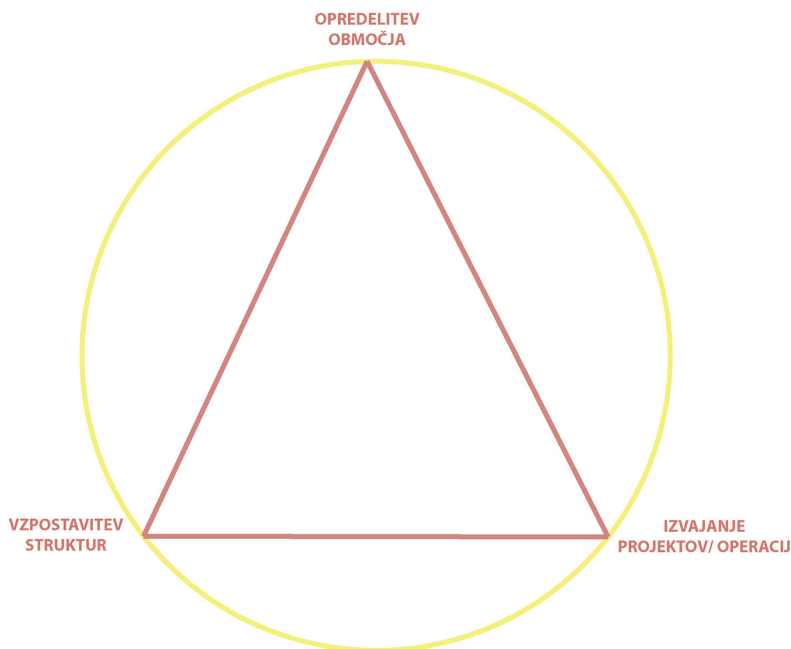
3.2 Pristop k razvoju podeželja: sosledje treh korakov

S praktičnega vidika izvajanje programa LEADER/CLLD poteka v treh korakih (Ray, 2006): opredelitev območja, vzpostavitev struktur in izvajanje projektov. Delovanje celotnega mehanizma pa usmerja sedem načel LEADER. To medsebojno povezanost prepoznavamo kot eno ključnih značilnosti in kakovosti pristopa LEADER/CLLD.

3.2.1 Opredelitev območja lokalne akcijske skupine

V primerjavi s tradicionalnimi pristopi (od zgoraj navzdol), ki pri oblikovanju razvojne pobude večinoma bolj upoštevajo obstoječe administrativne meje (meje občin, statističnih regij, pokrajin ipd.), je pristop LEADER/CLLD usmerjen k razvoju funkcionalnega območja LAS. Pri tem se lokalni deležniki, povezani v lokalna partnerstva (LAS), dogovorijo o najprimernejših mejah območij LAS, da bi dosegli svoje cilje (Guidance on CLLD for Local Actors, 2014: 15), in sicer v skladu s postopki in mejami, ki jih predlaga nacionalna raven. Kot kriterij za določitev območja LAS običajno nastopajo število prebivalcev (14.000 do 150.000), teritorialna zaokroženost in skupna identiteta.

Slika 15: Pristop LEADER temelji na treh korakih.

Včasih pa se obstoječe meje prekrivajo ali so v navzkrižju z uredbo (Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 2015). Zato je EU določila, da se o poteku meje odločijo »lokalni akterji, ki morajo upoštevati te dejavnike in doseči kompromis glede meja intervencijskega območja, ki naj nudijo najboljše možnosti za doseganje ciljev njihove strategije« (Guidance on CLLD for Local Actors, 2014: 16).

V praksi oblikovanje območja LAS pomeni precej več kot le »risanje črte na zemljevidu«. V Evropi se ozemlja običajno oblikujejo okrog skupne identitete. Identiteta prostora/kraja/območja/regije se oblikuje vzporedno z njegovim gospodarskim, kulturnim in družbenim življenjem ter predpostavlja, da so ljudje neposredno vključeni v lokalno doseganje (Raagmaa, 2002). Vzpostavljanje identitete območja predvideva vključevanje:

- elementov iz zgodovine: uporabijo se pretekle administrativne enote ali zgodovinske pokrajine, v katerih so ljudje stoletja živeli skupaj in so bile ukoreninjene na določenem ozemlju (na primer LAS Dolenjska in Bela krajina, LAS Prlekija);
- elementov topofilije (tj. pozitivna navezanost ljudi na prostor/območje): izpostavijo se pomembni ljudje in dogodki iz preteklosti (na primer LAS Pri dobrih ljudeh, LAS V objemu sonca, LAS Bogastvo podeželja, LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe, LAS Ovtar Slovenskih goric);
- praktičnega pristopa: LEADER je pogosto oblikoval nova institucionalizirana območja LAS (na primer LAS s CILJem), med katerimi so nekatera postala blagovne znamke na podeželju (na primer LAS Srce Slovenije).

Identiteta regije je kombinacija »objektivnih« in »subjektivnih« pogledov: prvi se navezujejo na poglede od zunaj in stereotipe o regiji, drugi pa na subjektivne in čustvene občutke ter podobe njenih prebivalcev (Paasi, 1986). Politike EU bi morale razumeti, da je prostor socialni konstrukt (Paasi, 2010), ki ima poleg »stabilnih« tudi »spremenljive« elemente.

Območja LAS se v Sloveniji pogosto oblikujejo na podlagi fizičnogeografskih in pokrajinskih značilnosti.

Primeri skupnih reliefnih potez: gore, hribi ali griči (na primer *LAS Od Pohorja do Bohorja*, *LAS Med Snežnikom in Nanosom*) ali doline (na primer *LAS Mežiške doline*, *LAS Dolina Soče*, *LAS Suhe krajine*, *Temenice in Krke*, *LAS Mislinjske in Dravske doline*, *LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline*, *LAS Spodnje Savinjske doline*, *LAS Vipavska dolina*, *LAS Drava*).

Območja LAS se oblikujejo tudi na podlagi družbeno-kulturnih in zgodovinskih znamenitosti predvidenega območja oziroma prihaja do kombinacije več omenjenih elementov.

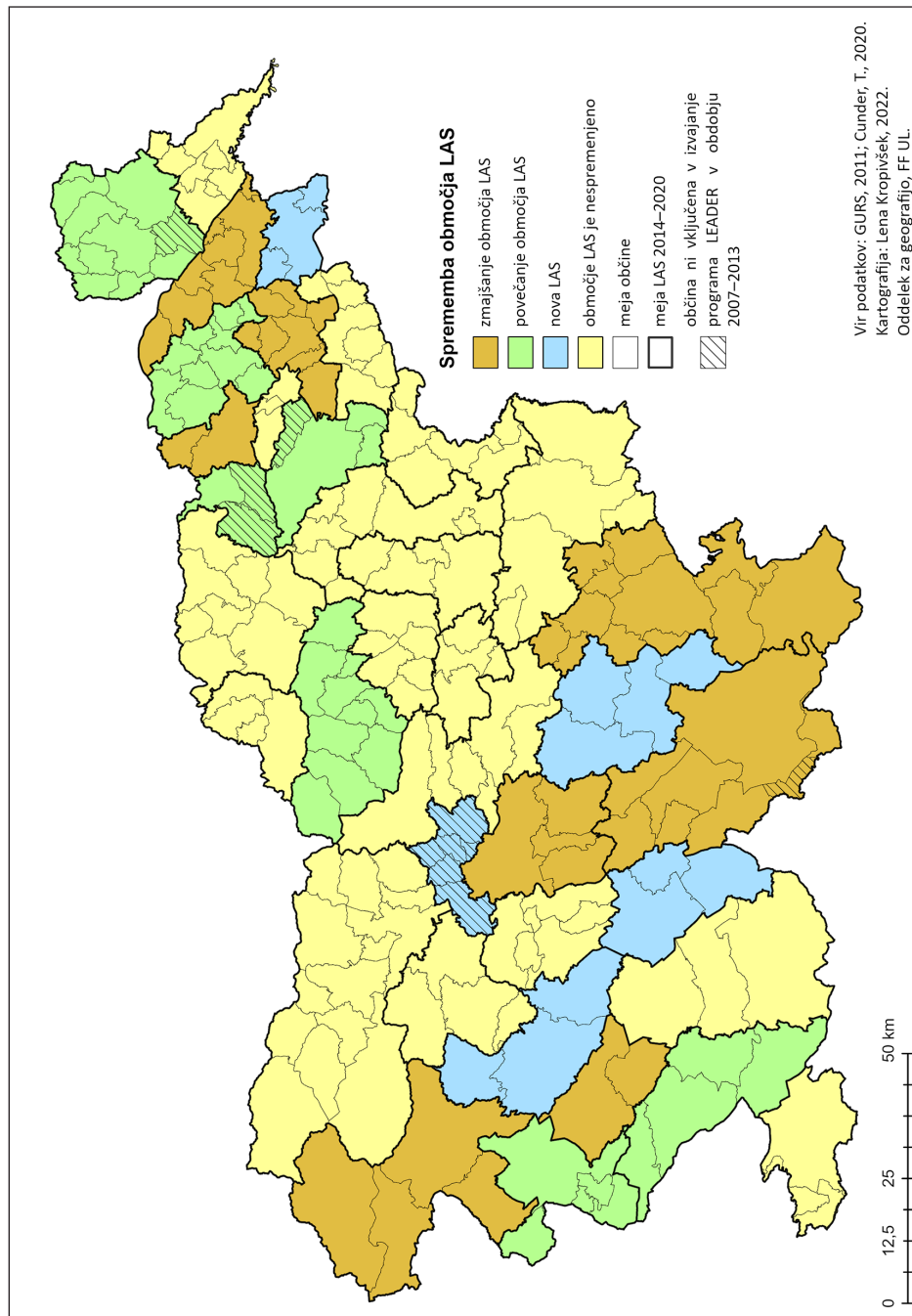
Primer: *LAS loškega pogorja* povezuje štiri občine (Gorenja vas-Poljane, Škofja Loka, Železniki in Žiri), v katerih prevladuje hribovit in močno razčlenjen predalpski svet z vmesnimi dolinami in grapami; v njih živi več kot 40.000 prebivalcev in so funkcijsko povezane s središčnim naseljem višje stopnje (Škofja Loka). *LAS Sožitje med mestom in podeželjem* (vključuje štiri občine) ter *LAS Za mesto in vas* (vključenih šest občin) povezujeta urbani in suburban pas ter podeželsko zaledje Ljubljanske urbane regije.

Nekatera območja LAS so bila oblikovana na podlagi obstoječih administrativnih meja (s povezovanjem sosednjih občin) v skladu z uredbo CLLD (Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 2015) in spreminjanjem njihovih meja.

Primeri: tri sosednje občine sestavljajo *LAS Upravne enote Ormož*, štiri občine so povezane v *LAS za območje občin Ankarana, Izola, Koper in Piran*, 14 občin Gorenjske statistične regije (združuje 18 občin) je povezanih v *LAS Gorenjska košarica*.

Dejavnik iskanja skupne identitete je pomembno vplival na oblikovanje območij LAS v obeh programskih obdobjih. Medtem ko je v programskem obdobju 2007–2013 zaradi začetka izvajanja novega pristopa ter nekaterih upravno-administrativnih povezav iz preteklosti kar nekaj razvojnih območij še iskalo skupne interese in priložnosti, se je v programskem obdobju 2014–2020 združevanje na podlagi skupnih gospodarskih, kulturnih in družbenih interesov zelo pospešilo. Spremembe so se odrazile tako na področju združevanja in razdruževanja območij LAS kot na področju nastajanja novih območij LAS. V praksi so ti procesi posledično povzročili, da so se območja posameznih LAS zmanjšala, druga pa povečala. Skupaj z novonastalimi je

Slika 16: Sprememba območja LAS med programskima obdobjema 2007–2013 in 2014–2020.

bilo v te procese ob prehodu med programskima obdobjema vključenih kar 20 LAS, pri čemer se je:

- na novo organiziralo pet LAS (13,5 % vseh LAS),
- površina območja LAS povečala pri sedmih LAS (18,9 %),
- površina območja LAS zmanjšala pri osmih LAS (21,6 %).

Novonastale LAS pokrivajo 11 % ali 2184,8 km² celotnega ozemlja, ki ga vse LAS v Sloveniji pokrivajo v programskem obdobju 2014–2020. Oblikovale so se na različne načine, in sicer:

- z nastankom na območjih, ki v programskem obdobju 2007–2013 niso bila vključena v izvajanje pristopa LEADER (LAS za mesto in vas);
- z odcepitvijo od obstoječe LAS (na primer LAS Upravne enote Ormož, LAS STIK);
- z združitvijo obstoječih LAS (LAS Notranjska in LAS s CILjem).

LAS, ki se jim je površina v programskem obdobju 2014–2020 povečala, predstavljajo 17 % ali 3452,1 km², vzrok za njihovo razširitev pa je bil:

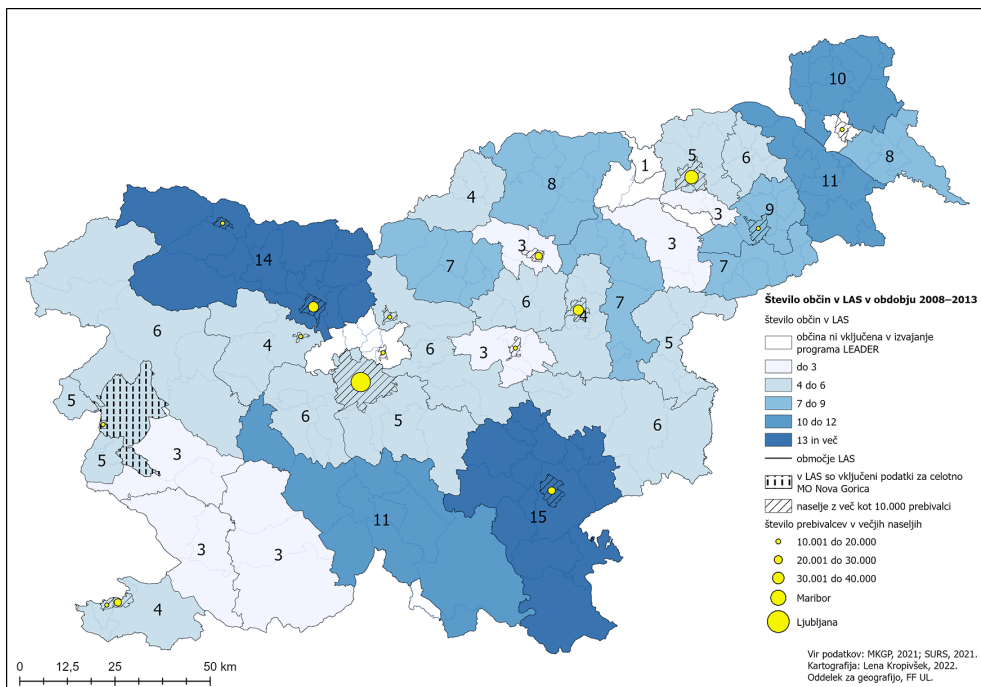
- dodatna vključitev območij občin, ki v prejšnjem programskem obdobju niso bile vključene v izvajanje programa LEADER (LAS Goričko 2020, LAS Dobro za nas, LAS Drava);
- združitve celotnih območij LAS, ki so v prejšnjem programskem obdobju samostojno izvajala pristop LEADER (LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline);
- priključitev območij občin, ki so bile v preteklem programskem obdobju sestavni del drugih LAS (LAS Ovtar Slovenskih goric, LAS V objemu sonca, LAS Krasa in Brkinov).

Največji delež v strukturi LAS, ki so bile deležne ozemeljskih sprememb, imajo LAS, katerih površina se je z vstopom v programsko obdobje 2014–2020 zmanjšala (26 % ali 5332,7 km²), in sicer zaradi:

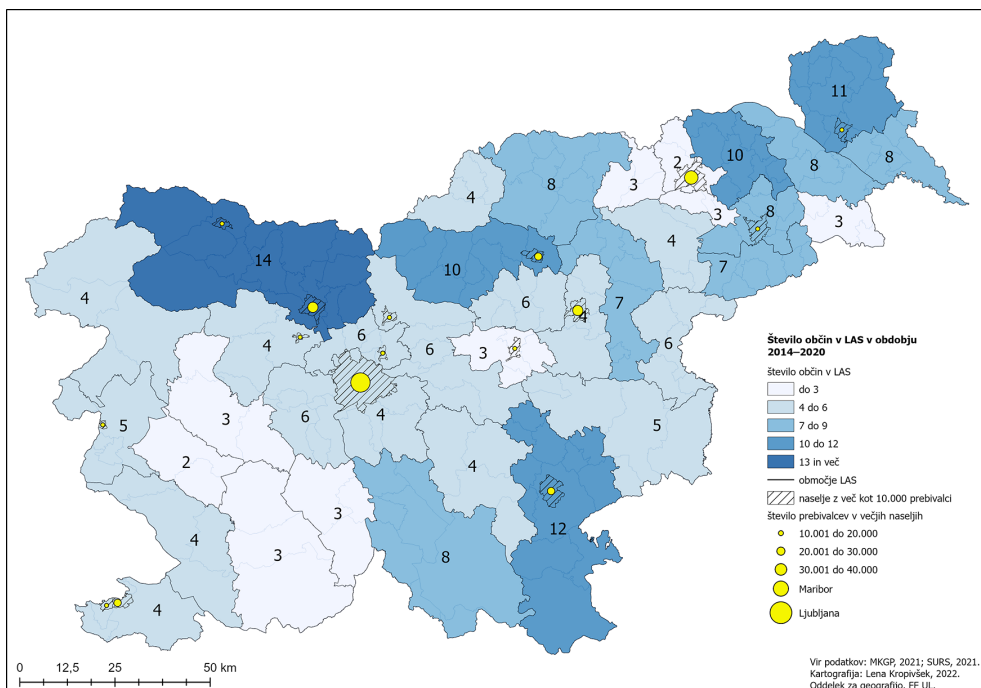
- prehoda posameznih območij občin v drug LAS (LAS Dolina Soče, LAS Dolenjska in Bela krajina, TOTI LAS, LAS Bogastvo podeželja, LAS Prlekija, LAS Sožitje med mestom in podeželjem, LAS Vipavska dolina);
- prehoda posameznih območij občin v drug LAS ob hkratni vključitvi manjšega ozemlja občine, ki v prejšnjem programskem obdobju ni bila vključena v izvajanje programa LEADER (LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe).

Opisane ozemeljske spremembe kažejo, da so lahko vzroki za spremembe meja LAS zelo različni. Dejstvo je, da bodo dileme glede stalnosti in spremenljivosti meja prisotne tudi v prihodnje in da se bodo posamezne LAS iz praktičnih vidikov (geografske značilnosti, zaokroženost ozemlja, sprememba zaradi nezadovoljstva z izvajanjem programa v prejšnjem obdobju in posledično »prestop« v sosednjo LAS), pa tudi drugih vzrokov (identiteta, prepoznavnost, politične spremembe na lokalni ravni) verjetno še naprej ozemeljsko spreminjale. Tudi pri teh spremembah pa je pomembno, da izhajajo iz osnovnih načel LEADER, kjer mora biti v ospredju predvsem volja lokalnega prebivalstva.

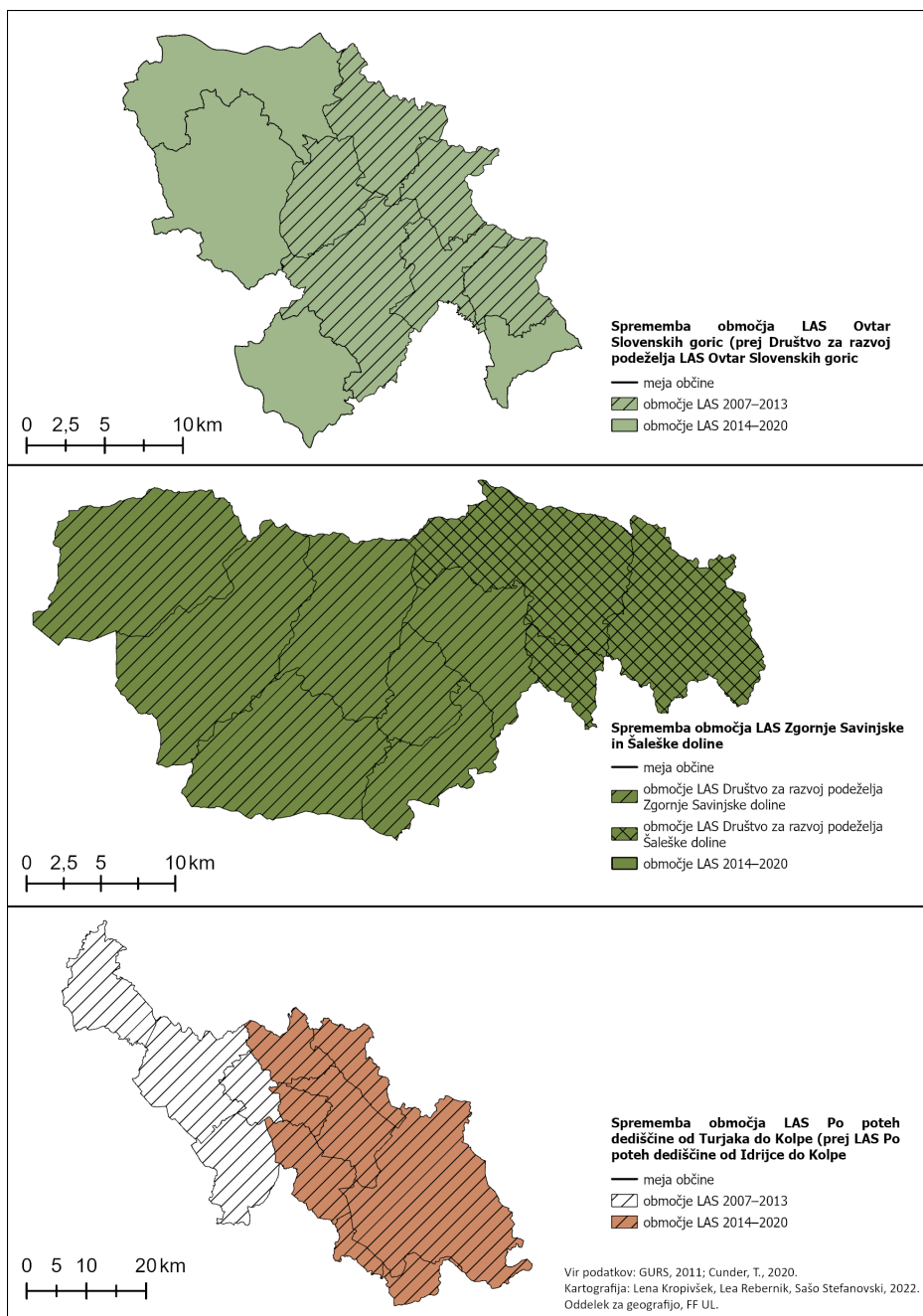
Slika 17: Število občin, vključenih v LAS (2008–2013).

Slika 18: Število občin, vključenih v LAS (2014–2020).

Slika 19: Primeri ozemeljskih sprememb izbranih LAS.

Opomba: LAS Ovtar Slovenskih goric se je v programskem obdobju 2014–2020 ozemeljsko povečala. V programskem obdobju 2014–2020 sta se sosednji LAS združili ter vzpostavili LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline. LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe se je v programskem obdobju 2014–2020 ozemeljsko zmanjšala, a se je hkrati v LAS vključila občina Osilnica, ki v preteklem programskem obdobju ni bila vključena v izvajanje programa LEADER.

3.2.2 Vzpostavitev struktur

Na lokalni ravni program LEADER/CLLD izvajajo LAS, v operativnem smislu pa vodilni partner LAS, ki ima z LAS sklenjeno pogodbo za vodenje in upravljanje. LAS prostorsko združuje širše območje (več sosednjih občin) s skupno identiteto in sorodnimi naravnimi pogoji, torej povezuje podeželska območja s podobnimi ali enakimi razvojnimi potrebami.

LEADER se kot pobuda za razvoj podeželja v EU izvaja od leta 1991, formalna organiziranost LAS pa se je v tem času spreminjala. Prevladovali sta dve obliki formalne organiziranosti LAS, tj. v obliki društva in nevladne organizacije. Na Irskem in v Grčiji so LAS nastopale tudi kot podjetja (Analysis of ELARD ..., 2016). V Sloveniji so v programskem obdobju 2007–2013 prevladovale LAS, ki so bile delovale na podlagi pogodb (kot pogodbeno partnerstvo), sedem jih je delovalo kot društvo (na primer LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline). S programskim obdobjem 2014–2020 je bila uvedena enovita formalna organiziranost v obliki pogodbenega partnerstva. Organiziranost temelji na javno-zasebnem partnerstvu, kjer je treba pri sestavljanju članstva upoštevati enakomerno razporeditev med tremi interesnimi skupinami: javnim, zasebnim in nevladnim sektorjem (Cunder, Bedrač, 2018; Šoster, 2017; Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 11. člen, 2015).

LAS sestoji iz več organov, med njimi je hierarhično najvišji organ *skupščina LAS*, ki jo sestavljajo člani iz javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. Kot organ odločanja nastopa *upravni odbor (UO) LAS*, ki ga sestavljajo predsednik LAS in predstavniki posameznega sektorja (enakomerna zastopanost med sektorji); pri oblikovanju sestave članstva UO je treba upoštevati tudi razmerje med občinami (uravnoteženo število članov iz vsake od vključenih občin). *Predsednik LAS* je zastopnik LAS in predsednik UO. *Podpredsednik LAS* je član UO in ima v času odsotnosti predsednika vse njegove pristojnosti. Vzpostavljen je tudi *nadzorni odbor (NO) LAS*, ki ga sestavlja po en predstavnik vsakega sektorja. NO nadzoruje delovanje LAS ter drugih organov LAS. Pomembna struktura LAS je tudi *ocenjevalna komisija*, sestavljena iz neodvisnih strokovnjakov s področja razvoja podeželja, regionalnega razvoja ter strateškega in projektnega načrtovanja, ki jih imenuje UO. Ocenjevalna komisija pregleduje in ocenjuje projektne prijave. Operativni del oziroma izvajanje programa na lokalni ravni pa je v domeni *vodilnega partnerja LAS* (Strategija lokalnega razvoja, 2015; Partnerska pogodba ..., 2015).

Vodilni partner je zadolžen za organizacijo delovanja LAS, informiranje članov LAS o svojem delu, sodelovanje pri pripravi SLR, informiranje in animacijo na območju LAS. Skrbi za finančno poslovanje LAS, tekoče izvajanje postopkov pri izboru operacij, izvaja spremljanje in vrednotenje delovanja LAS, nadzoruje izvajanje SLR idr. (Strategija lokalnega razvoja ..., 2015; Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 12. člen, 2015).

Izhajamo iz predpostavke, da so partnerstva, ki se vzpostavijo v LAS, dodana vrednost razvoju podeželja (Moseley, 2003: 161). Pri vzpostavitvi partnerstev so pogosto imele pomembno vlogo občine, v številnih primerih pa je treba posebej izpostaviti ključna prizadevanja posameznikov, ki so imeli vizijo, so oblikovali in spodbujali lokalne povezave ter

Preglednica 6: Organi LAS in njihove naloge.

Organi LAS	Naloge
Skupščina LAS	<ul style="list-style-type: none"> • Sprejemanje splošnih aktov LAS, • potrjevanje letnih poročil LAS, • potrjevanje vodilnega partnerja, • potrjevanje sprememb SLR, • izvolitev predsednika, podpredsednika, članov upravnega odbora in članov nadzornega odbora LAS idr.
Upravni odbor LAS	<ul style="list-style-type: none"> • Skrb za delovanje LAS, • imenovanje članov ocenjevalne komisije, • odobritev sofinanciranja operacij, • izvajanje evalvacije rezultatov izbranih projektov idr.
Predsednik LAS	<ul style="list-style-type: none"> • Predstavlja in zastopa LAS, • podpisuje dokumente in listine v imenu LAS, • vodi seje skupščine in upravnega odbora idr.
Podpredsednik LAS	<ul style="list-style-type: none"> • Opravlja naloge predsednika v primeru njegove odsotnosti.
Nadzorni odbor LAS	<ul style="list-style-type: none"> • Nadzira finančno in materialno poslovanje LAS, • nadzira delo vodilnega partnerja, predsednika, podpredsednika, upravnega odbora itd.

Vir: Šabec, 2018.

s svojim delom vplivali na to, da so se partnerstva vzpostavila. Kritično je treba ugotoviti, da so marsikatera partnerstva nastala kot taktični odgovor na nove možnosti financiranja: v teh primerih lahko rečemo, da so spodbude za vzpostavitev prišle od zunaj.

Pri vzpostavitvi in delovanju partnerstev ugotavljamo, da gre pogosto za izpostavljen vlogo lokalnih oblasti in tako v praksi prihaja bolj do »lokalnega pristopa od zgoraj navzdol« kot resničnega pristopa od spodaj navzgor. Participativna demokracija se v partnerstvu izvaja prek skupščine LAS, operativne naloge so večinoma zaupane upravnemu odboru, pri nekaterih LAS so precej aktivne tudi »podskupine«, v katerih se poveže več partnerjev pri izvrševanju določenih nalog. Prevlada javnega sektorja je očitna, skromno je zastopan zasebni sektor, ki ni preveč prepričan v svojo vlogo.

»Vesel sem, da je dober odziv na terenu, to mi daje energijo. Partnerji bi lahko delali še bolje, premalo so vključene institucije, med inštitucijami je skromen pretok informacij« (LAS, 2020).

»Partnerji iz zasebnega sektorja težje razumejo logiko LEADER/CLLD« (LAS, 2020).

Skoraj vsa partnerstva so odvisna od zelo majhne skupine zavzetih strokovnih sodelavcev (osebja). Večina partnerstev kritizira preobsežno administriranje, hkrati je zaskrbljena glede dolgoročne trajnosti njihovega dela v kontekstu zagotovljenega financiranja. Moseley in sod. (2003) dodatno navajajo, da se zaradi velikega fokusa večine partnerstev na financiranje nepovezanih projektov v partnerstvih pogosto pojavljajo dvomi o njihovi zmožnosti ali pripravljenosti, da bodo proaktivni v okviru predhodno potrjene strategije.

S podatkom o številu partnerjev slovenske LAS dokazujejo, da so z izvajanjem programa LEADER/CLLD dosegle eno ključnih značilnosti lokalnega partnerstva – tj. da **pripeljejo oziroma povežejo** posameznike, akterje in organizacije. Z aktivnim delovanjem, ki temelji na načelih participativne demokracije in načelu LEADER od spodaj navzgor, pa prek povezav v partnerstva dosežemo še drugo ključno značilnost lokalnega partnerstva – tj. da izvajajo program in s tem izkazujejo vsaj »kvazi« **neodvisnost od države in administracije z višjih ravni odločanja** (Moseley, 2003), ki tradicionalno prevladujejo pri izvajanju razvojnih programov. Ti osnovni značilnosti omogočata izvajanje številnih aktivnosti, ki so ključne za trajnostni endogeni razvoj: usklajevanje različnih akterjev, razdelitev sredstev, povezovanje interesov, ki prihajajo od zgoraj navzdol in od spodaj navzgor, preizkušanje in inoviranje ter časovna prilagoditev aktivnosti LAS glede na spremenjene okoliščine. Te aktivnosti ali zmožnosti se razvijejo oziroma sprožijo, če so v LAS tudi skupna vizija, zadostno financiranje, sposobno osebje in zadostno zaupanje (Moseley, 2003).

Vpliv partnerstev na razvoj podeželja je v številnih primerih resnično pomemben, saj so partnerstva pomembna dodana vrednost v procesu lokalnega endogenega razvoja. Učinke programa LEADER/CLLD običajno merimo s številom ustvarjenih/ohranjenih delovnih mest, višino dodeljenih podpor podjetjem, ohranjanjem in razvojem storitev na podeželju ipd. Tako pogosto premalo postavimo v ospredje pomemben učinek, ki ga imajo partnerstva na podeželju: gre za vključevanje v skupnosti in njihovo oblikovanje, razvoj raznovrstnih zmožnosti v skupnosti, inovativnost in boljše povezovanje razvojnih pobud. Na kratko bi lahko povzeli: partnerstva pomagajo pripraviti »teren« za dolgoročen trajnostni razvoj (Moseley, 2003). V partnerstvu je treba veliko pozornost nameniti strateškemu načrtovanju (in ne toliko taktičnemu in oportunističnemu), da od partnerjev dobimo najboljše, kar posedujejo (znanje, veščine, ideje, povezave, zaupanje itd.). Partnerstvo mora skrbno in učinkovito vključevati tudi zasebni sektor in smiselno usklajevati akterje, da nekateri izmed njih ne postanejo preveč dominantni. V partnerstvu je treba spodbujati in razvijati potrebo po periodični samoevalvaciji, razmisleku, inovaciji in prilagodljivosti, da delujejo transparentno, se mrežijo in gradijo zmožnost skupnosti.

3.2.3 Izvajanje projektov/operacij

Tretja ključna sestavina pristopa LEADER je izvajanje projektov. Z njimi pride do operacionalizacije prednostnih področij in prednostnih nalog iz LRS/SLR, in sicer ob upoštevanju načel LEADER in vzpostavljenih struktur na izbranem območju LAS. Izvajanje projektov je seveda vsebinsko (v obliki (pod)ukrepov) in finančno (obseg razpoložljivih sredstev) programirano.

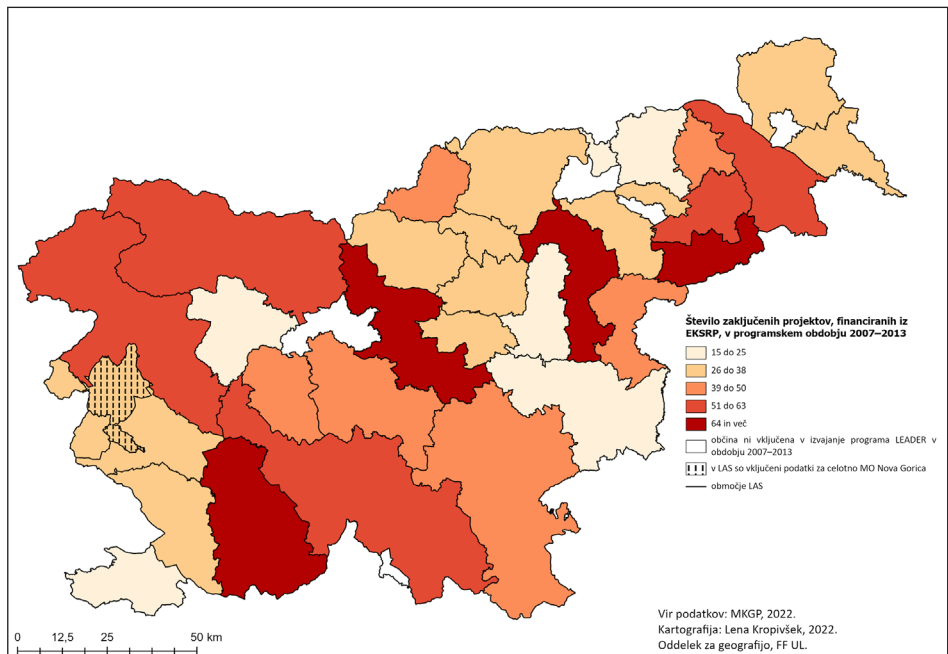
3.2.3.1 Programsko obdobje 2007–2013

V programskem obdobju 2007–2013 se je program LEADER izvajal v okviru 4. osi PRP. Finančna sredstva iz EKSRP in ESPR (organ upravljanja obeh je bilo MKGP) so bila namenjena za izvajanje treh ukrepov.

V okviru **EKSRP** so se v programskem obdobju 2007–2013 večinoma izvajali trije tipi ukrepov.

- **Ukrep vodenja in animacije:** ob vzpostavitvi novega programa je treba poskrbeti za animacijo območja ter strokovno usposabljanje prebivalcev in izvajalcev za izvajanje in upravljanje programa po načelih pristopa LEADER.
- **Ukrep izvajanja LRS:** večina razpoložljivih sredstev je bila namenjena projektom, prek katerih se dosegajo cilji LRS. Projekti so morali biti zasnovani na lokalnih potrebah in lokalnih razvojnih potencialih, prispevati k izboljšanju kakovosti življenja, ustvarjati nova delovna mesta in biti pripravljene v skladu z načeli LEADER.
- **Ukrep spodbujanja sodelovanja:** zaradi izjemno skromnega sodelovanja na regionalni in čezmejni ravni ga je treba spodbuditi s sistemskim ukrepom in podpreti s finančnimi sredstvi. Projekti naj bi omogočili povezovanje podeželskih območij s podobnimi razvojnimi možnostmi in potrebami, kar naj bi učinkovito prispevalo k skupnemu izvajanju razvojnih projektov ter k izmenjavi znanja in izkušenj.

Slika 20: Število zaključenih in izplačanih projektov na LAS, financiranih iz EKSRP, v programskem obdobju 2007–2013.

Opomba: ni upoštevanih 21 projektov, ki jih je v istem obdobju na področju ribištva izvajala OAS Ribič, in projektov sodelovanja.

V Sloveniji je bilo za 33 LAS do konca leta 2015 s strani MKGP (organ upravljanja za EKSRP) potrjenih 1455 projektov, zaključenih in izplačanih pa 1356. Več kot 64 projektov so izvedle štiri LAS, manj kot 25 projektov pa dvanajst LAS. Število izvedenih projektov na ravni LAS samo po sebi ni merilo uspešnosti izvajanja LRS, okvirno pa vendarle prikazuje **prostorsko razporejenost projektov in projektne dinamike** po Sloveniji. Ti podatki več povedo o **konceptu dojemanja pristopa LEADER in načinu izvajanja programa LEADER na konkretnem območju LAS**.

V Operativnem programu za razvoj **ribištva** v Republiki Sloveniji za programsko obdobje 2007–2013 je bilo izvajanje ukrepov po načelih LEADER opredeljeno v okviru 4. osi, glavni cilj pa trajnostni razvoj ribiških območij. Sredstva so se usmerjala prek dveh ukrepov (izbor obalne akcijske skupine in LRS ter posledično izvajanje LRS – pri tem je razvidna podobnost s programiranjem sredstev v EKSRP in ESRR). Z njimi naj bi izboljšali kakovost življenja v obstoječih ribiških skupnostih, aktivirali lokalne udeležence, da se vključijo v razvoj ribiškega območja ter da se okrepi sodelovanje med javnimi institucijami in ljudmi, ki delujejo v ribiškem sektorju. Na območju občin Koper, Izola in Piran je bila leta 2012 ustanovljena OAS Ribič, ki je do konca leta 2015 izvedla 21 projektov, ki jih lahko vsebinsko razdelimo v tri skupine.

V okviru **ESPR** so se v programskem obdobju 2007–2013 izvajali trije tipi ukrepov.

- **Investicijski projekti** prispevajo k ohranjanju in razvoju novih delovnih mest ter diverzifikaciji dejavnosti (na primer nakup plovil, razvoj novih dejavnosti v povezavi s turizmom, investicija v ureditev kuhinje za pripravo morskih jedi idr.).
- **Projekti izobraževalne narave** prispevajo k boljši prepoznavnosti in pomenu rib v prehrani (na primer dokumentarni film o gojenju rib in školjk, knjiga o naravni in kulturni dediščini Slovenske Istre) ter izobraževanju na področju ribištva in pomorstva (na primer organizacija potapljaških tečajev).
- **Projekti promocije** OAS in njihovih projektov (na primer izdelava spletnega portala, organizacija skupščine in predstavitev zaključenih projektov).

3.2.3.2 Programsko obdobje 2014–2020

V programskem obdobju 2014–2022 je postal ukrep LEADER del širšega pristopa lokalnega razvoja, ki ga vodi skupnost (CLLD). Financiran je bil iz treh skladov, pri čemer je vsak izmed njih določil svoja pravila. Glede na velikost prispevka finančnih sredstev iz posameznega evropskega sklada je bil LAS dodeljen glavni sklad.

Ukrep LEADER/CLLD, financiran s strani **EKSRP**, se je v programskem obdobju 2014–2020 izvajal prek štirih podukrepov.

- **Pripravljalna podpora** (podukrep M19.1) je namenjena krepitvi in oblikovanju lokalnih partnerstev, krepitvi institucionalne usposobljenosti, usposabljanju in mreženju za pripravo in izvedbo SLR. Stroški za izvedbo pripravljalnih aktivnosti so bili upravičeni na podlagi vnaprej določenega enotnega pavšalnega zneska (enako kot v prejšnjem programskem obdobju).

- **Podpora za izvajanje operacij v okviru strategije lokalnega razvoja, ki ga vodi skupnost** (podukrep M19.2): sredstva so bila namenjena sofinanciranju stroškov, nastalih pri izvedbi operacij/projektov LAS ali lokalnih akterjev, skladno s potrebami in prednostnimi nalogami SLR. Glavnina sredstev je bila namenjena financiranju odobrenih projektov, med katerimi so bili v ospredju projekti s področja turizma in s turizmom povezanih dejavnosti. V veliki meri je EKSRP prispeval k izboljšanju kakovosti življenja na podeželju s podporo razvoju osnovnih storitev. LAS so izvajale projekte v podporo kulturi, rekreaciji, ohranjanju kulturne dediščine, krepitvi lokalne identitete ipd. Tovrstnih projektov LAS niso mogle sofinancirati s podporo ESRR.
- **Priprava in izvajanje dejavnosti sodelovanja LAS** (podukrep M19.3) sta bila namenjena reševanju specifičnih lokalnih problemov, prenosu dobrih praks med LAS, iskanju povezav med območji in pridobivanju novih znanj.
- **Podpora za tekoče stroške in stroške animacije** (podukrep M19.4) je bila namenjena sofinanciranju stroškov, nastalih pri upravljanju in delovanju LAS, vključno s spremljanjem in vrednotenjem izvajanja SLR. Velik del podpore je bil namenjen animaciji območij LAS in pomoči upravičencem pri razvijanju idej, pripravi operacij ter izvajanju in poročanju o izvedenih aktivnostih.

Sklad **ESRR** je podprl operacije, namenjene reševanju problematike na manjših mestnih in problemskih območjih. Projekti/operacije, ki jih je podprl ESRR, so prispevali k *trem tematskim področjem ukrepanja*: ustvarjanju delovnih mest, varstvu okolja in ohranjanju narave ter večji vključenosti ranljivih skupin. Tematskega področja razvoj osnovnih storitev, ki ga je podprl EKSRP, pa ESRR ni sofinanciral.

Glavnina sredstev **ESRR** je bila v programskem obdobju 2014–2020 usmerjena v aktivnosti:

- za ohranjanje in ustvarjanje delovnih mest,
- v podporo gospodarskim dejavnostim in vlaganjem v človeške potenciale,
- v prenavo (z manjšimi vlaganji) na območjih LAS kot prispevek k dvigu zaposlenosti ter inovativnosti in izboljšanju podjetniške aktivnosti,
- za podporo podjetjem pri dostopu do novih trgov,
- za spodbujanje razvojnih partnerstev,
- na področju vključevanja ključnih ciljnih skupin in
- za zmanjšanje tveganja revščine.

Zaradi prevladujočih naselij/območij podeželskega in suburbanega tipa je manjši del slovenskih LAS poročal MGRT. V izvajanju ukrepov s sofinanciranjem ESRR se je kot velika pomanjkljivost pokazala teritorialna razmejitev oziroma izbor upravičenih območij znotraj LAS. Ob pričetku programskega obdobja so bila na ravni države

kot upravičena do sredstev ESRR določena le tista podeželska območja, kjer je zaznavna višja stopnja urbanizacije. Kriteriji za razmejitev upravičenosti območij so bili pomanjkljivi, upravičenost območij pa je bila temu primerno marsikje nelogična in težko razumljiva upravičencem znotraj LAS. ESRR je ne glede na to pomanjkljivost v programskem obdobju 2014–2020 veliko prispeval k lokalnemu razvoju.

V programskem obdobju 2014–2020 se je ukrep LEADER/CLLD sofinanciral tudi iz **ESPR**. Za razliko od predhodnega programskega obdobja, ko so se projekti po pristopu od spodaj navzgor izvajali le na obalnem območju, se je v tekočem obdobju ta pristop izvajal tudi v sektorju sladkovodne akvakulture, in sicer v tistih celinskih predelih Slovenije, kjer je znatno število gospodarskih subjektov, ki se ukvarjajo s sladkovodno akvakulturo, namenjeno prehrani ljudi.

V operativnem programu **ESPR** za Slovenijo (programsko obdobje 2014–2020) je opredeljeno, da so vse dejavnosti v okviru pristopa CLLD usmerjene v:

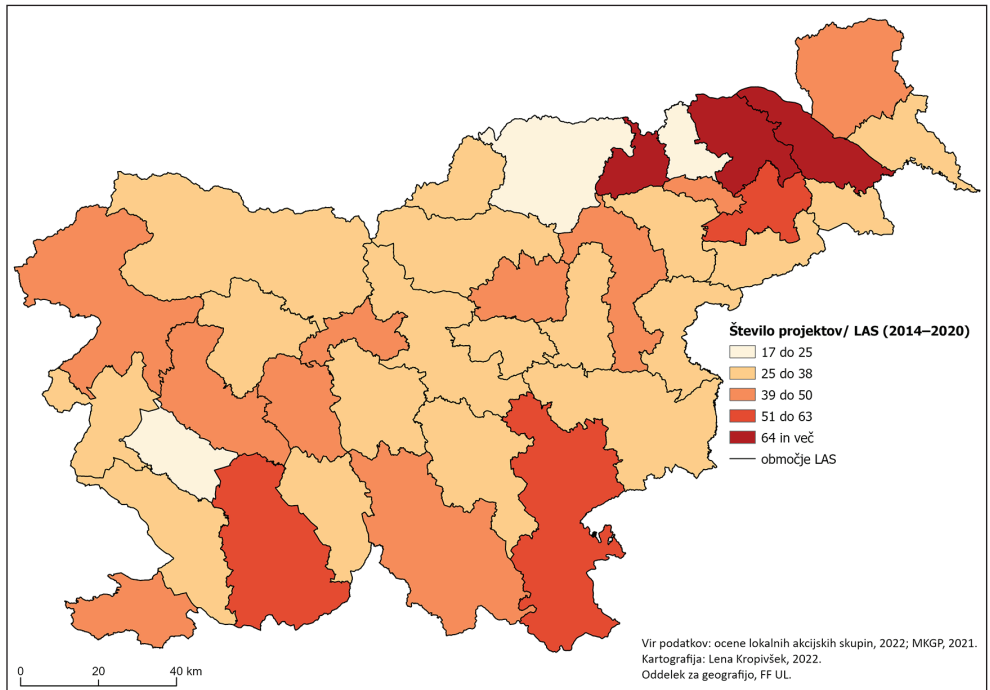
- spodbujanje gospodarske rasti in socialne vključenosti,
- ustvarjanje novih delovnih mest ter
- podpiranje zaposljivosti in mobilnosti delovne sile v obalnih in celinskih skupnostih, ki so odvisne od ribištva in akvakulture, vključujoč diverzifikacijo dejavnosti v ribištvu in drugih sektorjih pomorskega gospodarstva.

Spodbudno je, da je bila višina sredstev ESPR na posamezno LAS bolj primerljiva evropski ravni, kot velja za sredstva EKSRP in ESRR, kjer je bila podpora slovenskim LAS v primerjavi z drugimi evropskimi državami podpovprečna.

Ker za programsko obdobje 2014–2020 z vidika izvajanja projektov (to se bo na osnovi zaključenih razpisov v letu 2022 raztegnilo v leto 2023) v času priprave monografije nismo imeli ažurnih podatkov, smo na 37 slovenskih LAS maja 2022 naslovili prošnjo, da nam posredujejo **oceno števila projektov, ki jih bodo predvidoma izvedli v celotnem programskem obdobju 2014–2020**. Na osnovi prejete informacije ocenjujemo, da bo poleg 1128 projektov, ki so bili do konca leta 2021 že odobreni s strani vseh treh skladov (711 iz EKSRP, 365 iz ESRR in 52 iz ESPR; MKGP in MGRT, 2022), do zaključka programskega obdobja odobrenih še okoli 300 projektov. Ocenjujemo, da bo v celoti v Sloveniji do konca programskega obdobja izvedenih okoli 1430 projektov. Tudi v tem programskem obdobju je povprečno število projektov na LAS zelo različno. Kot je razvidno iz Slike 21, je očitna večja zgoštevitev LAS z večjim številom izvajanih projektov (več kot 64) v severovzhodnem delu države. Splošno gledano pa se spreminja tudi razmerje med posameznimi velikostnimi razredi. Več kot polovica LAS v povprečju izvaja 25–38 projektov, nadaljnjih deset pa 39–50 projektov. Analiza kaže, da so LAS glede povprečnega števila izvedenih projektov bistveno bolj poenotene kot v programskem obdobju 2007–2013.

Kot so pokazale izjave posameznih akterjev, vključenih v izvajanje pristopa LEADER v obravnavanem obdobju (izhajamo iz izvedenih e-anket in intervjujev, 2020), so na število projektov v največji meri vplivali:

Slika 21: Ocena števila projektov, ki naj bi jih LAS predvidoma izvedle v programskem obdobju 2014–2020.

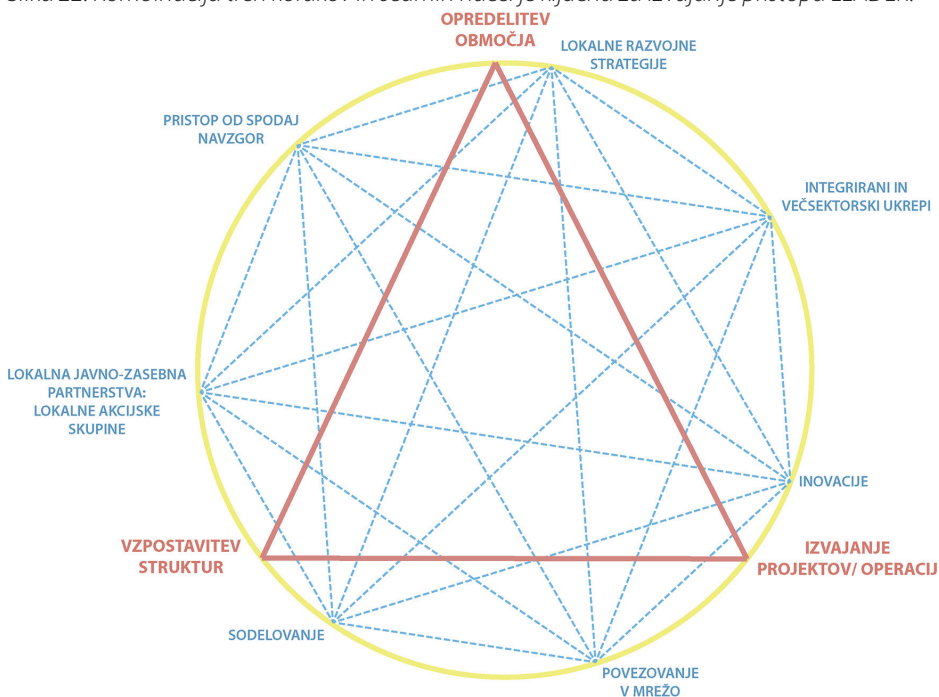
- uspešnost izvajanja animacije med potencialnimi prijavitelji projektov;
- število vključenih partnerjev LAS;
- razdrobljenost in heterogenost potreb v geografsko raznovrstnih LAS (Medved Cvikel in sod., 2015);
- kadrovska zasedba upravljalvske strukture LAS in
- razpoložljivost finančnih sredstev.

3.3 Kombinacija korakov in načel LEADER

Sedem načel pristopa LEADER je stalnica, nespremenjena že od same uvedbe programa LEADER v letu 1991. Načela opisujejo bistvo pristopa in so lahko razumljiva. Uresničitev načel pa je zahteven in dolgotrajen proces. V izbranem lokalnem okolju se zberejo deležniki javnega, nevladnega in zasebnega sektorja ter oblikujejo **javno-zasebno partnerstvo**, ki se imenuje **lokalna akcijska skupina** (1. načelo). Skupaj oblikujejo strateško-razvojni dokument, tj. **strategijo lokalnega razvoja** na območju, ki izkazuje bodisi zgodovinsko, identitetno ali interesno zaokroženost (2. načelo). V strategiji lokalnega razvoja partnerji predvidijo in kasneje

izvajajo strateško premišljene **integrirane in večsektorske ukrepe** (3. načelo). Zasledujejo in spodbujajo **inovacije, inovativne projekte in preizkušajo nove pristope** (4. načelo). Povezujejo se v **mreže** na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni (5. načelo) in **sodelujejo** s sorodnimi organizacijami in posamezniki, s katerimi v kolektivnih akcijah uresničujejo svoje strategije lokalnega razvoja (6. načelo). Vse navedeno izvajajo po principu **od spodaj navzgor**, kar pomeni, da sami odločajo o vsebinah, strukturah, prednostnih nalogah, podpori in sredstvih, ki jih za strateško premišljen lokalni razvoj pridobijo iz ustreznih evropskih virov (7. načelo). Vrstni red načel na tem mestu namenoma podrejamu logiki zaporedja in jih ne navajamo v učbeniškem zaporedju. Načela moramo razumeti, dojeti njihov namen; ko jih poskušamo uresničevati, pa spoznamo, da se moramo za enakomerno udejanjanje vseh sedmih načel nenehno truditi.

Slika 22: Kombinacija treh korakov in sedmih načel je ključna za izvajanje pristopa LEADER.

Načela opredeljujejo bistvo pristopa in hkrati določajo mejne pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da lahko zatrdimo, da gre za izvajanje pristopa LEADER. Gre za odnose, postopke in deležnike, ki ta pristop izvajajo. Med načeli LEADER in zakonodajo, ki določa pravni okvir programa LEADER/CLLD, je kljub enakemu namenu in cilju velika razlika. Zakonodaja na evropski in nacionalnih ravneh natančno opredeljuje pravila, ki določajo spodnji prag pogojev, ki jih morajo zainteresirani deležniki izpolniti, da bi uspešno izvajali program. Načela v primerjavi s tem določajo »ideal«, lahko bi ga poimenovali tudi zgornji prag ali vsebinsko-metodološki okvir. Bolj ko se LAS približajo temu »ideal«,

bolj kakovostno izvajajo pristop LEADER. V praksi nemalokrat zasledimo šibkosti pri udejanjanju katerega izmed načel ali celo pomanjkljivo zasledovanje več načel hkrati. V tovrstnih primerih delovanje LAS sicer poteka nemoteno, vendar je kakovost izvedbe programa LEADER/CLLD vprašljiva. Sankcij zoper pomanjkljivo izpolnjevanje načel nimamo, pri neizpolnjevanju zakonodajnega okvirja pa sankcije obstajajo. LAS, ki si manj prizadevajo za kakovostno izpolnjevanje sedmih načel pristopa LEADER, morda izjemoma celo lahko delujejo, vendar je v tem primeru njihova vloga omejena zgolj na izvajanje treh korakov. Izvajanje treh korakov pa še ne pomeni, da izvajamo pristop LEADER. V takem primeru so LAS zgolj na subregionalno raven umeščene institucije, ki razdeljujejo evropska sredstva. Razdeljevanje evropskih sredstev je lahko tehnično zahtevna naloga, vendar v tem primeru izostane bistvena kakovost lokalnega razvoja, kakršno uvaja pristop LEADER. Vsaka LAS bi ob letnih ali srednjeročnih samoevalvacijah morala preveriti, kako je uspešna pri uresničevanju sedmih načel pristopa LEADER. Učinkovito razdeljena in naložena evropska nepovratna sredstva sama po sebi ne zagotavljajo kakovostnega lokalnega razvoja. Lokalno partnerstvo z doslednim prizadevanjem LAS k izpolnjevanju sedmih načel pristopa LEADER zagotavlja trajno in trdno podlago za zdrav, uravnotežen, celosten in dolgotrajen lokalni razvoj.

3.3.1 Lokalna razvojna strategija temelji na dejanskih razmerah na območju lokalne akcijske skupine

LRS oziroma SLR je za vsako potrjeno LAS ključni strateški dokument, na podlagi katerega se dodelijo sredstva za vodenje LAS in izvajanje projektov. Pripravljena je za zaokroženo območje in zagotavlja dovolj kritične mase človeških in gospodarskih virov za učinkovito izvajanje.

Vsaka strategija vsebuje analizo stanja, v kateri so predstavljene geografske značilnosti, gospodarski položaj ter demografske in sociološke značilnosti območja LAS. Na podlagi analize stanja in izhajajočih razvojnih potreb se oblikujejo razvojna vizija in cilji SLR. Opredelitev razvojne vizije in ciljev je ključnega pomena pri pripravi razvojnih programov, saj samo dobro opredeljeni razvojni cilji omogočajo pripravo takšnih projektov, ki zmanjšujejo razkorak med obstoječim stanjem in želeno razvojno vizijo. Seveda je pri tem potrebno upoštevati realnost in izvedljivost doseganja postavljenih ciljev, saj je zaradi relativno nizkega financiranja SLR hitro preambiciozna in neizvedljiva.

V strategiji so podrobno opisana tematska področja ukrepanja ter opredeljeni cilji, mejniki in ciljne vrednosti kazalnikov, ki omogočajo učinkovito spremljanje in izvajanje. Pri LRS/SLR ocenjujemo njihovo inovativnost, uresničljivost izvedbe, trajnostno naravnost in usklajenost z drugimi razvojnimi programi. Opisana sta tudi prispevek strategije k nastanku novih delovnih mest in vključenost različnih ranljivih skupin v pripravo in izvedbo strategije.

V programskem obdobju 2007–2013 je bilo potrjenih 33 LRS, ki so velikokrat izhajale iz predhodno pripravljenih RPP, ki pa pogosto niso prešli v izvedbeno fazo. Zato so bile LRS v tem obdobju zelo raznolike tako po obsegu kot po vsebini. V programskem obdobju 2014–2020 so bile pripravljene smernice za pripravo SLR, katerih rezultat je bil, da je bilo potrjenih 37 SLR, ki so med seboj primerljive.

Ker so v SLR opredeljena prednostna področja, so v nadaljevanju na ravni LAS prikazani nekateri osnovni kazalniki za posamezna področja (demografija, poselitve, gospodarski vidik, okoljevarstveni vidik itd.).

3.3.1.1 Demografska struktura in njen odsev na ravni lokalne akcijske skupine

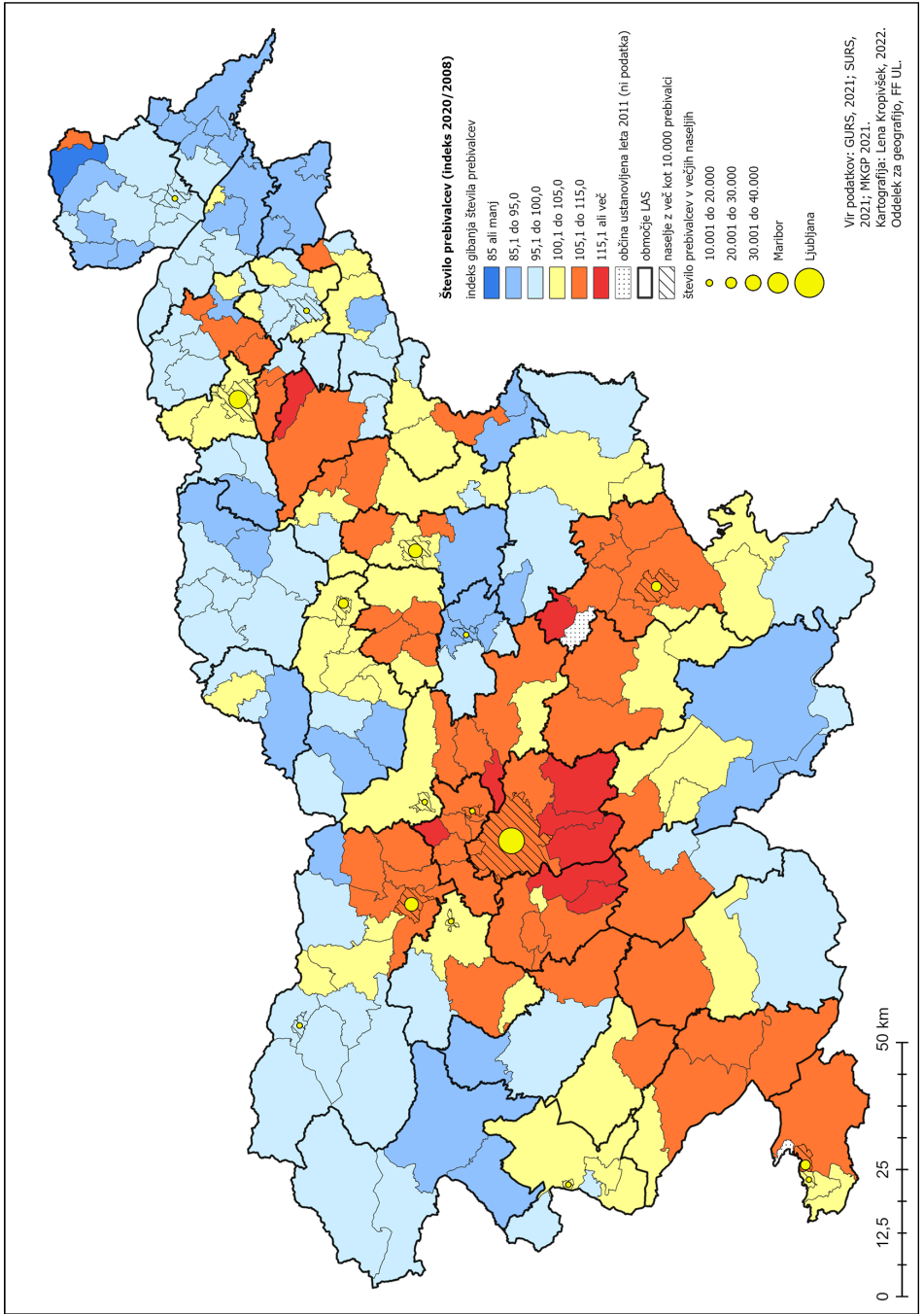
Eden ključnih dejavnikov, ki odločilno vpliva na bodoči razvoj slovenskega podežlja, je demografska (prebivalstvena) sestava. Ta ima ključno vlogo pri snovanju SLR/LRS za vsako LAS. Demografske razmere v Sloveniji na splošno niso ugodne, saj se slovensko prebivalstvo večinoma povečuje na račun doselitev oziroma zaradi spremenjene metodologije zajetja števila prebivalcev. Ugodnejšo demografsko strukturo imajo doselitvena območja: večinoma gre za zaledje večjih mest – tj. za obmestna oziroma suburbana območja, prometno hitro in lažje dostopna območja, pojavljajo se tudi otoki doselitev na podeželju (ti nastanejo na primer z izdajo večjega števila gradbenih dovoljenj za individualne novogradnje, z izgradnjo večje stanovanjske soseske ipd.). To istočasno pomeni, da so demografsko osiromašena odselitvena (prevladujejo bolj prometno odmaknjena) podeželska območja. Podatki na ravni LAS za leto 2020 tako nakazujejo pomembne podobnosti (na primer LAS UE Ormož, LAS Za mesto in vas, LAS Mislinjske in Dravske doline, LAS Dolina Soče itd.), pa tudi razlike med občinami oziroma posledično tudi znotraj posamezne LAS (na primer LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe, LAS Dolenjska in Bela krajina, LAS Ovtar Slovenskih goric, LAS Gorenjska košarica ipd.).

Slovenija s povprečno gostoto poselitve (104 prebivalci/km²; SURS, 2022) v okviru evropskih držav sodi med redkeje poseljene. Visok delež gozda kaže na razmeroma ekstenzivno rabo prostora, ki pa je ob podrobnejši proučitvi prostora in procesov v njem le navidezna. Predvsem je treba izpostaviti izrazito razpršenost poselitve, ki se odraža že v številu naselij (6036 leta 2020; SURS, 2021). Dodaten pokazatelj velike razpršenosti in specifičnosti slovenske poselitve je tudi velikostna sestava naselij: 56 % prebivalstva živi v naseljih z manj kot 3000 prebivalci, 31 % prebivalstva pa živi v 16 naseljih z več kot 10.000 prebivalci (SURS, 2021), ki so pretežno v dolinah in kotlinah oziroma na nadmorski višini do 400 metrov. Nadmorska višina 400 m je namreč nekakšna zgornja meja dolgotrajnega močnega zgoščanja prebivalstva (če upoštevamo površino posameznih stometrskih višinskih pasov do 400 m, število naselij, število hiš in število prebivalcev); nadmorska višina 600 m pa je spodnja meja dolgotrajnega redčenja prebivalstva. V reliefno razgibani Sloveniji je nadmorska višina posredno in neposredno še vedno močan in pogosto zanemarjen razvojni dejavnik (Perko, Ciglič, 2019).

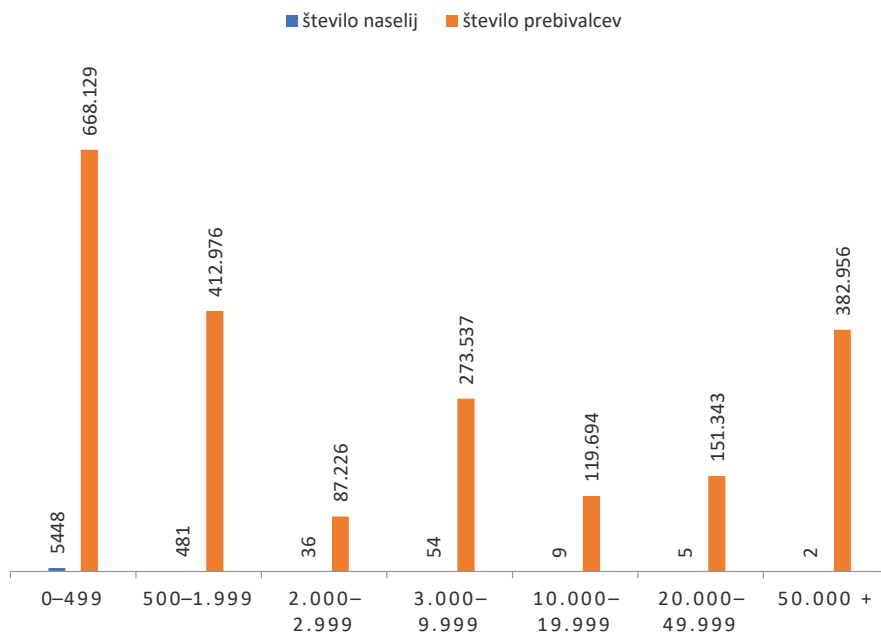
Tako je zelo zanimiv prikaz spreminjanja števila prebivalcev v LAS, pri čemer smo primerjali obdobji 2007–2013 (stanje leta 2008) in 2014–2020 (stanje leta 2020). Zaradi realnejše predstave o demografski sliki na podeželju smo iz primerjave izvzeli naselja z več kot 10.000 prebivalci, ki po Uredbi LEADER/CLLD (Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 2015) niso upravičena do sofinanciranja.

Pri dveh tretjinah LAS se število prebivalcev ni bistveno spremenilo, pri čemer gre večinoma za LAS, ki se v obeh programskih obdobjih niso ozemeljsko spreminjale.

Slika 23: Indeks gibanja števila prebivalcev (na ravni občin; primerjava med letoma 2020 in 2008).

Slika 24: Število naselij in število prebivalcev v izbranih velikostnih kategorijah naselij v Sloveniji (podatki za leto 2020).

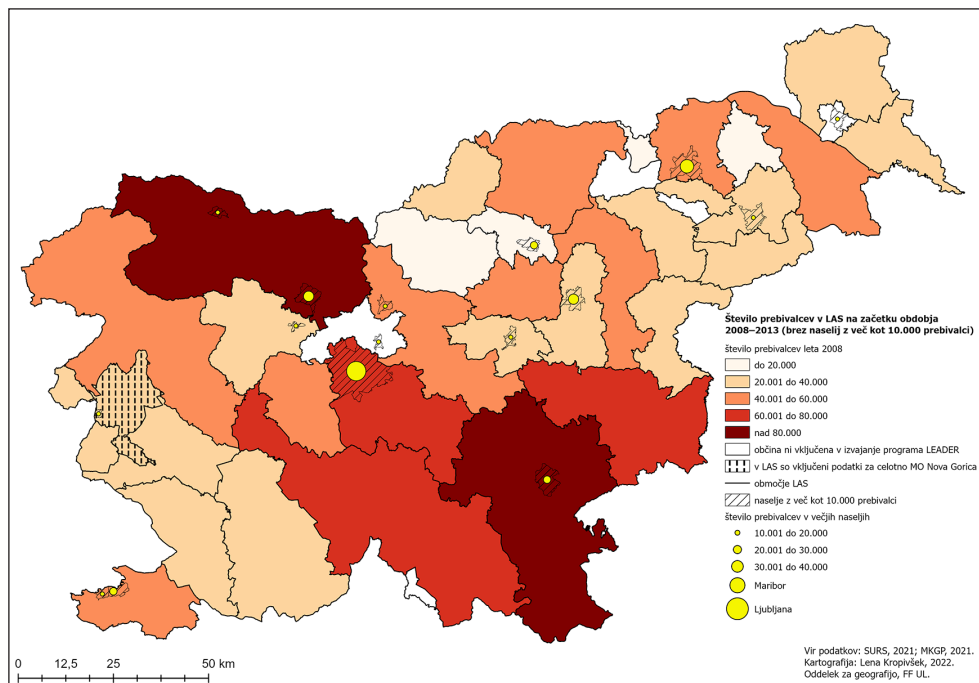

Vir. SURS, 2021.

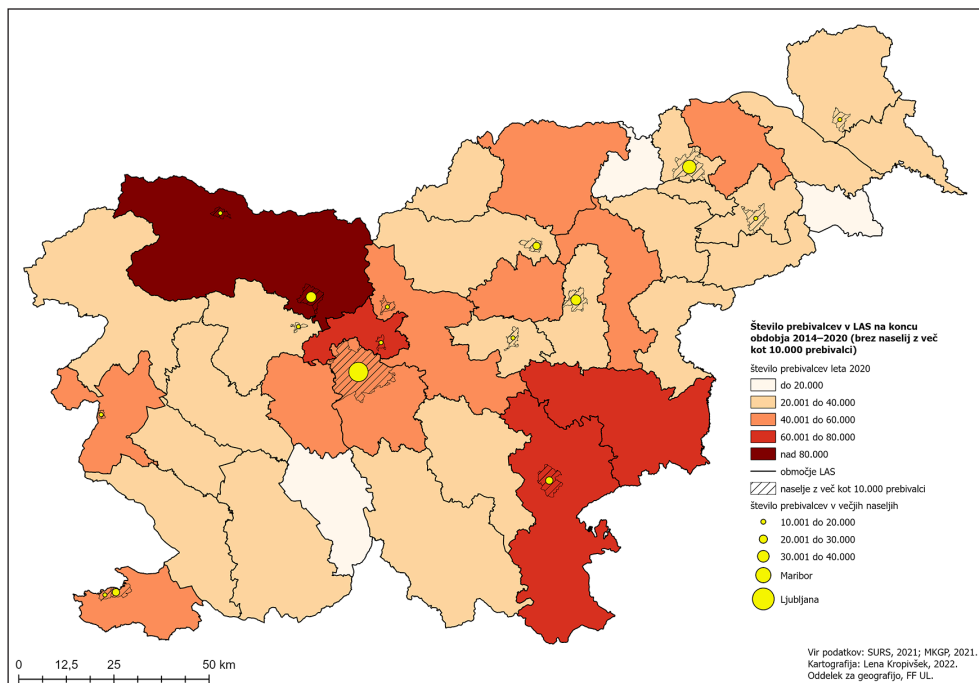
Zaradi novoustanovljenih LAS (na primer LAS s Ciljem, LAS Notranjska, LAS UE Ormož, LAS STIK ipd.) pa se je število prebivalcev zmanjšalo v LAS Dolina Soče, LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe (predhodno poimenovanje: LAS Po poteh dediščine od Idrijce do Kolpe), LAS Prlekija, LAS Dolenjska in Bela krajina ter LAS Sožitje med mestom in podeželjem. Nova LAS je tako nastala na območju (v občinah), ki v obdobju 2007–2013 ni bilo vključeno v izvajanje programa LEADER (LAS Za mesto in vas je nastala iz šestih občin: Domžale, Komenda, Medvode, Mengeš, Trzin, Vodice). Ponekod se je število prebivalcev povečalo (na primer LAS V objemu sonca, LAS Ovtar Slovenskih goric) zaradi priključitve občine ali dela občine (Mestne občine Nova Gorica v prvem oziroma občin Pesnica, Duplek, Šentilj in Sveti Andraž v Slovenskih goricah v drugem primeru). Število prebivalcev v LAS pa se je lahko povečalo tudi zaradi združitve dveh sosednjih LAS (na primer LAS Društvo za razvoj podeželja Zgornje Savinske doline in LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline).

Slika 25: Število prebivalcev v LAS leta 2008 (brez naselij z več kot 10.000 prebivalci).

Slika 26: Število prebivalcev v LAS leta 2020 (brez naselij z več kot 10.000 prebivalci).

3.3.1.2 Prebivalstvena dinamika v naseljih z več kot 2500 prebivalci

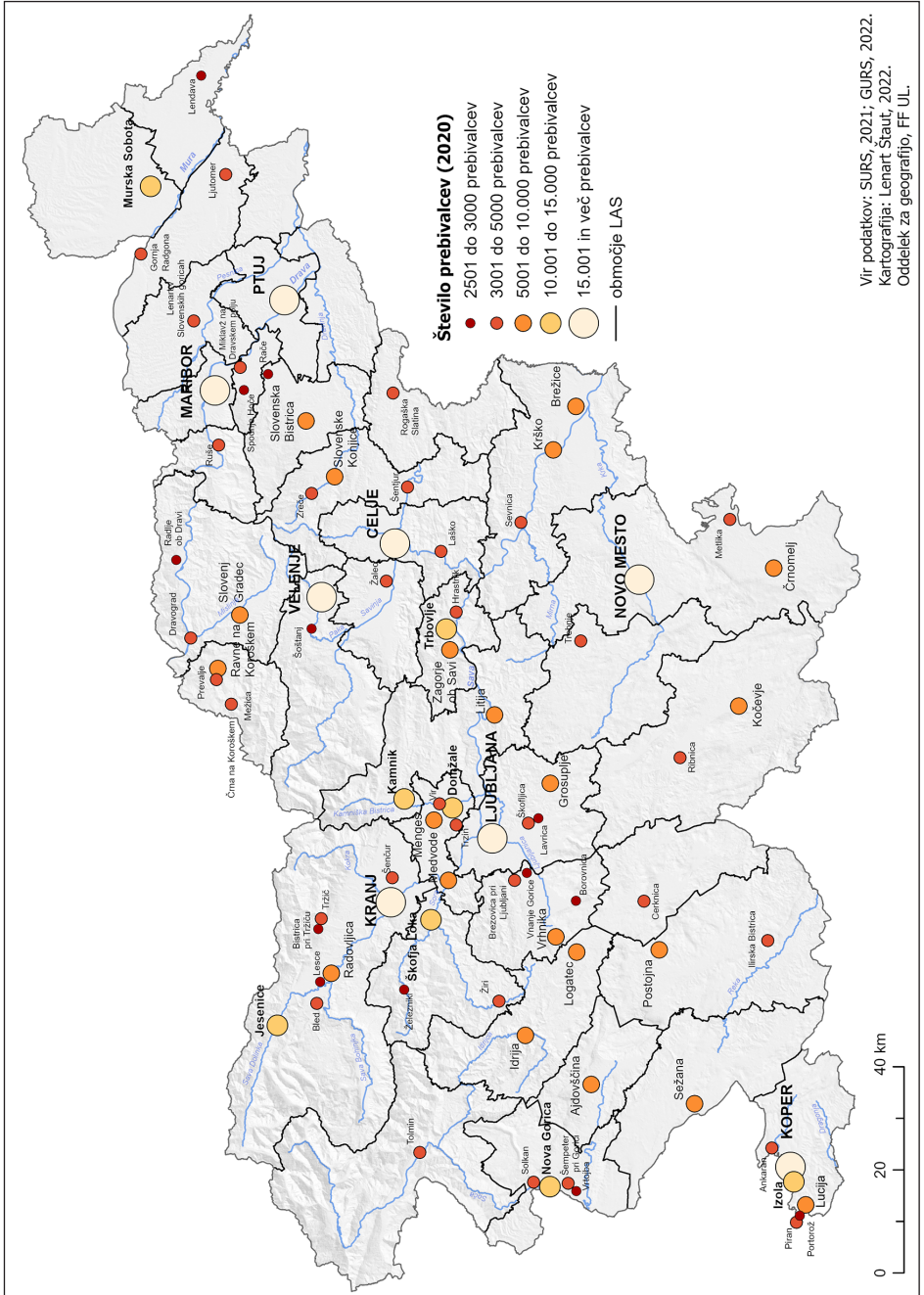
Zlasti je zanimivo, da se je v zadnjih 30 letih, ki so jih zaznamovale pomembne zgodovinske prelomnice (na primer osamosvojitve Slovenije, vstop v EU), upravno-administrativne spremembe (več nizov ustanovitev novih občin, ki so si sledili od leta 1995 do leta 2011) ter širši družbeni procesi (globalizacija, glokalizacija, regionalizmi in lokalizmi, nova gospodarska vlaganja itd.), v Sloveniji oblikovala gostejša mreža malih mest (v Sloveniji imamo 104 mestna naselja; SURS, 2021). Strokovna literatura jih pogosto označuje kot naselja, ki imajo od 5000 do 15.000 prebivalcev (Vintar Mally in sod., 2022) ter so zelo pomembna za skladnejši regionalni in lokalni razvoj, saj so hrbtenica poselitvenega sistema. Obenem so pomembna središča gospodarskega, družbenega, kulturnega in administrativnega življenja na podeželju, pa tudi temelj za oblikovanje njihove (mikro) regionalne identitete (Špes, 2008). Mala mesta pogosto označujemo kot bolj trajnostna – zlasti z vidika prometnih zastojev, onesnaženja, kriminala, pa tudi zaradi bližine naravnega okolja. Različne študije malih mest so nakazale, da ljudje cenijo življenje v malih mestih »je prijetno majhno«, »zanimivo za življenje«, »varnejše«, »organizirano na bolj človeški način«; Vintar Mally in sod., 2022).

Zaradi podrobnejšega spremljanja demografske dinamike na podeželju smo v analizo vključili tudi naselja, ki imajo več kot 2500 prebivalcev. Program LEADER/CLLD iz upravičenega območja izvajanja operacij izloča naselja z več kot 10.000 prebivalci (16 v Sloveniji), ki so pomembna dediščina politike policentričnega razvoja. Največ naselij z več kot 2501 prebivalcem imajo LAS, ki izkazujejo večjo stopnjo urbaniziranosti: LAS Gorenjska košarica (8 naselij; gre za LAS, ki je največja tako po površini kot po številu prebivalstva, ki živi v naseljih z manj kot 10.000 prebivalci), LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran (6), LAS Za mesto in vas (5), po štiri tovrstna naselja pa imata LAS v ljubljanski aglomeraciji (LAS Sožitje med mestom in podeželjem, LAS Barje z zaledjem) in LAS V objemu sonca. Tri LAS imajo po eno naselje z več kot 10.001 prebivalcem (Maribor v TOTI LAS, Ptuj v LAS Bogastvo podeželja, Murska Sobotna v LAS Goričko 2020); zanimivo pa je, da te LAS nimajo mestnih naselij v manjših velikostnih kategorijah.

67 naselij ima v Sloveniji od 2501 do 10.000 prebivalcev: največ (22) jih je v kategoriji od 3001 do 5000 prebivalcev, 21 v kategoriji od 5001 do 10.000 prebivalcev, 13 pa se jih je uvrstilo v najmanjšo kategorijo (2501 do 3000 prebivalcev). Pri podrobnejši analizi je razvidno, da med LAS obstajajo velike razlike glede zastopanosti naselij v velikostnih kategorijah od 2501 do 10.000 prebivalcev:

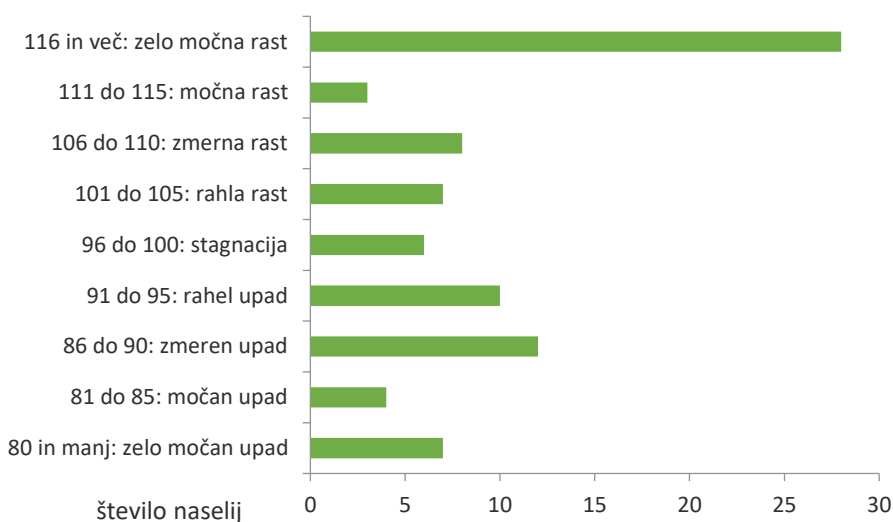
- dve LAS nimata naselij z več kot 2501 prebivalcem (LAS Haloze, LAS UE Ormož);
- 13 LAS ima po eno naselje v velikostnih kategorijah od 2501 do 10.000 prebivalcev (to je najpogostejše naselje, ki ima od 3001 do 5000 prebivalcev);
- 9 LAS ima po dve naselji v teh velikostnih kategorijah;
- 6 LAS ima po tri naselja v navedenih velikostnih kategorijah;
- 3 LAS imajo po štiri naselja v teh velikostnih kategorijah (LAS Za mesto in vas, LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran, LAS Barje z zaledjem).

Slika 27: Prostorska razporeditev naselij z več kot 2500 prebivalci (podatki za leto 2020).

Prebivalstvena dinamika v naseljih, ki imajo več kot 2500 prebivalcev, je bila med letoma 1991 in 2020 zelo raznolika. V več kot polovici tovrstnih naselij (54 %) je bila pozitivna, najmočnejša v mestnih občinah, ki so v obdobju 2008–2017 izkazovale porast števila prebivalstva. Velika večina teh naselij (75) je imela v vseh treh presečnih letih (1991, 2008, 2020) več kot 2500 prebivalcev. Štiri naselja (Škofljica, Vnanje Gorice, Borovnica, Rače) je prag 2500 prebivalcev preseгла leta 2020 predvsem na račun priselitev v nove stanovanjske soseske. Prag 2500 prebivalcev so leta 2008 preseгла tudi štiri naselja (Brezovica pri Ljubljani, Šenčur, Vrtojba, Spodnje Hoče), dve naselji (Črna na Koroškem in Senovo) pa sta imeli več kot 2500 prebivalcev leta 1991, potem pa se je število prebivalcev znižalo pod ta prag.

Slika 28: Indeks spreminjanja števila prebivalcev med letoma 1991 in 2020 v naseljih z več kot 2500 prebivalci.

Vir: SURS, 1991, 2021.

3.3.1.3 Osnovnošolska mreža in razvoj podeželja

Raznolika dinamika odseva tudi iz nekaterih drugih demografskih podatkov. Osnovne šole in vrtci so pogosto »institucijski« steber na podeželju, saj poleg nekaterih ključnih storitev (trgovina, banka, lekarna, pošta, gostilna) prispevajo k temu, da podeželska naselja izkazujejo določeno stopnjo središčnosti. V letih 2008–2020 (SURS, 2022) se je v Sloveniji število matičnih in samostojnih OŠ rahlo povečalo (s 490 na 493), število podružničnih osnovnih šol pa pomembno zmanjšalo (s 362 na 328). Neposredna primerjava med programskima obdobjema na ravni LAS sicer ni mogoča, ker so se meje številnih LAS pomembno spreminjale. Pri 17 LAS, ki se v obravnavanih programskih obdobjih niso ozemeljsko spreminjale, se je število osnovnih šol zmanjšalo s 405 na 388. Kot bolj dinamično se je izkazalo število vrtcev: zlasti na doselitvenih območjih se je število vrtcev (javnih in zasebnih) pomembno povečalo.

Kot ključne podeželske institucije so bile šolske ustanove (poleg osnovnih pogosto tudi srednje šole) pomemben projektni partner pri izvajanju programa LEADER/CLLD, kar je najboljša popotnica za prepoznavnost in vključevanje v program LEADER/CLLD tudi v prihodnje. Analiza odobrenih projektov v programskem obdobju 2014–2020 je pokazala, da so vzgojno-izobraževalne ustanove sodelovale v 169 projektih in za izvajanje projektov prejele nekaj več kot 776 tisoč EUR. Od tega je bilo s strani EKSRP sofinanciranih 111 projektov (v skupni višini 444 tisoč EUR), v katerih je sodelovalo 143 partnerjev. Iz ESRR je bilo sofinanciranih 53 projektov (v skupni višini 332 tisoč EUR), ki jih je prejelo 66 izobraževalnih ustanov. Iz ESPR je bilo sofinanciranih 5 projektov, v katerih je kot projektni partner sodelovalo 15 vzgojno-izobraževalnih ustanov. Ovire pri večjem vključevanju šolskih ustanov predstavlja finančna šibkost osnovnih šol in vrtcev za financiranje projektov izven osnovne dejavnosti ter formalne ovire pri vključevanju pedagoških delavcev v projektne aktivnosti.

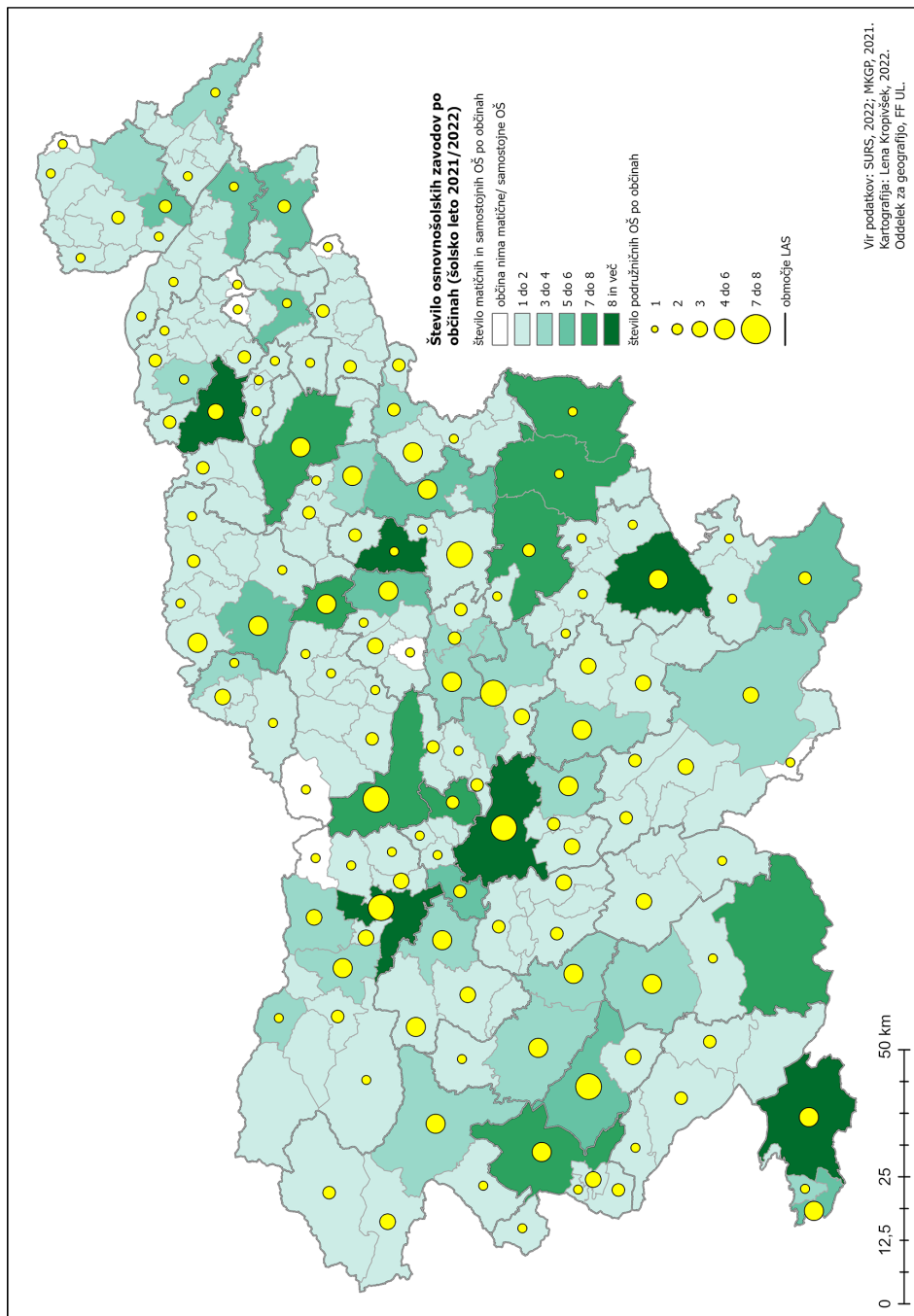
Preglednica 7: Izbrane značilnosti projektov, v katerih so sodelovale vzgojno-izobraževalne ustanove (v obdobju 2014–2020).

Sklad	Število odobrenih projektov	Število vključenih partnerjev	Odobrena sredstva (v EUR)
EKSRP	111	143	444.309,0
ESRR	53	66	331.705,1
ESPR	5	15	ni podatka
Skupaj	169	224	776.014,1

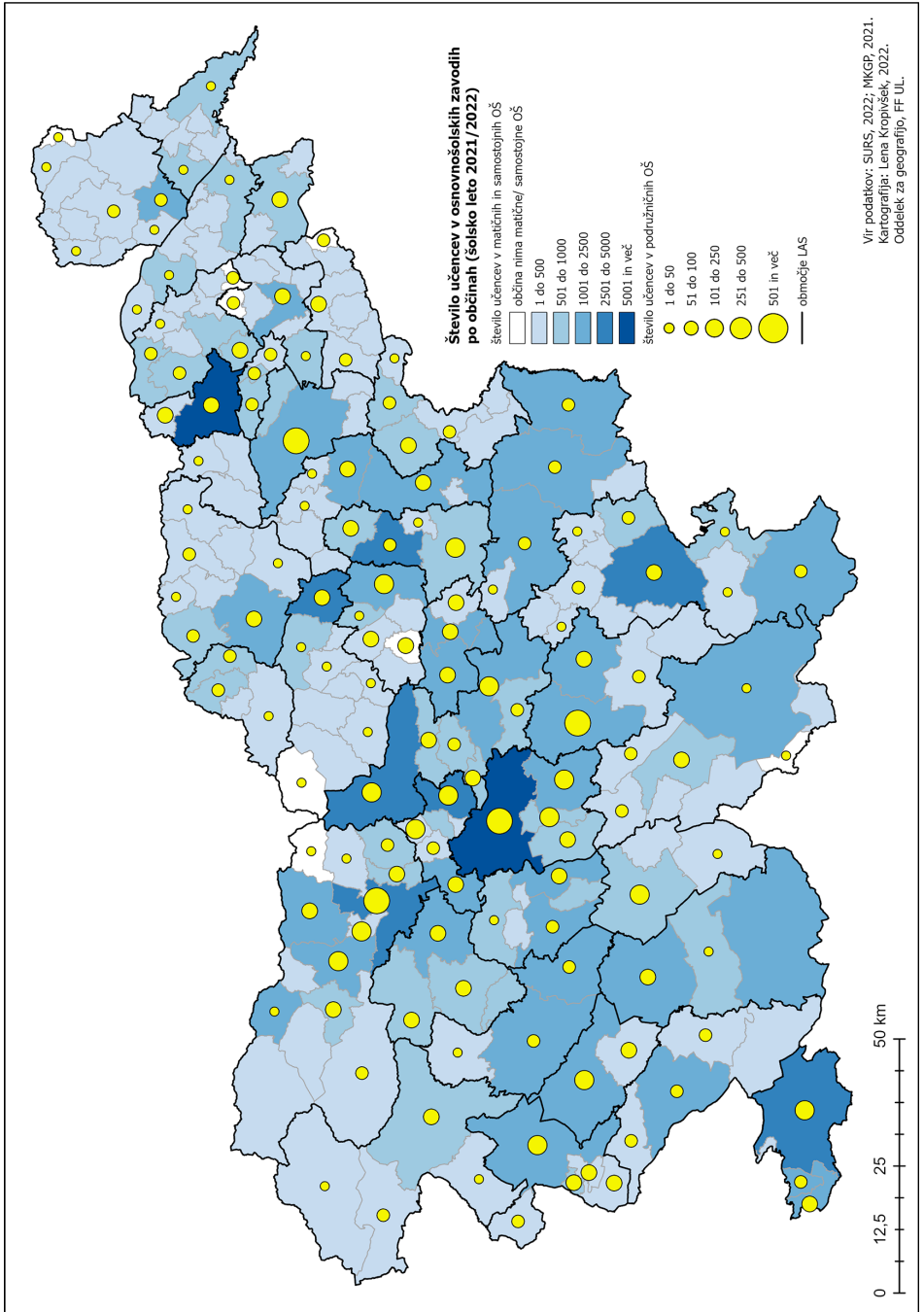
Vir: MKGP, 2022; MGRT, 2022.

Glede na znesek sofinanciranja in število vključenih osnovnih šol izstopa projekt *ICST – generator kompetentnega kadra*, v katerem so sodelovale štiri izobraževalne ustanove, ki so prejele nekaj manj kot 47 tisoč EUR. V okviru tega projekta so razvili dva učna načrta, enega za program strojni tehnik in drugega za program oblikovalec kovin orodjar, ki bosta integrirana v formalni program izobraževanja.

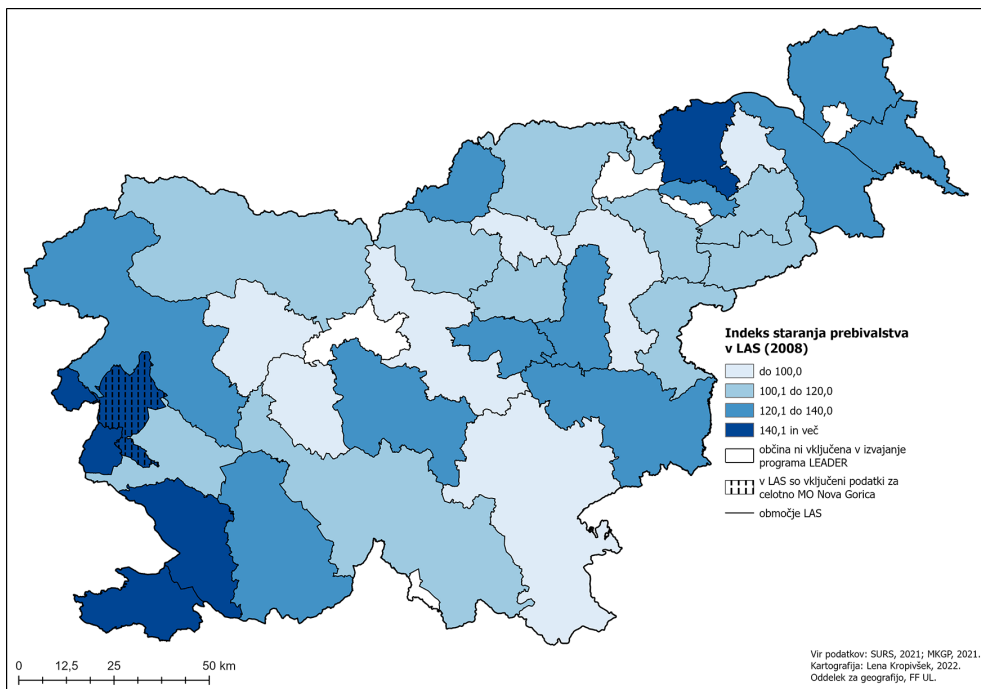
Slika 29: Število osnovnošolskih zavodov v šolskem letu 2021/2022.

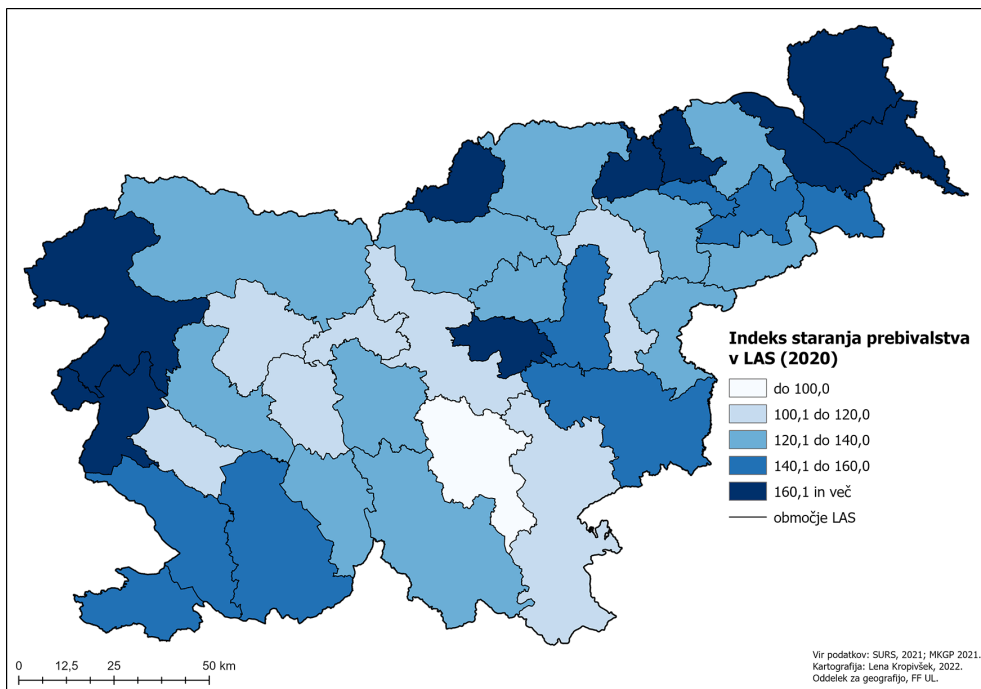
Slika 30: Število učencev v osnovnošolskih zavodih v šolskem letu 2021/2022.

Slika 31: Indeks staranja na ravni LAS (leta 2008).

Slika 32: Indeks staranja na ravni LAS (leta 2020).

3.3.1.4 Staranje prebivalstva na podeželju

Pomembno dejstvo demografske osiromašenosti slovenskega podeželja je, da se Slovenija – glede na delež starejšega prebivalstva (delež starih 65 in več let) – uvršča med 20 držav na svetu, ki se najhitreje starajo (Davies, James, 2011). Indeks staranja je leta 2018 znašal 129 in naj bi po predvidevanjih (Nared in sod., 2019) leta 2038 narasel na 238. Na videz neugodna starostna struktura prebivalstva je postala evropska stvarnost, ki je prisotna tako v mestnem kot podeželskem okolju.

V dani situaciji je treba drugače vrednotiti izjemno velik potencial starejšega prebivalstva ter na ustrezen način v življenje in delo lokalnih skupnosti vključevati doseljence in povratnike na podeželje (Klemenčič, Lampič, Potočnik Slavič, 2008), pri čemer se moramo zavedati večje verjetnosti pojavljanja konfliktov. Zato je tako pomembno, da projekti LEADER/CLLD in pristop LEADER omogočajo podporo živim in inovativnim strukturam na podeželju, ki prebivalstvo medsebojno povezujejo (raznovrstna društvena dejavnost; dejavnosti, ki krepijo lokalno identiteto – dogodki, oživiljanje tradicij na sodoben način ipd.) in prispevajo h krepitvi socialnega kapitala.

Starejši kot posebej ranljiva družbena skupina so bili tako v SLR kot v projektih LEADER/CLLD pogosto naslovljeni. Iz analize vključenih partnerjev v programskem obdobju 2014–2020 je razvidno, da so bili domovi starejših občanov in društva upokojencev kot partnerji neposredno vključeni v 58 projektov. Društva upokojencev so sodelovala v 44 projektih, domovi starejših občanov pa so bili partnerji v 14 projektih. Za sodelovanje v teh projektih so prejeli 192 tisoč EUR.

LAS Goričko 2020 je izvedel projekt *Center za medgeneracijsko sodelovanje Štorklja*, v katerega so bili vključeni trije partnerji iz javnega, zasebnega in nevladnega sektorja. Invalidsko podjetje Pribinovina d.o.o., društvo Mozaik in Dom starejših občanov Rakičan so vzpostavili inovativno projektno partnerstvo, ki mladim omogoča pridobitev tradicionalnih veščin, starejšim pa možnost za druženje ter pridobitev digitalnih kompetenc. V projektu so obnovili staro kmečko hišo in zagotovili infrastrukturne pogoje za vzpostavitev medgeneracijskega centra s prostori za druženje in prosti čas ter dnevno varstvo starejših. Razvili so različne informativne in izobraževalne programe in aktivnosti medgeneracijskega sodelovanja ter medkulturnega povezovanja. Center je močno vpet v lokalno okolje, saj v programih sodelujejo tudi različni deležniki z območja LAS (občine, šole, lokalna društva).

3.3.1.5 Gospodarska (ne)moč podeželja

Podeželska območja se pomembno razlikujejo tudi glede gospodarskih značilnosti. Veliki večini podeželskih naselij/podeželskih občin je skupno pomanjkanje števila delovnih mest, posledično se tovrstna naselja/občine soočajo z močno dnevno migracijo, zapiranjem storitev javnega pomena in odseljevanjem.

Tudi pri analizi gospodarskih značilnosti smo izbrane podatke preračunali na ravne posameznih LAS. Iz rezultatov je razvidno, da obstajajo velike razlike med posameznimi kazalniki gospodarskega razvoja. Zaradi velikega vpliva, ki ga imajo večja središča na vse kazalnike, samo za njihovo ožje območje pa ni mogoče pridobiti ustreznih podatkov, smo LAS obravnavali v okviru dveh skupin (*LAS z večjimi urbanimi središči in LAS brez večjih urbanih središč*). Pri tem smo uporabili enako opredelitev, kot velja za izvajanje programa LEADER, kjer so iz obravnave izključena naselja z več kot 10.000 prebivalci.

Ob zaključku programskega obdobja 2007–2013 je od skupno skoraj 750.000 delovno aktivnih prebivalcev, ki so v tem obdobju prebivali na območju izvajanja programa LEADER, kar 61,8 % delovno aktivnih prebivalcev živelo v LAS z večjimi urbanimi središči (SURs, 2013). Tako za ta območja LAS kot za območja LAS brez večjih urbanih središč je značilno, da je bila stopnja delovne aktivnosti v tem obdobju pri obeh precej podobna.

Podatki nadalje kažejo, da so leta 2013 območja LAS z večjimi urbanimi središči prispevala skoraj 70 % vseh zaposlenih v državi. Med posameznimi LAS, ki so k zaposlenosti prispevale največji delež, sta bili LAS Sožitje med mestom in podeželjem ter LAS Gorenjska košarica. Pri območjih LAS, ki nimajo večjih urbanih središč (prispevala so 24,9 % zaposlenih), sta z izjemno nizkim deležem izstopali dve LAS (LAS Jabolko in LAS Haloze).

Razmerje med obravnavanima območjema LAS je nekoliko drugačno pri samozaposlenih osebah. Ker v to skupino sodijo tudi tisti, ki samostojno opravljajo kmetijsko dejavnost in z njo povezane druge dejavnosti (predvsem dopolnilne dejavnosti na kmetiji), je bila razlika v razmerju precej manjša. Območja LAS z večjimi urbanimi središči so prispevala dobro polovico k skupnemu številu samozaposlenih, območja brez večjih urbanih središč pa skoraj 42 %. Po visokem deležu v skupnem številu samozaposlenih sta ponovno izstopali LAS Sožitje med mestom in podeželjem ter LAS Gorenjska košarica, pri tistih z najmanjšim deležem pa LAS Jabolko in LAS Lastovica.

Leta 2013 je na območju, ki je bilo vključeno v izvajanje pristopa LEADER, skupno obratovalo več kot 170.000 podjetij, od tega več kot dve tretjini na območjih LAS z večjimi urbanimi središči. Večja intenzivnost izvajanja podjetniške dejavnosti na teh območjih se ni odrazila le v številu podjetij, ampak tudi v uspešnosti njihovega poslovanja. Povprečni prihodek na podjetje je bil na teh območjih za več kot 80 % višji kot na območjih LAS brez večjih urbanih središč. Največji prihodek so beležila podjetja na območjih LAS Sožitje med mestom in podeželjem ter LAS Dolenjska in Bela krajina, najnižjega pa na območjih LAS Goričko in LAS Jabolko.

Kot smo predvideli ob začetku analize, je že v prvem programskem obdobju prisotnost večjih urbanih središč na območju LAS zelo pomembno vplivala na gospodarska gibanja, in to praktično pri vseh pomembnejših kazalnikih. Brez diferenciacije območij LAS bi dobili povsem izkrivljeno sliko in ne bi mogli potrditi že tedaj velikih razlik v gospodarski razvitosti med posameznimi LAS na različnih območjih Slovenije.

Preglednica 8: Gospodarska razvitost območij LAS.

Kazalniki gospodarskega razvoja	Območja LAS z večjimi urbanimi središči		Območja LAS brez večjih urbanih središč	
	2013	2020	2013	2020
Stopnja delovne aktivnosti (%)	56,7	65,6	56,5	65,7
Delež zaposlenih od vseh zaposlenih v SLO (%)*	69,8	74,1	24,9	25,9
Delež samozaposlenih od vseh samozaposlenih v SLO (%)*	53,3	61,5	41,9	38,5
Število podjetij	116.290	142.730	55.218	63.490
Povprečni prihodek na podjetje (000 €)	587	623	324	391
Koeficient razvitosti LAS (SLO = 1,00)	1,17	1,05	0,97	0,99

*Ker leta 2013 celotno ozemlje ni bilo pokrito z LAS, se števek ni enak 100.

Vir: SURS, 2013, 2020.

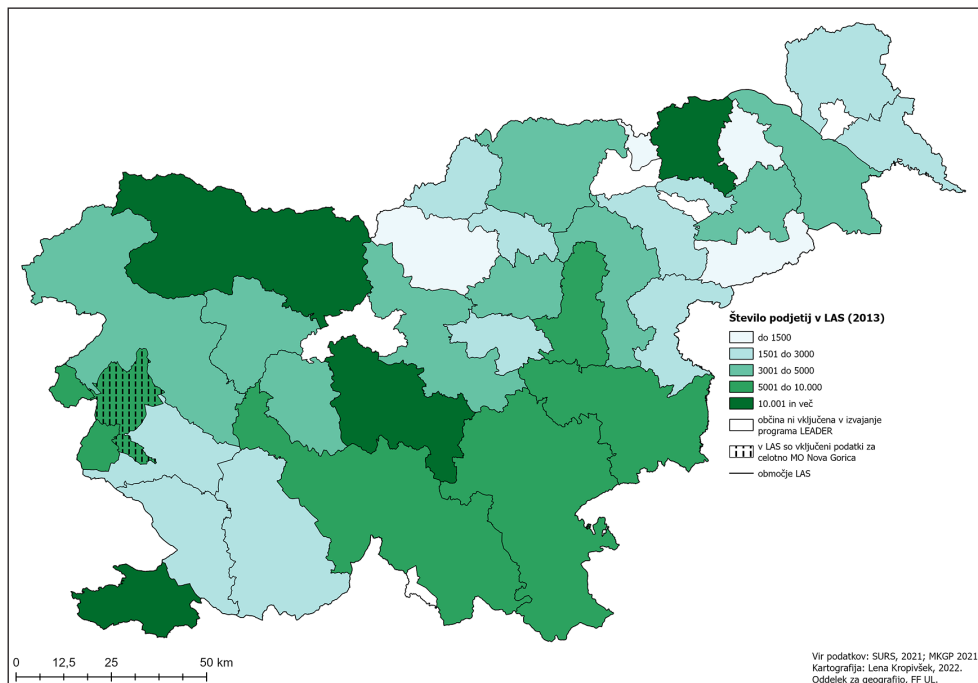
Ugodnejša splošna gospodarska gibanja so pomembno vplivala tudi na območja, ki so v **programskem obdobju 2014–2020** v Sloveniji izvajala program LEADER/CLLD. Vsi kazalniki gospodarskega razvoja (SURS, 2020) so se izboljšali, žal pa so se istočasno še bolj povečale razlike med območji LAS z večjimi urbanimi središči in območji LAS, ki teh središč ne vključujejo. To se kaže predvsem pri:

- deležu zaposlenih od vseh zaposlenih v državi, kjer se je razlika še povečala, razmerje med območjema pa znaša že tri četrtine proti eni četrtini; podobna gibanja se pojavljajo pri samozaposlenih, kjer pa je razmerje (tudi na račun večjega deleža zaposlenih v primarnih gospodarskih dejavnostih na območjih LAS brez večjih urbanih središč) vendarle nekoliko ugodnejše;
- številu podjetij, ki se je med obravnavanima obdobjema primerjalno povečalo za skoraj 35.000, skupno število pa je preseglo 200.000; ob bistveno večjem povečanju njihovega števila na območjih LAS z večjimi urbanimi središči pa se razmerje v višini povprečnih prihodkov na podjetje v primerjavi z letom 2013 ni bistveno spremenilo oziroma so povprečni prihodki na podjetje na območjih LAS brez večjih urbanih središč naraščali celo za malenkost hitreje.

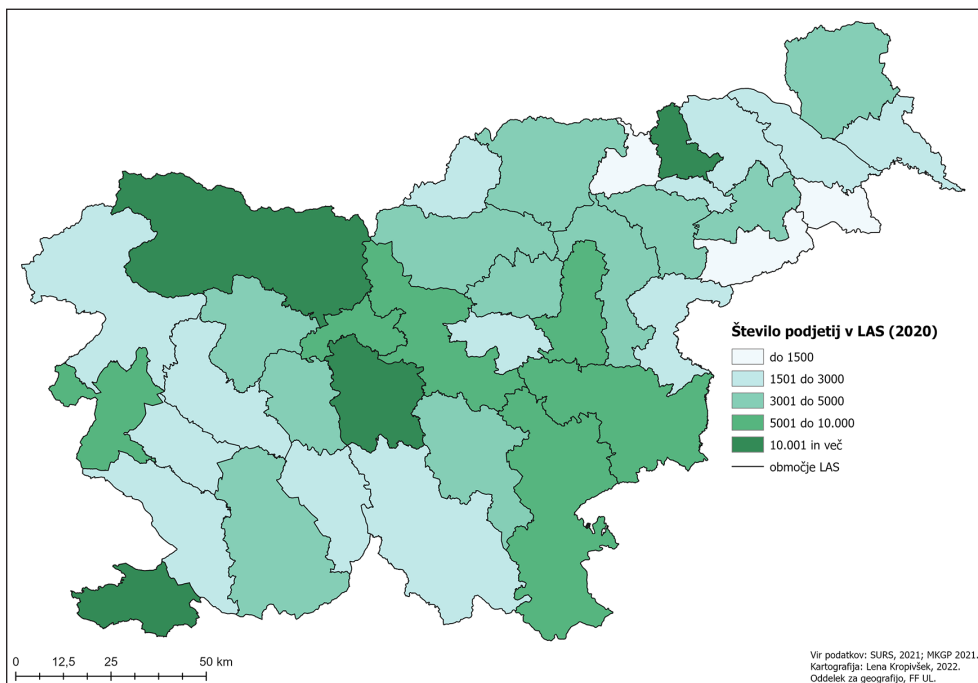
Splošno gledano velja, da se tudi ob koncu programskega obdobja 2014–2020 ponavlja podoben nabor LAS, ki pri večini kazalnikov gospodarskega razvoja še vedno pomembno zaostajajo za povprečjem države. Medtem ko je predvsem za območja LAS v osrednji, zahodni, pa tudi severozahodni in jugovzhodni Sloveniji značilno, da v gospodarskem (s tem pa tudi podeželsko-razvojnem) pogledu odražajo trend počasne rasti, je predvsem za območja LAS v vzhodnem in severovzhodnem delu države značilno, da še vedno precej zaostajajo tako v gospodarskem razvoju kot v razvoju podeželskih območij.

Koeficient razvitosti LAS, izračunan na podlagi koeficientov razvitosti občin, ki so vključene v posamezna območja LAS, potrjuje ugotovitve, ki so bile podane pri analizi gospodarskih značilnosti in gibanj. Značilno je, da je bil razpon med povprečno izračunanima koeficientoma med območji LAS z večjimi urbanimi središči in tistimi

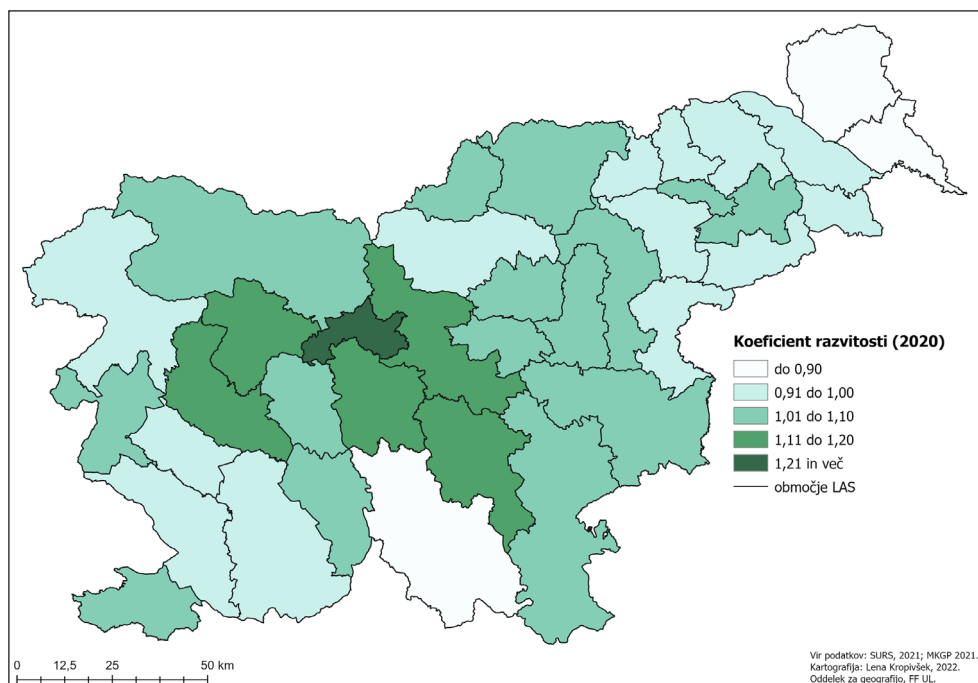
Slika 33: Število podjetij v LAS (leto 2013).

Slika 34: Število podjetij v LAS (leto 2020).

Slika 35: Koeficient razvitosti LAS (leto 2020).

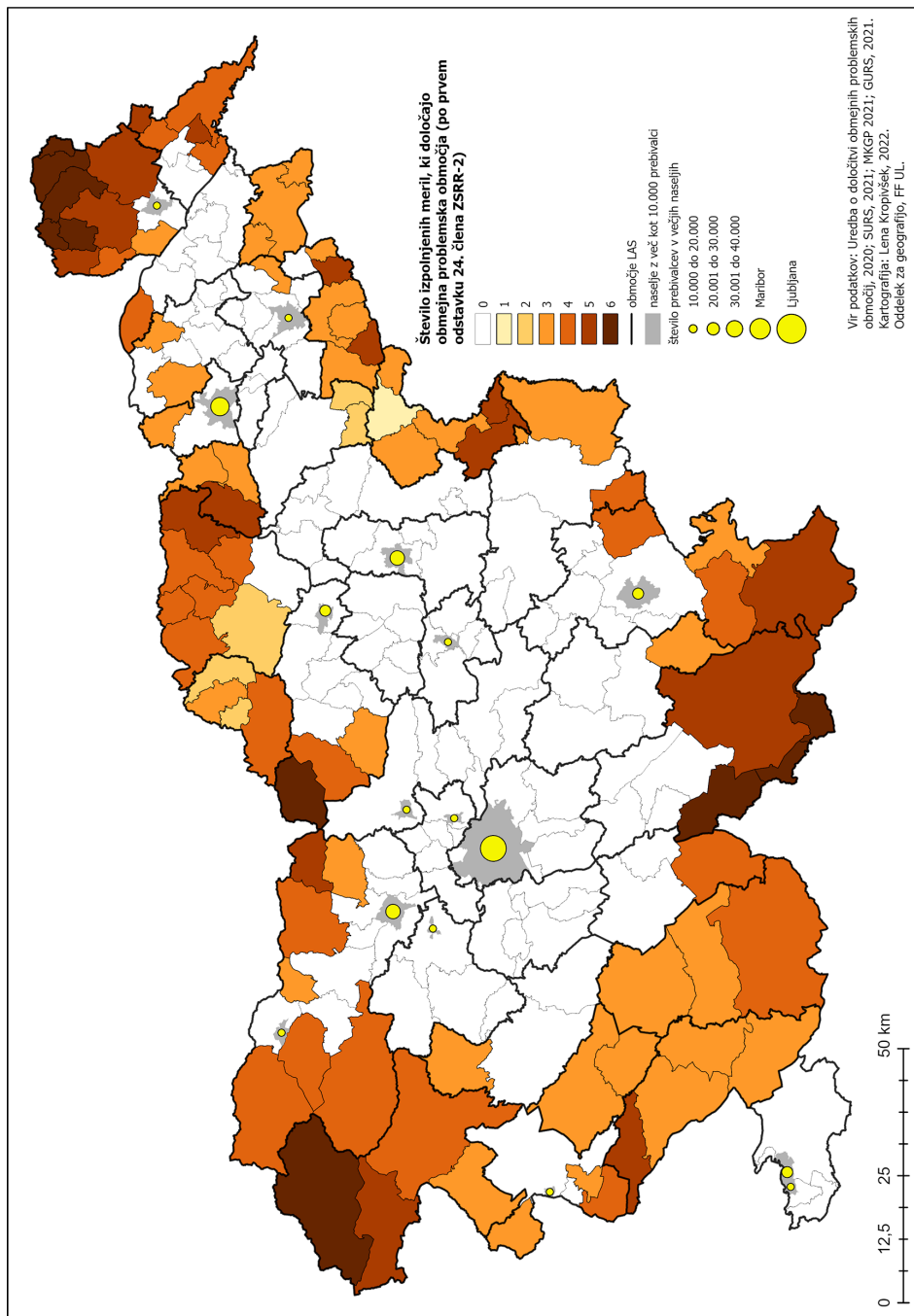

brez večjih urbanih središč leta 2013, ko je znašal 1,17 : 0,97, bistveno višji kot leta 2020 (1,05 : 0,99). Vzrok za tako, v veliki meri vendarle nelogično spremembo razmerja, je mogoče pojasniti z upravno-administrativno prerazporeditvijo posameznih območij LAS. Povprečen koeficient razvitosti območij LAS z večjimi urbanih središči se je namreč zaradi vključitve občine Murska Sobota v LAS Goričko 2020 ter združitve dveh LAS v Zgornji Savinjski in Šaleški dolini precej znižal. To se je zgodilo kljub dejstvu, da je k izvajanju programa LEADER/CLLD pristopilo območje LAS Za mesto in vas, ki je leta 2020 zabeležilo celo največji koeficient razvitosti v državi (1,21).

Z razvojnega vidika je pomembno tudi to, da se veliko podeželskih občin uvršča med t. i. **obmejna problemska območja**. Po podatkih za leto 2020 je takšnih kar 90 občin (seznam se osvežuje vsaki dve leti), ki izpolnjujejo enega ali več od spodaj navedenih kriterijev in meril (Uredba o spremembi Uredbe o določitvi obmejnih problemskih območij, 2020):

- v občini več kot 50 % prebivalcev živi v 10-kilometrskem obmejnem pasu;
- gre za občine, ki izkazujejo primanjkljaj delovnih mest: primanjkljaj je izračunan kot razmerje med številom delovno aktivnih prebivalcev, ki delajo v občini (pomnoženim s 100), in številom delovno aktivnih prebivalcev, ki bivajo v občini (primanjkljaj delovnih mest je razviden v občinah, kjer je izračun manjši od 100);
- podpovprečno gostoto poselitve (ki je manjša od slovenskega povprečja);

Slika 36: Obmejna problemska območja v Sloveniji.

- lego občine ob meji;
- visok delež površine, vključene v območje Natura 2000 (če ta delež presega 150 % slovenskega povprečja površin občin na območju Natura 2000);
- takšen status lahko pridobijo tudi občine, ki neposredno mejijo na obmejne občine, v tem primeru izračunamo 45-minutno povprečno dostopnost v občini, in sicer do najbližjega priključka avtoceste ali hitre ceste (kot povprečni dostopni čas z avtomobilom po mreži cest).

Iz analize projektnih partnerjev v programskem obdobju 2014–2020 je razvidno, da so kot projektni partnerji sodelovale občine, ki ležijo na obmejnih problemskih območjih, v 345 projektih LEADER/CLLD. Skupaj je bilo za te projekte odobrenih nekaj več kot 10 milijonov EUR javnih sredstev, kar pomeni, da so občine neposredno pridobile več kot desetino razpoložljivih sredstev, ki so bila na voljo za izvajanje projektov LEADER/CLLD. Podrobnejša razdelitev po skladih EKSRP in ESRR je predstavljena v Preglednici 9.

Preglednica 9: Projekti programskega obdobja 2014–2020, v katerih so sodelovale občine, ki se nahajajo na obmejnih problemskih območjih.

Sklad	Število občin	Število odobrenih projektov	Odobrena sredstva (v EUR)
EKSRP	81	215	6.146.735
ESRR	57	130	3.944.850
Skupaj		345	10.091.585

Vir: MKGP, 2022; MGRT, 2022.

Kot primer partnerskega projekta, ki so ga prijavile občine in se je izvajal na obmejnih problemskih območjih, lahko navedemo projekt *Turistična destinacija Haloze*. V njem je pet vključenih občin v LAS Haloze (Cirkulane, Majšperk, Podlehnik, Zavrč in Žetale) pristopilo k razvoju skupne blagovne znamke, ki so jo poimenovali »Visit Haloze«. V projektu je bil del aktivnosti namenjen evidentiranju skupnih točk in gradnji zmogljivosti občin. Izvedli so usposabljanje za turistične vodnike, kupili stojnice in opremo za pripravo promocijskih aktivnosti. Pripravili so študijo o povezljivosti kolesarskih poti na območju LAS in izvedli digitalizacijo že obstoječih pohodnih in kolesarskih poti. V okviru projekta so pripravili tudi izobraževanje sommelierjev, saj ima območje LAS Haloze dolgoletno vinogradniško tradicijo. Drugi del aktivnosti je bil namenjen vzpostavitvi enotne blagovne znamke, izdelavi enotne grafične podobe, pripravi promocijskega materiala za aktivno promocijo. V ta namen so posodobili in prilagodili spletne strani, da so dostopne tudi različnim ranljivim skupinam.

3.3.1.6 Okoljska razvojna komponenta na podeželju: Natura 2000 in zavarovana območja

Natura 2000 je naravovarstveno omrežje EU in eno največjih varstvenih območij na svetu. Z Naturo 2000 ohranjamo živalske in rastlinske vrste, habitatne tipe ter območja, ki so pomembna na slovenski, evropski in svetovni ravni. Natura 2000 je družbena zaveza, da bomo in kako bomo varovali naravo (Natura 2000, Živim z Naturo 2000). Skozi generacije smo naravo v Sloveniji ohranili v takšni meri, da več kot polovico Slovenije pokrivajo območja posebnega pomena (56 %), ki vključujejo območja Nature 2000, zavarovana območja in naravne vrednote. V Sloveniji je 355 območij Nature 2000, ki pokrivajo dobrih 37 % ozemlja države (Natura 2000 v Sloveniji, Živim z Naturo 2000). Območja Nature 2000 segajo v vsako slovensko LAS, na podeželje, suburbana in urbana območja ter prinašajo priložnosti za razvoj trajnostno naravnih projektov.

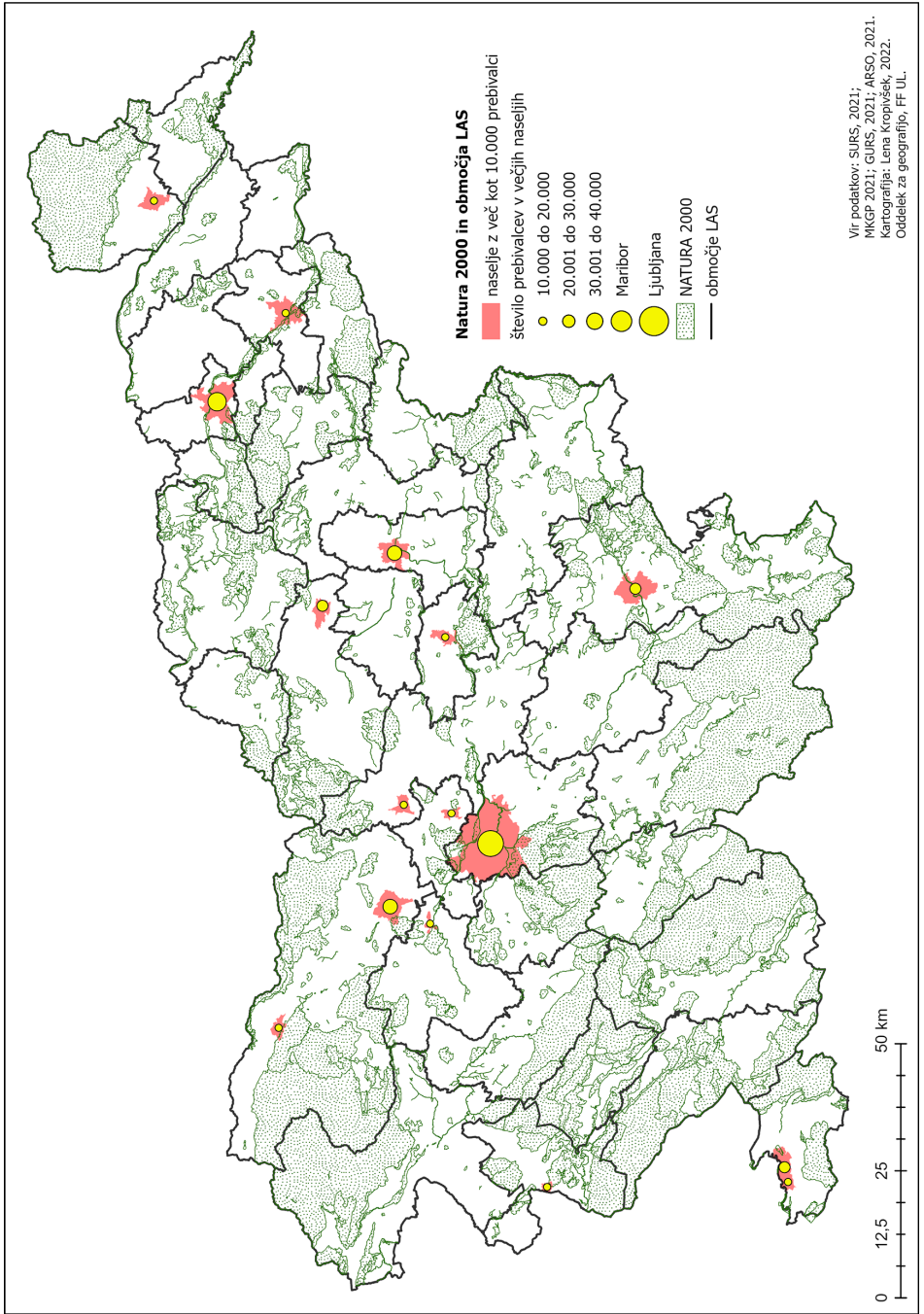
Zavarovana območja so poleg Nature 2000 mehanizmi za varstvo narave. V Sloveniji je več kot 50 zavarovanih območij na različnih ravneh. Poleg naravne dediščine so zavarovana območja ključna za izvajanje in usmerjanje razvoja kulturne dediščine in krajine. Delež zavarovanih območij je večji na podeželskih, posamezna zavarovana območja pa segajo tudi na suburbana in urbana območja (na primer KP Ljubljansko barje, KP Tivoli, Rožnik in Šišenski hrib, KP Polhograjsko hribovje). 95 % slovenskih LAS (35) ima na ozemlju LAS zavarovano območje: od dobrih 3000 m² (LAS Drava) do več kot 500 km² (LAS med Snežnikom in Nanosom in LAS Gorenjska košarica). Zavarovana območja so območja z visoko biotsko pestrostjo, ki smo jo dolžni ohranjati: s pestrimi krajinskimi elementi, kmetijsko rabo, z velikim turističnim potencialom in drugimi priložnostmi za razvoj podeželja.

Med projekti LEADER/CLLD, ki se izvajajo na zavarovanih območjih in območjih Natura 2000 lahko izpostavimo projekt *Usmerjanje obiska v Triglavskem narodnem parku – SMER TNP*, ki je v programskem obdobju 2014–2020 za gorenjski del TNP izvedla LAS Gorenjska košarica. Glavni namen projekta, v katerega je bilo vključenih šest partnerjev, je bil preusmeriti obisk z najbolj občutljivih območij v parku na tista območja, ki lahko prenesejo večje obremenitve. V projektu so bile pripravljene strokovne podlage in opredeljene priložnosti za gospodarski razvoj in turistični razvoj inovativnih trajnostnih turističnih produktov. Celotna vrednost izvedenega projekta je znašala 194 tisoč EUR, pri čemer je bilo s strani EKSRP sofinancirano 134 tisoč EUR.

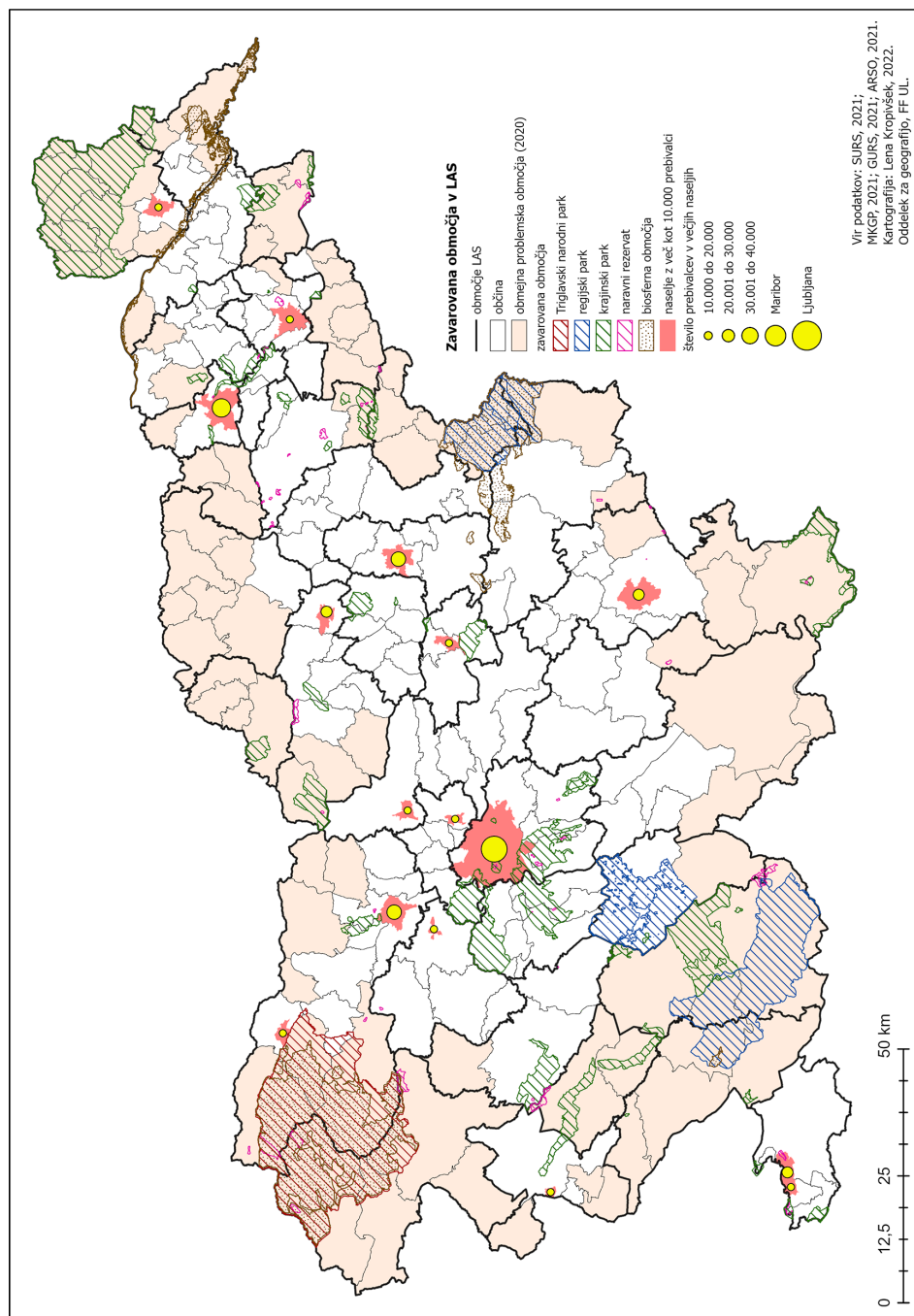
Tudi v LAS Dolina Soče so za primorski del TNP izvedli projekt *Usmerjanje obiska v Triglavskem narodnem parku – Pot Julijske Alpe*, katerega namen je usmerjati obisk na območju TNP (primorski del) z visokogorja in občutljivejših con na obrobje ter s tem ohranjati naravno dediščino in razvijati trajnostni turizem. Z izvedbo pilotne ureditve etape pohodniške poti so postavili temelje nadaljnega označevanja etap poti, ki bo potekala okoli biosfernega območja Julijske Alpe in s tem dolinsko povezala Primorsko in Gorenjsko. Celotna vrednost izvedenega projekta, v katerem je sodelovalo pet partnerjev, je znašala nekaj manj kot 147 tisoč EUR, znesek sofinanciranja s strani EKSRP pa je znašal skoraj 110 tisoč EUR. Kljub temu da gre v tem

Slika 37: Območja Nature 2000 in slovenske LAS.

Slika 38: Slovenske LAS in prostorska razporeditev zavarovanih območij ter obmejnih problemskih območij.

primeru za dva ločena projekta, menimo, da je to odličen prikaz sodelovanja dveh LAS, ki delujeta na biosfernem območju Julijskih Alp, katerega upravljavec je Javni zavod Triglavski narodni park, vključuje pa občine treh upravnih enot: Jesenice, Radovljica in Tolmin. Osrednji cilj upravljanja biosfernega območja je vzpostaviti regijo, kjer gospodarski procesi potekajo usklajeno z naravovarstvenimi smernicami območja.

3.3.2 Načelo inovativnosti: med željami in prakso

V praksi izvajanja pristopa LEADER/CLLD se je pokazalo, da je načelo inovativnosti na eni strani eno najbolj želenih in pogosto omenjenih, po drugi strani pa ne obstaja skupno pojmovanje inovativnosti in inovacij na ravni EU. Tudi praksa v LAS nakazuje, da je veliko razprav o podpornem sistemu za (lokalne) inovacije na podeželju, inovacije se pogosto kombinirajo z regionalnim znanjem, pogovori se dotikajo t. i. lokalnih opredelitev inovativnosti (ENRD, 2022). Sedanje razmišljanje o načelu inovativnosti, ki ga Evropska mreža za razvoj podeželja spodbuja prek spletnih seminarjev (od marca 2022 dalje), nakazuje, da naj bi načelo inovativnosti razumeli kot načelo, ki se vključuje v vse, kar je povezano z izvajanjem pristopa LEADER. LAS nam pogosto sporočajo, da je inovacija tisto, kar se na območju LAS zgodi prvič, pri čemer rade uporabljajo besedo »pilotno«.

Priročnik Evropske komisije iz Osla (1992) razlikuje med štirimi vrstami inovacij:

- **proizvodne inovacije:** vključujejo izdelek ali storitev, ki je nov ali bistveno izboljšan;
- **procesne inovacije:** vključujejo novo ali bistveno izboljšano proizvodno ali predelovalno idr. metodo;
- **trženske inovacije:** nanašajo se na novo tržno metodo, ki vključuje znatne spremembe pri oblikovanju izdelka ali embalaže, umeščanju izdelka, promociji izdelka ali določanju cen;
- **organizacijske inovacije:** uvedba nove organizacijske metode v poslovanje ali zunanje odnose.

Pri izvajanju pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji zaznavamo, da LAS s projekti raznoliko naslavljajo načelo inovativnosti. Pri tem lahko iz projekta razberemo, za kakšno vrsto inovacij gre, pomembno pa je tudi, kako je LAS zaznavala inovativnost.

Primer 1. LAS poročajo o **proizvodnih in procesnih inovacijah**, pri čemer gre najpogosteje za tehnično-tehnološke inovacije (na primer uporaba naprave oz. sistema za rezanje, čistilna naprava, uporaba VR očal pri muzejski pedagogiki in dostopnem turizmu ipd.).

»V okviru operacije je podjetje kupilo nov stroj – sistem za avtomatsko rezanje CUTTER, s katerim je želelo zadostiti visokim kriterijem in zahtevam evropskih kupcev iz avtomobilske in pohištvene dejavnosti. S sodobnejšo tehnologijo so povečali natančnost razreza in izkoristek tapetniškega blaga, obenem pa zmanjšali čas razreza. Uspešno izvedena operacija je bistveno prispevala k inovativnemu pristopu na področju tapetništva v naši regiji« (LAS Med Snežnikom in Nanosom, 2020).

»V projektu sta bili zgrajeni dve pilotni mali komunalni čistilni napravi, ki sta produkt lastnega znanja in novost v Sloveniji. Namenjeni sta za uporabo na območjih razpršene poselitve in sta trajnostno naravnani. Napravi sta enostavni za upravljanje in vzdrževanje, delujeta lahko brez električne energije in sta pretežno zgrajeni iz materialov, pridobljenih v lokalnem okolju. Po izteku življenjske dobe naprav je posamezne gradnike možno reciklirati ali ponovno uporabiti. En partner je razvijal idejo o novi tehnologiji čiščenja, ki se bo vključevala v naravno okolje. Mala komunalna čistilna naprava s filtrnim medijem je zasuta z zemljinjo in utrjena s travinjem ter tako neopazna, saj je pohodna, površina je primerna za raznovrstne aktivnosti. Drugi partner pa je zasnoval kombinirano rastlinsko čistilno napravo: zaradi rastlinja na svojih gredah se popolnoma vklaplja v naravno okolje, vodna laguna pa poskrbi še za dodatno biotsko raznovrstnost. Celotno vsebino projekta so kot primer dobre prakse in zgled v slovenskem prostoru prepoznale naravovarstvene organizacije, Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj in evropsko kohezijsko politiko ter mediji. Podjetje je za razvoj male komunalne čistilne naprave prejelo srebrno priznanje za inovacijo v regiji Posavje, ki ga je podelila GZS Posavska gospodarska zbornica v Krškem« (LAS Posavje, 2020).

»Z novo opremo za doživljanje (VR/AR vsebin – angl. Virtual Reality/Augmented Reality) je obiskovalcem Rokodelskega centra Ribnica na drugačen način približana kulturna dediščina. VR/AR vsebine na inovativen način bogatijo obstoječo razstavo suhe robe in lončarstva, pedagoško-andragoški pristop in rokodelske delavnice ter so pomembna dopolnitev ponudbe za ranljive skupine (gibalno ovirane osebe, starejši, slepi in slabovidni). Nov produkt je integriran v nov turistični produkt dostopnega turizma, v katerega so povezane tudi partnerske LAS« (LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe, 2020).

Primer 2. Projekti LAS pogosto naslavljajo **kombinirane inovacije proizvodov oz. storitev in trženjske inovacije** (na primer način ponudbe hrane s premično kuhinjo, način izvedbe sobe pobega itd.).

»Naši partnerji so se odločili za inovativni pristop k ponudbi tradicionalnih ribjih jedi: s pomočjo premične kuhinje z vso potrebno opremo bodo ponujali 'Street food' na celotnem območju LAS. S tem projekt prispeva k povečanju pestrosti ponudbe in večji konkurenčnosti gastronomskih pridelitev Slovenske Istre« (LAS Istre, 2020).

»Inovativnost vidimo v načinu oživitve starih mestnih jeder. Popularne sobe pobega (angl. escape rooms) na Škofjeloškem še ni bilo. Projektni partnerji so ustvarili nov turistični proizvod, tj. sobe pobega v starih mestnih jedrih. Sobe pobega so običajno v zaprtih prostorih, v našem projektu pa smo igro prestavili na ulice in trge dveh starih mestnih jeder, in sicer v Škofjo Loko in Železnike. Skozi igro obiskovalci spoznavajo bogato zgodovino celotnega območja LAS« (LAS loškega pogorja, 2020).

Primer 3. Pomembno število projektov LAS izkazuje različne izkušnje pri oblikovanju turistične ponudbe, zato so zanimivi primeri **trženjskih inovacij**. Gre za kombinacijo inovativnih vsebin, pristopov in organizacije (na primer geomantija, dostopni turizem, usmerjanje turističnega obiska, zeliščni vrt – zeliščarnica ipd.).

»V našem prostoru poleg geografskih oblik, naravnih znamenitosti in biološke sfere obstaja tudi 'nevidna' raven, sestavljena iz energijskih pretokov in žarišč ter inteligenčnih celic zavesti Zemlje, razporejenih povsod v prostoru; vsaka ima lastno energijsko tkivo, zavest (inteligenco) in bit. Na tem temelji geomantija, ki celostno upošteva danosti prostora. Projektni partnerji so oblikovali trajnostno zeleno platformo za razvoj prostora (na Rifniku) ter njegovo vključitev v inovativno turistično ponudbo« (LAS Od Pohorja do Bohorja, 2020).

»Operacija je nastala na pobudo dveh nadebudnih mladih dam iz občine Gornji Grad. Za baročno katedralo sta na nekdanjem posestvu menihov ustvarili zeliščni vrt. V sklopu operacije so bili urejeni in prenovljeni prostori, ki so primerno opremljeni za opravljanje dejavnosti predelave in prodaje zelišč. V središču Gornjega Grada lahko sedaj obiščemo zeliščarnico ter okušamo in degustiramo različne vrste čajev. Operacija je postala še bolj zanimiva, inovativna in vabljiva za obiskovalce, ker sta prijaviteljici vzpostavili tudi 5-zvezdično doživetje, kjer lahko obiskovalec izkusi zeliščno kopanje in eterični vonj zelišč ter okusi skodelico čaja« (LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline, 2020).

Primer 4. Zanimivo je, da so v programskem obdobju 2014–2020 analizirane LAS zelo pogosto kot primer inovativnosti navajale povezovanje, sodelovanje, krepitev partnerstva, kar lahko razumemo kot **organizacijsko inovacijo** (na primer povezovanje generacij, partnersko sodelovanje pri proizvodnji in razvoju ter praktičnem usposabljanju itd.).

»Inovativno je povezovanje javnega in zasebnega sektorja prek souporabe prostorov. Urejena šolska učilnica (kuhinja) je namenjena izvajanju šolskega programa, a z njenim odprtjem v lokalno skupnost so na voljo priložnosti za organizacijo različnih kuharskih tečajev za društva, posameznike in podjetja, ki jo lahko uporabljajo v popoldanskem času« (LAS Barje z zaledjem, 2020).

»Pri tej operaciji je prijavitelju uspelo oblikovati inovativno partnerstvo na dveh področjih. Prvo je na področju dobave kakovostnega materiala, pri katerem je vzpostavilo sodelovanje s preverjenimi razvojnimi partnerji, s katerimi razvijajo nov, inovativen proizvod, ki je na trgu zaradi svoje kakovosti in višje dodane vrednosti konkurenčen in tržno zanimiv.

Drugo področje, na katerem se je vzpostavilo inovativno partnerstvo, pa je povezovanje srednješolskega poklicnega in strokovnega izobraževanja. Vzpostavili so pogoje, da se je prijavitelj kot mentor aktivno vključil v praktično usposabljanje dijakov, ki domujejo na območju LAS in se izobražujejo v srednji šoli sosednje LAS« (LAS Med Snežnikom in Nanosom, 2020).

Primer 5. Med izvedenimi projekti smo prepoznali tudi nekaj **socialnih inovacij** (na primer medgeneracijsko sodelovanje – babi servis, klub svojcev, tečaji itd., lokalna valuta, gastronomska piramida). Socialne inovacije je mogoče najti med vsemi štirimi vrstami inovacij: lahko so nove ideje (izdelki, storitve in modeli), ki hkrati zadovoljujejo družbene potrebe (učinkoviteje kot alternative) in ustvarjajo nove družbene odnose ali sodelovanja. Socialne inovacije prinašajo novo rešitev za družbeni problem, ki je bolj uspešna, učinkovita, trajnostna in pravična od obstoječih rešitev in ima učinke, ki so pomembni za družbo nasploh.

»Z operacijo spodbujamo medgeneracijsko sodelovanje ter kakovostno in aktivno staranje ter preprečujemo osamljenost med starejšimi prebivalci. V okviru projekta smo opremili prostore za dnevno oskrbo starejših v objektu, ki je v zasebnem lastništvu. Projekt je vzpostavil nove inovativne storitve na področju medgeneracijskega sodelovanja: tečaji za družinske oskrbovalce, usposabljanje prostovoljcev, intervizijske skupine, klub svojcev, babi servis. S tečajem za družinske oskrbovalce projekt inovativno pristopa k oskrbi starih, bolnih in invalidnih ljudi v domačem okolju ter pri razbremenitvi družinskih oskrbovalcev. S tem se podaljšuje možnost življenja teh oseb na domu, kar je zanje najboljše in za skupnost najceneje. Poleg tega projekt podpira svojce, ki zaradi nezadostne pomoči in znanja doživljajo stiske in stres ter imajo duševne in telesne težave. Za njihovo razbremenitev smo usposabljali tudi prostovoljce« (LAS Za mesto in vas, 2020).

»Inovativnost projekta se kaže v kombiniranju ciljev in pristopov k animaciji lokalnega prebivalstva. Projekt cilja na povezovanje ponudnikov in potrošnikov prek skupnega imenovalca – lokalne valute. Novo lokalno valuto (Klopotec-vinar) uvajamo prek gastronomske transverzale Prlekije skozi vrata ponudnikov živil. Hkrati projekt razvija nova znanja o lokalni kulinariki, ki jih razširja s pomočjo uvajanja gastronomskih piramid v jedilnike zainteresiranih ponudnikov. Lokalna valuta lahko zaživi postopoma, pričetek uvajanja skozi lokalno gastronomijo se zdi primeren. Čas bo pokazal, ali lahko lokalne valute zaživijo tudi na slovenskem podeželju« (LAS Prlekija, 2020).

Predstavljeni primeri dokazujejo, da je lahko inovacija gibalo razvoja v lokalnem okolju, lahko je rezultat, lahko pa sta inovacija in inovativnost kompleksen proces. Praksa nakazuje, da bi morali biti pri zaznavanju in opredeljevanju inovativnosti posebej pozorni tako na kreativnost, pa tudi na spremembe, temelječe na znanju, ki prinaša dodano vrednost v lokalno okolje, a tudi na to, da se različni ljudje zberejo in ponudijo lokalne rešitve. Načelo inovativnosti v pristopu LEADER/CLLD lahko na široko opredelimo kot sposobnost akterjev in deležnikov na območju LAS za prilagajanje in reagiranje na krizne situacije (ENRD, 2022).

3.3.3 Mreženje

Mreženje je velika, univerzalna tema 21. stoletja, predmet diskurzov na številnih področjih in ravneh. Na tem mestu se omejujemo na mreže in mreženje (kot eno izmed načel pristopa LEADER) pri razvoju podeželja, zlasti v povezavi s programom LEADER/CLLD.

Pogosta zmeta pri pojmovanju in razumevanju mreženja je zamenjava mreženja kot procesa in kompleksnega pojava z institucijo ali organizacijsko obliko, ki si prizadeva k vzpodbujanju mrežnih povezav med akterji, ki jih povezuje. Samo mreža kot formalna ali neformalna organizacija še zdaleč ne zadošča za mreženje. Za učinkovito mrežno strukturo in mreženje so potrebni akterji, deležniki s sorodnimi ali komplementarnimi cilji, program mreže, dogovor o načinu izmenjave in koriščenja informacij, opredeljene aktivnosti in ciljne skupine ter ne nazadnje določeni, še bolje, zagotovljeni finančni viri za delovanje. Šele ko vse navedene elemente povežemo v delujoč proces, lahko govorimo o mreženju. V tem procesu imajo podporne organizacije – ne glede na to, ali gre za vladne ali nevladne – odločilno vlogo.

V zadnjih desetletjih pridobivajo na veljavi mreže kot politični instrument. To velja tudi za področje razvoja podeželja, kjer zlasti evropske institucije vztrajajo pri udeležbi civilnih mrež kot socialnih partnerjev pri določanju in razvijanju politik. Evropska komisija razvoj podeželja usmerja na participativen način, pri čemer se prek mreže za podeželje naslanja na socialne partnerje. Evropska mreža za podeželje (ENRD) je ena najbolj razvejanih mrež, ki deluje ob stalni in močni strokovni podpori prek storitev, ki jih za Evropsko komisijo izvajajo izvedenske svetovalne organizacije (angl. *ENRD Contact Point*). V okviru Evropske mreže za podeželje, ki jo usmerja Skupščina mrež za podeželje, tako deluje vrsta podskupin, med njimi podskupina LEADER. Specifične in relevantne teme so predmet razprav na tematskih skupinah, ki se pod mentorstvom Evropske mreže za podeželje oblikujejo na prostovoljni osnovi. Rezultate razprav, zaključke in priporočila obravnava evropska Skupščina mrež za podeželje. Tamkajšnji zaključki in priporočila imajo veljavo pri sprejemanju politik in programov na ravni Evropske komisije, ki je ves čas aktivno vključena v vse faze procesa.

Mreženje danes pomeni nenadomestljiv socialni kapital, ki prispeva k demokratizaciji družbe. Pomen mreženja nekatera področja (zlasti znanstveni krogi) poznajo že več kot stoletje. Pri razvoju podeželja je evidenca mreženja kot političnega instrumenta prisotna zadnja tri desetletja. Podobno kot na področju razvoja podeželja, ki ga v glavnem financira EKSRP, sorodne mreže na evropski ravni najdemo tudi v okviru drugih skladov. ESRR že vrsto let podpira delovanje mreže URBACT, ki se ukvarja v glavnem s pobudami na urbanih območjih. Dolg in bogat razvoj te mreže je pripeljal do širokega nabora tematik in znanj, ki jih obravnavajo in izmenjujejo v številnih tematskih skupinah. ESS je omogočil nadgradnjo prvotne mreže EQUAL v učeče se mreže (angl. *Learning networks*), ki imajo omejen nabor deležnikov. Med člani te mreže prevladujejo predstavniki ministrstev in le v manjši meri nekatere ključne evropske organizacije.

Na nacionalnih vladnih ravneh so mreže za podeželje organizirane po podobnem načelu, pri čemer gre za bistveno manjše število vključenih socialnih partnerjev in temu primerno nižjo raven financiranja, podprto iz tehnične pomoči. Slovenska nacionalna

Mreža za podeželje deluje v okviru MKGP, se smiselno vključuje v delovanje Evropske mreže za podeželje in izvaja samostojen program na nacionalni ravni (kljub zelo majhnemu številu sodelavcev). Pomemben del tega programa usmerjajo člani Mreže za podeželje, ki imajo tudi pravico del programa mreže izvajati prek prijavljenih malih projektov.

Komplementarno z vladnimi mrežami za podeželje, ki delujejo v vseh državah članicah EU, povsod delujejo nevladne mreže za podeželje. DRSP, ki združuje veliko večino LAS v državi, je član slovenske nacionalne Mreže za podeželje od samega pričetka delovanja. DRSP je sicer precej starejše od nacionalne Mreže za podeželje (brez prekinitve deluje od leta 2002). DRSP je dober primer učinkovite civilnodružbene mreže, ki poleg LAS združuje zainteresirane posameznike in nekatere organizacije. Je tudi stanovska organizacija, saj je večji del programa namenjen delovanju programa LEADER/CLLD. V ta namen pri DRSP deluje *Komisija za izvajanje programa CLLD*, ki sproti obravnava vsa aktualna vprašanja na tem področju, raziskuje razmere izvajanja programa, združuje mnenja, oblikuje izjave in zahteve ter jih prek organov DRSP posreduje v družbeno okolje. DRSP se smiselno povezuje s sorodnimi civilnimi mrežami za podeželje po vsej Evropi.

Z vidika mreženja kot enega izmed sedmih načel pristopa LEADER je pomembno mreženje na ravni LAS. Te se povečini povezujejo v slovensko civilnodružbeno mrežo (DRSP), prek nje pa tudi v slovensko nacionalno Mrežo za podeželje in v dve evropski civilnodružbeni mreži. Prva je ELARD (Evropska mreža LEADER za razvoj podeželja), druga pa PREPARE (Partnerstvo za evropsko podeželje). Člani LAS imajo možnost prostovoljnega vključevanja v mreženje na vseh ravneh, od lokalne prek nacionalne do evropske. Poleg teh vertikalnih povezav je pri mreženju pomembna horizontalna usmerjenost. Na lokalni ravni se LAS povezujejo v lokalne in regionalne mreže. Komplementarno s tem tudi same LAS delujejo kot mreže za svoje člane. V tem delu se načelo mreženja že dotika sorodnega načela partnerstva, ki ga zaradi izjemnega pomena obravnavamo v posebnem poglavju.

3.3.4 Pristop od spodaj navzgor

Sodobne družbene ureditve – podobno kot večina družbenih ureditev v zgodovini – niso posebno naklonjene uveljavljanju pobud od spodaj navzgor. Vse politike, tudi globalni poslovni sistemi, so hierarhično organizirane in imajo natančno razdelane postopke za učinkovito odločanje. To odločanje temelji na pristopu od zgoraj navzdol. Posameznik in marginalne družbene skupine so deležne le posledic tovrstnih odločitev, ki jih sprejemajo oddaljena središča moči. V pristopu od spodaj navzgor prav ti »nevidni« posamezniki in »nepomembne« družbene skupine postanejo torišče pobud za osrednjo obravnavo v krogu lokalnega razvojnega partnerstva (kar je LAS). Te pobude so neformalna nezaupnica demokraciji, ki v procese odločanja ne uspe vključiti vseh družbenih skupin. V sodobnih družbenih ureditvah so pobude po pristopu od spodaj navzgor komplementarni del demokratičnih sistemov.

Pristop od spodaj navzgor v programu LEADER/CLLD ni osamljen primer tovrstnih pristopov. Zlasti v novejšem času smo priča pravi poplavi pobud, ki spodbujajo participacijo. Znanstveni diskurz nudi bogat nabor utemeljevanj in interpretacij pojavov

v sodobni družbi. Večji del pobud, ki temeljijo na pristopu od spodaj navzgor, izhaja iz reakcij proti pretiranim procesom globalizacije na vseh področjih sodobnega življenja. Kot reakcija proti obči globalizaciji se že desetletja pojavljajo pobude po lokalizaciji, po nevtraliziranju negativnih posledic globalizacije. Te pobude se iz leta v leto krepijo. Med najbolj množične tovrstne pobude sodijo lokalne valute. Neodvisne lokalne civilne pobude zberejo veliko uporabnikov storitev in lokalnih proizvodov, ki storitve in dobrine izmenjujejo s pomočjo lokalne, dogovorjene alternativne menjalne valute, ki z državnimi finančnimi mehanizmi nima ničesar skupnega. Gre za krepitev lokalnih ekonomij z zgostitvijo lokalnih menjav in zmanjševanjem vpletanja globaliziranih podjetij v zadovoljevanje lokalnih potreb. V gospodarsko razvitejšem delu Evrope so na pohodu pobude za prehod na bolj trajnostne oblike delovanja mest (angl. *Transition towns*), pri čemer se v veliki meri opirajo na inovativne družbene pristope in kratke oskrbne verige. S pametnimi mesti uvajajo nove tehnologije in družbene prakse za večjo mobilnost, vključenost in nižji ogljični odtis. Nasploh ugotavljamo povečano zanimanje za kakršne koli oblike participativnih pristopov pri iskanju rešitev za socialne, okoljske in gospodarske izzive sodobnega časa.

Program LEADER je bil s pristopom od spodaj navzgor nekoliko pred časom. V drugih delih delovanja družbenih sistemov je uveljavljanje tega načela še danes prej izjema kot pravilo. Na področju razvoja podeželja pa se je to načelo dobro prijelo zaradi tisočletne tradicije v vaških okoljih. Samoorganizirane skupnosti za pomoč so po načelu od spodaj navzgor delovale od samih pričetkov civilizacije. S časom se je oblika in mera sodelovanja po načelu od spodaj navzgor sicer spreminjala, v bistvu pa ostaja enaka od samega začetka. Pristop od spodaj navzgor je naravni, izvorni način sodelovanja med ljudmi in organizacijami v lokalnem okolju. Sodobna, kompleksna družba z vsemi podsistemi in zlasti z izgubo lokalnega okolja kot primarnega torišča za delovanje je ta pristop potisnila na obrobje.

V pristopu od spodaj navzgor postane torišče idej »nepomembni« posameznik, sleherna organizacija, vsaka skupina s pobudo. Lokalna pobuda, ne glede na to, iz katerega socialnega okolja ali interesnega področja izhaja, najde primerno mesto v SLR. Opolnomočeni svetovalci vodilnih partnerjev LAS pobude zberejo ter jih pomagajo artikulirati in umestiti v strategijo, v program dela. V procesu delovanja LAS kasneje najboljše pobude dobijo finančno podporo »od zgoraj«.

Pristop od spodaj navzgor v pristopu LEADER izvajamo z dvema vrstama dejavnosti: s spodbujanjem in usposabljanjem. Pristop od spodaj navzgor zahteva nenehno spodbujanje in animacijo za vključevanje akterjev in socialnih partnerjev. To navaja na dejstvo, da pristopa od spodaj navzgor ne moremo izvajati brez strokovne podpore. V pristopu od spodaj navzgor je treba vključene deležnike nenehno usposabljati. Usposabljanja sledijo skupno oblikovanim interesom deležnikov, ki se združujejo v LAS. To se lahko odraža v različnih tematskih poudarkih zaokroženih skupin, vsi sodelujoči pa morajo biti deležni usposabljanj o pomenu pristopa od spodaj navzgor. Obstoj LAS je brez dela na področju animacije in usposabljanja deležnikov sicer možen, vendar vprašljiv. Pristop od spodaj navzgor zagotavlja vključevanje vseh zainteresiranih za lokalni razvoj in jih umešča v enakopraven odnos z močnejšimi, prodornejšimi partnerji. Pristop od spodaj navzgor je načelo, ki ga LAS pri udeležanju svojih strategij uveljavljajo tako, da postavijo v ospredje potrebe območja in s pomočjo programa

iščejo poti za njihovo zadovoljitev. Določanje prednostnih nalog je izključna domena lokalnega partnerstva. Načelo od spodaj navzgor LAS zagotavlja avtonomnost in samostojnost pri sprejemanju odločitev.

3.3.5 Integrirani in večsektorski ukrepi

Načelo izvajanja integriranih in večsektorskih ukrepov obravnavamo na dveh ravneh, na lokalni in nacionalni. Na prvi ravni integrirani in večsektorski ukrepi nudijo prepoznaven prispevek k politikam teritorialnega razvoja. Na drugi ravni struktura vseh LAS v državi (na čelu s stanovsko organizacijo DRSP) prek integriranih večsektorskih ukrepov zagotavlja pomemben prispevek h kakovostnejšemu življenju na podeželju.

Na lokalni ravni člani LAS zaznavajo potrebe po celostni ureditvi življenjskega okolja. Potrebe po zagotovitvi osnovne javne infrastrukture so izrazitejše in primarne na slabše razvitih območjih, potrebe po socialnih in okoljskih storitvah pa prevladajo na razvitejših območjih. Potrebe po zagotavljanju pogojev za izvajanje gospodarskih dejavnosti so vseprisotne. Širok razpon potreb je mogoče nasloviti z množico malih projektov ali s kompleksnejšimi pristopi. Vseh razvojnih izzivov ne moremo reševati v kratkem času zgolj iz enega vira. Glede na celostni pristop je program LEADER/CLLD zelo naklonjen integriranim rešitvam, ki presejajo umeščanje v posamične sektorje. Tudi ob manjših projektih zamisli se vsebine pogosto prepletajo – od kmetijskih prek turističnih do kulturnih in okoljskih. Lokalni akterji za zadovoljevanje svojih potreb najprej razmišljajo o celostnih rešitvah, šele omejene možnosti reševanja izzivov jih usmerijo v sektorski pristop.

Politike teritorialnega razvoja na čelu s kohezijsko politiko nudijo nekaj učinkovitih integralnih ukrepov, ki so v nekaterih elementih sorodni pristopu LEADER/CLLD. Celostne teritorialne naložbe (CTN), ki so sicer namenjene urbanim okoljem, imajo izrazito poudarjen pristop od spodaj navzgor. Mestne občine same določijo prednostne naloge, ki jih želijo reševati s sredstvi iz tega ukrepa. Podobno velja za Dogovor za razvoj regij (DRR), le da gre v tem primeru za širši nabor pobud iz urbanega in podeželskega prostora. Tudi v tem ukrepu imajo regije priložnost za avtonomno odločanje o investicijskih prednostnih področjih po načelu od spodaj navzgor. Glede na potrebe podeželja in dobro organizirano strukturo znotraj LAS s transparentnimi demokratičnimi postopki bi morali s pristopom LEADER reševati veliko več razvojnih izzivov kot doslej. S tem ciljamo na višino sredstev iz EKSRP, ESRR in iz doslej v Sloveniji ne vključenega ESS. V nekaterih državah in evropskih regijah so tovrstne razvojne izzive sprejeli in ukrepom LEADER/CLLD namenili bistveno večji delež sredstev iz omenjenih skladov. Najizrazitejši je primer nemške zvezne dežele Saške. Namesto minimalnega 5 % deleža sredstev iz PRP, kar velja kot obveza vseh držav EU, Saška kar 40 % sredstev iz programa namenja za razvoj podeželja skozi program LEADER/CLLD. Soroden primer dobre prakse je španska dežela Asturija (omenjeni delež presega 20 %). Šele s takšno alokacijo sredstev je mogoče naslavljanje razvojne izzive z velikimi integriranimi večsektorskimi projekti. Razvojni preboj podeželja v takih primerih ni vprašljiv.

Na nacionalni ravni se premalo zavedamo pomena izjemne kadrovske strukture vseh LAS v državi. Gre za izjemen potencial znanja in človeških virov, ki smo ga razvijali več kot tri desetletja. Čas za preusmeritev večjega dela nepovratnih sredstev prek teh

struktur in prevzemanje večje odgovornosti za razvoj podeželja je dozorel. Strokovna usposobljenost in utečenost transparentnih demokratičnih postopkov pri določanju lokalnih prednostnih nalog in projektov za uresničevanje SLR je ustrezna potrebam velikih integriranih, večsektorskih projektov. Poleg vodenja malih projektov (velikostnega razreda od 5000 do 300.000 EUR) so številne LAS sposobne učinkovito izpeljati tudi integrirane projekte v vrednosti več milijonov EUR. Ponekod v Sloveniji in še pogosteje v nekaterih evropskih državah so LAS že dokazale to kompetentnost.

Pot do pridobitve tega izjemnega potenciala znanja in človeških virov za razvoj slovenskega podeželja je bila dolga. V največji meri je bila zaznamovana s civilnodružbeno pobudo s strani DRSP. Leta 2002 je skupina strokovnjakov ob podpori MKGP na pobudo partnerskih civilnodružbenih pobud iz zahodnega dela Evrope ustanovila društvo, ki leta 2022 obeležuje 20-letnico. Sprva je imelo društvo značaj strokovne organizacije (neke vrste »pool strokovnjakov« za razvoj slovenskega podeželja). Že v samem pričetku delovanja DRSP je bila med člani močno prisotna ideja o združevanju LAS, čeprav v tistem času LAS v Sloveniji še niso obstajale. Strokovnjaki so pristop LEADER dobro poznali iz tujine in si prizadevali za njegovo uvajanje tudi v Sloveniji. V MKGP so imeli vseskozi pomembnega podpornika in resnega sogovornika. Že v času približevanja EU je DRSP zagovarjalo pristop celostnega razvoja podeželja z integralnimi večsektorskimi projekti. Priložnosti zanje v tistem času ni bilo veliko. To se je z leti spremenilo, saj je Slovenija pospešeno uvajala strukture, primerne pridružitvenemu procesu EU. Ob oblikovanju LAS je bil potreben izjemen kolektivni napor, da so se LAS pričele povezovati in so se naposled z redkimi izjemami združile v skupno organizacijo. DRSP je vse od pričetka delovanja LAS v Sloveniji vseslovenska lokalna pobuda na podeželju. Z 20-letno vztrajnostjo, stalno angažiranostjo in kompetentnimi predlogi je postalo eden ključnih socialnih partnerjev na področju razvoja podeželja. S pomočjo povezovanja s sorodnimi organizacijami iz ostalih držav EU (zlasti v okviru združenja ELARD in partnerstva PREPARE) je prepoznaven akter tudi na mednarodni ravni. DRSP dokazuje kompetentnost s sodelovanjem v integriranih večsektorskih projektih na mednarodni ravni. S širokim naborom aktivnosti in predanim prostovoljnim delom članov je pomemben usmerjevalec razvoja podeželja na več ravneh, od sooblikovanja politik prek sooblikovanja in izvajanja programa LEADER/CLLD do organiziranja odmevnih prireditev in strokovnih dogodkov, med katerimi izstopa organizacija slovenskih podeželskih parlamentov.

3.3.6 Sodelovanje

Načelo sodelovanja je konceptualno širše od sorodnega načela partnerstva. V partnerstvu vključeni deležniki spletajo tesnejše povezave. Partnerstvo predpostavlja dogovorno, najpogosteje formalno zavezo vključenih o izvedbi programa ali projekta. Pri sodelovanju je povezava med vključenimi akterji ohlapnejša, odnosi med sodelujočimi posamezniki ali skupinami so neformalno urejeni, družijo jih skupen interes, skupni cilji. Za njihovo uresničitev izvajajo usklajene aktivnosti, ki so lahko v primeru LAS vsakodnevni, manjši dogodki, zahtevnejše kampanje ali celo kompleksni projekti.

V sodobnem svetu sodelovanje postaja eden največjih družbenih izzivov. Obče prevladujoče vrednote in sistem nas silijo v samostojno delovanje, tekmovalnost,

dokazovanje in nadvlado lastnih interesov nad ostalimi. Pri tem je mera sodelovanja omejena na vzpostavljanje socialnih odnosov v funkciji optimiranja individualne koristi. Na tem mestu načelo sodelovanja omogoča radikalen družbeni preobrat. Program LEADER/CLLD je zasnovan z namenom iskanja in favoriziranja kolektivnih pred individualnimi prednostnimi nalogami.

Sodelovanje v programu LEADER/CLLD poteka na več ravneh. Znotraj partnerstva je nujno dobro sodelovanje med vodilnim partnerjem in deležniki na sproščeni, neformalni podlagi. Tako LAS doseže spontanost in sproščenost, »dobro voljo« in ustvarjalno vzdušje, ki je potrebno za vsak uspešen projekt. Na formalni ravni je ključno dobro sodelovanje med vodilnim partnerjem LAS, upravnim odborom, predsednikom, nadzornim odborom in ocenjevalno komisijo. V medsebojni prepletenosti je pomembno zagotoviti in formalizirati izogibanje konfliktom interesov, vendar ne za ceno dobrega in tvornega sodelovanja med navedenimi strukturami LAS. Dobro sodelovanje na tej ravni je podlaga za dobro sodelovanje LAS s širšim okoljem, v katero je LAS vpeta. Pri tem mislimo na širše institucionalno okolje in javnost. LAS šele takrat, ko vzpostavijo čvrste in dobre odnose znotraj lastnih struktur, postanejo enakovredni partnerji institucijam, ki v lokalnem okolju delujejo že »od zmeraj«: občine, šole, društva, združenja, univerze, razvojne agencije, svetovalne službe, zavodi in drugi. Ni nujno, da bi vse navedene ustanove vključili v LAS kot partnerje. Dobro in čvrsto sodelovanje lahko popolnoma zadovolji potrebe po vključenosti in participaciji ter s tem daje legitimnost LAS.

Načelo sodelovanja posebno obravnavo v pristopu LEADER zahteva v delu, ki se nanaša na projekte sodelovanja. V vseh programih LEADER/CLLD, ki jih izvajamo v EU, je sestavni del ukrepov ukrep sodelovanja LAS. Države ga izvajajo na različne načine, v glavnem razlikujemo dva pristopa. V prvem organ upravljanja, običajno ministrstvo za kmetijstvo, zadrži del sredstev za poseben ukrep sodelovanje LAS in sredstva razdeljuje z javnimi pozivi na nacionalni ravni. V drugem pristopu vsaka zainteresirana LAS v SLR predvidi, na katerih področjih in s kolikšnimi sredstvi bo sodelovala z drugimi območji. Oba pristopa imata svoje prednosti. V Sloveniji smo v okviru EKSRP v programskem obdobju 2007–2013 uporabili drugi, v programskem obdobju 2014–2020 pa prvi pristop. Drugi pristop je bil legitimen v programskem obdobju 2014–2020 v okviru ESRR. Evropska komisija je po obširni razpravi v Evropski mreži za podeželje v evropsko uredbo za prihodnje programsko obdobje (2021–2027) zapisala, da je primernejši tisti pristop, v katerem projekte sodelovanja predvidijo LAS v svojih strategijah in zanje namenijo določena sredstva. S tem je želela poudariti in zagotoviti načelo od spodaj navzgor, pri katerem o alokaciji nepovratnih sredstev za različne namene odloča zgolj LAS. Izkušnje z izvedbo javnih pozivov, na katerih je MKGP razdelilo znaten del sredstev iz programa LEADER/CLLD, so (razen nekaterih izjem) zelo dobre.

LAS projekte sodelovanja izvajajo z namenom povezovanja in izmenjav med območji znotraj države ali med državami. Pri tem je mogoče v manjši meri vključiti tudi sosednje države EU. Projekti sodelovanja za nove LAS sprva niso bili zanimivi, saj so bile prednostne naloge naravnane na neposredne potrebe lokalnega okolja. Po zagonu in izvedbi nekaj deset projektov v okviru strategij se je ta zorni kot spremenil. LAS so postale samozavestnejše, radovednejše, pričele so izkazovati potrebe po izmenjavah z drugimi območji. Zato je bila dinamika v pristopih v Sloveniji idealna. Zaradi omejitve razpoložljivih sredstev, namenjenih projektom sodelovanja, podpore

nepovratnih sredstev žal niso dobile vse prijavljene pobude. Tiste, ki so bile uspešne, so prispevale veliko dodano vrednost k sodelovanju med območji LAS v državi ali med državami. Zaradi konkurence med pobudami ter zaradi združevanja in nadgradnje znanj med LAS so postali projekti sodelovanja nadpovprečno inovativni, učinkoviti in odmevni. Slednje je sicer ena od šibkih lastnosti projektov, ki ostajajo skupaj z LAS v širšem okolju premalo prepoznavni.

Načelo sodelovanja ostaja stalnica v pristopu LEADER in prispeva k tesnejšemu povezovanju lokalnih območij v EU. S tem se krepijo vezi in gradi skupna evropska identiteta, ki ne omejuje pomena lokalnim identitetam. Vključeni ljudje prek projektov sodelovanja spoznavajo druge uspešne prakse in jih prenašajo v svoja okolja. Projekti sodelovanja skoraj brez izjeme dosegajo nadgradnjo doseženega na področju sodelovanja, vsekakor pa krepijo vezi med ljudmi in območji. Poudarjanje načela sodelovanja v času vse večjih varnostnih in okoljskih tveganj je nujno za preboj, s katerim želimo vsem prebivalcem podeželja zagotoviti kakovostno življenjsko okolje.

3.3.7 Javno-zasebna partnerstva

Javno-zasebna partnerstva so v Sloveniji in svetu pogost pristop pri reševanju infrastrukturnih izzivov in večjih investicijskih projektov. Javno-zasebno partnerstvo kot eno izmed sedmih načel pristopa LEADER ima drugačen pomen in je s tipom investicijskih javno-zasebnih partnerstev komajda primerljivo.

Glavna odlika javno-zasebnih partnerstev, ki so obvezna v strukturi LAS, je v skupnem in enakovrednem sprejemanju odločitev o lokalnem razvoju, ki se nanaša na več sektorjev. Obvezna sestava javno-zasebnih partnerstev z udeležbo predstavnikov javnega, civilnega in zasebnega sektorja v lokalno okolje vnaša celostni pogled tudi v institucionalnem, ne zgolj vsebinskem smislu (Šoster, 2008).

V trikotniku odnosov zaradi narave dela in financiranja pogosto prevladuje javni sektor. Izkazuje največji interes, največji potencial kadrovskih in finančnih virov ter največ strokovnih kompetenc. S temi elementi javni sektor z lahkoto izpolnjuje naporene administrativne zahteve in potrebe po predfinanciranju projektov, ki utegne pogosto trajati celotno koledarsko leto (od realizacije projektnih aktivnosti do povračila s strani evropskih skladov). Nasprotno je s civilnodružbenimi organizacijami, ki pogosto ne premorejo niti kadrov za zahtevne administrativne postopke niti financ za dolgotrajne roke do povračila vloženi sredstev. Kljub temu te organizacije generirajo bogat nabor projektnih idej, primernih za uvrstitev v sam vrh lokalnih prednostnih nalog. Šibka društva so ob zahtevnih postopkih in likvidnostnih potrebah za premoščanje finančnih vrzeli praktično izločena iz nabora akterjev, ki izvajajo projekte v okviru SLR. Zasebni sektor ima s svojimi potenciali poseben odnos do programa LEADER/CLLD. Nesorazmerje med zahtevnim in dolgotrajnim administriranjem ter strogim nadzorom nad postopki pri uporabi odločno prenizkih zneskov nepovratnih sredstev je pogosto odločilen razlog za nezainteresiranost gospodarskega sektorja za program LEADER/CLLD.

Težava pri zagotavljanju enakomerne zastopanosti vseh treh sektorjev javno-zasebnega partnerstva je torej v precejšnjem razkoraku med ambicioznim javnim

sektorjem, šibkim civilnim sektorjem in nezainteresiranim zasebnim (gospodarskim) sektorjem. Iskanje ravnovesja med temi skrajnostmi je za vodilne partnerje LAS zahtevna, nemalokrat prezahtevna naloga. Težavnost iskanja ravnovesja je v primerih, ko je vodilni partner eksistenčno odvisen od občin ustanoviteljic, ki želijo imeti odločilno, dominantno vlogo v javno-zasebnem partnerstvu, še večja. V Sloveniji doslej solidno rešujemo nakazane izzive pri delovanju javno-zasebnih partnerstev, o čemer pričajo številni intervjuji z akterji na vseh ravneh programa LEADER/CLLD, ki jih dokumentiramo v drugih delih pričujoče monografije.

Najbolj boleč primer občutljivega (ne)ravnovesja v delovanju javno-zasebnih partnerstev najdemo v dolgoletni vzornici in protagonistki programa LEADER, Irski. Tamkajšnja politika ni znala ali ni hotela obrzdati moči lokalnih skupnosti, ki so po vsej državi posvojile LAS in jih spreobrnilo v podaljšane občinske proračune. Upravljalvske strukture v irskih LAS so postale neuravnotežene, javno-zasebna partnerstva pa bolj formalna kot dejanska. Upanje vzbuja to, da je bil irski program LEADER več kot dve desetletji med najuspešnejšimi in vodilnimi evropskimi primeri izvajanja tega programa ter da tačas na Irskem kljub drugačnemu »mainstreamu« še delujejo štiri neodvisne LAS z uravnoteženim javno-zasebnim partnerstvom. Irski primer izpostavljamo kot opomin, da se podoben zasuk v uspešni slovenski praksi izvajanja programa LEADER/CLLD ne bi sprevrgel v svoje nasprotje. Občutljivo ravnovesje med tremi sektorji se morajo truditi ohranjeti vsi vključeni akterji, ne glede na to, kakšen je njihov specifični sektorski interes.

3.4 Analiza izvedenih LEADER/CLLD projektov

Analizo izvedenih projektov bomo predstavili ločeno po dveh programskih obdobjih in po skladih, iz katerih so projekti sofinancirani. Na podlagi razpoložljivih podatkov (MKGP, 2022; MGRT, 2022) smo za programsko obdobje 2007–2013 lahko analizirali zaključene in izplačane projekte, medtem ko smo v programskem obdobju 2014–2020 analizirali odobrene projekte.

3.4.1 Vsebinska analiza projektov, zaključenih in izplačanih v programskem obdobju 2007–2013

3.4.1.1 Zaključeni in izplačani projekti, sofinancirani iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja

V vsebinsko analizo je vključenih 1356 zaključenih in izplačanih projektov (do 31. 12. 2015), ki so bili financirani iz **EKSRP**. V povprečju je bilo na posamezno LAS izvedenih 41 projektov. Največ projektov so izvedli v LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom (89) in LAS Haloze (79), medtem ko so najmanj projektov izvedli v LAS Jabolko (15) in LAS Toti LAS (16).

Povprečna vrednost izvedenega projekta na LAS je znašala nekaj manj kot 36 tisoč EUR. Največje projekte so izvedli v LAS Gorenjska košarica in LAS Posavje, kjer je celotna povprečna vrednost izvedenega projekta znašala več kot 80 tisoč EUR. Nasprotno

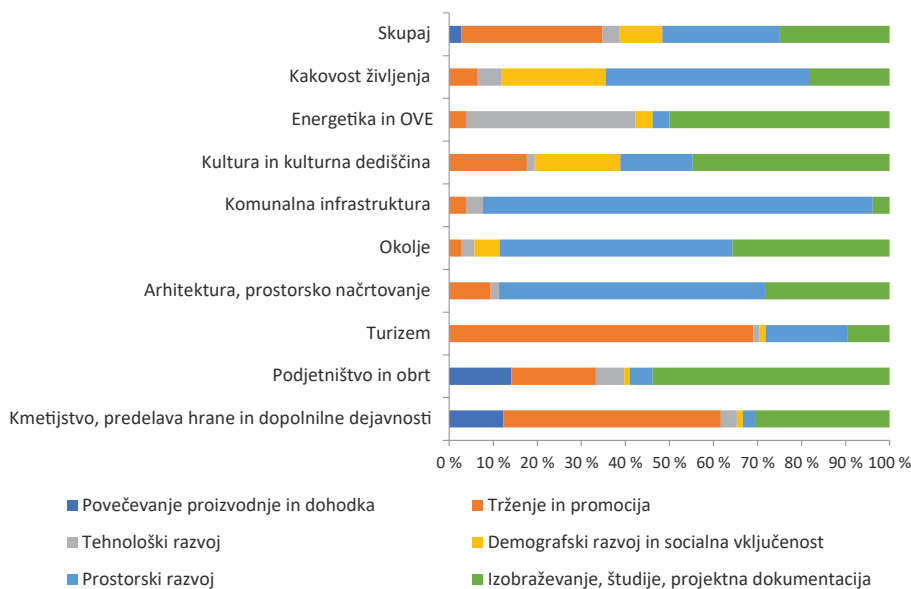
sta v tem programskem obdobju najmanjše projekte izvedli LAS Društvo za razvoj podeželja Ovtar Slovenskih goric in LAS Haloze, kjer je povprečna vrednost izvedenega projekta znašala manj kot 20.000 EUR.

LAS izkazujejo velike razlike tudi med vrednostjo in deležem sofinanciranja izvedenih projektov. Povprečna vrednost sofinanciranja je znašala 18.450 EUR. V povprečju je bila najvišja vrednost sofinanciranja v LAS Posavje (52.170 EUR), sledi pa LAS loškega pogorja, kjer so v povprečju dobili sofinanciranih nekaj več kot 40 tisoč EUR na izveden projekt.

LAS loškega pogorja skupaj z LAS Za razvoj prednjači tudi po deležu sofinanciranja izvedenih projektov, saj sta ti dve LAS v povprečju prejeli kar dve tretjini javnih sredstev na izvedeni projekt, medtem ko sta LAS Barje z zaledjem in LAS Gorenjska košarica prejeli zgolj dobro tretjino javnih sredstev na izvedeni projekt. Podatki z osnovnimi informacijami o zaključenih in izplačanih projektih v programskem obdobju 2007–2013 se nahajajo v Prilogi.

Velika večina izvedenih projektov (88 %) je prispevala k ciljem 3. osi, to je ustvarjanju zaposlitvenih možnosti ter izboljšanju kakovosti življenja na podeželju. K izboljšanju konkurenčnosti kmetijskega in gozdarskega sektorja je prispevalo 8 % izvedenih projektov, medtem ko je delež projektov, ki prispeva k izboljšanju okolja na podeželju, znašal slabih 5 %.

Slika 39: Število zaključenih in izplačanih projektov v LAS (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih) v programskem obdobju 2007–2013, financiranih iz EKSRP.

Vir: MKGP, 2022.

Analiza je pokazala, da je bila v tem programskem obdobju skoraj tretjina projektov odobrenih na področju trženja in promocije, sledijo pa projekti, ki prispevajo k

prostorskemu razvoju območja LAS (27 %), ter projekti, ki spodbujajo izobraževanje in usposabljanje lokalnega prebivalstva (25 %).

Za projekte, ki spodbujajo **trženje in promocijo**, je bilo porabljeno 8,4 milijona EUR javnih sredstev (kar predstavlja več kot tretjino vseh sredstev, namenjenih za izvajanje projektov): prevladujejo projekti s področja turizma, kmetijstva, predelave hrane in dopolnilnih dejavnosti. Kot primer dobre prakse na področju turizma lahko navedemo projekt *Turizem - priložnost za razvoj*, ki ga je izvedel LAS Mežiške doline. V okviru projekta je bil vzpostavljen turistični spletni portal z odprtim brezžičnim dostopom v vsaki od občin Mežiške doline. Organizirano je bilo usposabljanje lokalnih turističnih vodnikov in vzpostavljeno sodelovanje s turističnimi ponudniki. Oblikovali so tudi skupni koledar prireditev za Mežiško dolino in 12 mesecev v okviru projekta zagotavljali njegov tisk in distribucijo med ponudniki.

Med projekti, ki spodbujajo **trženje in promocijo na področju kmetijstva in predelave hrane**, se je precej LAS odločilo za projekte vzpostavitve lokalnih blagovnih znamk. V LAS Posavje so izvedli projekt *Pridelano v Posavju: Lokalno pridelana hrana naj ima prednost*, ki je vsebinska nadgradnja projekta *Lokalna trajnostna oskrba s hrano v Posavju*. V sklopu projekta je bila razvita celostna grafična podoba nove blagovne znamke, vzpostavljeno pogodbeno partnerstvo s kmetijami in odprte nove tržne poti. V treh trgovinah z živili so namestili opremo za ločeno trženje lokalnih pridelkov pod blagovno znamko »od tukaj.si«. V sklopu projekta so izvedli tudi promocijske aktivnosti, animacijo kmetijskih gospodarstev za vključitev v partnerstvo ter osveščali potrošnike o pomenu in nakupu lokalno pridelane hrane.

V celotnem obdobju je bilo izvedenih 362 projektov, ki prispevajo k **prostorskemu razvoju** območja LAS. Za te projekte je bilo namenjeno nekaj manj kot 7 milijonov EUR, kar predstavlja dobro četrtino vseh izplačanih sredstev za izvajanje projektov. V tej skupini projektov prevladujejo projekti, ki prispevajo predvsem k dvigu kakovosti življenja na območju LAS, in sicer z:

- vzpostavljanjem in označevanjem različnih tematskih, naravoslovnih, rekreativnih ali turističnih poti,
- vzpostavljanjem ali obnovo skupnih notranjih ali zunanjih prostorov, ki so namenjeni druženju,
- urejanjem različnih degradiranih območij ter izgradnjo igrišč in nakup igral,
- urejanjem komunalne in druge infrastrukture ter vaških jeder.

Kot primer projekta, ki prispeva k dvigu kakovosti življenja na območju LAS, lahko navedemo *Ureditev otroškega igrišča v Cerovici*, ki ga je izvedla LAS Srce Slovenije. V projektu so postavili otroško igrišče in uredili vaško jedro za druženje krajanov. S prostovoljnimi delom so pripravili zemljišče, projektna sredstva pa porabili za nakup in montažo igral. Dodatno so osvetlili nogometno igrišče ter uredili balinišče. Projekt so zaključili z družabno prireditvijo, namenjeno predvsem vaščanom.

V celotnem programskem obdobju je bilo tudi 338 projektov, ki spodbujajo **izobraževanje in usposabljanje ter pripravo raznih študij in monografij**. Za tovrstne projekte je bilo namenjeno 5,9 milijona EUR, kar predstavlja skoraj četrtino

Preglednica 10: Delež izplačanih sredstev za zaključene projekte, financirane iz EKSRP, v obdobju 2007–2013 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).

Dejavnost Vsebinsko področje	Kmetijstvo, predelava hrane in dopolnilne dejavnosti	Podjetništvo in obrt	Turizem	Arhitektura, prostorsko načrtovanje	Okolje	Komunalna infrastruktura	Kultura in kulturna dediščina	Energetika in OVE	Kakovost življenja	Skupaj
Povečevanje proizvodnje in dohodka	72,0	28,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Trženje in promocija	26,4	4,2	55,7	1,8	0,2	0,1	8,6	0,2	2,7	100,0
Tehnološki razvoj	12,5	5,3	17,6	0,9	6,3	1,7	3,1	18,3	34,5	100,0
Demografski razvoj in socialna vključenost	3,3	0,1	2,5	0,0	2,4	0,0	23,3	0,4	68,1	100,0
Prostorski razvoj	1,1	1,1	17,0	9,7	9,8	9,6	7,1	0,2	44,4	100,0
Izobraževanje, študije, projektna dokumentacija	23,1	13,7	10,0	5,5	7,0	0,1	20,9	3,5	16,2	100,0
Skupaj	17,3	5,9	26,7	4,7	4,9	2,8	11,9	1,6	24,2	100,0

Vir: MKGP, 2022.

od vseh izplačanih sredstev. V tej skupini ukrepov so se izvajala raznovrstna izobraževanja in usposabljanja za različne ciljne in starostne skupine: na področju kmetijstva in trženja kmetijskih proizvodov, podjetništva, za turistične vodnike, izvedenih je bilo več delavnic na temo učinkovite rabe energije in obnovljivih virov energije. Veliko pozornosti se je namenilo tudi pripravi različnih študij, projektne dokumentacije ter izdaji strokovnih in poljudnih monografij na temo naravne in kulturne dediščine.

Kot primer izobraževalnega projekta lahko izpostavimo *Gastronomsko in vinarsko identiteto*, ki ga je izvedla LAS Obsotelje in Kozjansko. V okviru projekta so pripravili program izobraževanja z vsebinami, ki spodbujajo izboljšanje turistične promocije, prepoznavnosti, trženja na podeželju ter razvoj dopolnilnih dejavnosti. Program je bil namenjen društvom, ki delujejo na območju LAS. Pri članih društev in posameznikih, ki se ukvarjajo s turizmom, je namreč opaziti pomanjkljivo znanje tujih jezikov, komunikacije, trženja in promocije; gre za znanja, ki so pri razvoju sodobne turistične dejavnosti neobhodno potrebna.

V programskem obdobju 2007–2013 so se izvajali tudi projekti, ki prispevajo k **demografskemu razvoju in socialni vključenosti** prebivalcev LAS, čemur je bilo namenjeno 2,2 milijona EUR. Vsebine, ki jih pokrivajo tovrstni projekti, se v veliki meri prepletajo s področjem kulture in kulturne dediščine (organizacija različnih razstav, prireditev in dogodkov). Posebna pozornost pa je bila namenjena projektom, ki spodbujajo krepitev socialnih stikov in izboljšanje dostopnosti osnovnih storitev na podeželju.

V tem obdobju so se izvajali tudi projekti, katerih glavni cilj je **tehnološki razvoj** na območju LAS. Za 54 projektov je bilo namenjenih 875 tisoč EUR. Po vsebini jih lahko razdelimo na projekte, ki so služili nakupom (različne tehnološke in IKT opreme), ter projektom, ki prispevajo k izboljšanju trajnostne mobilnosti (na primer postavitev polnilnice za električna vozila in nakup električnih koles).

Najmanj izvedenih projektov je prispevalo k **povečanju proizvodnje in dohodka** prebivalstva na območju LAS. Za 38 projektov je bilo porabljenih 665 tisoč EUR. V tej skupini so bili izvedeni nakupi opreme in ureditev prostorov za izvajanje različnih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

3.4.1.2 Evropski sklad za pomorstvo in ribištvo je sofinanciral tri skupine projektov

Na območju občin Koper, Izola Piran je bila leta 2012 ustanovljena OAS Ribič, ki je do konca leta 2015 izvedla 21 projektov, za katere je bilo porabljenih 2,1 milijona EUR javnih sredstev, celotna vrednost odobrenih naložb je znašala 3,2 milijona EUR. Povprečna vrednost izvedenega projekta je znašala nekaj manj kot 153 tisoč EUR, pri čemer je stopnja sofinanciranja v povprečju znašala nekaj manj kot 98 tisoč EUR.

V OAS Ribič so izvajali **investicijske projekte**, ki prispevajo k ohranjanju in razvoju novih delovnih mest ter diverzifikaciji dejavnosti. Sedem projektov je prispevalo k diverzifikaciji dejavnosti: ribiči so se odločali predvsem za nakupe plovil in razvoj novih

dejavnosti v povezavi s turizmom; izvedli pa so tudi investicijo v ureditev kuhinje za pripravo morskih jedi, ki omogoča dostavo gotovih morskih jedi in nakup specialne ladje za podvodno gradnjo.

Projekti **izobraževalne narave** prispevajo k boljši prepoznavnosti in pomenu rib v prehrani: posneli so dokumentarni film o gojenju rib in školjk v Sloveniji ter izdali knjigo Naš Piran (poudarek na naravni in kulturni dediščini Slovenske Istre). Dva projekta pa sta se ukvarjala z izobraževanjem na področju ribištva in pomorstva ter organizacijo potapljaških tečajev.

Projekti **promocije** obalne akcijske skupine in njihovih projektov (OAS je bila prijavitelj treh projektov) so vključevali izdelavo spletnega portala OAS Ribič, organizacijo skupščine in predstavitev zaključenih projektov.

3.4.2 Vsebinska analiza projektov, odobrenih v programskem obdobju 2014–2020

3.4.2.1 Odobreni projekti, sofinancirani iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja

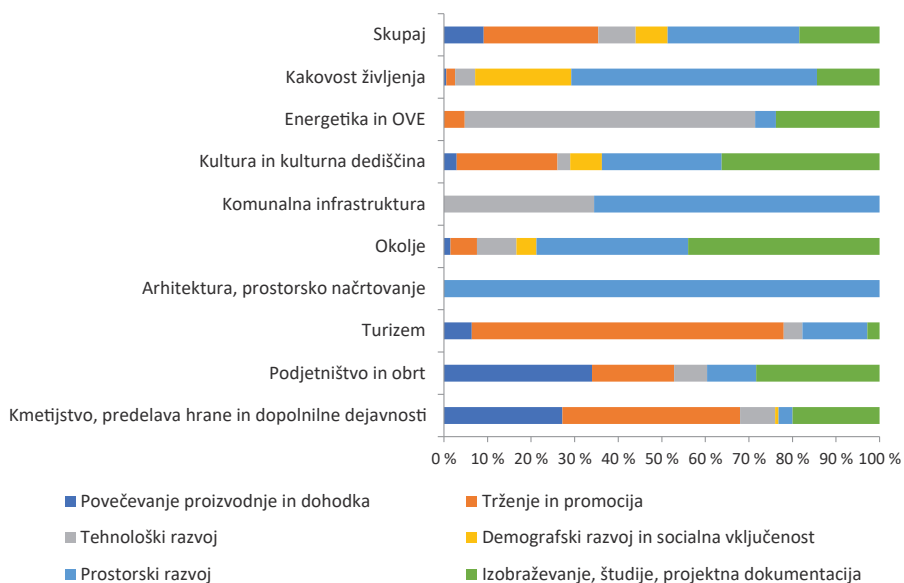
V vsebinsko analizo je vključenih 711 projektov, ki so bili s strani MKGP odobreni do 31. 12. 2021. V povprečju je bilo v obravnavanem obdobju na posamezen LAS izvedenih 19 projektov. Med vsemi LAS so največ projektov izvedli v LAS Drava (37) ter LAS Bogastvo podeželja in LAS Prlekija (vsaka po 35). Nasprotno so imeli najmanj projektov odobrenih v LAS Istre (7), LAS Gorenjska košarica in LAS V objemu sonca, kjer so imeli odobrenih devet projektov.

Povprečna vrednost odobrenega projekta na LAS je znašala nekaj manj kot 75 tisoč EUR. Med LAS so velike razlike v povprečni vrednosti projektov. Največje projekte so izvedli v LAS Gorenjska košarica, kjer je vrednost odobrenih projektov znašala skoraj 240 tisoč EUR, in LAS Posavje, kjer je celotna vrednost odobrenih projektov v povprečju znašala več kot 155 tisoč EUR. V tem programskem obdobju so najmanjše projekte izvedli TOTI LAS in LAS Bogastvo podeželja, v katerih je povprečna vrednost odobrenih projektov znašala manj kot 40 tisoč EUR.

Na ravni LAS obstajajo velike razlike med vrednostjo in deležem sofinanciranja odobrenih projektov. Povprečna vrednost sofinanciranja je bila nekaj manj kot 47 tisoč EUR. Tudi tu po vrednosti sofinanciranja odobrenih projektov prednjačita LAS Gorenjska košarica (156 tisoč EUR) in LAS Posavje, kjer so v povprečju dobili sofinanciranih nekaj več kot 114 tisoč EUR na odobren projekt, medtem ko sta TOTI LAS in LAS Bogastvo podeželja v povprečju prejela okoli 23 tisoč EUR na odobren projekt.

Povprečni delež sofinanciranja odobrenih operacij je znašal 63 %. Med posameznimi LAS je imela najvišji delež sofinanciranja LAS loškega pogorja (79 %), medtem ko je LAS Sožitje med mestom in podeželjem prejela 39 % javnih sredstev na odobren projekt. V Prilogi so podatki z osnovnimi informacijami o odobrenih projektih v programskem obdobju 2014–2020.

Slika 40: Število odobrenih projektov (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih), financiranih iz EKSRP, v obdobju 2014–2020.

Vir: MKGP, 2022.

Analiza po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih je pokazala, da je bila v tem programskem obdobju skoraj tretjina projektov odobrena na področju prostorskega razvoja območja LAS. Na drugem mestu po številu so projekti, ki prispevajo k trženju in promociji (dobra četrtina vseh odobrenih projektov), medtem ko je delež odobrenih projektov, ki spodbujajo izobraževanje in usposabljanje lokalnega prebivalstva, znašal 18 %. Do konca leta 2021 je bilo za projekte odobrenih 33,2 milijona EUR javnih sredstev.

Glede na opredeljena vsebinska področja je največ projektov (215) prispevalo k **prostorskemu razvoju** območja LAS. Za ta namen je bilo odobrenih 11,4 milijona EUR, kar predstavlja dobro tretjino vseh odobrenih sredstev za izvajanje projektov. Znotraj tega vsebinskega področja je dobra polovica odobrenih vlog in sredstev prispevala k izboljšanju kakovosti življenja na podeželju. Tudi v tem programskem obdobju so se izvajali različni projekti na področju vzpostavitve in obnove športne infrastrukture. V primerjavi s prejšnjim programskim obdobjem se je precej povečalo število projektov, namenjenih ureditvi javnih prostorov, v katerih bi se lahko srečevale različne ciljne skupine (mladi, starejši).

Kot primer dobre prakse predstavljamo *Ureditev medgeneracijskega parka v Svetem*, ki ga je izvedla LAS Krasa in Brkinov. Medgeneracijski park v Svetem je postal prvi urejen medgeneracijski park v Občini Komen. Na neurejenem javnem zemljišču so uredili prostor in ga opremili z različnimi vadbenimi orodji. V okviru projekta so očistili kale in omogočili, da se lahko dvoživke varno selijo. Izdali so brošuro in posneli video predstavitev, ki prikazuje pravilno uporabo vadbenih naprav in življenje ob kalu.

V projektu so preučili tudi možnosti širjenja tovrstnih parkov na celotno območje Krasa in Brkinov ter vzpostavitev tematske poti medgeneracijskih parkov. Ta projekt nazorno prikazuje, da se na lokalni ravni izvajajo kompleksni projekti, ki zasledujejo različne funkcije v prostoru in neposredno vplivajo na izboljšanje kakovosti življenja na podeželju.

Na področju **trženja in promocije** je bilo odobrenih 187 projektov v skupni vrednosti 9 milijonov EUR, kar predstavlja dobro četrtino vseh odobrenih projektov in sredstev. V veliki večini primerov odobreni projekti prispevajo k izboljšanju trženja in promocije na področju turizma, kmetijstva in pridelave hrane. Odobreni so projekti, v okviru katerih oblikujejo in posodablajo lokalne blagovne znamke, spodbujajo skupen nastop ponudnikov na trgu in skupno promocijo ter pristopajo k posodobitvi spletnih strani in pripravi različnih interaktivnih vsebin, v katere uspešno vključujejo tudi objekte kulturne dediščine.

Primer projekta, ki učinkovito združuje različne aktivnosti, je *Bike Pleasure – S kolesom v naravo*, ki ga je izvedel LAS pri dobrih ljudeh 2020. Vzpostavljen bo nov turistični produkt, ki bo povezal obstoječo turistično ponudbo prek *off-road* kolesarjenja. V okviru projekta bodo trasirali proge za tovrstno kolesarjenje na odročnih poteh, usposobili lokalne vodiče po teh poteh in izvedli promocijske aktivnosti za različne ciljne skupine.

V celotnem programskem obdobju je bilo odobrenih 131 projektov na področju **izobraževanja, priprave projektne dokumentacije in različnih študij**. Za tovrstne projekte je bilo do konca leta 2021 odobrenih 5,3 milijona EUR, kar predstavlja 16 % vseh odobrenih sredstev. V tej skupini ukrepov so se izvajala različna izobraževanja in usposabljanja za različne ciljne in starostne skupine. Izvedli so veliko različnih delavnic in izobraževanj na področju okolja. Pozornost so namenili tudi pripravi različnih študij, projektne dokumentacije in različnih monografij.

V LAS Zasavje so izvedli projekt *Novo rojstvo (pločevink, plastenk in druge odpadne embalaže)*. V okviru projekta so se na celotnem območju LAS odločili z inovativnim načinom izobraževanja in obveščanja javnosti prek različnih medijskih kanalov naslavljati različne ciljne skupine. Izvedli bodo ustvarjalne delavnice na temo pločevink in plastenk ter informiranja o različnih okoljskih vsebinah. V ta namen bodo poleg ustaljenih medijskih kanalov pripravili posebno ekopublikacijo v obliki lahkega branja, prilagojeno ljudem s posebnimi potrebami, in ekopobarvanko za otroke. V projektu se učinkovito povezujejo izobraževanje, socialna vključenost ranljivih skupin in aktivnosti, ki prispevajo k izboljšanju stanja okolja na območju LAS.

Do konca leta 2021 je bilo v okviru tega ukrepa odobrenih 65 projektov, ki prispevajo k **izboljšanju ekonomskega položaja** na območju LAS. Za te ukrepe je bilo odobrenih 2,5 milijona EUR javnih sredstev. Več kot polovica jih prispeva k razvoju kmetijstva, predelave hrane in dopolnilnih dejavnosti. V okviru tega vsebinskega področja so se izvajali projekti za povečanje samooskrbe z lokalno pridelano hrano, proizvodnje inovativnih kmetijskih pridelkov in razvoja dopolnilnih dejavnosti na kmetijah.

V tem obdobju so se izvajali tudi projekti, katerih glavni cilj je bil **tehnološki razvoj** na območju LAS. Za 61 projektov je bilo odobrenih 2,9 milijona EUR. V okviru tega vsebinskega področja so podpirali projekte za nakup nove tehnološke opreme

Preglednica 11: Delež odobrenih sredstev za projekte, financirane EKSRP, v obdobju 2014–2020 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).

Dejavnost	Kmetijstvo, pridelava hrane in dopolnilne dejavnosti	Podjetništvo in obrt	Turizem	Arhitektura, prostorsko načrtovanje	Okolje	Komunalna infrastruktura	Kultura in kulturna dediščina	Energetika in OVE	Kakovost življenja
Vsebinsko področje									
Povečevanje proizvodnje in dohodka	49,3	34,7	12,5	0,0	1,4	0,0	0,8	0,0	1,2
Trženje in promocija	30,6	2,4	52,0	0,0	3,4	0,0	10,1	0,3	1,2
Tehnološki razvoj	10,7	5,8	10,7	0,0	10,4	22,0	4,8	18,2	17,3
Demografski razvoj in socialna vključenost	1,9	0,0	0,0	0,0	3,3	0,0	8,5	0,0	86,3
Prostorski razvoj	1,1	2,6	9,9	7,0	10,7	9,9	8,3	0,1	50,4
Izobraževanje, študije, projektna dokumentacija	16,4	11,8	4,6	0,0	28,1	0,0	17,2	2,7	19,1
Skupaj	16,1	6,6	20,1	2,4	10,3	5,4	9,3	2,1	27,7

Vir: MKGP, 2022.

in gradnjo malih čistilnih naprav na območjih, kjer ni izgrajenega kanalizacijskega omrežja. Posamezni projekti prispevajo tudi k učinkoviti rabi energije in večji proizvodnji energije iz obnovljivih virov s postavitvijo sončnih elektrarn. Pojavljajo se tudi projekti, ki prispevajo k trajnostni mobilnosti.

V tem programskem obdobju je bilo odobrenih 52 projektov, katerih aktivnosti so prispevale k **demografskemu razvoju in socialni vključenosti** prebivalcev LAS. Zanje je bilo namenjenih 2,1 milijona EUR. Vsebine, ki jih pokrivajo tovrstni projekti, se v veliki meri prepletajo s področjem kulture in kulturne dediščine. Izvajali so se projekti organiziranja različnih razstav, prireditev in dogodkov. Posebna pozornost je bila namenjena projektom, ki spodbujajo krepitev socialnih stikov in izboljšanje dostopnosti osnovnih storitev na podeželju.

3.4.2.2 Odobreni projekti, sofinancirani iz Evropskega sklada za regionalni razvoj

V Programskem obdobju 2014–2020 so se razvojni projekti, ki temeljijo na SLR, izvajali tudi s pomočjo ESRR. V vsebinsko analizo je vključenih 365 odobrenih projektov v skupni vrednosti 29,1 milijona EUR, ki so bili s strani MGRT odobreni do konca leta 2021. V povprečju je bilo na posamezen LAS izvedenih nekaj manj kot deset projektov. Največ projektov so odobrili LAS Ovtar Slovenskih goric (28), najmanj pa LAS Krasa in Brkinov (3).

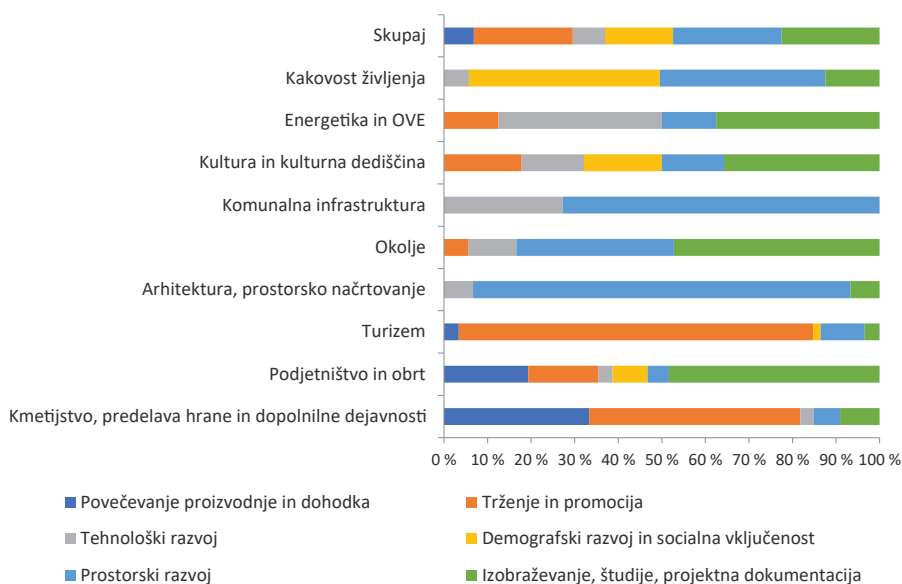
Povprečna vrednost odobrenega projekta na LAS je znašala nekaj manj kot 80 tisoč EUR. V povprečju so največje projekte odobrili v LAS Gorenjska košarica, kjer je vrednost odobrenih projektov znašala manj kot 236 tisoč EUR, in LAS Srce Slovenije, kjer je celotna vrednost odobrenih projektov v povprečju znašala 189 tisoč EUR. Najmanjše projekte sta izvedli LAS Lastovica (30 tisoč EUR) in LAS s CILjem, pri katerih je povprečna vrednost odobrenih projektov znašala nekaj več kot 36 tisoč EUR.

Tudi med projekti, ki so bili odobreni s strani ESRR, obstajajo velike razlike med vrednostjo in deležem sofinanciranja. Povprečna vrednost sofinanciranja je znašala nekaj manj kot 51 tisoč EUR. Po vrednosti sofinanciranja odobrenih projektov prednjačita LAS Gorenjska košarica (137 tisoč EUR) in LAS Istre, kjer so v povprečju prejeli sofinanciranih 129 tisoč EUR na odobren projekt, medtem ko so v LAS Lastovica za vsak odobren projekt v povprečju prejeli 19 tisoč EUR.

Povprečni delež sofinanciranja odobrenih projektov znaša 64 %. Med posameznimi LAS je imela najvišji delež sofinanciranja LAS V objemu sonca (75 %), medtem ko je bil ta najnižji v LAS Vipavska dolina, kjer so v povprečju prejeli 43 % javnih sredstev na odobren projekt. Podatki z osnovnimi informacijami o odobrenih projektih v programskem obdobju 2014–2020 so v Prilogi.

Analiza po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih je pokazala, da je bila v tem programskem obdobju četrtnina projektov odobrena na področju prostorskega razvoja. Na drugem mestu po številu pa so projekti, ki prispevajo k trženju in promociji ter izobraževanju. Obe področji sta imeli 23-odstotni delež.

Slika 41: Število odobrenih projektov, financiranih iz ESRR, v programskem obdobju 2014–2020 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).

Vir: MGRT, 2022.

Do konca leta 2021 je bilo potrjenih 91 projektov, ki so prispevali k **prostorskemu razvoju** območja LAS. Za ta namen je bilo odobrenih 5,3 milijona EUR, kar predstavlja dobro četrtino (29 %) vseh odobrenih sredstev za izvajanje projektov v okviru MGRT. Znotraj tega vsebinskega področja je skoraj polovica odobrenih vlog in sredstev prispevala k izboljšanju kakovosti življenja na podeželju. Izvajali so se projekti na področju vzpostavitve in obnove športne in druge infrastrukture. Podpirali so izgradnjo medgeneracijskih centrov in ureditev skupnostnih prostorov za različne ciljne skupine. Izvajali so razne sanacije degradiranih območij, kar je prispevalo k izboljšanju stanja okolja.

Primer dobre prakse na področju prostorskega razvoja je *Šentjernejska učna pot*, ki ga je izvedla LAS Dolenjska in Bela krajina. Glavni cilj projekta je bil ohraniti in izboljšati stanje ogroženih rastlinskih vrst v povezavi s kulturno dediščino. V okviru projekta so izvedli povezovalno pot s hortikulturno ureditvijo, postavili urbano opremo s poučnimi temami ter zgradili javno razsvetljava in namakalni sistem. Vzpostavili so učilnico na prostem, za katero so pripravili gradivo, izdelali didaktično igralo ter postavili igrala za najmlajše. Lokalno čebelarstvo društvo je poskrbelo za zasaditev medovitih rastlin in nakup izobraževalnih eksponatov, ki so potrebni za izvedbo delavnic. Ta primer kaže, kako raznolike aktivnosti se izvajajo znotraj posameznih projektov, če so vanje vključeni partnerji iz različnih sektorjev.

Na področju **trženja in promocije** je bilo s strani MGRT odobrenih 83 projektov v skupni vrednosti 3,8 milijona EUR. To predstavlja slabo četrtino vseh odobrenih projektov in sredstev. V večini primerov odobreni projekti prispevajo k izboljšanju trženja

in promocije na področju turizma, kmetijstva in predelave hrane. V odobrenih projektih oblikujejo in posodablajo lokalne blagovne znamke, spodbujajo skupen nastop ponudnikov na trgu in skupno promocijo ter pristopajo k posodobitvi spletnih strani in pripravijo različnih interaktivnih vsebin, ki uspešno vključujejo tudi vsebine kulturne dediščine.

Primer projekta dobre prakse na področju trženja in promocije je *Združevanje turističnih ponudnikov na Blokah*, ki ga je izvedla LAS Notranjska. Projekt je nastal zaradi potrebe po povezovanju med zainteresiranimi ponudniki na območju LAS. V okviru projekta so razvili nove turistične produkte, ki temeljijo predvsem na naravni in kulturni dediščini. Izvedli so animacijo med turističnimi ponudniki za skupen nastop na različnih prireditvah. Vzpostavili so sodelovanje in povezovanje z lokalnimi pridelovalci hrane, kar prispeva k vzpostavitvi kratkih dobavnih verig in obogatitvi turistične ponudbe. Pripravili so skupno strategijo promocije turizma na Blokah, oblikovali dva turistična produkta ter izvedli promocijske in tržne aktivnosti.

Na področju **izobraževanja** je bilo do konca leta 2021 s strani MGRT odobrenih 82 projektov, za katere je bilo odobrenih 3,9 milijona EUR javnih sredstev. V tej skupini projektov so se v največji meri izvajale izobraževalne vsebine na področju podjetništva in okolja.

Primer dobre prakse je projekt *Startup! Idrija-Cerkno*, ki ga je prijavila LAS s CILjem. Projekt je nastal zaradi potrebe po dvigu podjetniške kulture in razvoja novih delovnih mest. Glavni namen projekta je vzpostaviti osnovne pogoje za razvoj idrijsko-cerkljanskega inovacijskega okolja, ki ga bo v prihodnosti mogoče nadgraditi z oblikovanjem t. i. »*living lab*« in implementacijo načela »odprtih inovacij« okrog nosilcev gospodarskih dejavnosti. Glavni cilji projekta so bili spodbujanje podjetnosti in podjetniškega razmišljanja v občinah Idrija in Cerkno, podpora in pomoč mladim zagonskim podjetjem ter spodbujanje izmenjave znanj med uveljavljenimi gospodarstveniki in mladimi podjetniki. V ta namen so izvedli različna srečanja, na katerih se je oblikovala *startup* skupnost. Izvajale so se dejavnosti mreženja izkušenih gospodarstvenikov z mladimi podjetniki, promocija in razvoj inovacijskega okolja ter povezovanje s podobnimi pobudami.

V tem programskem obdobju je MGRT podpiralo tudi projekte, ki prispevajo k **demografskemu razvoju in socialni vključenosti prebivalcev** LAS. Odobrenih je bilo 57 tovrstnih projektov, za katere je bilo odobrenih 2,7 milijona EUR. Vsebine, ki jih pokrivajo ti projekti, v veliki meri prispevajo k dvigu kakovosti življenja na območju LAS. Potrjeni so bili projekti, ki lokalno prebivalstvo spodbujajo k vključevanju v različne kulture in športne aktivnosti ter spodbujajo medgeneracijsko sodelovanje, vključevanje ranljivih skupin, varovanje okolja in inovativne oblike interpretacije kulturne dediščine.

Potrjenih je bilo tudi 27 projektov, ki v največji meri zasledujejo cilje na področju **tehnološkega razvoja** na območju LAS. Zanje je bilo odobrenih 1,3 milijona javnih sredstev. V okviru tega vsebinskega področja so podpirali projekte, ki spodbujajo učinkovito rabo energije, razvoj trajnostne mobilnosti in nabavo različne opreme.

Najmanj odobrenih projektov je prispevalo k povečanju **proizvodnje in dohodka** prebivalstva na območju LAS. V celotnem programskem obdobju je bilo odobrenih

Preglednica 12: Delež odobrenih sredstev za projekte, financirane ESRR, v obdobju 2014–2020 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).

Dejavnost Vsebinsko področje	Kmetijstvo, pridelava hrane in dopolnilne dejavnosti	Podjetništvo in obrt	Turizem	Arhitektura, prostorsko načrtovanje	Okolje	Komunalna infrastruktura	Kultura in kulturna dediščina	Energetika in OVE	Kakovost življenja
Povečevanje proizvodnje in dohodka	35,6	50,4	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Trženje in promocija	21,4	14,0	54,1	0,0	2,5	0,0	6,1	1,8	0,0
Tehnološki razvoj	2,7	6,4	0,0	11,2	24,3	9,8	6,5	17,7	21,4
Demografski razvoj in socialna vključenost	0,0	9,3	1,5	0,0	0,0	0,0	15,0	0,0	74,2
Prostorski razvoj	1,7	2,8	9,9	14,4	17,3	11,4	5,7	2,5	34,4
Izobraževanje, študije, projektna dokumentacija	0,8	28,4	2,4	7,9	28,8	0,0	10,8	7,6	13,2
Skupaj	8,0	15,3	15,9	6,6	13,4	4,0	7,8	4,0	25,0

Vir: MGRT, 2022.

25 projektov, za katere je bilo odobrenih 1,4 milijona EUR. V tej skupini projektov podpirajo ustvarjanje inovativnih lokalnih proizvodov ter izvajanje različnih investicij in nakupe opreme, ki prispevajo k diverzifikaciji dejavnosti in povečevanju proizvodnje.

3.4.2.3 Odobreni projekti, sofinancirani iz Evropskega sklada za pomorstvo in ribištvo

V programskem obdobju 2014–2020 so štiri LAS (LAS Dolina Soče, LAS Gorenjska košarica, LAS Istre in LAS Posavje) izvajale projekte tudi z vključitvijo ESPR. V celotnem obdobju je bilo odobrenih 52 projektov v skupni vrednosti 7,5 milijona EUR. Dve LAS (LAS Dolina Soče in LAS Istre) sta imeli do konca leta 2021 odobrenih 17, LAS Posavje 13, LAS Gorenjska košarica pa 5 projektov.

Povprečna vrednost odobrenega projekta je znašala nekaj več kot 145 tisoč EUR. S finančnega vidika so največje projekte izvajali v LAS Posavje (povprečno v višini 186 tisoč EUR), najmanjše pa v LAS Dolina Soče (102 tisoč EUR). V povprečju je bil znesek sofinanciranja nekaj manj kot 94 tisoč EUR, povprečna stopnja sofinanciranja pa 64,6 %.

Preglednica 13: Vrednost odobrenih projektov, financiranih iz ESPR, v programskem obdobju 2014–2020.

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število odobrenih projektov	Skupna vrednost projektov	Skupna vrednost sofinanciranja	Povprečna vrednost projekta	Povprečna vrednost sofinanciranja	Povprečen delež sofinanciranja (%)
LAS Dolina Soče	17	1.733.160	1.038.068	101.951	61.063	59,9
LAS Gorenjska košarica	5	897.668	555.764	179.534	111.153	61,9
LAS Istre	17	2.491.305	1.702.600	146.547	100.153	68,3
LAS Posavje	13	2.427.050	1.576.697	186.696	121.284	65,0
Skupaj	52	7.549.183	4.873.129	145.177	93.714	64,6

Vir: MKGP, 2022.

Gledano vsebinsko so bile v okviru projektov s področja celinskega in morskega ribištva ter ribogojstva izvedene zelo različne aktivnosti. Več kot tretjina vseh projektov je usmerjena v spodbujanje **trženja in iskanja prodajnih poti** za različne ribje izdelke. Predvsem na območjih LAS v notranjosti države je v ospredju izboljšanje lokalne samooskrbe z vzpostavitvijo kratkih dobavnih verig na področju akvakulture. Na področju trženja morskih rib in ribjih proizvodov je v projektih velik poudarek predvsem na neposredni prodaji ter povezovanju s kmetijskim sektorjem oziroma dopolnjevanju ponudbe z kmetijskimi pridelki in izdelki.

Pomembno področje, v katero so prednostno usmerjeni projekti, podprti s strani ESPR, je **turizem ter umeščanje dejavnosti ribištva in ribogojstva v širšo turistično ponudbo**. Projekti so večinoma razvojno usklajeni s sodobnimi turističnimi trendi ter usmerjeni v zeleni in kulturni turizem, s poudarkom na čistem naravnem okolju,

kulturni in naravni dediščini ter lokalni hrani. V tej luči je veliko projektov osredotočenih na izboljšanje ribje kulinarčne ponudbe in njeno umestitev v celovito promocijo turističnih območij izbranih destinacij ob rekah in morju.

Spodbujanje in ozaveščanje ljudi o zdravi prehrani prek večje uporabe rib in ribjih jedi je pogosta projektna tema. Osnovni cilj aktivnosti na tem področju je tovrstno hrano v večji meri približati predvsem mlajšim generacijam (na primer otrokom v vrtcih in šolah) ter povečati obseg njene porabe na različnih ravneh. V ta namen je v projektih velik poudarek tudi na izobraževanju in izvajanju različnih programov, delavnic in promocijskih prireditev.

Velik delež projektov (približno tretjina) je namenjen **investicijam v različne objekte** (obnovo in investicijsko vzdrževanje ribogojnic, izgradnjo tematskih poti ob vodotokih, izgradnjo ribiških hiš) **in nakupu različne opreme**. Številni projekti, predvsem v LAS Istre, pa so osredotočeni na gradnjo različnih promocijskih in izobraževalnih objektov (postavitve akvarija za mehkužce, postavitve didaktičnega strokovnega centra za spoznavanje ribolovne tradicije).

V primerjavi z drugimi projekti LEADER/CLLD je v projektih s področja ribištva in ribogojstva veliko večji poudarek na **okoljskih in naravovarstvenih temah**. Trajnostni ribolov, revitalizacija degradiranih vodnih in obvodnih območij, ohranjanje biodiverzitete (na primer ohranjanje genotipa lipana v reki Soči), ohranjanje naravnega okolja ter povečanje biodiverzitete slovenskega morskega okolja, s poudarkom na odstranjevanju zapuščene ribolovne opreme, so le najznačilnejše vsebine, s katerimi se ukvarjajo projekti na tem področju.

3.4.3 Projekti sodelovanja

3.4.3.1 Projekti sodelovanja v programskem obdobju 2007–2013

V programskem obdobju 2007–2013 so slovenske LAS izvajale tudi projekte sodelovanja. Do konca leta 2015 je bilo odobrenih in zaključenih osem projektov medregijskega in čezmejnega sodelovanja. Od tega so v štirih projektih sodelovale slovenske LAS, v štirih primerih pa so bili izvedeni projekti, v katerih so LAS sodelovale skupaj z evropskimi LAS. V projektih sodelovanja je v tem programskem obdobju sodelovalo osem LAS. Za ta namen je EKSRP odobril nekaj manj kot 209 tisoč EUR javnih sredstev. Zaradi posebnosti in kompleksnosti priprave projektov so se LAS težje odločale za pripravo tovrstnih projektov (povzeto po Poročilo o napredku v okviru PRP ..., 2015).

Kot primer dobre prakse navajamo mednarodni projekt sodelovanja *Povežimo kmečke tržnice ob meji*, ki ga je izvedla LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom. Glavni namen projekta je bilo povezovanje lokalnih ponudnikov kmetijskih pridelkov in izdelkov na obeh straneh slovensko-italijanske meje. V okviru projekta so izvedli različne aktivnosti: študije tržnic LAS Krasa in Brkinov, določitev pogojev sodelovanja na skupnih tržnicah, opredelitev lokacij in terminov izvedbe tržnic, izvedba skupnih tržnic in delavnic, organizacija in izvedba ocenjevanja kmetijskih izdelkov ter medijska promocija in obveščanje.

3.4.3.2 Projekti sodelovanja v programskem obdobju 2014–2020

V programskem obdobju 2014–2020 so LAS nadaljevale z izvajanjem projektov sodelovanja: v okviru **EKSRP** so se projekti sodelovanja izvajali prek objavljenih javnih razpisov. Do konca leta 2021 je bilo zaključenih pet javnih razpisov, na katerih je bilo odobrenih 31 projektov sodelovanja, v katerih je sodelovalo 34 slovenskih LAS. Največ projektov sodelovanja so prijave: LAS Goričko 2020, LAS Pri dobrih ljudeh 2020, LAS S CILjem ter LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline, ki jim je bilo odobrenih osem projektov sodelovanja.

Do konca leta 2021 je bilo za projekte sodelovanja odobrenih 8,8 milijona javnih sredstev, celotna vrednost odobrenih projektov pa je znašala 12,8 milijona EUR. Povprečna vrednost odobrenega projekta sodelovanja znaša nekaj manj kot 414 tisoč EUR, pri čemer je povprečna vrednost sofinanciranja dobrih 284 tisoč EUR.

Projekti se zelo razlikujejo tako po obsegu kot številu vključenih partnerjev. Največji projekt je bil *Kolesarska veriga na podeželju*, v katerega je bilo vključenih 11 slovenskih LAS, celotna vrednost projekta pa je znašala nekaj več kot 1,5 milijona EUR, medtem ko sta bila v najmanjši projekt vključeni dve LAS, celotna vrednost projekta pa je znašala nekaj več kot 38 tisoč EUR.

Kot primer dobre prakse domačega projekta sodelovanja lahko izpostavimo projekt *Digitalne rešitve ZA izzive podeželja*, v katerem so se izvajala izobraževanja za posebne ciljne skupine, aktivnosti pa so bile namenjene tudi ozaveščanju o ohranjanju in varovanju narave. Projekt so prijave štiri slovenske LAS (LAS Mežiške doline, LAS s CILjem, LAS Goričko 2020 in LAS Pri dobrih ljudeh 2020). V projektu so pripravili inovativni program za dvig ravni računalniške in digitalne pismenosti. Izvedena izobraževanja prispevajo k povečanju zaposlitvenih možnosti in olajšajo vodenje kmetijskih gospodarstev. V izobraževanja so vključili tudi vsebine o ekološkem in preciznem kmetovanju. V okviru projekta bo izdelana spletna stran z interaktivnim zemljevidom, na katerem bodo lahko udeleženci izobraževanj predstavili svoje kmetije in ponudbo pridelkov.

V 21 projektih so sodelovale samo domače LAS, medtem ko je bilo 10 projektov sodelovanja odobrenih skupaj s partnerji iz evropskih LAS. V tem programskem obdobju so slovenske LAS sodelovale s partnerji iz devetih evropskih držav. V petih projektih so slovenske LAS sodelovale z avstrijskimi LAS, v dveh projektih so bile partner LAS iz Hrvaške, sodelovali pa so še z LAS iz Gruzije, Irske, Italije, Latvije, Moldavije, Poljske in Romunije.

Kot primer dobre prakse mednarodnega projekta sodelovanja omenimo projekt *Blaženje podnebnih sprememb v kmetijstvu skozi socialne inovacije*, ki so ga skupaj z avstrijsko LAS Zeitkultur izvedle LAS Goričko 2020, LAS Pri dobrih ljudeh 2020 in LAS Prlekija. Projekt je bil odobren na 5. javnem razpisu in bo zaključen konec leta 2022. V projektu bodo s predstavitvijo novih kmetijskih praks, razvojem novih proizvodov in storitev ter z uvajanjem novih socialnih inovacij za najbolj ranljive ciljne skupine v regiji uvajali spremembe, ki bodo okolju ponudile mehanizme za dolgoročno prilagajanje na podnebne spremembe. Vzpostavljena bo Zelena mreža za podeželje, v okviru katere želijo povezati organizacije in pridelovalce, ki delujejo po načelih

socialnega podjetništva, ter jih pripraviti k skupnemu trženju produktov in storitev. Izdelana bo tudi skupna tržna spletna stran, namenjena ustvarjanju čim večje dodane vrednosti pri razvoju in trženju njihovih proizvodov in storitev. Organizirali bodo različne delavnice o kratkih dobavnih verigah in načelih krožnega gospodarstva ter predstavitve tehnoloških poskusov, ki bodo v luči podnebnih sprememb pomagale pri načrtovanju proizvodnje sadja, zelenjave in zelišč. Za projektne partnerje bodo organizirani tudi ogledi dobrih praks, na katerih si bodo lahko izmenjevali izkušnje in pridobili nova znanja. Izdelana bo skupna spletna promocija ponudnikov na podlagi skupne tržno-komunikacijske strategije in izdana brošura za proizvajalce. Vključevala bo rezultate izvedenih testiranj v Sloveniji in Avstriji ter prikazala različne tehnike obdelave tal.

Projekti sodelovanja so se izvajali tudi v okviru **ESRR**. Zainteresirane LAS so projekte sodelovanja pripravile na podlagi javnih pozivov in jih poslale v potrditev organu upravljanja (za ta sklad je to SVRK; MGRT je posredniški organ). Do konca leta 2021 sta bila odobrena dva projekta sodelovanja.

V projektu *Zgodbe rok in krajev* je bilo vključenih 11 LAS. Celotna vrednost projekta je bila nekaj več kot 343 tisoč EUR, vrednost sofinanciranja pa je znašala nekaj manj kot 237 tisoč EUR.

V projektu *Pot miru – Dediščina prve svetovne vojne* je bilo vključenih pet slovenskih LAS (LAS Gorenjska košarica, LAS s CILjem, LAS Vipavska dolina, LAS Dolina Soče in LAS V objemu sonca). Celotna vrednost projekta je bila nekaj manj kot 120 tisoč EUR, vrednost sofinanciranja pa je znašala nekaj manj kot 85 tisoč EUR. S tem projektom sodelovanja so nadgradili obstoječ turistični produkt *Pot miru Od Alp do Jadrana*, ga razširili na zaledje prve svetovne vojne ter tako ustvarili nov turistični produkt. V projektu so pripravili izobraževanja za turistične vodnike, izdelali skupno spletno stran za promocijo ponudnikov izdelkov in storitev ter izvedli inovativne delavnice med mladimi na temo *Poti miru*, v katerih so izobraževali o pomenu dediščine soške fronte in njenega zaledja za različne ciljne skupine.

Tudi v okviru **ESPR** so se projekti sodelovanja izvajali na podlagi javnih pozivov LAS, na katerih so zainteresirani partnerji pripravili projekte, LAS pa so jih poslale v potrditev organu upravljanja (MKGP). Do konca leta 2021 je bil odobren en projekt sodelovanja. Tri celinske LAS (LAS Gorenjska košarica, LAS Dolina Soče in LAS Posavje) so v programskem obdobju 2014–2020 izvedle projekt sodelovanja *Ocenjevanje ribjih izdelkov*. Glavni namen projekta je ribogojcem omogočiti primerjavo kakovosti na osnovi objektivnih kriterijev ter s tem povečati vrednost domačih rib in ribjih izdelkov pri potrošniku.

3.4.4 Analiza partnerstev pri izvajanju projektov v programskem obdobju 2014–2020

Vzpostavitev lokalnih partnerstev je eno osnovnih načel pristopa LEADER/CLLD. Povezovanje, vzpostavljanje partnerstev in razvijanje kulture sodelovanja je ključnega pomena tudi pri projektih, ki se izvajajo v okviru SLR. Pripravili smo analizo vključenih partnerjev v programskem obdobju 2014–2020 za vse projekte, ki so bili s strani EKSRP, ESRR in ESPR odobreni do 31. 12. 2021.

3.4.4.1 Analiza partnerstev v projektih, sofinanciranih s strani Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja

Pri izvajanju projektov, ki so bili podprti s strani EKSRP, je do konca leta 2021 sodelovalo 2512 partnerjev. Če upoštevamo enkratno štetje vključenih partnerjev, je v teh projektih sodeloval 1701 partner. Največ partnerjev je bilo iz nevladnega sektorja (674), sledijo partnerji iz javnega sektorja (603), medtem ko je bilo partnerjev iz zasebnega sektorja 424.

V povprečju so v projektih sodelovali trije partnerji (3,53). Pri LAS Gorenjska košarica je bilo v povprečju vključenih sedem partnerjev na posamezen projekt. Projekt z največ vključenimi partnerji je izvedla LAS Bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah, kjer je bilo v projekt *Razvijamo, povezujemo, ustvarjamo turizem* vključenih kar 12 partnerjev.

Društva so najpogostejši projektni partner: predstavljajo skoraj četrtino vseh partnerjev. Sledijo jim občine, ki imajo 22-odstotni delež, in javni zavodi z 19 %. Ti trije deležniki predstavljajo skoraj tretjini (64 %) vseh vključenih partnerjev. Predstavniki gospodarskega sektorja (gospodarske družbe, samostojni podjetniki, zadruga) predstavljajo dobro petino (21 %) vseh vključenih partnerjev, medtem ko je delež kmetov znašal 6 %. Med partnerji, ki so bili zastopani v manjši meri, so še fizične osebe, vodilni partner LAS, javna podjetja, zveza občin in verske skupnosti.

Preglednica 14: Struktura vključenih projektnih partnerjev in delež odobrenih sredstev, financiranih iz EKSRP, v programskem obdobju 2014–2020.

Status upravičenca	Število upravičencev	Delež od vseh upravičencev (%)	Delež od vseh odobrenih sredstev (%)
Društvo	588	23,4	8,4
Fizična oseba	39	1,6	1,4
Gospodarska družba	355	14,1	14,1
Javni zavod	472	18,8	14,6
Javno podjetje	9	0,4	0,8
Kmetija	151	6,0	5,0
Občine (posamezne)	559	22,3	43,1
Občine (zveza)	5	0,2	1,0
Samostojni podjetnik	163	6,5	4,6
Verske skupnosti	6	0,2	0,4
Vodilni partner – LAS	18	0,7	0,5
Zadruga	30	1,2	1,4
Zasebni lastnik gozdov	1	0,0	0,0
Zasebni lastnik gozdov (pravna os.)	9	0,4	0,3
Zasebni zavod	107	4,3	4,5
Skupna vsota	2512	100,0	100,0

Vir: MKGP, Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz EKSRP, 2022.

Kljub temu da so društva predstavljala skoraj četrtino vseh upravičencev, so prejela le nekaj več kot 8 % vseh odobrenih sredstev. Največ javnih sredstev so v tem programskem obdobju prejele občine (43 %), sledijo pa jim javni zavodi (15 %) in gospodarske družbe, ki so prejele 14 % vseh odobrenih sredstev za izvajanje projektov.

Glede na število vključenih partnerjev v izvajanje operacij prednjači LAS Dolenjska in Bela krajina s 126 vključenimi partnerji, pri čemer je po enkratnem štetju sodelovalo 97 različnih partnerjev iz vseh treh sektorjev (javni, zasebni, nevladni). V povprečju so bili v posamezen projekt vključeni štirje partnerji. Delež partnerjev iz nevladnega sektorja je znašal 38 %, delež javnih institucij je bil 34 %, medtem ko je delež partnerjev iz zasebnega sektorja znašal 26 %. Podatki o številu vključenih partnerjev pri izvajanju projektov in številu partnerjev po posameznih sektorjih za vse LAS v Sloveniji so v Prilogi.

3.4.4.2 Analiza partnerstev v projektih, sofinanciranih s strani Evropskega sklada za regionalni razvoj

V okviru ESRR je do konca leta 2021 pri izvajanju projektov sodelovalo 1187 partnerjev. Ob upoštevanju enkratnega štetja je bilo v izvajanje projektov, ki so bili sofinancirani iz tega sklada, vključenih 860 različnih partnerjev. Največ partnerjev je bilo iz javnega sektorja (385), partnerjev iz nevladnega sektorja je bilo 259, iz zasebnega sektorja pa 216.

V povprečju so v projektih sodelovali trije partnerji (3,25). V LAS Krasa in Brkinov je bilo v povprečju vključenih sedem partnerjev na posamezen projekt. Projekta z največ vključenimi partnerji sta izvedli LAS Haloze (projekt *Haloški radovedneži*) in LAS

Preglednica 15: Struktura projektних partnerjev in delež odobrenih sredstev, financiranih iz ESRR, v programskem obdobju 2014–2020.

Status upravičenca	Število upravičencev	Delež od vseh upravičencev (%)	Delež od vseh odobrenih sredstev (%)
Društvo	245	20,6	6,0
Fizična oseba	3	0,3	0,5
Fundacija	3	0,3	0,2
Gospodarska družba	177	14,9	14,3
Javni zavod	293	24,7	19,0
Javno podjetje	6	0,5	0,4
Občina	311	26,2	47,6
Samostojni podjetnik	66	5,6	3,0
Socialno podjetje	20	1,7	2,0
Verske skupnosti	3	0,3	0,3
Zadruga	11	0,9	1,5
Zasebni zavod	49	4,1	5,1
Skupna vsota	1187	100,0	100,0

Vir: MGRT, Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz ESRR, 2022.

Posavje (projekt *Mar nam je za skupnost*), v katera je bilo vključenih po 11 partnerjev. Večina partnerjev prihaja iz javnega sektorja (86 %), delež partnerjev iz nevladnega sektorja pa je znašal 14 %.

Občine predstavljajo dobro četrtno (26 %) vseh partnerjev, sledijo javni zavodi s 24 %, predstavniki gospodarskega sektorja (gospodarske družbe, samostojni podjetniki, socialna podjetja in zadruga) imajo 23-odstotni, društva pa 21-odstotni delež. Ti deležniki predstavljajo kar 95 % vseh vključenih partnerjev. Med partnerji, ki so bili zastopani v manjši meri, so bili še zasebni zavodi, fizične osebe, javna podjetja, fundacije in verske skupnosti.

3.4.4.3 Analiza partnerstev v projektih, sofinanciranih s strani Evropskega sklada za pomorstvo in ribištvo

V programskem obdobju 2014–2020 so štiri slovenske LAS pristop LEADER/CLLD izvajale tudi s pomočjo ESPR. Do konca leta 2021 je pri izvajanju projektov, ki so bili financirani iz tega sklada, sodelovalo 164 partnerjev. Ker so bili nekateri partnerji udeleženi v več projektih, je bilo v projektih, ki so bili financirani iz ESPR, dejansko udeleženih 121 različnih partnerjev. Skoraj polovico partnerjev predstavljajo partnerji, ki prihajajo iz javnega sektorja. Iz zasebnega sektorja je bilo vključenih 40 različnih podjetij, medtem ko je bilo iz nevladnega sektorja vključenih 27 predstavnikov.

V povprečju so v projektih sodelovali trije partnerji (2,9). V LAS Posavje je bilo na posamezen projekt v povprečju vključenih pet partnerjev. Ista LAS je izvedla tudi projekt z največ vključenimi partnerji: v projekt *Najboljša riba je posavska riba* je bilo vključenih 11 partnerjev.

Preglednica 16: Struktura projektnih partnerjev in delež odobrenih sredstev, financiranih iz ESPR, v programskem obdobju 2014–2020.

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število odobrenih projektov	Število partnerjev, ki sodelujejo v projektih	Število vključenih partnerjev po sektorjih (enkratno štetje)			
			Javni sektor	Zasebni sektor	Nevladni sektor	Skupaj
LAS Dolina Soče	17	37	11	8	7	26
LAS Gorenjska košarica	5	20	9	7	1	17
LAS Istre	17	37	10	12	6	28
LAS Posavje	13	70	24	13	13	50
Skupaj	52	164	54	40	27	121

Vir: MKGP, Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz ESPR, 2022.

Predstavniki javnega sektorja predstavljajo skoraj polovico (45 %) vključenih partnerjev, tretjina partnerjev prihaja iz gospodarskega sektorja, medtem ko predstavniki nevladnega sektorja predstavljajo dobro petino (22 %) vseh vključenih partnerjev. Podatki o številu vključenih partnerjev v izvajanju projektov in številu partnerjev po posameznih sektorjih za vse LAS so v Prilogi.

Glede na status upravičenca največji delež partnerjev v projektih predstavljajo javni zavodi, ki predstavljajo skoraj 30 % vseh sodelujočih partnerjev. Sledijo jim gospodarske družbe, ki imajo 23-odstotni, ter občine in društva, ki imajo 16-odstotni delež. Ti trije deležniki predstavljajo skoraj dve tretjini (64 %) vseh vključenih partnerjev.

Preglednica 17: Struktura projektnih partnerjev v projektih, financiranih iz ESPR, v programskem obdobju 2014–2020.

Status upravičenca	Število upravičencev	Delež od vseh upravičencev (%)
Društvo	26	15,9
Fizična oseba	4	2,4
Gospodarska družba	37	22,6
Javni zavod	48	29,3
Krajevna skupnost	2	1,2
Nosilec dopolnilne dejavnosti na kmetiji	1	0,6
Občina	26	15,9
Samostojni podjetnik	7	4,3
Socialno podjetje	1	0,6
Vodilni partner LAS	3	1,8
Zadruga	4	2,4
Zasebni zavod	5	3,0
Skupaj	164	100,0

Vir: MKGP, Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz ESPR, 2022.

Analiza vključenih partnerjev po sektorjih (javni, zasebni, nevladni) na agregatni ravni je pokazala, da je razmerje med sektorji razmeroma uravnoteženo. Kljub temu na ravni posameznih LAS prihaja do velikih razlik pri vključevanju partnerjev v projekte. LAS Vipavska dolina ima najnižji delež vključenih partnerjev iz nevladnega sektorja. Podobno neuravnoteženost zasledimo pri LAS Gorenjska košarica glede vključenosti partnerjev iz zasebnega sektorja, medtem ko ima LAS Drava najnižji delež vključenih partnerjev iz javnega sektorja. To nakazuje, da bi bilo smiselno več pozornosti nameniti animaciji območja in poiskati nove partnerje, ki bi se vključevali v izvajanje projektov.

Menimo, da je načelo vzpostavitve lokalnih partnerstev pri izvajanju pristopa LEADER/CLLD v LAS dosledno upoštevano. Analiza podatkov o vključenih partnerjih je pokazala, da so v dostopnih podatkovnih virih včasih navedeni samo prijavitelji projekta. V primeru, da je nosilec projekta vodilni partner LAS, se velikokrat izvajajo projekti, namenjeni širokemu krogu upravičencev, ki pa v projekt niso neposredno vključeni. V projektu *Obnova travniških sadovnjakov in vzpostavitve mreže njihovih lastnikov* na območju petih občin LAS Prlekija je zapisano, da sodelujejo osnovne šole in fizične osebe, ki pa v projektu niso prejele finančnih sredstev. Zaradi tega jih v bazi podatkov o upravičencih LAS ne vodijo kot partnerje. V prihodnje bi bilo treba zbiranju in urejanju podatkov o upravičencih na ravni LAS nameniti več pozornosti, da ne bi prihajalo do nejasnosti.

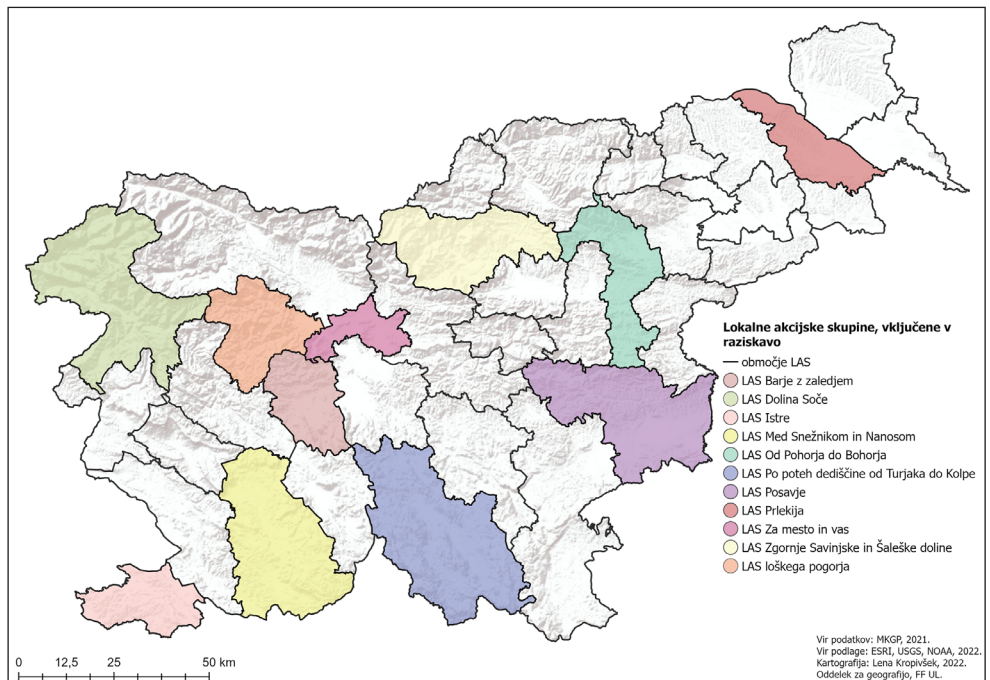
4 Pod drobnogledom: LEADER/CLLD v izbranih lokalnih akcijskih skupinah

4.1 Predstavitev preučevanih lokalnih akcijskih skupin

Podroben pregled izbranih enajstih lokalnih akcijskih skupin je sestavljen iz:

- osnovnih informacij LAS, dopolnjenih z opisom najbolj inovativnih in trajnostnih projektov (z vidika socialne, ekonomske in okoljske trajnosti), ki so jih izbrale LAS in posredovale reprezentativne fotografije;
- grafičnega prikaza in analize prostorskih učinkov vseh projektov (izplačanih in izvedenih v programskem obdobju 2007–2013 in odobrenih v programskem obdobju 2014–2020).

Slika 42: Kartografski prikaz LAS, vključenih v podrobno analizo izvajanja pristopa LEADER/CLLD.

LAS Barje z zaledjem

Vključene občine: **Brezovica, Borovnica, Dobrova-Polhov Gradec, Horjul, Log-Dragomer, Vrhnika**

Število prebivalcev: **49.537**

Površina LAS: **410,1 km²**

Povprečna vrednost projekta: **74.622 €**

Vložena sredstva na prebivalca: **30 €**

www.lasbarje.si
Vodilni partner LAS: **Zavod CERPOK**
Vir fotografij: **LAS Barje z zaledjem**

INOVATIVNOST

»Nova kuhinja povezuje generacije med seboj«

Operacija z ureditvijo šolske učilnice – kuhinje in možnostjo njene uporabe v okviru zunaj šolskih dejavnosti. Nudi priložnosti za organizacijo različnih kuharskih tečajev za društva, posameznike in podjetja, ki jo uporabljajo v popoldanskem času.

SOCIALNA TRAJNOST

»Zgodovina nas povezuje«

Z operacijo je urejen stičiščni prostor (spominska soba), namenjen različnim dejavnostim, ki bodo prepletale vezi vseh generacij in ranljivih skupin. V spominski sobi bodo potekale predstavitve naravne in kulturne dediščine ter zgodovine lokalnega prebivalstva, pri tem pa vključevale vse deležnike.

OKOLJSKA TRAJNOST

»Na polhograjce s kolesi«

Operacija povezuje tri ponudnike, ki želijo obiskovalcem ponuditi trajnostno turistično ponudbo. Kolesarjenje z električnimi kolesi in obisk doživetij, ki jih izvajajo ponudniki na tem območju. Operacija dopolnjuje doživetja in ponudbo projekta »Cula lokalnih doživetij« in »Polhov doživljajski park« ter se povezuje z drugimi lokalnimi ponudniki.

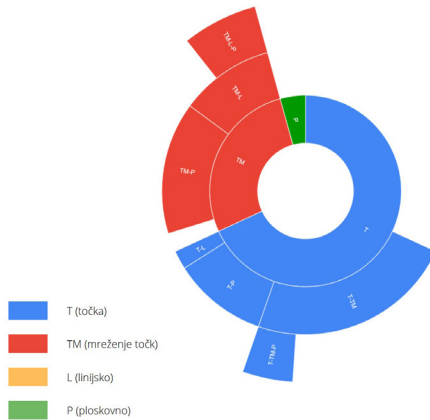
EKONOMSKA TRAJNOST

»Lokalni produkti Blagajevе dežele«

Oblikovanje programa kratkih doživetij z lokalnim prebivalstvom na območju občine Dobrova-Polhov Gradec. Program doživetij z domačini je namenjen domačim in tujim gostom. Obiskovalci doživijo pristno izkušnjo z domačini v restavratorski delavnici, delavnici peke kruha v krušni peči, delavnici izdelovanja lesenih predmetov in drugim doživetji.

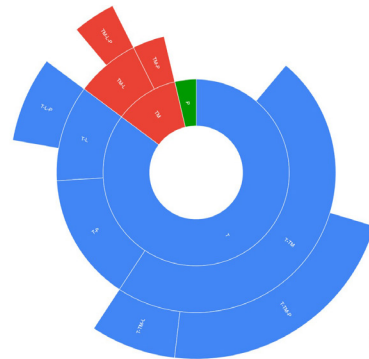

Slika 43: Prostorski učinki projektov LAS Barje z zaledjem (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 44: Prostorski učinki projektov LAS Barje z zaledjem (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

Šest občin sestavlja LAS Barje z zaledjem, ki se med obravnavanima programskima obdobjema ni ozemeljsko spreminjala. Zaradi močnega vpliva suburbanizacije na območju LAS bolj prevladujejo zunanji znaki lokalizirane kot pa skupne identitete. Operacije imajo značaj investicij v določene vrste infrastrukture: tako naslavljajo potrebe mladih družin (pogosto gre za ureditev otroških igrišč), pozornost posvečajo razvoju pohodniško-rekreativne infrastrukture (označevanje, ureditev tematskih poti) ter turistični promociji (razvoj novih turističnih produktov, bogata čebelarska tradicija). Medobčinsko sodelovanje pri izvajanju pristopa LEADER/CLLD je še v zgodnji razvojni fazi, med javnimi ustanovami imajo vodilno vlogo obstoječi javni zavodi in osnovne šole.

V programskem obdobju 2007–2013 so izrazito prevladovali točkasti projekti, ki pa so uspeli s povezovanjem v lokalnem okolju vzpostaviti sodelovanje med redkimi javnimi deležniki, pomembno vlogo so imeli tudi zasebni podjetniki. Verodostojen primer zapsanega je operacija *Strokovna vodenja po Krajinskem parku Ljubljansko barje*, ki je vodila k vzpostavitvi turističnega produkta (točkovno), pri čemer so se vključile različne naravne in kulturne značilnosti (mreženje točk) ter povezali različni deležniki in celotno območje krajinskega parka (ploskovno; oznaka: T-TM-P).

Naša analiza prostorskih učinkov izvedenih projektov je na primeru LAS Barje z zaledjem nakazala, da so v programskem obdobju 2014–2020 še bolj do izraza prišle lokalizirane operacije (T). Predvsem spodbujanju sodelovanja in mreženja pa gre pripisati, da so se uspeli prijavitelji v lokalnem okolju povezati (T-TM). Zanimive so operacije, ki povezujejo celotno območje LAS in temeljijo predvsem na krepitvi socialnega kapitala in spodbujanju razvoja podjetništva. Operacija *Medgeneracijski mozaik Barje* združuje različne deležnike, širše območje in različne tematike ter vključuje predavanja in delavnice, ki krepijo socialni kapital. Operacija *Zaledje podjetnikom* pa je želela na celotnem območju LAS spodbuditi razvoj malih družinskih podjetij, socialnega podjetništva in zelene ekonomije prek strokovnih usposabljanj in podjetniških svetovanj.

LAS Dolina Soče

Vključene občine: **Bovec, Kanal ob Soči, Kobarid, Tolmin**

Število prebivalcev: **23.530**

Površina LAS: **1.088,7 km²**

Povprečna vrednost projekta: **132.618€**

Vložena sredstva na prebivalca: **158 €**

www.lasdolinasoce.si

Vodilni partner LAS: **Posoški razvojni center**

Vir fotografij: **LAS Dolina Soče**

INOVATIVNOST

»JA TRAIL - Pot Julijske Alpe«

Z operacijo odgovarjajo na izzive povečanega obiska, zato je tako neposredno kot posredno namenjena ohranjanju narave in naravne dediščine. Operacija prispeva k usmerjanju obiska na območju Triglavskega narodnega parka (primorski del) iz visokogorja in občutljivejših območij na obrobje, s čimer ohranja naravno dediščino ter razvija trajnostni turizem.

SOCIALNA TRAJNOST

»Hiša dobre volje Deske«

Vzpostavitev delovnega medgeneracijskega centra in ustvarjanje boljših pogojev za vključevanje ranljivih skupin. Vključevanje prostovoljcev, šol, vrtcev in mladih v aktivnosti medgeneracijskega centra.

OKOLJSKA TRAJNOST

»Revitalizacija prostora in uma«

Ponovna oživetev zaraščenih pašnikov in ureditev pašnih površin. Podpira vzpostavitev mesnopredelovalnega obrata za predelavo mesa drobnice v Drežnici. Operacija prispeva k ohranjanju krajine in kmetijskega območja Posočja ter ozaveščanju o rabi prostora in vlogi kmetijstva pri ohranjanju narave.

EKONOMSKA TRAJNOST

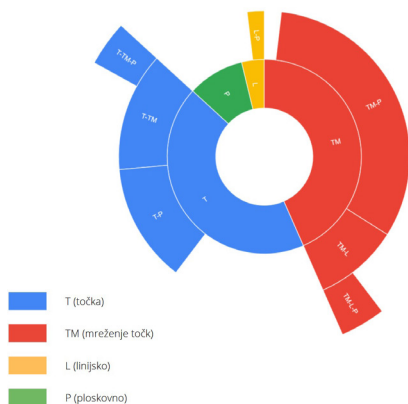
»Spajanje okusov doline Soče«

Operacija spodbuja inovacijo v vseh fazah dobavne verige na področju akvakulture in uvaja nov produkt (ribji namaz), prek katerega se razvijajo novi okusi tako za otroke (blagi okusi) kot tudi za starejše (pikantni okusi). Povezovanje lokalnih živilskih podjetij s področja predelave mleka in rib.

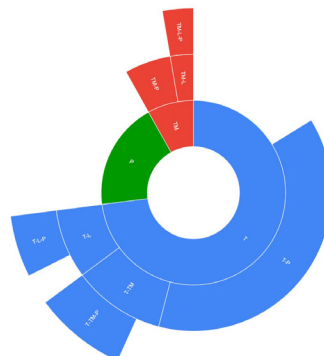
*V programskem obdobju 2007-2013 je bilo območje LAS Dolina Soče vključeno v prostorsko večji LAS Za razvoj.

Slika 45: Prostorski učinki projektov LAS Za razvoj (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 46: Prostorski učinki projektov LAS Dolina Soče (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

LAS Dolina Soče spada med tiste LAS, ki so ob prehodu v programsko obdobje 2014–2020 doživele največ sprememb. Poleg preimenovanja (iz LAS Za razvoj v LAS Dolina Soče) je bila deležna tudi precejšnjih ozemeljskih sprememb. Njena površina se je s preходом treh občin (Cerklno, Idrija in Nova Gorica) v druge LAS zmanjšala za več kot tretjino. Aktualno območje LAS vključuje pet občin v porečju zgornjega in srednjega toka reke Soče. S pokrajinskega in identitetnega vidika gre za razmeroma enotno regijo s specifičnimi razvojnimi problemi in izzivi.

V programskem obdobju 2007–2013 so na območju LAS Za razvoj prevladovali projekti s prostorskimi učinki na več ravneh. Kar tretjina projektov je bila zasnovana tako, da so se posamezne točke povezale v mreže (oznaka TM), projektne aktivnosti pa so imele tudi širši prostorski učinek (oznaka TM-P). Primer tovrstnega projekta je projekt *Podeželski elektronski vodič*, ki je ob podpori sodobnih tehnologij obiskovalcem omogočil uporabo številnih pohodniških poti. Med najznačilnejšimi primeri je treba omeniti projekt *Razvoj idrijske čipke in tržne znamke IDRIA LACE*, katerega namen je bil povezati klekljarice ter ostale ustanove in posameznike, ki so dejavni na tem področju.

V programskem obdobju 2014–2020 je LAS Dolina Soče ena tistih, ki finančna razvojna sredstva črpa tako iz kmetijskega kot regionalnega in ribiškega sklada. Diferenciacija financiranja je pomembno vplivala na strukturo projektov/operacij in njihove prostorske učinke. Iz analize projektov glede na prostorske učinke je razvidno, da prevladujejo projekti, ki zasledujejo tako točkovne kot ploskovne učinke v podeželskem prostoru (oznaka T-P). Med projekti, financiranimi iz ribiškega sklada, je dober primer operacija *Promocija muharjenja in ribiškega turizma v Posočju*, ki prispeva k dodatni prepoznavnosti doline Soče in ohranjanju lokalne tradicije ribištva. Po številu sledijo enorazsežnostni projekti točkovnega (oznaka T) in prostorskega (oznaka P) tipa. Značilen primer prvega je projekt *DMC Občina Kanal ob Soči: Hiša dobre volje*, primer drugega pa *Pristop k integriranemu rekreacijsko-ekološkemu upravljanju reke Soče*. Prvi prispeva predvsem k socialnemu razvojnemu vidiku, drugi pa k okoljsko-turističnemu vidiku upravljanja naravnega bogastva.

LAS Istre

Vključene občine: **Ankaran, Izola, Koper, Piran**

Število prebivalcev: **90.694**

Površina: **384,4 km²**

Povprečna vrednost projekta: **148.885 €**

Vložena sredstva na prebivalca: **87 €**

www.las-istre.si

Vodilni partner LAS: **Središče Rotunda**

Vir fotografij: **Arhiv LAS Istre**

INOVATIVNOST

»Fini okusni lokalni proizvodi Obale-FOLPO«

Razvoj inovativnega kulinaričnega in turističnega produkta ponudbe tradicionalnih ribjih jedi v obliki premične kuhinje.

SOCIALNA TRAJNOST

»ISTRALEKT«

Medgeneracijsko ohranjanje slovenskega istrskega narečja v Slovenski Istri. Projekt prispeva k ohranjanju in revalorizaciji narečja ter kulturne dediščine v Slovenski Istri. S pomočjo starejših narečnih govorcev preko delavnic, predavanj in dogodkov skušajo prenesti znanje narečja na mlajše generacije ter obiskovalce.

OKOLJSKA TRAJNOST

»Uporabni odpadki«

Vzpostavitev Centra Uporabnih Predmetov (CUP), v katerem bodo odsluženi predmeti spet zaživel. Ureditve prostorov stare in dolgo zapuščene pekarnice v okolju, ki je prijazen prostor za izmenjavo manjših predmetov, ki po domovih zasedajo prostor.

EKONOMSKA TRAJNOST

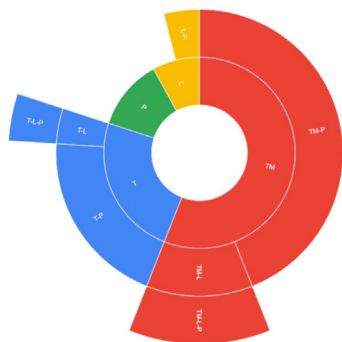
»Fini okusni lokalni proizvodi Obale-FOLPO«

Oblikovanje novega inovativnega produkta s ponudbo lokalne hrane. Produkt prispeva k ohranjanju in promociji tradicionalnih ribiških jedi ter ribiškega poklica. Produkt povezuje ribiče, žene ribičev in druge deležnike.

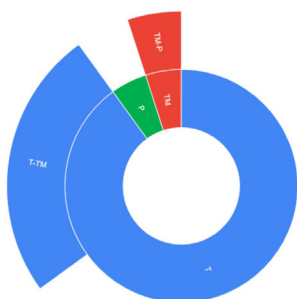

Slika 47: Prostorski učinki projektov LAS Istre (2007–2013).

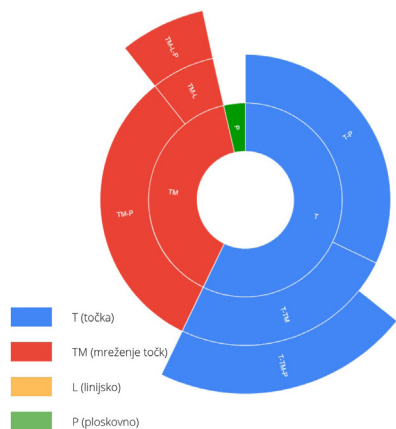
Vir: MKGP, 2021.

Slika 48: Prostorski učinki projektov OAS Ribič (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 49: Prostorski učinki projektov LAS Istre (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

LAS Istre se na prehodu iz programskega obdobja 2007–2013 v programsko obdobje 2014–2020 površinsko ni spremenila, bila pa je deležna treh drugih sprememb. Kot posledica oblikovanja in ustanovitve nove občine Ankaran se je število v LAS vključenih občin povečalo s treh na štiri (Koper, Izola, Piran in Ankaran), prav tako pa se je spremenil tudi naziv LAS (sprememba iz LAS Istre v LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran). Vzporedno se je OAS Ribič, ki je v programskem obdobju 2007–2013 z izvajanjem specifičnih aktivnosti s področja ribištva delovala samostojno, združila z LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran. Specifična obalna lega se pomembno odraža v vsebinah razvojnih projektov, ki so tematsko pretežno usmerjeni v gospodarski, socialni in kulturni razvoj podeželskih območij in možnosti njihove vključitve v širšo turistično ponudbo. Tematike s področja ribištva so delno specifične, vendar se z nekaj izbranimi projekti tudi te vključujejo v širše razvojne programe.

V programskem obdobju 2007–2013 so v okviru LAS Istre izrazito prevladovali projekti, za katere so značilni prostorski učinki na več ravneh. V ospredju so bili predvsem projekti, kjer so se posamezni prijavitelji ali lokacije povezale v mreže, projektne aktivnosti pa so imele tudi širši prostorski učinek (TM-P). Takšen primer je projekt *Vključevanje dediščine Istre v tržno ponudbo križark ter hotelov*, ki je spodbujala raznovrstno ponudbo istrskega podeželskega zaledja (kulturno dediščino, različne prireditve, kulinariko) za goste, ki so s križarkami prispeli v koprsko пристanišče. Med številčnejše sodijo tudi projekti, ki združujejo točkovne in ploskovne učinke (T-P). Med tipične

tovrstne projekte sodi *Etno Istra; etno-kulturna prireditve na podeželju Slovenske Istre in arhitekturna ureditev osrednjega javnega prostora v Šmarjah*, ki je ohranjanje kulturne dediščine združila z arhitekturno ureditvijo naselja v podeželskem zaledju Istre.

OAS Ribič je v istem obdobju izvajala projekte, ki so služili podpori ribiškega sektorja. Izrazito so prevladovali projekti s točkovnimi učinki (T), ki so bili v glavnem investicijske narave in so bili namenjeni nakupu različne ribiške opreme (plovil, objektov za pripravo in prodajo morske hrane). Tipičen primer tovrstnega projekta je operacija *Izvedba in nakup kajakov, kanujev in SUP-ov za »zelene« oglede školjčič in ribogojnice Fonda*, ki je z nakupom različnih vrst plovil omogočil izvajanje promocijskih in izobraževalnih aktivnosti.

Z vzpostavitvijo enotne LAS v programskem obdobju 2014–2020 se je spremenil tudi značaj projektov, ki jih je LAS izvajala. Prevladovali so projekti, pri katerih je mogoče prepoznati njihove prostorske učinke na več ravneh. Med katerji podeželskega razvoja se je izrazito povečala raven sodelovanja in mreženja, projektne aktivnosti pa so imele tudi širši prostorski učinek. Med primere tovrstnih projektov (TM-P) lahko uvrstimo operacijo *Prenos dobre prakse zmanjševanja odpadkov na inovativen in okolju prijazen način*, ki sodi v skupino projektov, kateri spodbujajo inovativne okoljske prakse. Med točkovnimi projekti s ploskovnimi učinki (T-P) pa je treba izpostaviti operacijo *Center informacij in znanj za ohranjanje dediščine tradicionalnih plovil in ribolova Slovenske Istre – CENTERBOAT*. Projekt na eni strani spodbuja ohranjanje kulturne dediščine na področju gradnje plovil, na drugi strani pa ohranjanje tradicionalnih oblik ribolova.

LAS loškega pogorja

Vključene občine: **Gorenja vas-Poljane, Škofja Loka, Železniki, Žiri**
 Število prebivalcev: **42.605**
 Površina LAS: **512,2 km²**
 Povprečna vrednost projekta: **81.972 €**
 Vložena sredstva na prebivalca: **64 €**

www.las-pogorje.si
 Vodilni partner LAS: **Razvojna agencija Sora d.o.o.**
 Vir fotografij: **LAS loškega pogorja**

INOVATIVNOST

»Igrifikacija starih mestnih jeder Škofje Loke in Železnikov«

Operacija s pomočjo igre oživilja stara mestna jedra. Oblikovan je nov turistični produkt – soba pobega v starih mestnih jedrih. Obiskovalci skozi igro na ulicah in trgih spoznavajo bogato zgodovino loškega pogorja.

SOCIALNA TRAJNOST

»Lokalna učna središča«

Uredili smo prostorske in materialne pogoje za izvajanje izobraževalnih vsebin, namenjenih prebivalcem na podeželju, ter jim približali različne oblike vseživljenjskega učenja. Operacija z individualnim svetovanjem in intenzivno promocijo povečuje ozaveščenost o pomembnosti vseživljenjskega učenja ter možnosti izobraževanja in usposabljanja.

OKOLJSKA TRAJNOST

»Lesni feniks«

Glavni namen projekta Lesni feniks je ponovna uporaba lesnih ostankov in odsluženega lesa, iz katerih so nastali novi izdelki: urbani leseni elementi, ki služijo lokalnim prebivalcem za uporabo. Pomembna dodana vrednost projekta je vzpostavljeno sodelovanje med gospodarstvom, izobraževalnimi ustanovami in lokalno skupnostjo.

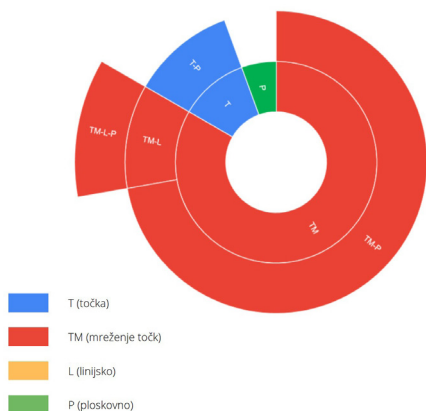
EKONOMSKA TRAJNOST

»Marejne«

Operacija nadgrajuje uveljavljeno blagovno znamko lokalnih izdelkov, »Dedek Jaka in Babica Jerca«, s promocijsko-prodajnimi omarami (marejne), ki vključujejo kakovostne izdelke loškega pogorja. Marejne so omare s turističnimi spominki na turistično privlačnih točkah. Operacija krepi že obstoječo ponudbo domačih izdelkov območja.

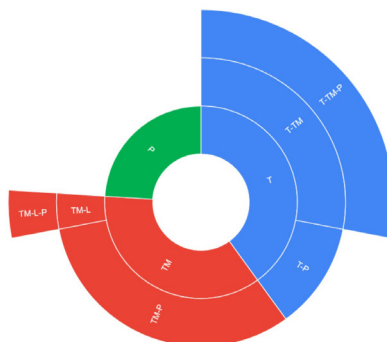

Slika 50: Prostorski učinki projektov LAS loškega pogorja (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 51: Prostorski učinki projektov LAS loškega pogorja (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

Območje LAS loškega pogorja se v času izvajanja pristopa LEADER/CLLD ozemeljsko ni spreminjalo: povezuje štiri občine, ki imajo prepoznano skupno identiteto. Hkrati gre za območje, ki ima dolgo in uspešno tradicijo izvajanja ukrepov za razvoj podeželja. Posledično se je med akterji in deležniki razvilo mrežno sodelovanje. Z vsebinskega vidika je mogoče prepoznati, da se projekti med programskima obdobjema vsebinsko nadgrajujejo in povezujejo, kar pomembno prispeva k dolgoživosti struktur (na primer društev in ustanov, ki se vključujejo v projekte LEADER/CLLD) in živosti projektnih rezultatov.

V obdobju 2007–2013 so prevladovali projekti/operacije, pri katerih smo prepoznali prostorske učinke na več ravneh. LAS loškega pogorja so tako pomembno zaznamovali projekti, v katerih so se posamezni prijavitelji ali lokacije (točke) povezale v mreže (oznaka TM), projektne aktivnosti pa so imele tudi širši prostorski učinek (ploskovno; oznaka TM-P). Takšen primer je projekt *Oživimo uporabo tradicionalnih znanj in produktov na Škofjeloškem*, ki je združeval različne deležnike, celostno obravnaval različna tradicionalna znanja ter povezal lokalne ponudnike s celotnega območja LAS.

Podoben pristop izkazujejo projekti, ki jih je LAS loškega pogorja izvedla v programskem obdobju 2014–2020, ki je bilo usmerjeno zlasti v mreženje in sodelovanje (pri večini projektov so sodelovali štiri partnerji). Poleg prevladujočega mreženja točk in ploskovne ravni izvedenih projektov (oznaka TM-P) so pomembno zastopani projekti, ki izhajajo iz točke (na primer določena investicija v eni ali več občinah), vključujejo mreženje akterjev in deležnikov ter imajo ploskovni prostorski učinek (oznaka T-TM-P). Tako so bili v sklopu operacije *Lokalna učna središča* vzpostavljeni trije namensko opremljeni prostori za izvajanje programov vseživljenjskega učenja in svetovanja (v Žireh, Železnikih in Gorenji vasi), izvedenih je bilo 330 ur programov, udeleženih 437 oseb in izvedenih 42 svetovanj. Operacija *Igrifikacija starih mestnih jeder Škofje Loke in Železnikov* je rezultirala v novi turistični ponudbi v lokalnem okolju (točkovno), a je z oblikovanjem aplikacije povezala kulturne in naravne znamenitosti območja Škofje Loke in Železnikov.

LAS Med Snežnikom in Nanosom

Vključene občine: **Ilirska Bistrica, Pivka, Postojna**

Število prebivalcev: **36.051**

Površina LAS: **973,2 km²**

Povprečna vrednost projekta: **54.210 €**

Vložena sredstva na prebivalca: **68 €**

www.las-snezniknanos.si

Vodilni partner LAS: **Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom**

Vir fotografij: **LAS Med Snežnikom in Nanosom**

INOVATIVNOST

»Nakup sistema za avtomatsko rezanje-CUTTER«

Nakup novega stroja v tapetniškem podjetju in povezovanje z lokalnim podjetjem, s katerim razvijajo nove izdelke. Prispevek k večji konkurenčnosti podjetja in širjenju ponudbe storitev ter izdelkov. Vzpostavitev sodelovanja s Srednjo šolo Sežana in izvajanje praktičnega usposabljanja za dijake programa Aranžerski tehnik.

SOCIALNA TRAJNOST

»Stare obrti za nove podjetniške priložnosti«

Ureditev zunanosti frizerskega salona Ozbič v Postojni, enega najbolj celovito ohranjenih obrtniških lokalov na Slovenskem iz obdobja pred drugo svetovno vojno. V operaciji so pripravili razstavo in izvedli delavnice spodbujanja obrtniške dejavnosti med domačini.

OKOLJSKA TRAJNOST

»Ohranjanje naravnih virov za lepši jutri«

Dva dokumentarna filma *Naravna dediščina vzdolž Notranjske Reke* ter *Voda in njena moč*, predstavljata naravno dediščino na območju LAS. V filmu je poudarjena skrb za skrbno rabo vode in skrbno ravnanje z naravnimi viri. Izvedene so bile ozaveščevalne delavnice za učence in prebivalce domov za starejše občane.

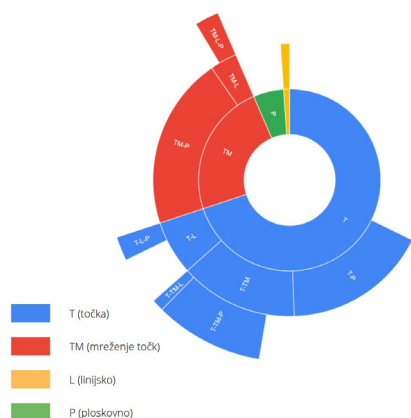
EKONOMSKA TRAJNOST

»Razširitev dejavnosti Pensiona Patrik«

Postavitev montažne športne dvorane, s katero so dopolnili ponudbo za obiskovalce penzionov in lokalno prebivalstvo. Izgradnja športne dvorane nudi možnost šestih novih športnih storitev na tem območju: badminton, tenis, odbojka, skupinska vodena vadba, kondicijski treningi in nogomet.

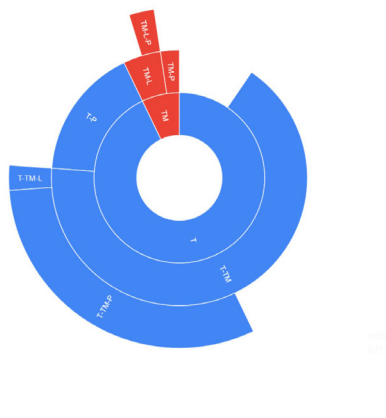

Slika 52: Prostorski učinki projektov LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 53: Prostorski učinki projektov LAS Med Snežnikom in Nanosom (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

LAS Med Snežnikom in Nanosom sestavljajo tri občine – med obravnavanima programskima obdobjema se LAS ni ozemeljsko spreminjala. Prevladujejo projekti/operacije z značajem investicij v turistično promocijo (promocijske aktivnosti, dogodki, razvoj novih turističnih produktov ipd.), infrastrukturo (obnova objektov, urejanje poti itd.) ter izobraževalne dejavnosti (kmetijski krožki, aktivnosti za spodbujanje podjetništva, obrtniške delavnice ipd.). Na območju LAS bolj prevladujejo znaki lokalizirane kot skupne identitete. Medobčinsko sodelovanje je v zgodnji razvojni fazi: v aktualnem programskem obdobju prevladuje sodelovanje med javnimi organizacijami, medtem ko se sodelovanje med zasebniki počasi razvija.

LAS je bila v programskem obdobju 2007–2013 med najbolj angažiranimi slovenskimi LAS pri izvajanju projektov sodelovanja, in sicer s sosednjimi LAS v Sloveniji (LAS Krasa in Brkinov) in Italiji (LAS Kras/Carso). Prevladovali so projekti trženja in mreženja (na primer *Povežimo kmečke tržnice ob meji* in *Promocija Brkinske sadne ceste*). Pri projektih sodelovanja je aktivna tudi v programskem obdobju 2014–2020.

V programskem obdobju 2007–2013 so prevladovali točkasti projekti z značajem investicij v infrastrukturo (na primer *Obnova vaškega vodnjaka v Landolu*, *Zunanja ureditev gradu Prem – 1. faza* ipd.). Projekti z več prostorskimi ravnmi so združevali točkovno in ploskovno raven ali mreženje točk in so imeli značaj investicije v turistično promocijo.

Z analizo prostorskih učinkov izvedenih projektov smo za LAS Med Snežnikom in Nanosom ugotovili, da v programskem obdobju 2014–2020 prevladujejo operacije z več prostorskimi ravnmi. Operacije v večji meri povezujejo več ponudnikov ter združujejo prostorsko in vsebinsko različne aktivnosti. Operacija *Hop on - Hop off turistični prevoz* je nov turistični produkt (točkovno), ki povezuje ponudnike kulturnih in naravnih znamenitosti ter ponudnike turističnih storitev (mreženje točk) na območju LAS (ploskovno).

LAS Od Pohorja do Bohorja

Vključene občine: **Dobrna, Vitanje, Zreče, Oplotnica, Slovenske Konjice, Šentjur, Dobje**

Število prebivalcev: **50.686**

Površina LAS: **528,9 km²**

Povprečna vrednost projekta: **66.811 €**

Vložena sredstva na prebivalca: **55 €**

www.las-pohorje-bohorj.si
Vodilni partner LAS: **Razvojna agencija Kozjansko**
Vir fotografij: **LAS Od Pohorja do Bohorja**

SOCIALNA TRAJNOST

»Kneippovi parki podeželja od Pohorja do Bohorja«

Razvoj in ureditev Kneippovih aktivnih parkov, ki prispevajo k rabi naravnih virov in vključevanju različnih ranljivih skupin s poudarkom na medgeneracijskem sodelovanju, ter oblikovanje privlačne turistične ponudbe.

EKONOMSKA TRAJNOST

»Razvoj blagovne znamke Okusi Rogle«

Razvoj in nadgradnja blagovne znamke »Okusi Rogle«, ki povezuje kulinarčne in kulturne ponudnike. Operacija prispeva h krepitvi lokalne identitete in lokalne hrane.

INOVATIVNOST

»Geomantija Kalobje Rifnik Resevna- Geomantija KRRES«

Razvoj novega turističnega produkta, ki temelji na danostih prostora z vključevanjem naravne in kulturne dediščine. Operacija prispeva k oživitvi zelenega turizma in vzpostavitvi platforme za trajnostni razvoj rifniškega območja.

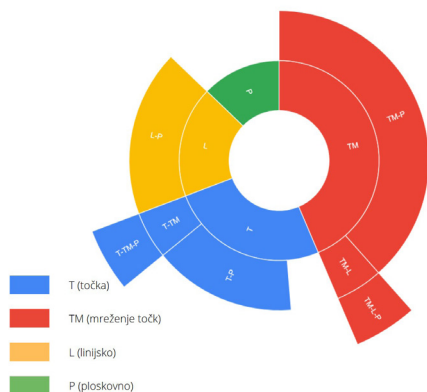
OKOLJSKA TRAJNOST

»Navdih trajnosti«

Vzpostavitev učnih primerov aktivnosti (izvedenih 6 tematskih sklopov), ki spodbujajo okolju prijazno ravnanje, učinkovito rabo virov, manj odpadkov s ciljem izboljšati stanje okolja, in zmanjšati raven toplogrednih plinov. Operacija prispeva k izboljšanju informiranosti prebivalstva o možnih načinih ravnanja, ki prispevajo k manjšemu onesnaževanju urbanih območij.

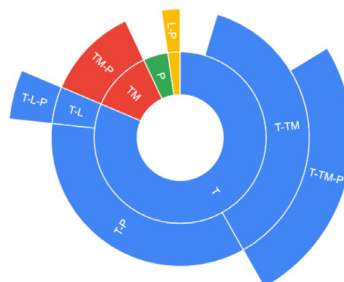

Slika 54: Prostorski učinki projektov LAS Od Pohorja do Bohorja (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 55: Prostorski učinki projektov LAS Od Pohorja do Bohorja (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

LAS Od Pohorja do Bohorja pokriva strnjeno območje sedmih občin (Dobje, Dobrna, Oplotnica, Slovenske Konjice, Šentjur, Vitanje in Zreče) ter povezuje Pohorje s Paškim Kozjakom in severozahodni del Kozjanskega do Bohorja. LAS Od Pohorja do Bohorja se v programskem obdobju 2014–2020 ni ozemeljsko spreminjala.

V prvem programskem obdobju (2007–2013) so prevladovali lokalizirani projekti, katerih učinki so omejeni na občinsko raven (55 %), medtem ko je bilo projektov, ki vplivajo na razvoj celotnega območja, 45 %. Veliko pozornosti so namenili vzpostavitvi različnih pohodnih in tematskih poti, ki so namenjene lokalnemu prebivalstvu in obiskovalcem. *Na poti z Guzajem* je primer projekta, ki zasleduje različne prostorske učinke, kjer so z vzpostavitvijo pohodne poti ter organizacijo pohoda in kulturnega dogodka vzpostavili pogoje za interpretacijo kulturne dediščine in oblikovali nov turistični produkt. Izvajali so tudi projekte, ki promovirajo ponudnike lokalnih kmetijskih pridelkov in živil, turističnih nastanitev in lokalnih znamenitosti na območju LAS. V povprečju so bili v projekte vključeni trije partnerji, pri čemer izstopa projekt *Dodajanje vrednosti travniškimi sadovnjakom*, v katerega je bilo vključenih 11 partnerjev.

V primerjavi s prvim obdobjem se je v obdobju 2014–2020 močno povečalo število projektov (86 %), katerih učinki so omejeni na eno občino in ne na celotno območje LAS. Poudariti pa je treba, da so projekti po obsegu sredstev večji, bolj kompleksni in imajo učinke na različnih prostorskih ravneh. Kot primer lahko navedemo projekt *TIC Vitanje*, katerega cilj je večja vključenost centra v lokalno dogajanje, ureditev okolice, oblikovanje ustreznih vsebin in programov, oblikovanje celostne podobe ter vključitev TIC v ponudbo destinacije Rogla-Pohorje.

V programskem obdobju 2014–2020 se v mnogo večjem obsegu izvajajo projekti, ki vključujejo različne ranljive skupine. Projekt *Odprto učno okolje za vse generacije* spodbuja medgeneracijsko sodelovanje in druženje; v okviru projekta so izvedli ureditev štirih lokacij in pripravo programov gozdne pedagogike za vse generacije in za različne ciljne skupine.

LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe

Vključene občine: **Dobrepolje, Kočevje, Kostel, Loški Potok, Osilnica, Ribnica, Sodražica, Velike Lašče**

Število prebivalcev: **38.717**

Površina LAS: **1.191,6 km²**

Povprečna vrednost projekta: **88.356 €**

Vložena sredstva na prebivalca: **89 €**

www.las-ppd.si

Vodilni partner LAS: **Razvojni center Kočevje Ribnica**
Vir fotografij: **LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe**

SOCIALNA TRAJNOST

»Ribniško lončarstvo. Včeraj. Danes. Jutri?«

Operacija z različnimi aktivnostmi krepi lokalno identiteto okolja, spodbuja zavedanje o skupni kulturni dediščini lončarstva in skrbi za ohranjanje te za naše potomce. Organizacija delavnic in male šole lončarstva prispeva k medgeneracijskemu povezovanju in sodelovanju.

EKONOMSKA TRAJNOST

»Skrb za ohranjanje medvedov s spodbujanjem nepotrošne rabe«

Razvoj turistično-izobraževalnih produktov za spoznavanje medvedov pomeni nov turistični produkt območja LAS. Ureditev interpretacijskega centra za spoznavanje medvedov v Kočevski Reki predstavlja novo pridobitev na področju turistične in izobraževalne dejavnosti.

*V programskem obdobju 2007–2013 je bilo območje LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe vključeno v prostorsko večji LAS Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe.

INOVATIVNOST

»Interaktivni turizem za vse (projekt sodelovanja)«

Oblikovanje inovativnega turističnega produkta - predstavitev kulturne dediščine, rokodelstva skozi opremo za doživljanje (VR/AR vsebine). VR/AR vsebine na inovativen način dopolnjujejo vsebine v Rokodelskem centru Ribnica (razstave, pedagoške, andragoške vsebine, rokodelske delavnice idr.) in so pomembna dopolnitev za ranljive skupine.

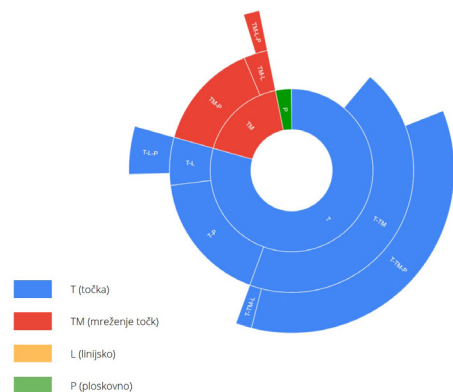
OKOLJSKA TRAJNOST

»Trajnostna mobilnost in turizem na kolesih«

Vzpostavitev sistema izposoje in nadgradnja že vzpostavljenih sistemov izposoje koles. Operacija prispeva k povečanju rekreacijske infrastrukture na območju LAS. Projekt spodbuja trajnostno mobilnost in kolesarstvo ter neposredno vpliva na blaženje podnebnih sprememb in prilagajanje nanje.

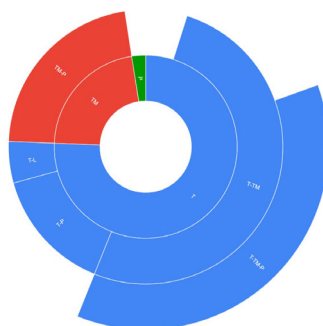

Slika 56: Prostorski učinki projektov LAS Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 57: Prostorski učinki projektov LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe sestavlja osem občin. Z novim programskim obdobjem je zaradi izključitve nekaterih občin prišlo do prostorskega zmanjšanja območja LAS (prehod občin Cerknica, Bloke in Loška dolina v LAS Notranjska ter občine Logatec v LAS s CILjem). LAS in programu LEADER/CLLD pa se je pridružila občina Osilnica, ki v obdobju 2007–2013 ni bila vključena v izvajanje programa LEADER. S prostorskimi spremembami je prišlo tudi do preimenovanja v LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe.

Projekti imajo značaj investicij v turistično-promocijske aktivnosti (razvoj novih turističnih produktov in promocijskega gradiva, prepoznavanje ter predstavitev turistične in naravne dediščine ipd.), izobraževanje (obrtne delavnice, podjetniška in kmetijska izobraževanja) in razvoj novih produktov. Medobčinsko sodelovanje je v zgodnji razvojni fazi. LAS je v obeh programskih obdobjih sodelovala v več projektih sodelovanja med LAS.

V obeh programskih obdobjih so prevladovali operacije z več prostorskimi ravnmi, izvajali so projekte, ki združujejo mreženje točk in ploskovno ter točkovno prostorsko raven. Primer operacije z več prostorskimi ravnmi v prvem programskem obdobju 2007–2013 je operacija *NA VAS PO ZNANJE – ureditev izobraževalnega centra ob Cerkniskem jezeru*, ki je vodila k vzpostavitvi nove ponudbe na podeželju – izobraževalnega centra (točkovno) z različnimi izobraževalnimi aktivnostmi na temo naravne in kulturne dediščine območja (ploskovno) in lokalnimi akterji ter ponudniki (mreženje točk).

V programskem obdobju 2014–2020 so operacije prostorsko vezane predvsem na območje posameznih občin. Operacije sicer združujejo več prostorskih ravnmi ter vključujejo več akterjev in točk. V operaciji *Ohranimo bogastvo voda Osilniške doline izjemno* je bila urejena čistilna naprava v Osilnici (točkovno), operacija pa je vključevala tudi izobraževalne aktivnosti o pomenu čistega okolja za otroke in druge prebivalce (ploskovno) ter različne organizacije (osnovna šola; mreženje točk).

LAS Posavje

Vključene občine: **Bistrica ob Sotli, Brežice, Kostanjevica na Krki, Krško, Radeče, Sevnica**

Število prebivalcev: **75.983**

Površina LAS: **968,2 km²**

Povprečna vrednost projekta: **171.046 €**

Vložena sredstva na prebivalca: **77 €**

www.las-posavje.si

Vodilni partner LAS: **Regionalna razvojna agencija Posavje**

Vir fotografij: **LAS Posavje**

INOVATIVNOST

»Učinkovito čiščenje odpadnih voda za ohranjanje vodnih virov«

Postavitev inovativnih pilotnih čistilnih naprav. Operacija skozi različne aktivnosti zasleduje cilj izboljšanja stanja vodnih virov na vodovarstvenih in podeželskih območjih, spodbuja sonaravne tehnike čiščenja komunalnih odpadnih voda, krepi ozaveščenost prebivalcev o varovanju okolja, promovira sonaravno kmetovanje ter posledično večja tudi kakovost življenja in bivanja.

SOCIALNA TRAJNOST

»Inkluzija otrok in odraslih-PEGAS«

Razvoj in izvajanje programa za ranljive skupine na kmetiji. Ureditev pokrite jahalnice na kmetiji za izvajanje programa inkluzije otrok in odraslih. Operacija krepi pogoje vključevanja ranljivih skupin v vsakdanjo družbo.

OKOLJSKA TRAJNOST

»Olje nekoliko drugače«

Izvajanje izobraževalnih aktivnosti, namenjenih ozaveščanju o problematiki odpadnega jedilnega olja. Ureditev uličnih zbiralnikov za zbiranje odpadnega jedilnega olja in razdelitev manjših posodic za zbiranje odpadnega jedilnega olja po gospodinjstvih.

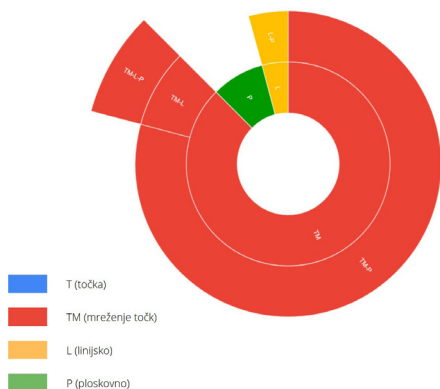
EKONOMSKA TRAJNOST

»Vzpostavitev posavskega turističnega produkta med reko, vinogradi in gradovi-OD RIBIČA DO GRAŠČAKA«

Operacija izboljšuje ekonomičnost ribogojstva v Posavju s posodobitvijo obrata. Krepi vrednost kmetijskim pridelkom z nadgradnjo v ribje izdelke in kulinariko, ter povezovanje s ponudbo vin. Operacija prispeva k dvigu konkurenčnosti lokalnih ponudnikov skozi razvoj inovativnega turističnega produkta.

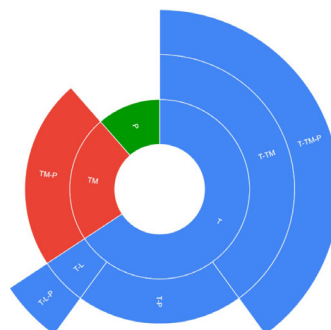

Slika 58: Prostorski učinki projektov LAS Posavje (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 59: Prostorski učinki projektov LAS Posavje (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

Ozemlje LAS Posavje se ob prehodu v programsko obdobje 2014–2020 ni spreminjalo. Obsega območje šestih občin v porečju spodnjega toka reke Save ter njenih pritokov Krke in Sotle. Izhajajoč iz več kot tridesetletne tradicije izvajanja ukrepov politike razvoja podeželja se je na tem območju vzpostavilo dobro utečeno sodelovanje med lokalnimi akterji z različnih področij.

Iz analize projektov v programskem obdobju 2007–2013 je razvidno, da so prevladovali projekti s prostorskimi učinki na več ravneh. Večinoma so sicer prevladovali projekti, v katerih so se posamezne točke povezale v mreže (oznaka TM), projektne aktivnosti pa so imele tudi širši prostorski učinek (oznaka TM-P). Takih projektov je bilo skoraj 80 %, med izrazite primere tovrstnih projektov pa lahko uvrstimo projekt *Akademija zdrave hrane*, ki spodbuja pridelavo in porabo lokalno proizvedenih prehranskih dobrin. Podoben je tudi projekt *Semena prihodnosti: spodbujanje podjetništva mladih*, namenjen prihajajočim generacijam in njihovim možnostim za razvoj podjetniških dejavnosti. Med številčnejše so sodili tudi projekti z izrazitimi enorazsežnostnimi ploskovnimi učinki, kot je projekt *Obnovljivi viri energije na podeželju*, ki obravnava možnosti prehoda na oskrbo z drugimi, obnovljivimi viri energije.

V programskem obdobju 2014–2020 LAS Posavje spada v skupino štirih LAS, ki so v okviru programa LEADER/CLLD v financiranje svojih aktivnosti vključile tudi ribiški sklad. Ta odločitev je pomembno vplivala na strukturo projektov/operacij in njihove prostorske učinke. Za kar 40 % projektov je značilno, da so združevali točkovno in ploskovno raven ter mreženje točk (oznaka T-TM-P). Takšen primer je projekt/operacija *Inkluzija otrok in odraslih Pegas*, ki se osredotoča na medgeneracijsko sodelovanje. Med projekti s področja ribištva v to skupino sodi projekt *Kulturna in zdrava ribja gastronomija in ribištvo nekoč in danes (Ribje legende)*. Druga pomembnejša skupina so projekti, ki zasledujejo tako točkovne kot ploskovne učinke v podeželskem prostoru (oznaka T-P). Primer tovrstnega projekta je *Črno-belo bogastvo s Krškega polja – samooskrbna, podjetniška in turistična priložnost*, katerega namen je podpreti nosilce dejavnosti (ponudnike krškopoljskega prašiča), da izboljšajo svoj gospodarski položaj.

LAS Prlekija

Vključene občine: **Apače, Gornja Radgona, Križevci, Ljutomer, Radenci, Razkrižje, Sveti Jurij ob Ščavnici, Veržej**

Število prebivalcev: **37.316**

Površina LAS: **388,7 km²**

Povprečna vrednost projekta: **57.501 €**

Vložena sredstva na prebivalca: **72 €**

www.las-prlekija.si

Vodilni partner LAS: **Prleška razvojna agencija**

Vir fotografij: **LAS Prlekija**

INOVATIVNOST

»Okusi Prlekije«

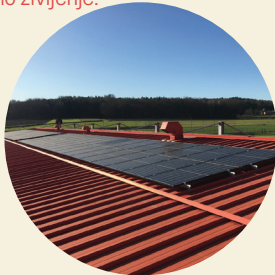
Projekt razvija nova znanja o lokalni kulinariki in uvaja gastronomske piramide na jedilnike zainteresiranih ponudnikov. Povezovanje ponudnikov in uporabnikov bo okrepljeno z uvedbo lokalne valute, ki bo simbolizirala gastronomsko transverzalo Prlekije z možnostjo širjenja zunaj območja LAS. Čas bo pokazal, ali lahko lokalne valute zaživijo tudi na slovenskem podeželju.

SOCIALNA TRAJNOST

»Zaposlitveni center Ljutomer«

Ustanovitev Zaposlitvenega centra Ljutomer, katerega osnovni namen je zaposlovanje in usposabljanje invalidov, s pravico do zaposlitve na zaščiteni delovni mestih. Operacija prispeva k večji stopnji zaposlitve invalidnih oseb na območju pomurske regije in vključevanju najbolj ranljivih ciljnih skupin v družbeno življenje.

OKOLJSKA TRAJNOST

»Sončna elektrarna za samooskrbo Športnega centra Radenci«

Postavitev in vzpostavitev sončne elektrarne na objektu Športnega centra Radenci ter ozaveščevalne aktivnosti o rabi obnovljivih virov energije. Operacija je prispevala k večji energetski samooskrbi občine in prispevala k ozaveščanju rabe obnovljivih virov energije.

EKONOMSKA TRAJNOST

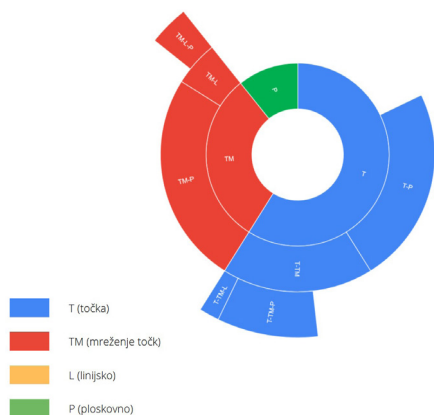
»GlaMUR«

Razvoj skupne slovensko-avstrijske blagovne znamke »GlaMur« in povezovanje okrog 200 ponudnikov lokalnih izdelkov obeh držav. Z operacijo se krepi čezmejno sodelovanje in podpira najboljše lokalne ponudnike proizvodov in storitev na področjih lokalne oskrbe s hrano, turizma in rokodelstva.

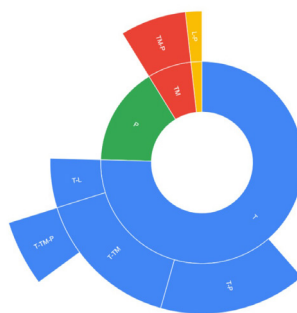
*Zmanjšanje površine LAS v programskem obdobju 2014–2020 zaradi prehoda treh občin v drugi LAS.

Slika 60: Prostorski učinki projektov LAS Prlekija (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 61: Prostorski učinki projektov LAS Prlekija (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

Območje LAS Prlekija se je ob prehodu v programsko obdobje 2014–2010 zmanjšalo za površino treh občin, ki so se odločile za ustanovitev nove LAS (Ormož, Središče ob Dravi in Sveti Tomaž). Ozemlje LAS se je s to spremembo skrčilo za 212,4 km², vanj pa je vključenih osem občin. Glede na geografsko lego na gričevnatem območju Slovenskih goric je za območje LAS značilna in prepoznavna izrazita skupna identiteta. Na izkušnjah dolgoletne tradicije izvajanja ukrepov politike razvoja podeželja se je na območju LAS vzpostavila mreža akterjev, ki na osnovi partnerstev in medsebojnega sodelovanja pristopa k pripravi in izvajanju razvojnih projektov.

Za projekte v programskem obdobju 2007–2013 je značilno, da so prevladovali projekti s prostorskimi učinki na več ravneh. Na eni strani so prevladovali projekti posameznih prijaviteljev oziroma lokacij (točkovni projekti – T) in točkovni projekti, kjer so imele projektne aktivnosti tudi izrazite ploskovne učinke (projekti z oznako T-P). Primer je projekt *Strokovna šola za rokodelstvo in turizem*, ki je na enem mestu povezala tradicionalna obrtna znanja in njihovo vključevanje v turistično ponudbo območja. V večjem številu pa je na drugi strani mogoče zaznati projekte, v katerih so se posamezne točke povezale v mreže (TM), projektne aktivnosti pa so imele tudi širši prostorski učinek (TM-P). Kot izrazit primer projekta s tovrstnimi učinki lahko navedemo projekt *Skupna ekološka blagovna znamka območja LAS Prlekija*, ki je ponudbo ekoloških proizvodov umestil v skupno blagovno znamko.

V programskem obdobju 2014–2020 se je na račun projektov s prostorskimi učinki na več ravneh v strukturi močno povečalo število operacij z izrazito točkovnim (T) in ploskovnim učinkom (P). V skupnem naboru analiziranih projektov je takih kar dobra polovica, med izrazite primere pa lahko uvrstimo projekt *Negovske zgodbe – Implementacija igre pobega v turistično ponudbo gradu Negova* (T) ter *Lokalno pridelana hrana – usposabljanje ponudnikov in potrošnikov* (P). Po pomenu so se v tretjo skupino razvrstili projekti z učinki na več ravneh (T-TM). Primer tovrstne diseminacije predlogov za učinkovitejšo promocijo turizma v Prlekiji je projekt *Spletna platforma za načrtovanje turističnih doživetij Prlekije*.

LAS Za mesto in vas

Vključene občine: **Domžale, Komenda, Medvode, Mengeš, Trzin, Vodice**
 Število prebivalcev: **77.138**
 Površina LAS: **236,4 km²**
 Povprečna vrednost projekta: **68.086 €**
 Vložena sredstva na prebivalca: **32 €**

www.las-mestoinvas.si
 Vodilni partner LAS: **Regionalna razvojna agencija Ljubljanske urbane regije**
 Vir fotografij: **LAS Za mesto in vas**

SOCIALNA TRAJNOST

»Umetnost sodelovanja ranljivih skupin«

Uredili so prostor za atelje, namenjen umetniškemu ustvarjanju oseb z motnjami v duševnem razvoju in otrokom. Razvoj programa in ponudbe terapije z umetnostjo za različne ranljive skupine, vzpostavitev prostora za kreativno in ustvarjalno preživljanje prostega časa za vse prebivalce območja LAS.

EKONOMSKA TRAJNOST

»Hiša 1797«

Operacija temelji na prenovi arhitekturne dediščine tipične podeželske hiše iz leta 1797 za turistični namen. Hiša je namenjena tako turistični dejavnosti kot dejavnostim na področju ozaveščanja o naši kulturni dediščini (širši skupnosti - otroci, starejši).

*Območje LAS Za mesto in vas ni bilo vključeno v program LEADER v programskem obdobju 2007-2013.

INOVATIVNOST

»Krekovo središče«

V operaciji je oblikovano partnerstvo, ki predstavlja deinstitucionalizacijo oskrbe starejših. V okviru projekta so se opremili prostori za dnevno oskrbo starejših v objektu v zasebni lasti. Vzpostavitev novih inovativnih storitev na področju medgeneracijskega sodelovanja - tečaji za družinske oskrbovalce, usposabljanje prostovoljcev, intervizijske skupine, klub svojcev, babi servis.

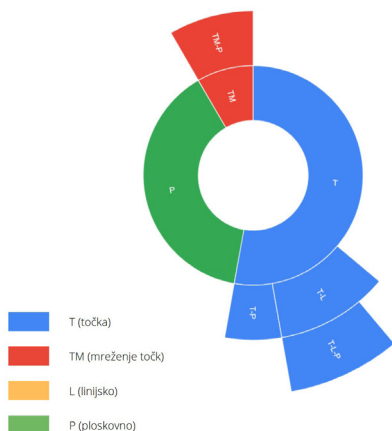
OKOLJSKA TRAJNOST

»Zgodbe naših mokrišč«

Namen operacije je prispevati k izboljšanju stanja in dolgoročni ohranitvi lokalnih mokrišč v občinah Trzin, Medvode, Mengeš in Vodice ter povečati ozaveščenost o biotski raznovrstnosti in ekosistemskih storitvah mokrišč med lokalnim prebivalstvom. Izvajanje izobraževalnih in ozaveščevalnih aktivnosti o pomenu mokrišč in programa »Mladi naravovarstvenik - varuh mokrišč«.

Slika 62: Prostorski učinki projektov LAS Za mesto in vas (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

LAS Za mesto in vas obsega območje šestih občin Ljubljanske urbane regije: Domžal, Komende, Medvod, Mengša, Trzina in Vodice, v kateri je vodilni partner Regionalna razvojna agencija Ljubljanske urbane regije. V programskem obdobju 2007–2013 se na tem območju ukrep LEADER ni izvajal, v programskem obdobju 2014–2020 pa je bila pripravljena SLR, v kateri je poudarek predvsem na aktivaciji endogenih potencialov in trajnostnem razvoju območja. Območje LAS je eno izmed najbolj gospodarsko razvitih v Sloveniji ter ima dolgoletno tradicijo na področju obrti in podjetništva.

V analizo prostorskih učinkov je bilo vključenih 36 operacij, ki so bile odobrene do konca leta 2021. Od tega se je polovica (18 operacij) izvajala na občinski ravni, medtem ko so se ostale operacije izvajale na celotnem območju LAS. Do konca leta 2021 je imelo 75 % analiziranih operacij zgolj ploskovni oziroma točkovni prostorski učinek, kar je predvsem posledica tega, da se pristop LEADER/CLLD v prejšnjem programskem obdobju na omenjenem območju ni izvajal. Med analiziranimi operacijami ima največ operacij (14) ploskovni učinek (oznaka P). Med njimi se izvajajo različna izobraževanja in usposabljanja, ki imajo velikokrat učinek na celotno območje LAS. Sledijo jim točkovni projekti/operacije (oznaka T), med katere prištevamo obnove stavb in druge infrastrukture ter nakup različne opreme.

Med operacijami, ki imajo največ različnih prostorskih učinkov (oznaka T-L-P), lahko izpostavimo operacije *Stara hišna imena*, v katerih so popisali stara hišna imena na območju celotne LAS ter tako neposredno pripomogli k izboljšanju identitete in ohranjanju nesnovne kulturne dediščine.

Kljub temu da se je izvajanje pristopa LEADER/CLLD pričelo šele v programskem obdobju 2014–2020, lahko ugotovimo, da se posamezne operacije medsebojno nadgrajujejo in dopolnjujejo. Takšni sta na primer operaciji *Krekovo središče* in *Krekovo središče 2*, ki sta namenjeni vzpostavitvi pogojev za aktivno staranje, socialno vključenost in razbremenitev svojcev. V drugi fazi se je projekt razširil z novimi vsebinami in vključitvijo novih partnerjev.

LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline

Vključene občine: **Gornji Grad, Ljubno, Luče, Mozirje, Nazarje, Rečica ob Savinji, Solčava, Šmartno ob Paki, Šoštanj, Velenje**
 Število prebivalcev: **62.056**
 Površina LAS: **705, 6 km²**
 Povprečna vrednost projekta: **97.890 €**
 Vložena sredstva na prebivalca: **67 €**

www.savinja.si

Vodilni partner LAS: **Savinja, zavod za razvoj podeželja in turizma**

Vir fotografij: **LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline**

SOCIALNA TRAJNOST

»Startup SAŠA«

Operacija je pripomogla k dvigu podjetnosti pri mladih na podeželju ter jim skozi izobraževanja na področju novih poslovnih modelov omogočila nove priložnosti za uresničitev podjetniških idej. S prikazom primerov dobrih praks v lokalnem okolju spodbujajo mlade k vrnitvi v lokalno okolje po zaključku študija.

EKONOMSKA TRAJNOST

»Tukaj.si«

Operacija TUKAJ.SI predstavlja projekt vzpostavitve novega produkta »okolju prijazen turizem SAŠA regije«, ki izhaja iz novo zgrajenega turistično-informacijskega centra (TIC) v Mozirju. Energetsko varčen objekt je umeščen na pomembno prehodno lokacijo, kamor se letno pripelje okrog 150.000 turistov. Namen projekta je predstavitev in informiranje obiskovalcev o ponudbi v SAŠA regiji.

INOVATIVNOST

»Zeleno za zeleno: vzpostavitev zelenih delovnih mest na področju zeliščarstva«

Obujanje tradicije pridelave in predelave zelišč ter oblikovanje nove turistične ponudbe - petzvezdničnega dožvetja, kjer gosti spoznavajo zelišča preko kopeli in degustacije čajev. Ureditev zeliščarnice v središču Gornjega Grada.

OKOLJSKA TRAJNOST

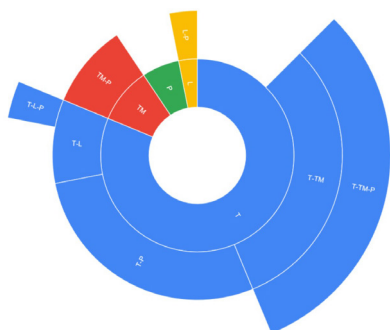
»Trajnostno zagotavljanje endogenih virov- Žegnan studenec«

Operacija je prispevala k izboljšanju vodne oskrbe na območju občine Rečica ob Savinji. V operaciji so raziskali ustreznost Žegnanega studenca in zalednih vodnih virov za pitje. Projekt je prispeva k blaženju podnebnih sprememb in izboljšanju vodne oskrbe v Zgornji Savinjski dolini.

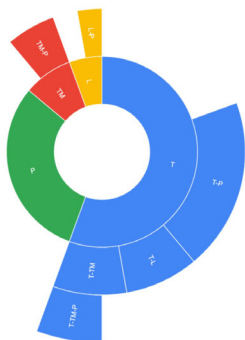
*Na območju LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline sta v prvem programskem obdobju (2007-2013) delovali LAS Društvo za razvoj podeželja Zgornje Savinjske doline in LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline.

Slika 63: Prostorski učinki projektov LAS Društvo za razvoj podeželja Zgornje Savinjske doline (2007–2013).

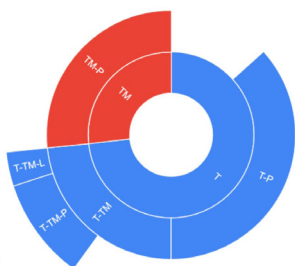
Vir: MKGP, 2021.

Slika 64: Prostorski učinki projektov LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline (2007–2013).

Vir: MKGP, 2021.

Slika 65: Prostorski učinki projektov LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline (2014–2020).

Vir: MKGP, 2021; MGRT, 2021.

Z ozemelskega vidika je LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline eden od sedmih LAS, ki se jim je površina v programskem obdobju 2014–2020 povečala, in edina, ki je nastala z združitvijo dveh, v obdobju 2007–2013 aktivnih LAS. LAS Društvo za razvoj podeželja Zgornje Savinjske doline (vključenih sedem občin) ter LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline (vključene tri občine) sta bili glede na lego zaokroženi območji, ki sta imeli številne sorodne značilnosti. Nova združena LAS meri skoraj 737 km² in vključuje 10 občin z bogato tradicijo izvajanja ukrepov s področja razvoja podeželja.

V programskem obdobju 2007–2013 so se v okviru LAS Društvo za razvoj podeželja Zgornje Savinjske doline večinoma izvajali projekti s prostorskimi učinki na več ravneh. Za skoraj tretjino projektov je bilo značilno, da so združevali točkovno in ploskovno raven ter mreženje točk (T-TM-P). Takšen primer je operacija *Ohranjanje narečij Zgornje Savinjske doline*, ki združuje tako starejše kot mlade, vključuje celostno obravnavo tematike (pregled narečij in zapis), izvaja različne aktivnosti za ohranitev in prikaz pestrosti narečij ter združuje celotno območje LAS. Pozornost je bila usmerjena tudi na projekte, kjer so bile točkovne aktivnosti nadgrajene s ploskovnimi učinki (T-P). Kot primer takšnega projekta lahko navedemo projekt *Znanjem do uspešnejšega razvoja dopolnilnih dejavnosti in trženja produktov na kmetijah Zgornje Savinjske doline*, s pomočjo katerega se je na posamezne kmetije širilo gospodarsko in marketinško znanje.

Na območju LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline so nasprotno prevladovali projekti s ploskovnimi učinki in projekti z več prostorskimi

ravnmi. Kot primer prvih lahko navedemo projekt *Dodajanje vrednosti kmetijskim pridelkom*, kot primer drugih pa operacijo *Turistična ponudba podeželja Šaleške doline*, ki povezuje kulturne in naravne znamenitosti območja LAS, vključuje lokalne ponudnike ter različne predstavitvene aktivnosti in turistično gradivo celotnega območja.

Za projekte združene LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline v programskem obdobju 2014–2020 je značilno, da se je izrazito zmanjšalo število projektov, pri katerih imajo aktivnosti učinke na več prostorskih ravneh. Ta trditev velja predvsem za operacije, pri katerih je prihajalo do sodelovanja med posameznimi prijavitelji in njihovega povezovanja v mreže, projektne aktivnosti pa imajo tudi izrazite ploskovne učinke (TM-P). V strukturi projektov prevladujejo projekti z enorazsežnostnimi učinki. Kot primer izrazito ploskovnega projekta lahko opredelimo operacijo *Medgeneracijsko sodelovanje – delavnice zeliščarstva v PV Zimzelen*: gre za prikaz dobre prakse povezovanja socialnih in gospodarsko-okoljskih vsebin. Med projekti z izrazito točkovnimi učinki pa lahko navedemo operacijo *Ohranitev lokalne dediščine Škal – zbornik Škalske zgodbe* kot promocijsko gradivo iz lokalnega okolja.

4.2 Kako izvajanje pristopa LEADER/CLLD doživljajo lokalne akcijske skupine?

Ob raznovrstnih razpravah o učinkih programa LEADER/CLLD, ki potekajo tako na evropski (Posebno poročilo ..., 2022) kot slovenski ravni, smo želeli avtorji pričujoče monografije na podlagi analize delovanja izbranih LAS, številnih drugih podatkovnih virov, anket, intervjujev, fokusnih skupin in strokovne literature izoblikovati nekaj trditev, s katerimi želimo na kratko predstaviti glavne značilnosti izvajanja pristopa in programa LEADER/CLLD v Sloveniji.

Preučevanim LAS (LAS Istre, LAS Po poteh dediščine med Turjakom in Kolpo, LAS Dolina Soče, LAS Prlekija, LAS Posavje, LAS Za mesto in vas, LAS Od Pohorja do Bohorja, LAS loškega pogorja, LAS Barje z zaledjem, LAS Med Snežnikom in Nanosom, LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline) smo zastavili osem trditev in jih prosili, da argumentirajo svoje (ne)strinjanje. Priznati moramo, da so LAS to nalogo vzele resno in skrbno pripravile argumente, ki jih s privoljenjem LAS objavljamo v obliki citatov. Pri nekaterih trditvah se je pokazalo, da so LAS složne, pri drugih pa so se mnenja analiziranih LAS razhajala. Za bodoče usmerjanje izvajanja LEADER/CLLD v Sloveniji se nam zdi ključno skrbno preučiti tudi argumente, ki so jih podale LAS, saj se v njih skrivajo že marsikateri rešitve težav. Predvsem pa so LAS konstruktivno podale nekaj konkretnih predlogov za izvajanje pristopa in programa LEADER/CLLD v prihodnje. Za celovito in boljše osvetlitev razmišljanja na ravni LAS navajamo nekaj citatov, ki so jih podrobneje analizirane LAS posredovale kot argument.

4.2.1 Oblikovanje in trajnost partnerstev v lokalnih akcijskih skupinah

Vseh 11 LAS, ki so bile vključene v podrobno analizo, je potrdilo, da je **oblikovanje partnerstev in njihova trajnost ena ključnih kart uspeha LEADER/CLLD. Pomembno je, da partner vključi različne ciljne skupine in da zagotovimo pokritost celotnega območja LAS.**

»Naši prijavitelji se zavedajo pomembnosti dobrega in zanesljivega partnerstva, odločajo se za izbor partnerjev, ki jih prepoznajo kot odgovorne, zanesljive in ki lahko s svojo dejavnostjo/izkušnjami pomembno prispevajo k projektni ideji. Trudijo se povezovati medsektorsko in vključevati celotno regijo/celotno območje LAS. Pokritost območja se nam zdi zelo pomembna, saj tudi iz naslova projektov LAS v regiji zagotavljamo večjo povezanost, prenos dobrih praks in boljši razvoj celotnega območja LAS.«

»Partnerstva so pomemben dejavnik na območju LAS. Že s pravili izvajanja javnih pozivov spodbujamo sodelovanje različnih partnerjev, pri čemer je treba vztrajati tudi v naslednjem obdobju.«

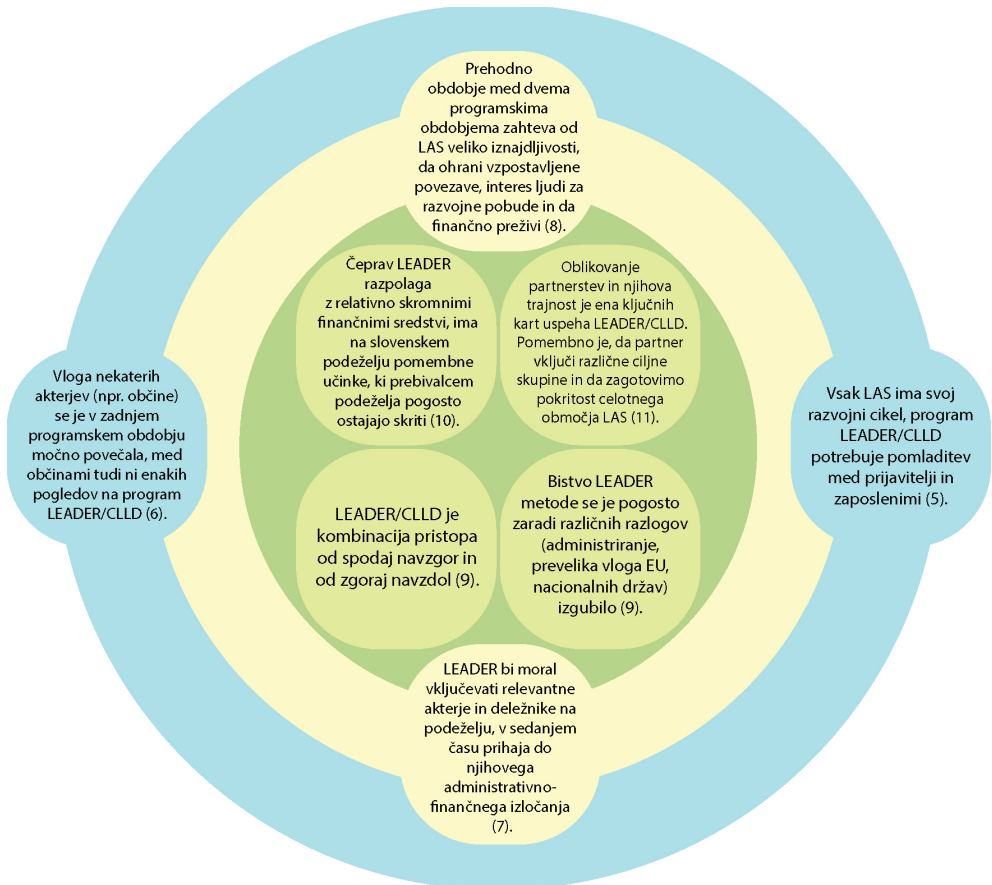
»Oblikovanje partnerstev spodbujamo tudi pri nas, in sicer že s samimi pogoji javnega poziva (projekt se mora izvajati na območju vsaj dveh od štirih občin) in s pomočjo kriterijev ocenjevalnega obrazca, kjer so z več točkami ocenjeni projekti, ki se izvajajo v več občinah in vključujejo čim bolj raznoliko partnerstvo glede na pravni status prijavitelja.

Se pa včasih ravno zaradi teh kriterijev pojavljajo pomisleki, da se določene aktivnosti in partnerstva izvajajo in izoblikujejo ravno zaradi doseganja čim večjega števila točk na pozivu in posledično pridobitve projekta, ne pa zaradi prepoznavanja dejanskih potreb in pobud na terenu.«

»Za zagotavljanje trajnosti sta pomembna zagotovljeno upravljanje in nadaljnja uporaba investicij, zato morajo upravičenci že med izvajanjem projekta vzpostaviti določene programe in produkte, s katerimi naložba ostane pri 'življenju', pri čemer vključujejo različne ciljne skupine. Pokritost celotnega območja LAS je odvisna tudi od velikosti LAS.«

»Opažamo, da se na razpise prijavljajo institucije, ki jim je pisanje operacij vsakdanje delo in nekatere so po vsebini raziskovalno delo. Operacije po koncu izvajanja praviloma

Slika 66: Mnenja podrobneje preučevanih LAS glede izvajanja pristopa in programa LEADER/CLLD v Sloveniji.

- Analizirani LAS zelo soglašajo s trditvijo (9–11 pritrilnih odgovorov).
- Analizirani LAS zmerno soglašajo s trditvijo (7–8 pritrilnih odgovorov).
- Analizirani LAS imajo glede trditve deljena mnenja (5–6 pritrilnih odgovorov).

Vir: Analizirane LAS – mnenja, 2020, 2021.

nimajo zelenega trajnostnega učinka ali pa so namenjene zgolj ožji ciljni skupini. Prav zaradi takšnih anomalij bi bilo treba v prihodnje zagotoviti možnost vključitve večjega števila »manjših« deležnikov različnih ciljnih skupin, organiziranih v društva, kooperative ipd. Zagotoviti je treba potrebno pokritost celotnega območja LAS in možnost skupnih partnerskih povezovanj.«

»Čeprav s trditvijo soglašamo, se pri izvajanju programa srečujemo predvsem z eno težavo. To je navidezno vključevanje partnerjev in ciljnih skupin z namenom zagotavljanja čim boljše ocene na ocenjevanju.«

»Trditev načelno drži, vendar se iz prakse pokaže, da tudi operacije samo z vlagateljem oziroma vlagateljem in enim partnerjem ter na manjšem območju prispevajo k razvoju podeželja in pripomorejo h krepitvi programa LEADER/CLLD. Trajnost operacije je v veliki meri odvisna od vlagatelja in partnerja (partnerjev) operacije. Javni zavodi ter občine veliko lažje zagotavljajo trajnost in izvajanje nekaterih aktivnosti tudi po koncu financiranja kot NVO in podjetniki.«

4.2.2 Skromna finančna sredstva ter prepoznavnost pristopa in programa LEADER/CLLD

Kar 10 analiziranih LAS je soglašalo, da **čeprav LEADER razpolaga z relativno skromnimi finančnimi sredstvi, ima na slovenskem podeželju pomembne učinke, ki prebivalcem podeželja pogosto ostajajo skriti**. Projekti LEADER dosežejo akterje/deležnike, ki bi bili drugače izključeni iz razvojnih pobud, pogosteje se povezujejo občine/deležniki/akterji, projekti LEADER pogosto pomenijo zagon za nove projekte in povezovanja, krepijo se organizacijske in administrativne zmožnosti lokalnega okolja, zaradi teh projektov se ljudje postopoma bolj zavedajo pomena naravne in kulturne dediščine v svojem okolju. Zanimivo je, da je ta učinek posebej priznalo tudi Posebno poročilo ... (2022), in sicer kot »s pobudo LEADER in lokalnim razvojem, ki ga vodi skupnost, se spodbuja angažiranost na lokalni ravni«.

»Program LEADER/CLLD je v dveh programskih obdobjih prinesel velik blagoslov našemu podeželju. Prepoznavnost LAS je vse večja, saj ljudje vedo, da bodo ravno tukaj slišani ter da lahko skupaj ustvarjamo in prispevamo h kakovostnejšemu bivanju v našem prostoru. Ustvarili smo zgodbe, ki nas vse bolj povezujejo, in iščemo nove vsebine, ki nam ponujajo dodano vrednost. Želimo si, da bi se sredstva, ki so namenjena programu LEADER/CLLD, povečala, tako da bi lahko realizirali še več projektnih idej. Rezultati projektov so največji pokazatelji, kaj je mogoče ustvariti tudi z razmeroma skromnimi finančnimi sredstvi.«

»Za nekatere občine ... so bila sredstva LEADER/CLLD edina finančna pomoč v sedanjem programskem obdobju iz EU.«

»Dejansko je to edini evropski program, ki tudi praktično povezuje deležnike na podeželju.«

»Ob tem moramo dodati, da je veliko odvisno od vsebine, predvsem pa od promocije projektnih aktivnosti. Če ljudje vidijo konkretne rezultate na terenu (na primer igrišče, zeliščni vrt, nova prodajalna lokalnih izdelkov ipd.), lažje prepoznajo pozitivne učinke programa tudi zase. Ko pa gre za izvajanje mehkih vsebin, sta ključna promocija in res aktivno

»Vključevanje lokalnega prebivalstva, sicer te aktivnosti prebivalstvo zaobidejo. V tem primeru je veliko odvisno tudi od partnerstva: če je to aktivno in projekt izvaja korektno in z občutkom za razvoj, ker projekt izhaja iz dejanskih potreb okolja, je večja verjetnost, da bodo tudi lokalni prebivalci prepoznali pozitivne učinke projektnih aktivnosti. V nasprotnem primeru, ko se 'projekt izvaja zaradi projekta', pa so učinki in trajnost operacije zagotovo manjši.«

»LEADER/CLLD pomembno prispeva k povezovanju lokalnih deležnikov, celostnemu razvoju območij LAS, izkoriščanju potencialov območij LAS, reševanju izzivov ter dvigu zavesti o pomenu naravne in kulturne dediščine, zavarovanih območij narave itd. Prinaša nove projekte in nova delovna mesta ter vključevanje ranljivih ciljnih skupin v družbo. S projekti sodelovanja LAS se krepijo tudi vezi med območji LAS in ustvarja smiselna povezanost na ravni države.«

»Sredstva, namenjena programu LEADER, je treba nujno povečati in dodatno analizirati potrebe po regijah, občinah in krajevnih skupnostih. Naj navedem primer našega podeželja, ki je zelo zanimivo in pomeni velik potencial prav z vidika ohranjanja naravne in kulturne dediščine. Pomemben izziv je stavbna dediščina, ki je bila po drugi svetovni vojni zapuščena in danes zaradi lastniške strukture ali kulturnovarstvene zaščite potrebuje znatna investicijska sredstva za zahtevno obnovo. Marsikateri lastnik bi pristopil, obnovil propadajočo dediščino in uredil namestitvene turistične kapacitete, ki dajejo povezovalni in hkrati velik ekonomski učinek širšemu okolju.«

»Delno bi lahko ta problem [pomanjkanje sredstev za LEADER/CLLD, op. a.] rešili s ciljnim in kontinuiranim oglaševanjem/promocijo programa LEADER/CLLD tako na ravni LAS kot na državni ravni. Omejevanje promocije na 10 % upravičenih stroškov operacije je za program LEADER/CLLD kot 'strel v lastno koleno'. Za večjo promocijo projektov LAS/LEADER naj se delež sredstev pri 19.4 namensko določi samo za promocijo, pri 19.2 pa je treba mejo dvigniti na vsaj 20 %.«

»Delno soglašamo. Navedeno drži, drži pa tudi, da veliko izvedenih projektov po zaključku izvedbe ne zaživi. Bolj bi se morali zavedati, da se življenjska doba marsikaterega projekta z administrativnim zaključkom šele začne. LAS bi morale prevzeti vlogo nadaljnjega razvoja projekta in s tem zagotovitev njegove trajnosti.«

4.2.3 Večna dilema: od spodaj navzgor ali od zgoraj navzdol ali preplet obeh pristopov?

Med analiziranimi LAS jih je 9 soglašalo, da je **LEADER/CLLD kombinacija pristopa od spodaj navzgor in od zgoraj navzdol**. Pobude prihajajo od ljudi, izhajajo iz ambicij in potreb okolja; prebivalci so vključeni od snovanja strategije do izvedbe projekta. Odgovorne ustanove vzpostavijo okvir delovanja programa (pravni, finančni, časovni).

»Po izkušnjah, ki jih imamo z izvajanjem pristopa na območju naše LAS, gre za kombinacijo pristopa od spodaj navzgor in od zgoraj navzdol. Veliko pobud pride od lokalnega prebivalstva in izhajajo iz dejanskih potreb in ambicij okolja. Prebivalci so aktivno vključeni v vse faze, in sicer od snovanja strategije in zbiranja projektnih idej do realizacije

oziroma zaključka projekta. Dejstvo pa je, da je lokalno prebivalstvo včasih nekoliko pasivno in se slabše odziva na pobude (odvisno od področja, ki ga projekt pokriva) in vabila pristojnih institucij (RA, LAS), naj se aktivno vključi v projektne aktivnosti. Odgovorne institucije pri nas prevzamejo vzpostavitev okvirja delovanja programa, čeprav pri snovanju projektov lokalne deležnike in partnerje spodbujamo, da enakovredno in aktivno sodelujejo v vseh fazah priprave projektov.«

»Gre za preplet obeh pristopov, kjer pa po našem mnenju kljub temu prevlada pristop od zgoraj navzdol. Prebivalci namreč nimajo zadostnih znanj ter razumevanja programa. Prav tako jih je težko animirati za vključevanje v strateško razvojno programiranje. Na drugi strani organizacije, večinoma javne, ki delujejo na področju razvoja podeželja, posedujejo znanje, kompetence in izkušnje tako pri prepoznavanju potreb okolja kot pri oblikovanju strateških razvojnih ciljev in izvajanju začrtanih aktivnosti.«

»Pristop od spodaj navzgor se izgublja, predvsem zaradi administrativnih nalog, ki so v tem obdobju naloga LAS.«

»Prebivalci so kot bodoči deležniki prek animacijskih dogodkov motivirani, da sproducirajo dobre, v lokalnem okolju potrebne operacije. V procesu nastajanja operacije prav njihove pobude zagotavljajo izvedbo in – kar je najpomembnejše – trajnostno naravnost operacij, ki imajo dolgoročne pozitivne učinke na projektnem območju.«

»Ne soglašamo s trditvijo – glede pristopa od zgoraj navzdol. Gre izključno za pristop od spodaj navzgor, ker LAS pripravijo strategijo lokalnega razvoja in vse ostale postopke.«

»LEADER/CLLD je edini program, ki omogoča neposredno vključevanje lokalnega prebivalstva v oblikovanje in izvajanje manjših lokalnih projektov. Organi upravljanja se tega v osnovi zavedajo, vendar formalno-pravni okvir izvajanja programa temu ne sledi v zadostni meri.«

»Želeli bi si, da bi bilo principa od spodaj navzgor več; na primer časovni okvir, pravni okvir. V teoriji trditev drži, v praksi se nekoliko zamaje, občasno tudi poruši. Organi upravljanja v posamezne izvedbene dele procesa vse prevečkrat posegajo samostojno, brez upoštevanja akterjev, ki delujejo iz nasprotne smeri, tj. od spodaj navzgor. Primerov za tako trditev se je v preteklih letih nabralo precej. Najpogosteje se manifestira odstopanje od uravnoteženosti procesov od spodaj navzgor: od zgoraj navzdol ob vsakokratnem sprejemanju sprememb uredbe CLLD. Prevladujoča vloga organov upravljanja se še izraziteje pojavi ob vsakokratnem procesu programiranja naslednjega obdobja.«

4.2.4 Pristop LEADER/CLLD se sooča predvsem z administrativnimi težavami

Obenem je 9 analiziranih LAS pritrdilo, da **se je bistvo metode LEADER pogosto zaradi različnih razlogov (administriranje, prevelika vloga EU, nacionalnih držav) izgubilo**. Prijavitelji priznavajo, da so z leti pridobili več administrativnih zmožnosti. Sogovorniki najpogosteje poročajo o zamudah pri administrativnih postopkih (s strani organa upravljanja), o vse bolj časovno zahtevnih administrativnih postopkih, o problemu natančnega načrtovanja aktivnosti, ki so odvisne od zunanjih dejavnikov (npr. vreme, pravno-lastniška razmerja ipd.).

»Stanje se je v primerjavi z začetkom programskega obdobja izboljšalo, vendar ta težava/izziv ostaja. Če se za naslednje obdobje izvajanje programa ne bo poenostavilo, bodo verjetno res edini porabniki teh sredstev iz javnega sektorja.«

»Glede problema načrtovanja aktivnosti smo do zdaj nekatere težave imeli samo z zunanjimi izvajalci (menjava izvajalcev ipd.). Več težav pa je prinesla epidemija. Tudi naša pisarna opaža, da so prijavitelji pridobili več administrativnih kompetenc, kar se odraža predvsem v vse večji administrativni ustreznosti oziroma kakovosti vlog in kasneje zahtevkov za izplačilo.«

»Vsekakor bi moral program LEADER/CLLD v osnovi zagotavljati možnost za prijave operacij čim širšemu spektru deležnikov na podeželju. Drug problem pa so administrativno-finančne zahteve tudi ob izvajanju operacij (na primer pisanje časovnic za zaposlene, tri ponudbe za majhne zneske, dokazila oziroma izjave o nabavi nove opreme, izjave o uporabi nabavljene opreme). Vlagateljem in izvajalcem operacij dodatno zmedo povzročajo različna pravila posameznih skladov.«

»Delno soglašamo s trditvijo. Poleg administracije so bili zamudni postopki največji razlog, da se manjši prijavitelji niso prijavljali na razpise. Predvsem pri manj izkušenih potencialnih prijaviteljih je vloga LAS pri načrtovanju projekta izjemnega pomena. S 'širokim znanjem' vodilnega partnerja so lahko projekti pripravljani dovolj natančno, da niso odvisni od zunanjih dejavnikov.«

»Ne. Bistvo LEADER metode se ni izgubilo. Še vedno gre za pristop od spodaj navzgor, še vedno se izvajajo projekti z interesi območja.«

4.2.5 Prehodno obdobje je velika preizkušnja

Osem LAS soglaša, da zahteva prehodno obdobje med dvema programskima obdobjema od LAS veliko iznajdljivosti, da ohrani vzpostavljene povezave, interes ljudi za razvojne pobude in da finančno preživi.

»Prehodi med programskimi obdobji ustvarjajo veliko finančno luknjo, saj preden lahko LAS pričnejo z objavami prvih javnih razpisov in prejmejo povračilo sredstev za delovanje, lahko traja tudi do 3 leta.«

»V prehodnem obdobju mora imeti LAS zagotovljene kadre in finančna sredstva za kontinuirano delovanje vodilnega partnerja LAS.«

»Finančno breme je v celoti na vodilnem partnerju. Prav tako so pogodbe o ustanovitvi LAS in pogodbe z vodilnimi partnerji časovno omejene, kar tudi pravno privede do neskladij. Predvsem od vodilnega partnerja je odvisno, kako se dogovori s članstvom, tu govorimo skoraj izključno o lokalnih skupnostih, da zagotovi sredstva v tem obdobju.«

»Vodilni partner poleg podpore LAS opravlja tudi druge razvojne naloge javnega pomena ter na ta način lažje premosti kadrovske in finančne prepad med prehodom v naslednje programsko obdobje. Iznajdljivost naše LAS se kaže v tem, da izvajanje aktivnosti, vključno z izvajanjem projektov, načrtujemo tudi v prehodnem obdobju. Zaradi tega je LAS videti nekoliko 'počasnejša' od povprečja, v resnici pa gre za premišljeno

načrtovanje in razporejanje virov vse do pričetka izvajanja naslednjega programskega obdobja.«

»Apeliramo na odločevalce in druge akterje, ki so na vseh ravneh (nacionalni, regionalni in lokalni), vladni in nevladni, vključeni v pripravo novih smernic, da omogočijo delna predplačila tako za delovanje LAS v času med programskima obdobjema kot tudi z odločbo odobrenim operacijam.«

»Poleg tega so s spremembo uredbe praktično omejili možnosti alternativnih zaposlitev. Na primer: delež upravičenih splošnih stroškov (velja za ukrep 19.4) je vezan zgolj na redno zaposlene osebe. Če LAS deluje s honorarnimi sodelavci, do povračila teh stroškov ni upravičena.«

»Razlog za delno soglašanje s to trditvijo je preslabo poznavanje prejšnjega prehoda med programskima obdobjema. Kadrovska sestava naše LAS se je v zadnjem letu popolnoma spremenila. Z malo poznavanja kljub temu soglašamo z zgornjo trditvijo, saj v prehodu nastane prevelika luknja, tako da lokalni deležniki, ko vidijo, da v sorazmernem časovnem obdobju ne bodo prišli do sredstev, izgubijo interes. Tu vidimo ključno vlogo animacije.«

»Ne soglašamo – v naši LAS trenutno v tem ne vidimo težave. Del sredstev za delovanje do leta 2023 imamo na razpolago še iz ukrepa 19.4, z občinami pa smo že dogovorjeni o skupnem delovanju tudi za prihodnje programsko obdobje.«

4.2.6 Vključenost in izključenost relevantnih akterjev in deležnikov

Sedem LAS je podprlo trditev, da **bi LEADER moral vključevati relevantne akterje in deležnike na podeželju, v sedanjem času pa prihaja do njihovega administrativno-finančnega izločanja**. Društva tako ne morejo prijavljati projektov, na drugi strani imamo vedno iste prijavitelje.

»Ob oblikovanju projektov pogosto pozabimo, od kod bi morale izhajati projektne ideje in – še pomembneje – za koga se projekti izvajajo oziroma komu/čemu so namenjeni. Naša LAS je sicer nekoliko specifična, ker že od ustanovitve spodbuja projekte manjše vrednosti; na pozivih so sredstva delili oziroma omejevali maksimalne zneske sofinanciranja tudi z namenom, da bi se lahko v partnerstva vključila društva in organizacije, ki imajo na voljo manj sredstev in težje sprejmejo oziroma sploh zmorejo sistem zalaganja. Pri nas poskušamo v partnerstva čim bolj vključevati različna društva, če ne drugače, prek prispevka v naravi. Vendar je to deloma posledica dejstva, da se je LAS oblikovala in kasneje delovala na pobudo in z ljudmi (pisarna LAS, organi LAS), ki so izhajali iz različnih društev, predvsem iz Društva za razvoj podeželja. Opažamo pa, da se zlasti v zadnjih nekaj pozivih pojavljajo eni in isti prijavitelji in/ali vodilni partnerji, vendar je spodbudno to, da so partnerstva vsaj v nekaterih projektih spremenjena. V zadnjih dveh pozivih pa so se pojavili partnerji, ki prej pri projektih še niso sodelovali (gre za društva, NVO, zavode, samostojne podjetnike, družbe z omejeno odgovornostjo), z izjemo nekaj posameznikov, ki so v preteklosti v okviru prejšnjih zaposlitev že izvajali projekte CLLD. To prepoznavamo kot zelo spodbudno, saj so njihovi projekti v lokalnem okolju naslavljali povsem nove

vsebine in probleme. Treba je še izpostaviti, da nekatere organizacije, predvsem občine, sredstva LAS vidijo kot sredstva, s pomočjo katerih je mogoče izpeljati določene investicije, ki bi sicer v celoti postale breme občinskih proračunov. Takšnih projektov sicer naša LAS še nima, se pa nakazujejo jasne težnje po njih. Te težnje deloma blažimo s spodbujanjem in razpisovanjem sredstev, kjer so skupne vrednosti operacij razmeroma nizke in ne omogočajo večjih oziroma 'odmevnejših' investicij.«

»Ključni razlog se skriva ravno v birokratski prezapletenosti, ki ji NVO niso kos kljub pomoči in svetovanju LAS. K temu se pridružuje finančno zalaganje za izvedene projektne aktivnosti. Tu je težava predvsem v čakanju na odločbo tudi do osem mesecev, da lahko NVO pridobijo kredit ter čakajo na povračilo sredstev s strani organov upravljanja tudi do 6 mesecev. Vsekakor bi bilo treba najti rešitev tudi za manjše projekte.«

»Gre za enega večjih izzivov programa v naši državi za naslednje programsko obdobje. Manjši prijavitelji, ne samo društva, tudi posamezniki, kmetije in manjša podjetja preprosto nimajo zadostnih znanj in predvsem virov (tako človeških kot finančnih), da bi lahko projekt pripravila in izvedla. Administrativne poenostavitve programa so v tem primeru nujne. Nastavki za pripravo manjših projektov, ki bi morali biti ovrednoteni do 20.000,00 EUR, sicer obstajajo, vendar bi jih morali še dodelati in zanje omogočiti predfinanciranje po načelu programa ERASMUS+ (80 % ob začetku in 20 % na koncu izvajanja projekta). Hkrati bi morala vsaka LAS imeti določen delež (ki ne bi smel biti manjši kot 30 %) za takšne projekte, ostala sredstva pa bi bila namenjena za večje projekte.«

»Zaradi finančne nezmožnosti so manjša društva izločena s spiska deležnikov, čeprav bi lahko na podeželju z več majhnimi, a ciljno naravnanimi operacijami imela zelo velik potencial v lokalnih okoljih. Nujno bi bilo zagotavljanje delnih finančnih predplačil za odobrene operacije. Za obsežnejše operacije bi na ta način spodbujali partnersko sodelovanje deležnikov.«

»Delno soglašamo. V primeru črpanja sredstev iz ESRR oziroma prijave projekta na javne pozive LAS za izbor projektov, sofinanciranih iz sredstev ESRR, so društva finančno izločena, saj večina društev nima svojih zaposlenih, da bi lahko uveljavljali svoje stroške dela, prostovoljno delo pa ni upravičen strošek, medtem ko so upravičenci do teh sredstev upravičeni (administrativno niso izločeni). Zato se društva veliko težje pridružijo tem projektom (zaradi slabših finančnih zmožnosti). Medtem pa imajo društva veliko večje možnosti, da se pridružijo projektom, prijavljenim na javne pozive LAS za izbor projektov, sofinanciranih iz sredstev EKSRP. Iste prijavitelje imamo predvsem zaradi izkušenj, ki so jih pridobili iz predhodno prijavljenih in izvedenih projektov. Novim prijaviteljem in partnerjem pa včasih zmanjka le nekaj izkušenj in časa, saj je priprava vloge za prijavo na javne pozive, odvisno tudi od tipa projekta, zahtevna.«

»Ne soglašamo. V naši LAS spodbujamo prijavitelje iz vseh treh sektorjev (javnega, zasebnega in ekonomskega). Med prijavitelji so tudi društva. Prijavitelji niso vedno isti. Z animacijo programa se pojavljajo novi prijavitelji.«

»Ne soglašamo. Naše izkušnje kažejo, da lahko tudi mala društva uspešno prijavijo in izvedejo operacijo. Administrativno delo je zanje sicer zahtevnejše kot za občine, sploh če se s prijavo projekta srečujejo prvič, vendar s strokovno podporo vodilnega partnerja LAS in doslednim sledenjem navodilom niso imela težav izvesti projekt. So pa zaradi obstoječega načina sofinanciranja (izplačilo s strani OU šele po izvedbi faze/operacije)

primorana sama zagotoviti finančna sredstva za izvedbo, kar jih omejuje pri prijavi finančno 'težjih' operacij. Skupna vrednost operacije, ki jo je pri nas izvedlo društvo, je bila 30.000,00 EUR z DDV.«

4.2.7 Kdo je kdo med akterji in deležniki?

Šest analiziranih LAS je soglašalo, da se **je vloga nekaterih akterjev (npr. občin) v zadnjem programskem obdobju močno povečala, med občinami tudi ni enakih pogledov na program LEADER/CLLD.** Prevladuje mnenje, da je vodenje projekta LAS finančno-administrativno zahtevno, zato lahko k temu uspešno pristopijo le občine. Nekatere občine so sredstva LEADER/CLLD uporabile za uresničevanje proračunskih in političnih ambicij.

»Čeprav soglašamo s to trditvijo, se moramo zavedati dveh dejstev. Prvo je to, da je bilo v času programiranja in priprave Programa razvoja podeželja za to obdobje občinam izrecno rečeno, da lahko ukinitev ukrepa obnova vasi iz programa nadomestijo s programom LEADER/CLLD. Drugo dejstvo pa je, da je OP za sredstva EKSRP in ESRR za razvoj regij predvsem za male občine tako neugoden, da marsikateri občini ni ostalo nič drugega, kot da črpa sredstva programa LEADER/CLLD. Če bo programiranje za naslednje programsko obdobje podobno, lahko takšno situacijo predvidimo tudi takrat. Hkrati se moramo zavedati, da so projekti lokalne skupnosti kljub vsemu namenjeni veliko večjemu številu prebivalcev in obiskovalcev kot marsikateri projekt iz zasebnega ali gospodarskega sektorja ter imajo večje multiplikativne učinke.«

»Podobno anomalijo smo imeli v naši LAS v obdobju 2007–2013. Brez pravnega pristopa in razumevanja LEADER/CLLD je zgornja trditev edini način, da se sredstva porabijo. V naši LAS smo po zamenjavi vodilnega partnerja pričeli z intenzivnim izvajanjem animacije na terenu in ugotovili, da zaradi finančne nezmožnosti nimamo prijavljenih društev, ki bi zagotovila potrebno pokritost območja LAS zlasti podeželskih mikrolokacij.«

»Naša LAS je prvič vzpostavljena v tem obdobju. Ob pripravi strategije se je v aktivnosti priprave SLR vključilo več kot 200 prebivalcev območja, v LAS se je včlanilo 86 posameznikov in organizacij. V štirih letih se je število članov skoraj prepolovilo, med članstvom in prijavitelji projektov prevladuje javni sektor.«

»To, da imajo občine velik vpliv na program LEADER/CLLD in da iščejo dodatna sredstva za realizacijo občinskih projektnih idej ravno na javnih razpisih LAS, je posledica ukinitve 3. osi in ukrepov 322 in 323, kamor so lahko občine kandidirale v prejšnjem programskem obdobju.«

»V preteklem obdobju so imele občine več možnosti za kandidiranje na javne razpise v okviru PRP (ukrepi 322 in 323). Obljuba občinam ob prehodu na novo obdobje, da bodo sredstva za občine namenjena v okviru LEADER programa, je poleg administrativnih zahtev vzrok velikega števila občinskih projektov, kar ni nujno slabost programa LEADER. Prav zaradi finančno-administrativne zahtevnosti, ki manjšim prijaviteljem otežuje uresničevanje potreb, bi lahko občine v okviru pobud lokalnega prebivalstva

(tudi participativnih proračunov) v okviru LEADER/CLLD uresničevale pobudo od spodaj navzgor.«

»Delno soglašamo. Občine so finančno in kadrovsko močnejše, zato velikokrat pristopijo k prijavi projektov. Društva k projektom običajno pristopijo z manjšim finančnim vložkom, saj zaradi finančnih nezmožnosti drugače ni mogoče. Lahko pa društva že z manjšim sodelovanjem pri projektu močno prispevajo k svojemu razvoju, če so aktivno vključena oziroma aktivno sodelujejo pri pripravi vsebin in sledijo svojim ciljem. Moje mnenje je, da lahko društvo z večjim projektom pristopi le enkrat v programskem obdobju, saj je vodenje projekta LAS res finančno-administrativno zahtevno. Vedno pa spodbujamo partnerstvo in medsektorsko sodelovanje. Občine sredstva LEADER/CLLD občasno uporabljajo za uresničevanje proračunskih ambicij, vendar tudi njihovi proračuni izhajajo iz lokalnih potreb in pobud, tako da na to ne gledam negativno.«

»S to trditvijo delno soglašamo. Pri nas nimamo občutka, da bi prevladovalo mnenje, da lahko k uspešnemu vodenju projektov pristopijo samo občine. In dejansko kar nekaj projektov vodijo deležniki brez partnerstva, v katerega bi bila vključena občina. K temu verjetno pripomore tudi dejstvo, da pisarna LAS v prejšnji in aktualni sestavi skrbi za animacijo deležnikov, jih vabi na predstavitve javnih pozivov, fokusnem skupine in delavnice ter jim v celotnem procesu – torej od ideje do potrditve operacije – nudi vso potrebno tehnično ter administrativno pomoč in podporo. Enako velja tudi v fazi izvajanja projektov. Vseskozi se trudimo, da vodenje in izvajanje projektov, predvsem nekoliko zahtevnejši administrativni del oziroma pripravo zahtevkov za izplačilo, čim bolj približamo izvajalcem projektov (delavnice, izročki z internimi navodili za pripravo zahtevkov, sodelovanje pisarne LAS na partnerskih sestankih). V primeru naše LAS v projektih, pri katerih sodelujejo občine, te prevzamejo investicije. Preostali projektni partnerji pa poskrbijo za mehke vsebine na temo investicij; tako se nekoliko zakrije namen sodelovanja občin le zaradi uresničevanja proračunskih ambicij.«

»Ne soglašamo: v naši LAS je med občinami enak pogled na program LEADER/CLLD, vendar ne prevladuje mnenje, da lahko k vodenju LAS uspešno pristopijo le občine. Občine nam pustijo samostojno odločanje in delo. Občine se vključujejo na primeren način v okviru dogovora.«

»Naše izkušnje kažejo, da so občine res pogosti prijavitelji ali projektni partnerji, vendar zaradi tega ne izključujemo sodelovanja deležnikov iz gospodarskega sektorja ali sektorja civilne družbe. Občine se povezujejo medsektorsko, pogosto so v vlogi vodilnega partnerja ravno zato, ker lahko z izkušnjami in kadri projekt lažje administrativno izvedejo kot njihovi partnerji – društva, ribogojci, šole itd. Sploh pri ESPR operacijah se je izkazalo, da je zelo dobra kombinacija, če se v projektu povežeta občina/javni občinski zavod in ribogojec (gospodarski sektor). Slednji tako lažje opravlja svojo primarno dejavnost, občina pa prevzame administrativno vodenje projekta. Za tak način sodelovanja so ribogojci bistveno bolj zainteresirani, kot če bi bili sami vodilni partner operacije, saj jim to vzame preveč časa za izvajanje primarne dejavnosti.«

»Ne soglašamo – na našem območju so občine prek LEADER/CLLD programa izvajale razvojne projekte, ki so pripomogli k trajnosti območja. Občine so kadrovske podhranjenine in za izvajanje projektov potrebujejo zunanjo administrativno pomoč.«

4.2.8 Vloga razvojnega cikla v lokalni akcijski skupini

Pet LAS je soglašalo, da **ima vsaka LAS svoj razvojni cikel. Program LEADER/CLLD potrebuje pomladitev med prijavitelji in zaposlenimi.**

»Program najbolj potrebuje kontinuiteto, ki bi omogočila, da se ob prehodu v novo programsko obdobje ne začne vse od začetka in da je nova SLR le nadgradnja prejšnje. Pomlajevanje kadrov s prepadi med programskimi obdobji ni izvedljivo. Program je tako kompleksen, da zahteva večletno uvajanje mladih kadrov do samostojnega izvajanja nalog. Zlasti mladi kadri so fleksibilnejši in ob izrazitih nihanjih hitreje menjajo delovna mesta.«

»Ravno naša LAS doživlja povsem nov razvojni cikel. Po dveh programskih obdobjih doživlja spremembo in pomladitev zasedbe pisarne LAS, ki poskuša čim bolj neobremenjeno in sveže, z novimi idejami in aktivnostmi pristopiti k izvajanju programa. Hkrati pisarna v času potekajoče animacije skuša oblikovati interesno skupino in znotraj nje področne skupine, s katerimi bo pripravljala novo strategijo SLR. Pozitivni učinki se deloma že kažejo, res pa je, da so se v zadnjem obdobju v izvajanje projektov vključila tudi mlada/nova društva, NVO in zavodi. Na splošno se nam zdi spodbudno, da se kader in sestava organov LAS pomlajujeta oziroma spreminjata, predvsem z vidika oblikovanja novih idej, pogledov in prepoznavanja potreb v lokalnem okolju. Poleg tega se s spremembami v kadrovski sestavi izognemo pasivnosti.«

»Delno soglašamo. Res ima vsaka LAS svoj cikel, ampak ni lahko najti ljudi, ki so dovolj usposobljeni in imajo posluš za strateški razvoj širšega območja, zlasti podeželja na območju LAS. V naši LAS smo dodatno privilegirani, saj imamo močno zastopstvo ribičev, ki so dobro organizirana interesna ciljna skupina z jasno vizijo.«

»Ne soglašamo s to trditvijo. Menimo, da je vsako programsko obdobje toliko različno, da ne more prihajati do 'zasičenosti' znotraj LAS. Dejstvo je, da so izkušnje prijaviteljev z vsakim obdobjem boljše in težje je 'novim' priti zraven, saj imajo manj znanj in izkušenj kot 'stari'. Prav zato je ključnega pomena, da se poveča sklad za male projekte z administrativno manjšo zahtevnostjo, da lahko do sredstev pridejo tudi 'novi' prijavitelji. Glede zaposlenih na LAS menimo, da leta nimajo vpliva, če imajo zaposleni zadostna dodatna izobraževanja, izpopolnjevanja in usposabljanja. Tako ni težko prehajati med administrativnimi posebnostmi in zahtevami posameznega programskega obdobja.«

»V naši LAS se je pri vodilnem partnerju LAS ekipa, zadolžena za vodenje treh skladov, zamenjala v letu 2017 in uspešno izvaja delo, tudi sodelovanje z nacionalnimi organi upravljanja poteka utečeno. V primeru pridobitve četrtega ESS sklada bi potrebovali dodatno zaposlitev. Sicer pa pridobljene izkušnje dojemamo kot dragocene, tako na strani zaposlenih kot tudi med prijavitelji, ki lahko morebitnim novim prijaviteljem projektov s povezovanjem v partnerstvo z izkušnjami zelo pomagajo in pripomorejo k pripravi dobrih projektnih predlogov.«

»Stanje je pri vsaki LAS drugačno in je močno odvisno od kadrovskih kapacitet posameznega območja. Z dobro animacijo je mogoče postopno pridobivati in angažirati mlajše prebivalce ter s tem omogočiti dolgoročno izvajanje programa.«

»V naši LAS imamo pomlajen kader. Pri izvedbi operacij pa društva z mladimi deležniki žal niso bila uspešna pri prijavi projektov.«

Trditve in mnenja LAS smo v našem preučevanju izvajanja pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji neposredno primerjali z mnenji organov upravljanja, župani in prijavitelji projektov. Podrobnejše ugotovitve predstavljamo v petem poglavju pričujoče monografije.

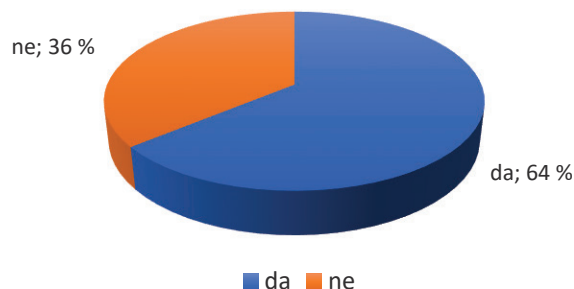
4.3 Kako (ne)poznan je pristop LEADER/CLLD v lokalnem okolju?

4.3.1 Izkusveni pogled na izvajanje pristopa in programa LEADER/CLLD v Sloveniji – od znotraj navzven

Iz obstoječe strokovne literature (Bosworth in sod., 2015; Cunder in Bedrač, 2017; Konečný, 2019; Servillo, 2019; Gkartzios in Lowe, 2019; Pollermann in sod., 2020) je mogoče razbrati, da o izvajanju programa LEADER/CLLD največkrat poročajo organi upravljanja, LAS poročajo o izvedenih projektih (posebne publikacije, objave na spletu in v drugih medijih), manj pa je informacij o tem, kako izvajanje programa dojemajo projektni partnerji in lokalno prebivalstvo. Ker smo želeli pridobiti čim bolj reprezentativno mnenje o izvajanju programa LEADER/CLLD na slovenskem podeželju, smo se odločili, da bomo na območju 11 LAS, ki smo jih vključili v podrobno analizo, izvedli spletno raziskavo. Z e-anketo smo želeli ugotoviti, kako dobro ljudje na podeželju poznajo LEADER/CLLD, kako vrednotijo delovanje in vlogo LAS in izvedene projekte ter kako bi lahko v lokalnem okolju okrepili prepoznavnost programa LEADER/CLLD in LAS v prihodnje. Anketna vprašanja smo soavtorji pričujoče monografije uskladili tudi s predstavniki podrobneje preučevanih LAS, pri čemer smo dosledno upoštevali njihove predloge.

Iz pridobljenih 278 odgovorov je mogoče sklepati, da je bil pomemben delež anketirancev (skoraj dve tretjini) neposredno povezan oziroma vključen v program LEADER/CLLD, in sicer kot udeleženci izobraževanj in delavnic (četrtnina vseh odgovorov),

Slika 67: Poznavanje evropskega programa razvoja podeželja LEADER/CLLD med anketiranci (N = 278).

Vir: Spletna anketa, 2020.

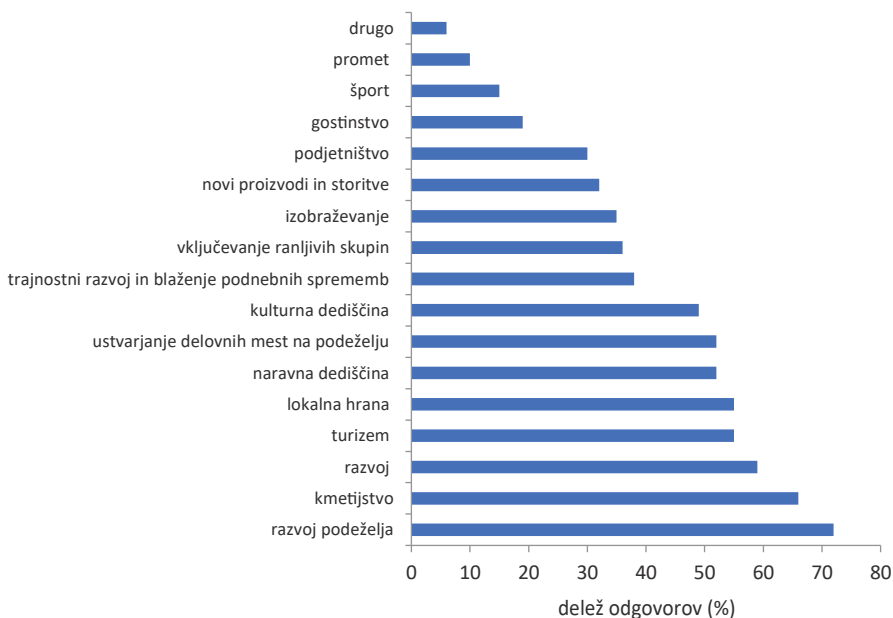
kot člani LAS/prijavitelji/partnerji v projektu (vsaka od navedenih možnosti predstavlja po 20 % vseh odgovorov), osmina odgovorov pa nakazuje, da so anketiranci sodelovali kot člani skupščine/upravnega odbora LAS. Tretjina anketirancev programa LEADER/CLLD ni poznala.

Med anketiranci je bilo kar dve tretjini žensk, 60 % anketirancev je bilo starih od 41 do 64 let; četrtnina anketirancev je bila stara od 31 do 40 let, desetina od 16 do 30 let, 5 % pa je bilo starejših od 65 let. 80 % anketiranih je imelo visoko in/ali univerzitetno izobrazbo, slaba polovica jih je prihajala iz občinskega središča, dve tretjini anketiranih želita biti obveščeni o rezultatih raziskave.

Dve tretjini anketirancev poznata evropski program razvoja podeželja LEADER/CLLD, ki ga odgovarjajoči večinoma povezujejo s sledečimi področji:

- najpogosteje z družbeno uveljavljenimi in prepoznanimi področji, ki so del politike razvoja podeželja: razvoj podeželja (74 %) – kmetijstvo – razvoj – turizem – lokalna hrana – naravna in kulturna dediščina – ustvarjanje delovnih mest na podeželju (53 %);
- dobra tretjina pa s t. i. prednostnimi nalogami oziroma cilji različnih razvojnih programov (tudi PRP in programa LEADER/CLLD): trajnostni razvoj in blaženje podnebnih sprememb (39 %) – vključevanje ranljivih skupin – izobraževanje – novi proizvodi in storitve – podjetništvo.

Slika 68: Povezovanje programa LEADER/CLLD s ključnimi področji razvoja podeželja (N = 278; možnih je bilo več odgovorov).

Vir: Spletna anketa, 2020.

Dve tretjini anketirancev sta seznanjeni z dejstvom, da v njihovi občini/regiji LAS: med njimi jih 80 % pozna njihovo ime (v celoti ali delno, kar je razumljivo, saj so se poimenovanja nekaterih LAS spreminjala oziroma so se LAS ozemeljsko spreminjale, ponekod pa so navedli skrajšano poimenovanje).

Anketiranci so se z LAS v občini/regiji seznanili:

- večinoma neposredno in izkustveno, in sicer kot prijavitelji projekta, kot strokovni sodelavci, vodilni partnerji ali zaposleni na LAS, kot člani organov LAS ali prek drugih lokalnih/regionalnih organizacij (občina, kmetijska svetovalna služba, razvojna agencija, društvo) oziroma prek pogovora z nekom, ki LAS pozna oziroma je izvedel projekt;
- posredno pa večinoma prek spleta, lokalnega časopisa, dogodkov, sejmov in predstavitev ter tiskovin LAS, radia, lokalne televizije ipd.

Slika 69: Način pridobivanja informacij o LAS (N = 188; možnih je bilo več odgovorov).

Vir: Spletna anketa, 2020.

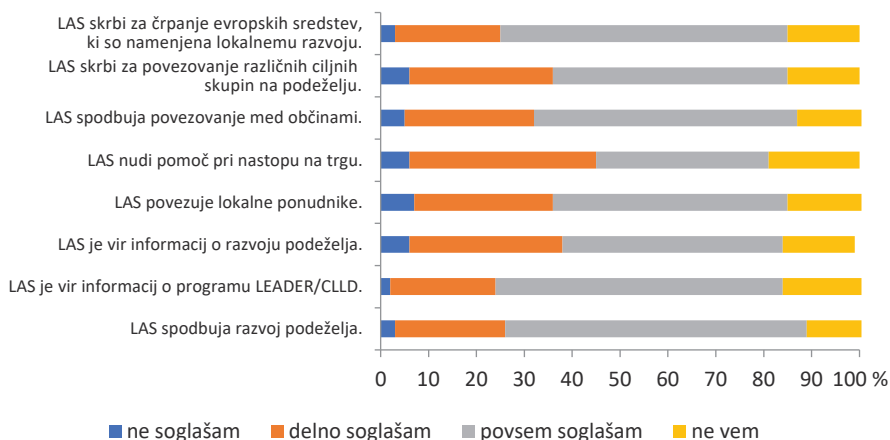
4.3.2 Dojemanje vloge lokalne akcijske skupine v lokalnem in regionalnem okolju

Anketirancem smo posredovali osem trditev o delovanju in vlogi LAS, do katerih so se morali opredeliti. Glede na strukturo anketirancev, ki so jo v pomembnem deležu sestavljali ljudje, ki so se neposredno in izkustveno srečali z izvajanjem LEADER/CLLD ter sodelujejo v LAS, smo pričakovali kritičen odnos do trditev (anketiranci so lahko izbirali med naslednjimi kategorijami: *ne soglašam*, *delno soglašam*, *povsem soglašam oziroma ne vem*; če s trditvijo niso soglašali, smo jih zaprosili za pojasnilo). Anketiranci so nestrinjanje s trditvami nakazali s kategorijama »delno soglašam« in »ne soglašam«: pri večini trditev sta ti kategoriji vključevali četrtno odgovorov, pri določenih trditvah pa tudi več kot tretjino (na primer trditve: »LAS nudi pomoč pri dostopu na trgu.«, »LAS je vir informacij o razvoju podeželja.«, »LAS skrbi za povezovanje različnih

skupin na podeželju.«). Opozoriti pa moramo, da na določeno stopnjo nepoznavanja (ali skrite kritičnosti) nakazuje tudi kategorija »ne vem«.

- Dve tretjini anketirancev povsem soglašata, da LAS spodbuja razvoj podeželja; 60 % jih povsem soglaša, da LAS skrbi za črpanje evropskih sredstev, ki so namenjena lokalnemu razvoju in da je LAS vir informacij o LEADER/CLLD.
- Polovica anketiranih povsem soglaša, da LAS spodbuja povezovanje med občinami (55 %), povezuje lokalne ponudnike in različne ciljne skupine na podeželju ter je vir informacij o razvoju podeželja (46 %).

Slika 70: Zaznavanje delovanja in vloge LAS (N = 240).

Vir: Spletna anketa, 2020.

Ob priznavanju številnih pomembnih vlog, ki jih LAS prevzema in izvaja na podeželju, so bili anketiranci tudi kritični in so nakazali področja, na katerih sta LAS in program LEADER/CLLD šibka – kar v grobem povzemamo spodnji citati.

- O trditvi, da je LAS vir informacij o razvoju podeželja.

»LAS pokriva le manjši projektni del razvoja podeželja, ne zajame celotne slike. Celoten program na državni ravni je mnogo bolj obsežen« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

- O trditvah, da LAS spodbuja razvoj podeželja ter skrbi za črpanje evropskih sredstev, ki so namenjena lokalnemu razvoju.

»Trditev absolutno ne drži. Zaradi vseh pretiranih administrativnih zahtev in pravil, neugodnega deleža sofinanciranja, ki v končni fazi doseže prijavitelja (ta mora plačati tudi celoten DDV) – le okoli 50 %, zaradi strogih kontrol – lokalne organizacije ne morejo črpati teh sredstev. Lokalne organizacije tudi ne morejo vlagati v lokalni razvoj – saj so lahko prijavitelji le občine ali druge ustanove, ki imajo večja proračunska ali druga sredstva, ki jih lahko vnaprej založijo« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

»Tako količina kot delež sofinanciranja sta v večini razpisov prenizka za kakršen koli resen razvoj« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

»Pogoji za prijavo in izvedbo projektov niso življenjski in lokalnim društvom ne omogočajo, da bi lahko na ta način prejela sredstva za lokalne projekte« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

- O trditvi, da LAS povezuje lokalne ponudnike in nudi pomoč pri nastopu na trgu, se je pri komentarjih izkazalo dvoje: da je večina anketirancev natančno prebrala vprašanje ter da dobro poznajo pravila programa LEADER/CLLD, hkrati pa, da so razumeli, da LAS prek projektov zaradi strogih pogojev težko omogoča pomoč pri nastopu na trgu.

»Ne soglašam, ker LAS ne more biti nosilec ponudbe« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

»Nikjer nisem zasledila, da bi LAS povezoval lokalne ponudnike« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

»LAS za to nima znanja in pristojnosti, niti ni temu namenjena« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

»Lokalni ponudniki zaradi strogih pogojev, neugodnega deleža sofinanciranja in neživljenjskih kontrol ne morejo vstopati v projekte« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

- O trditvi, da LAS spodbuja povezovanje med občinami.

»S trditvijo ne soglašam, ker LAS nima dovolj politične moči« (anketa med lokalnim prebivalstvom, 2020).

4.3.3 Pohvale za zelo dobro delo vodilnega partnerja

Razveseljivo je, da so anketiranci, ki so v pomembnem deležu (60 %) aktivno soustvarjali delovanje LAS v lokalnem okolju ali sodelovali pri izvedbi projektov, delovanje vodilnega partnerja LAS/pisarne LAS kritično ocenili: kot »zelo dobro« je delovanje ocenila slaba polovica (45 %), kot »dobro« tretjina, 17 % jih je menilo, da bi lahko bilo »delo boljše opravljeno«, 5 % pa, da je bilo »delo slabo izvedeno«.

O vlogi projektov LEADER/CLLD v njihovi LAS so anketiranci (N = 210) racionalni in kritični (kategorije: *ne soglašam, delno soglašam, povsem soglašam oziroma ne vem; če s trditvijo niso soglašali, smo jih zaprosili za pojasnilo*).

- Dobra polovica jih povsem soglaša, da projekti v okviru LAS vplivajo na krepitev vloge lokalnih proizvodov in storitev ter na krepitev lokalne identitete.
- Ok. 40 % anketirancev tudi povsem soglaša, da projekti v okviru LAS pozitivno vplivajo na varstvo narave, na večjo dostopnost lokalne hrane v lokalnem okolju, da imajo projekti že sedaj resničen vpliv na lokalno okolje in lokalno prebivalstvo ter da bo njihov vpliv tudi dolgoročen, da projekti tudi prispevajo k socialni vključenosti in medgeneracijskemu sodelovanju.
- Več kot 40 % anketiranih pa le delno soglaša, da projekti v okviru LAS vplivajo na krepitev podjetništva v lokalnem okolju ter na krepitev kulturnega utripa v lokalnem okolju (priredivte, delovanje kulturnih društev).

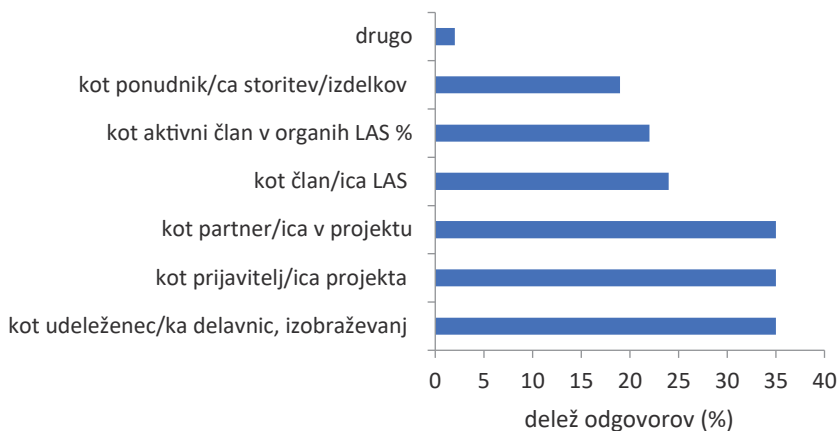
Slika 71: Vloga projektov v lokalnem okolju anketirancev (N = 278).

Vir: Spletna anketa, 2020.

Razveseljivo je, da 78 % anketiranih želi v LAS oziroma v pristopu in programu LEADER/CLLD sodelovati tudi v prihodnje, in sicer aktivno v več vlogah: kot prijavitelj ali partner v projektu ali kot udeleženec delavnic in izobraževanj, pa tudi pri upravljanju LAS (kot član LAS ali aktivni član v organih LAS). Anketiranci, ki so bili projektni partnerji, so se pogosteje odločali, da bi želeli tudi v prihodnje biti ponudniki storitev/izdelkov.

Slika 72: Vloga, ki bi jo anketiranci želeli v prihodnje imeti v LAS oziroma pri izvajanju LEADER/CLLD (N = 175; možnih je bilo več odgovorov).

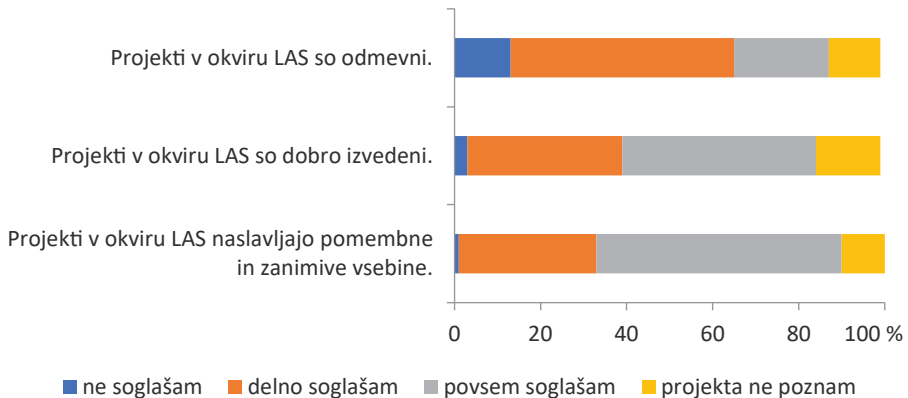

Vir: Spletna anketa, 2020.

4.3.4 Različni vidiki prepoznavnosti

Anketiranci povsem soglašajo, da projekti v okviru LAS obravnavajo **pomembne in zanimive vsebine** (57 %), 45 % jih povsem soglaša, da so projekti v okviru LAS dobro izvedeni. Dve tretjini anketirancev nista zadovoljni (kategoriji »delno soglašam« – 52 %, »ne soglašam« – 13 %) z odmevnostjo projektov, izvedenih v okviru LAS. Treba je upoštevati, da je okrog 15 % anketirancev navedlo, da »projektov ne poznajo«.

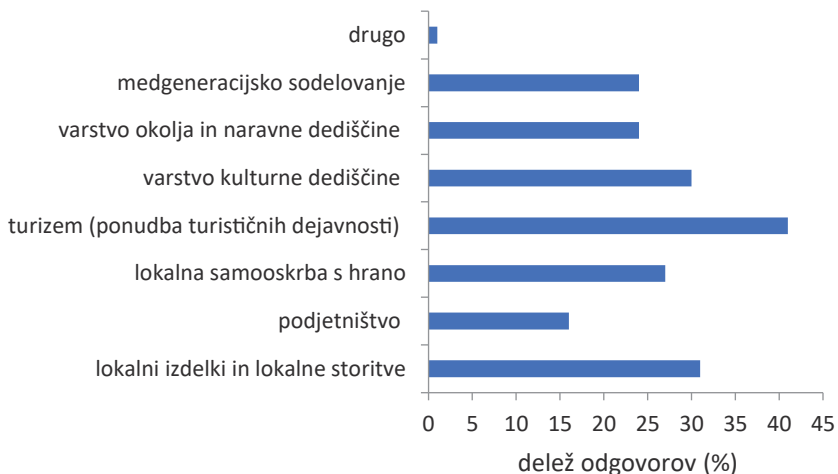
Slika 73: Kritičen pogled na aktualnost, izvedbo in odmevnost projektov v okviru LAS (N = 210).

Vir: Spletna anketa, 2020.

Dve tretjini anketiranih **pozna projekte**, ki so bili v njihovi okolici sofinancirani s sredstvi programa LEADER/CLLD. Očitno so anketiranci najpogosteje prepoznavali

Slika 74: Področja, na katerih so najbolj prepoznavni projekti LEADER/CLLD (N = 278; možnih je bilo več odgovorov).

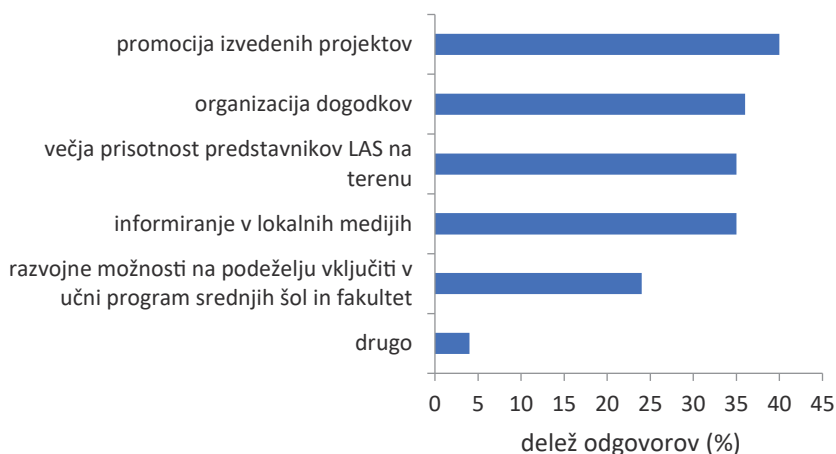

Vir: Spletna anketa, 2020.

projekte s področja turističnih dejavnosti; sledili so projekti, ki so bili usmerjeni v promocijo lokalnih izdelkov in storitev, varstva kulturne dediščine, lokalne oskrbe s hrano ter medgeneracijskega sodelovanja, varstva okolja in naravne dediščine. To so področja, na katerih anketiranci tudi v prihodnje predvidevajo projekte LEADER/CLLD v njihovem lokalnem okolju.

Anketiranci so bili bolj **kritični do izvajanja animacije** (predstavljanje in oglaševanje) programa LEADER/CLLD: 43 % jo je ocenilo kot »dobro«, slaba tretjina kot »lahko bi bilo bolje«, dobra petina kot »zelo dobro«, nezadovoljnih (ocena »slabo«) pa je bilo 6 % anketiranih. Te odgovore lahko dobro povežemo z **oceno prepoznavnosti**, ki jo dosega LAS v lokalnem okolju: tretjina anketirancev pravi, da je LAS »površno poznana«, četrtnina jih pravi, da je LAS bodisi »slabo poznana« ali »dobro poznana«, petina pa jih zatrjuje, da LAS »ni poznana«. Za **povečanje prepoznavnosti** LAS anketiranci najpogosteje navajajo, da bi se LAS morala promovirati prek projektov, dogodkov, z večjo prisotnostjo predstavnikov LAS na terenu ter informiranjem v lokalnih medijih. Precej jih tudi meni, da bi morali informiranje o razvojnih možnostih na podeželju vključiti v učne programe srednjih šol in fakultet.

Slika 75: Načini izboljšanja prepoznavnosti LAS v lokalnem okolju (N = 278; možnih je bilo več odgovorov).

Vir: Spletna anketa, 2020.

4.3.5 Analiza časopisnih člankov na nacionalni ravni

Analizirali smo **časopisne članke** iz podatkovne baze novinarske dokumentacije Dela, d. d. (tiskano DELO, spletno Delo.si, Slovenske novice, Sobotna priloga), ker ima zelo sistematično urejen in ažuriran arhiv. V času dvajsetih let (1. 1. 2000–31. 12. 2020) smo pregledali vsebine s pomočjo treh ključnih besed: LAS, LEADER in CLLD. V navedenem obdobju je bilo objavljenih 79 prispevkov, ki so vključevali izbrane ključne besede. Podrobnejši vpogled je nakazal, da so se ponekod vsebine ponavljale (na primer ista vsebina je bila objavljena v tiskani in digitalni verziji) oziroma je bil članek obravnavan

dvakrat – enkrat, ker je obravnaval eno, drugič pa, ker se je dotikal druge ključne besede (najpogosteje sta se ponavljali vsebini pri ključnih besedah LEADER in LAS).

Zanimiva je časovna pojavnost treh ključnih besed: beseda LAS se sicer v arhivu član- kov pojavlja od leta 1999, vendar v povezavi z lokalnimi skupinami, ki so bile usmer- jene v odvajanje od drog. V Sloveniji je delovalo 32 tovrstnih LAS, največ zapisov je bilo v letih od 2002 do 2008. 23 tovrstnih zapisov smo izločili iz nadaljnje obravnave. Beseda LEADER se je v časopisu Delo prvič pojavila leta 2001, in sicer v daljšem pri- spevku o razvojnih sredstvih (skladih, programih, projektih in posojilih), do katerih je lahko Slovenija dostopala v sklopu priprav na vstop v EU. LEADER se omenja le kot »pobuda skupnosti, ki pomaga pri razvoju podeželja«. Razumljivo je, da je beseda CLLD najkasneje vstopila v časopisni medij: zasledimo jo leta 2015 ob promociji novega programskega obdobja in predstavitvi financiranja operacij iz treh skladov.

Analiza člankov je nakazala na nekaj **časovnih značilnosti**:

- 48 objav je bilo vezanih na besedo LEADER, največ objav je bilo v letih 2008–2010 (med 6 in 8 na leto), v preostalih letih pa je bila omenjena od dva- do petkrat le- tno; po letu 2015 ta beseda ni bila več omenjena;
- 20 je omemb LAS, povezanih z izvajanjem pristopa LEADER/CLLD, ki se časovno umeščajo v čas od 2009 do 2019; največ objav (6) je bilo leta 2009, najmanj leta 2019 (ena objava);
- od 11 objav, povezanih s CLLD, je bila v treh primerih (skupaj 6 objav) prepoznana ista objava v dveh medijih (tiskana ali digitalna različica medija) – torej je bilo izvernih objav le 8, največ leta 2015 (7);
- običajno se več objav pojavi v dveh klustrih: tik pred ali ob začetku programskega obdobja, drugi pa sledi ob koncu obdobja.

Pri analizi pojavljanja treh ključnih besed smo opazili nekatere **vsebinske podobnosti**:

- v prvih objavah gre večinoma za informacije o novem programu, razpoložljivih sredstvih, informiranje poteka s strani organov upravljanja (MKGP, MGRT);
- temu sledijo objave o potrditvi SLR, ustanovitvi LAS in razpisih LAS;
- več objav se osredotoča na informacije o potrditvi projektov ter kratko informaci- jo o predvidenih projektnih aktivnostih;
- po zaključku projektov v določenem razpisu sledijo kratki zapisi o rezultatih projek- tov ter napovedi novih razpisov; zelo redki so obširnejši vsebinski zapisi o projektih;
- vmes se pojavljajo še kratki zapisi o težavah, povezanih s prepočasnim črpa- njem razpoložljivih sredstev, ter težavah, ki jih ima posamezna LAS pri izvajanju projektov;
- nekatere LAS se v teh objavah pojavljajo pogosteje (na primer LAS Med Snežni- kom in Nanosom, LAS Mežiške doline, LAS Mislinjske in Dravske doline, LAS Go- renjska košarica), nekatere LAS pa nikoli;

- ob zaključevanju enega programskega obdobja se že začne kampanja za naslednje programsko obdobje.

V zadnjem času se je zelo povečalo obveščanje na ravni LAS, občin – tako prek digitalnih platform (predstavitev projektov na Youtubeu) kot v tiskanih medijih. Projekte LEADER/CLLD pogosto predstavljajo v lokalnih/regionalnih časopisih, na spletnih straneh LAS, v e-novičnikih, na družbenih omrežjih (predvsem Instagram, Facebook), pa tudi v televizijskih in radijskih informativnih oddajah ter s povabili zainteresiranim javnostim, da si rezultate projektov neposredno ogledajo na terenu (v sklopu tematkega dogodka, delavnice, strokovne ekskurzije ipd.). Smiselno bi bilo, da bi večjo vlogo pri posredovanju informacij v nacionalne medije prevzela na primer Mreža za podeželje, saj posamezni LAS težko dosežejo nacionalne medije.

Čeprav je zanimivo, da ljudje projektov po imenu oziroma pristopu LEADER/CLLD v glavnem ne poznajo, so na lokalni ravni pomembnejši vsebina, učinek in uspešen partnerski odnos. Zato bi veljalo v naslednjih mesecih, ki jih bo zaznamovalo pripravljanje nove SLR (konec leta 2022 in začetek leta 2023), na več ravneh bolj medijsko izpostaviti nakazane poudarke.

5 Pristop LEADER/CLLD pomeni skupno učenje

5.1 Vrednotenje izvajanja programa LEADER/CLLD in delovanja LAS: zakaj in kako?

Vrednotenje je večfazni postopek, ki sestoji iz predhodnega, sprotnega, vmesnega in naknadnega vrednotenja. Je postopek, ki ima pomembno vlogo pri pripravi zakonskih predlogov in osnutkov programov (Cunder in sod., 2015). Spremljanje in vrednotenje je pomemben del politike razvoja podeželja. Pri usmerjanju razvoja podeželja je tem vsebinam namenjene veliko pozornosti in finančnih sredstev (opredeljenih kot upravičeni stroški; Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 2015). S spremljanjem in vrednotenjem preverjamo napredek, iščemo možnosti in potrebe za izboljšanje izvajanja itd.

V PRP 2014–2020 je vrednotenje opisano kot zelo pomembno orodje, ki prispeva k izboljšanju kakovosti oblikovanja in izvajanja programa. Z vrednotenjem ocenimo uspešnost in učinkovitost izvajanja. Pomembna vloga vrednotenja se kaže v strukturi izvajanja PRP, kjer vrednotenje nastopa kot sestavni del izvajanja. Vrednotenje zagotavlja povratne informacije organu upravljanja, ki na podlagi rezultatov vrednotenja usmerja izvajanje programa. Pri tem sledi uresničevanju zastavljenih ciljev. Za celotno obdobje izvajanja programa že v fazi priprave programa izdelamo načrt vrednotenja, ki omogoča sistematično načrtovanje vrednotenja v celotnem programskem obdobju. Vnaprej določen oziroma razvit sistem vrednotenja omogoča bolj ciljno naravnano spremljanje in vrednotenje ter učinkovitejše izvajanje (Program razvoja podeželja ..., 2017). V načrtu vrednotenja so opredeljene tematske prednostne naloge, vloga posameznih deležnikov in okvirna časovnica postopka vrednotenja (Vrednotenje PRP 2014–2020, 2018; Presoja rezultatov Programa ..., 2018).

Vrednotenje je pomembno pri spremljanju različnih strateških dokumentov tako na nacionalni (na primer PRP) kot lokalni ravni (na primer lokalnih strateških dokumentov; LRS/SLR). Pri tem imajo pomembno vlogo LAS, ki so organu upravljanja dolžne zagotavljati potrebne informacije za pripravo in usmerjanje nadaljnjega spremljanja in izvajanja programa PRP ter LRS (Program razvoja podeželja ..., 2017).

5.1.1 Spremljanje in vrednotenje izvajanja programov

V prvem obdobju izvajanja programa LEADER (2007–2013) sistemskemu spremljanju in vrednotenju izvajanja programa in aktivnosti niso posvečali posebne pozornosti (Uredba o ukrepih 1., 3. in 4. osi ..., 2008). V LRS je bilo spremljanje in vrednotenje izvedbe strategije predvideno v obliki končnega pregleda izvedbe vseh aktivnosti

z vidika izpolnjevanja zastavljenih ciljev. Za spremljanje in vrednotenje programa LEADER so bile zadolžene LAS (Lokalna razvojna strategija ..., 2007).

MKGP je kot organ upravljanja ob zaključku programskega obdobja 2007–2013 pripravil obrazec za poročanje LAS. V obrazec so bili vključeni predvsem kvantitativni podatki posameznih projektov (na primer starostna in spolna sestava upravičencev oziroma prijaviteljev, število projektov in število ustvarjenih novih delovnih mest; Obrazec za poročanje ..., 2014).

V programskem obdobju 2014–2020 je bilo spremljanju in vrednotenju namenjene več pozornosti. Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ... (2015) v 49. in 51. členu opredeljuje spremljanje in vrednotenje izvajanja programa. Tako je LAS zadolžena za zagotavljanje potrebnih informacij in njihovo posredovanje organu upravljanja. LAS mora pripraviti in izvesti t. i. načrt spremljanja in vrednotenja aktivnosti in operacij LAS, ki temelji na SLR (Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 2015). V iztekaajočem se programskem obdobju 2014–2020 je načrt vrednotenja (skupaj s kazalniki in opredeljenimi mejniki) obvezen del SLR, v uredbi pa so podana obvezna merila spremljanja.

- Ob koncu leta 2018 so tako LAS delovanje vrednotile s sledečimi kazalniki: število zaključenih operacij v primerjavi z odobrenimi operacijami; delež dodeljenih sredstev v odločitvi o potrditvi operacije v primerjavi z določenim finančnim okvirjem; delež izplačanih sredstev v primerjavi z dodeljenimi sredstvi in število novo ustvarjenih delovnih mest. Ta vmesni pregled uspešnosti izvajanja SLR v letu 2018 je bil osnova za dodelitev dodatnih sredstev kot t. i. rezerva za uspešnost LAS. Do teh sredstev so bile upravičene LAS, ki so do konca leta 2018 dosegle zastavljene cilje po SLR (Uredba o izvajanju lokalnega razvoja ..., 2015).
- Ob koncu leta 2023 bodo z zgornjimi merili preverjali še končno doseganje ciljev SLR in splošno uspešnost posameznih LAS.

Uredba drugih kazalnikov za izvajanje sprotne vrednotenja ni obravnavala. Prav tako nista bila opredeljena sistem vrednotenja posameznih učinkov izvedenih projektov ter sprotno spremljanje izvajanja SLR in izvedenih operacij tudi po zaključku posamezne operacije. S strani PRP in Operativnega programa ni predvidena skupna evalvacija programa CLLD, izvaja se samo evalvacija po posameznih skladih, kar ne omogoča prikaza celovitih rezultatov.

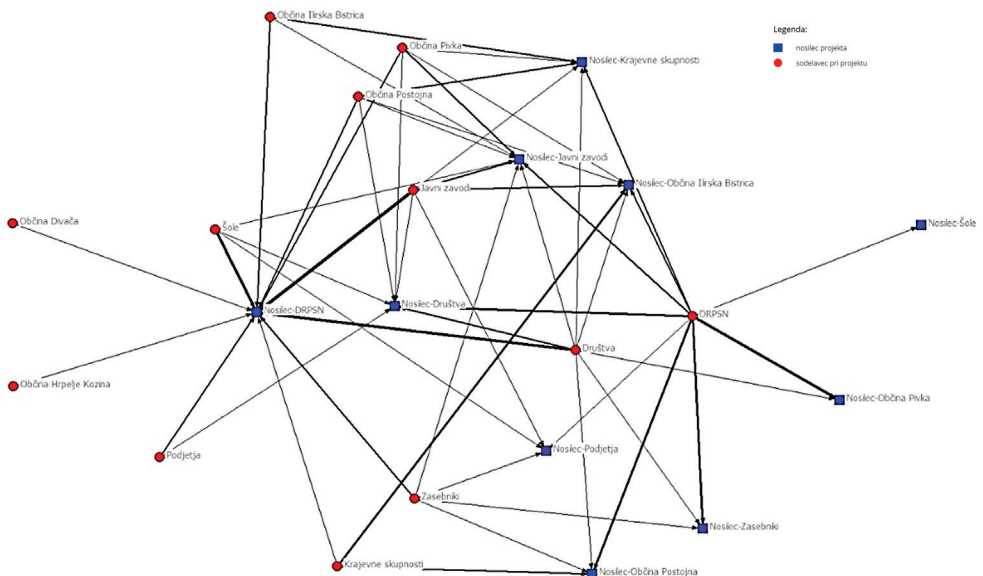
5.1.2 Študije o spremljanju in vrednotenju projektov

V programskem obdobju 2007–2013 so LAS glede izvajanja programa LEADER spremljale predvsem kvantitativne podatke posameznih operacij. V obrazec ministrstva so bili ob koncu programa tako vključeni **kazalniki o številu vseh projektov v LAS in številu ustvarjenih novih delovnih mest v LAS ter podatki o posameznih prijaviteljih**.

Bolj poglobljene študije o izvedenih projektih (na primer tematski pregled izvedenih projektov in finančni vložki po temah na ravni LAS ipd.) so bile izvedene ob koncu

preteklega obdobja in v programskem obdobju 2014–2020. Ena takšnih je bila študija Kmetijskega inštituta Slovenije iz leta 2015, v kateri je Cunder in sod. (2015) vrednotil ukrep LEADER in dosežke izvajanja PRP 2007–2013. Ocepek (2016) je v diplomskem delu razvijal metodologijo za sprotno vrednotenje uspešnosti in učinkovitosti dela LAS. Oblikoval je nabor kazalnikov za spremljanje učinkovitosti porabe javnih sredstev (na primer število ustvarjenih delovnih mest, število obiskovalcev, število prodanih lokalnih produktov ali storitev idr.) in relevantnosti dela LAS (na primer vključenost prebivalstva v LAS, uspešnost animacije območja, učinkovitost animacije, večsektorske operacije idr.). Partnerstvo in povezovanje med projektnimi partnerji je za LAS Med Snežnikom in Nanosom, ki se uvršča med LAS z večjim številom izvedenih projektov, raziskovala Šabčeva (2013). V raziskavi je spremljala **sodelujoče akterje in njihovo povezovanje v programskem obdobju 2007–2013**; uporabila je program UCINET Software, ki omogoča analize podatkov socialnih omrežij – tako Slika 76 s črtami med akterji prikazuje njihovo sodelovanje. Avtorica je spremljala pogostost povezovanja med predstavniki javnega (na primer občine), zasebnega (kmetijska gospodarstva, podjetja) in nevladnega sektorja (društva). Z debelejšo črto je v shemi prikazano pogostejše sodelovanje v projektih. Izstopa Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom, vodilni partner LAS, ki je v vseh primerih sodeloval kot partner ali nosilec projekta. S podobnim mrežnim prikazom je bila analizirana tudi finančna razporeditev sredstev programa LEADER med partnerji, v katerem so imele najpomembnejšo vlogo občine.

Slika 76: Mrežno povezovanje partnerjev na primeru LAS Med Snežnikom in Nanosom.

Vir: Šabec, 2013.

V nadaljevanju je Šabčeva (2018) analizo delovanja LAS Med Snežnikom in Nanosom nadgradila s spremljanjem gospodarskih, socialnih in organizacijskih učinkov s 33 kazalniki, predstavljenimi v Preglednici 18. Večji del kazalnikov je temeljil na

kvalitativnih podatkih, ki jih je pridobila s strukturiranimi intervjuji s predstavniki odločevalcev (člani upravnega odbora) in izvajalcev projektov.

Preglednica 18: Seznam kazalnikov, uporabljenih za merjenje učinkov programa LEADER.

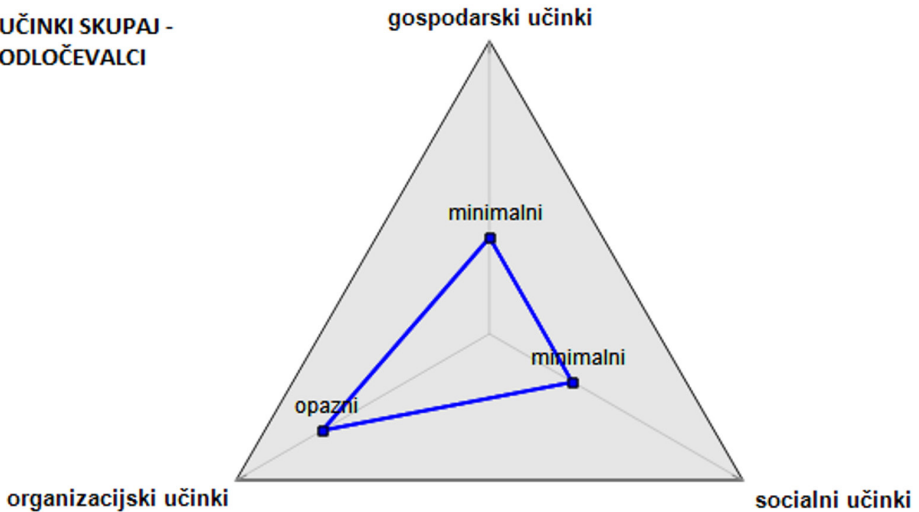
Vrste učinkov	Kazalnik	Pojasnilo
Gospodarski učinki	trg dela	prispevek programa k zaposlenosti
		prispevek k zaposlenosti (v primeru več razpoložljivih finančnih virov)
	odzivnost	število sodelujočih prijaviteljev
	usmerjenost trga	trg, kamor se usmerjajo aktivnosti LAS
Organizacijski učinki	izvajanje aktivnosti	najučinkovitejša oblika aktivnosti za nagovarjanje uporabnikov
		naloga članov UO pri izvajanju aktivnosti/animacije
	vloga las	naloga programa LEADER in LAS na podeželju
	vključevanje	vključenost ranljivih skupin v aktivnosti/projekte
		vključenost izobraževalnih ustanov v aktivnosti/projekte
	prostorska usmerjenost	vloga LAS pri čezmejnem povezovanju
		pomembnost mednarodnega usmerjanja LAS
Socialni učinki	trajnost/ dolgoživost	trajnost izvedenih projektov in aktivnosti LAS
	zaupanje	stopnja zaupanja v LAS
		stopnja zaupanja v program LEADER
	povezovanje	vloga LAS pri povezovanju
		oblike povezovanja med akterji
	kakovost bivanja	izboljšanje življenja na podeželju
	prepoznavnost	prepoznavnost LAS in programa LEADER med lokalnim prebivalstvom
starostna struktura	starostna skupina sogovornikov	

Vir: Šabec, 2018.

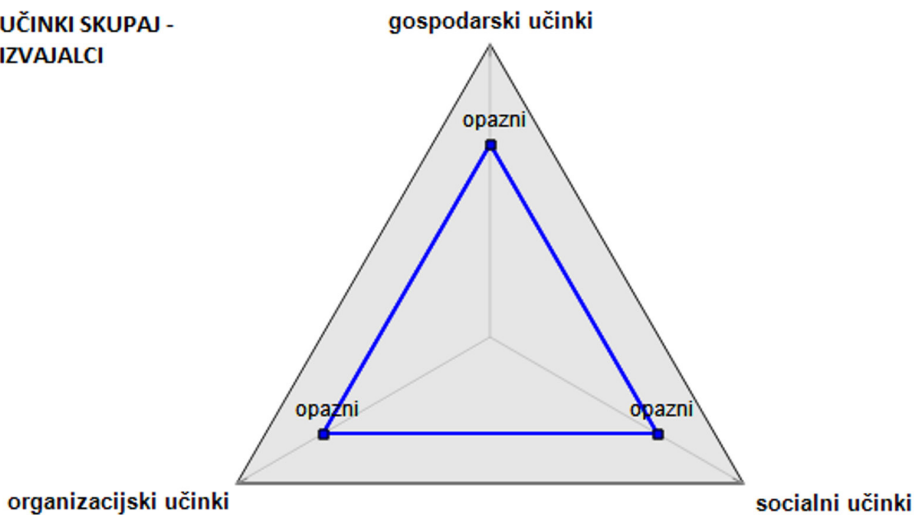
Za obdelavo podatkov iz strukturiranih intervjujev je avtorica uporabila računalniški program DEXi z metodo DEX (večparametrski odločitveni model), ki temelji na večparametrski odločitveni analizi in je primerna za vrednotenje z velikim številom spremenljivk. V procesu analize je avtorica hierarhična razmerja med učinki določala s pomočjo vključitve zunanjih strokovnjakov (t. i. ekspertna skupina), ki so v dveh fazah določali hierarhično razmerje med kazalniki znotraj posameznega učinka. V zadnji fazi je avtorica odgovore posamezne skupine intervjuvancev združila in ocenila moč gospodarskih, organizacijskih in socialnih učinkov (Slika 77).

Raziskava je nakazala, da gospodarske, socialne in organizacijske učinke projektov programa LEADER/CLLD na podeželju zaznavajo tako odločevalci kot izvajalci projektov ter prebivalci območja LAS (uporabljena spletna anketa). Odločevalci so kot močnejše prepoznavali organizacijske učinke, izvajalci projektov pa niso zaznali večjih odstopanj med učinki.

Slika 77: Zaznavanje izbranih učinkov programa LEADER.

**UČINKI SKUPAJ -
ODLOČEVALCI**

ZALOGA VREDNOSTI: nezaznani / minimalni / opazni / zelo vidni

**UČINKI SKUPAJ -
IZVAJALCI**

Vir: Šabec, 2018.

5.1.3 Vrednotenje v programskem obdobju 2014–2020

S programskim obdobjem 2014–2020 in usmerjanjem v pripravo načrtov vrednotenja za LAS se je razširil tudi nabor kazalnikov. Načrti vrednotenja se med LAS razlikujejo, vsem pa je skupno spremljanje t. i. obveznih mejnikov ali kazalnikov.

Preglednica 19: Obvezni mejniki in kazalniki za spremljanje LAS v programskem obdobju 2014–2022 (Uredba o izvajanju lokalnega ..., 2015).

Obvezni mejniki in kazalniki za spremljanje LAS	
Obvezni mejniki pri pregledu doseganja mejnikov – vsi skladi	Dodatni obvezni mejniki pri pregledu doseganja mejnikov – ESRR
število zaključenih operacij v primerjavi z odobrenimi operacijami	število deležnikov na lokalni ravni, vključenih v izvajanje projektov CLLD
delež dodeljenih sredstev v odločitvi o potrditvi operacije v primerjavi z določenim finančnim okvirjem	število prebivalcev, ki živijo na območju LAS
delež izplačanih sredstev v primerjavi z dodeljenimi sredstvi v odločitvi o potrditvi operacije	število podprtih partnerstev
število novo ustvarjenih delovnih mest	

Vir: Uredba o izvajanju ..., 19. člen, 2021.

Nabor kazalnikov za spremljanje izvajanja SLR smo pregledali med enajstimi LAS, ki jih v pričujoči monografiji podrobneje spremljamo. Štirim obveznim kazalnikom so tako posamezne LAS dodale še dodatne kazalnike (v povprečju 8 kazalnikov), s katerimi sledijo zastavljenim mejnikom v SLR. Med dodatnimi kazalniki, ki se večkrat pojavljajo, so:

- število vzpostavljenih/delujočih modelov povezovanja, partnerstev (8 LAS);
- število novih inovativnih programov, proizvodov in storitev (6 LAS);
- število novourejenih površin (5 LAS);
- število izvedenih ukrepov varovanja okolja (4 LAS);
- število vključenih ranljivih skupin (4 LAS);
- število novih dejavnosti/storitev za ranljive skupine prebivalcev (3 LAS).

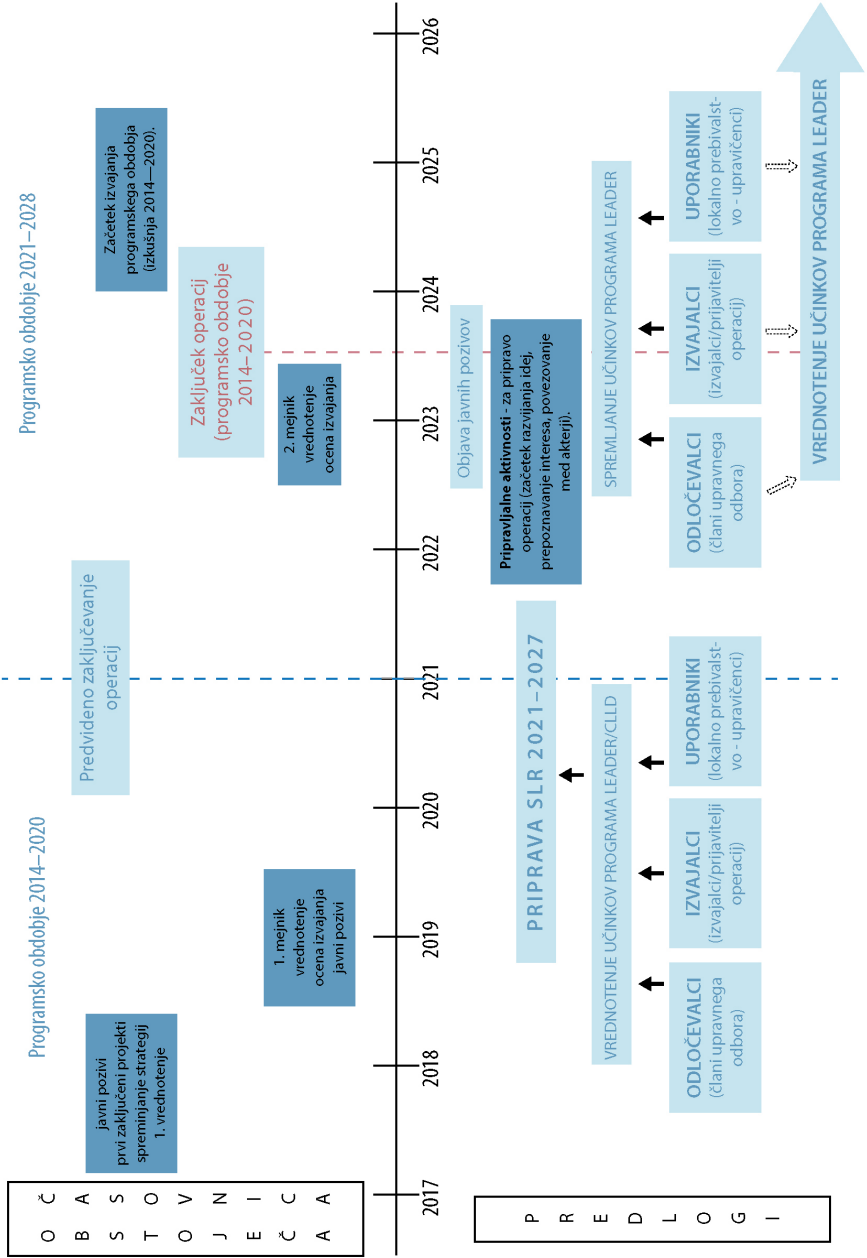
Prevladuje spremljanje kvantitativnih kazalnikov in finančnih učinkov ter število projektov s posamezno tematiko. S predstavljenimi kazalniki LAS merijo predvsem izvedbo in porabo sredstev. Širših učinkov izvedenih operacij, ki jih navadno ne moremo meriti z numeričnimi podatki, pa ne spremljamo. Teh uradna statistika običajno ne spremlja, zanje ni razvitih uveljavljenih kazalnikov, kar močno otežuje spremljanje večplastnih učinkov projektov na območju LAS.

5.1.4 Priporočila za spremljanje in vrednotenje

Spremljanje in vrednotenje aktivnosti/operacij ter izvajanje politike razvoja podeželja prispeva k prepoznavanju težav in ovir ter iskanju priložnosti za izboljšanje razvojnih programov.

Sprotno in stalno spremljanje ter vrednotenje učinkov programa LEADER/CLLD je ključno za usmerjanje razvoja podeželja in pravočasno odzivanje na spremembe. Rezultati vrednotenja so še posebej uporabni in potrebni ob pripravi lokalnih strateških

Slika 78: Časovna umestitev spremljanja in vrednotenja učinkov programa LEADER (primerjava programskega obdobja 2014–2020 in predloga avtorjev monografije).

Vir: Šabec, 2018.

dokumentov (na primer LRS/SLR), ki so podlaga za izvajanje razvoja na podeželju. Šabčeva (2018) je pripravila predlog vrednotenja in spremljanja učinkov ter primerjavo z obstoječim sistemom v programskem obdobju 2014–2020. Vrednotenje učinkov vključuje v vsako posamezno leto programskega obdobja, spremljanje učinkov pa širi v naslednje programske obdobje. Pogostejše vrednotenje in daljše časovno spremljanje učinkov omogoča boljše poznavanje dela in učinkov LAS.

Stalno spremljanje in vrednotenje največkrat ovirajo omejeni finančni in kadrovske viri, ki so še posebej izraziti na prehodu med programskimi obdobji. To zmanjšuje moč LAS in programa LEADER/CLLD ter med lokalnim prebivalstvom spodjeda zaupanje v program.

Preglednica 20: Potrebe, prednosti in omejitve sprotne spremljanja in vrednotenja.

Potrebe	Prednosti	Omejitve
<ul style="list-style-type: none"> vmesno vrednotenje vrednotenje ob zaključku operacije spremljanje izvajanja – doseganja ciljev še 5 let po koncu operacije in vrednotenje po izteku 5 let po zaključku operacije vključitev kvalitativnih kazalnikov 	<ul style="list-style-type: none"> boljše poznavanje dela in učinkov LAS boljše spremljanje ciljev operacije orodje za usmerjanje aktivnosti vhodni podatki za pripravo SLR 	<ul style="list-style-type: none"> odsotnost podatkov, ki jih zbirajo uradne ustanove zahteven proces zbiranja podatkov dolgotrajen proces zbiranja podatkov pomanjkljivo znanje o orodjih za zbiranje in urejanje ter interpretacijo rezultatov pomanjkanje kadrov za izvajanje vrednotenja na LAS in MKGP pomanjkanje časa

Vir: Šabec, 2013, 2018; Ocepek, 2016.

5.2 Skupno učenje pri izvajanju pristopa LEADER/CLLD

Pristop LEADER/CLLD je s svojimi tremi koraki in sedmimi načeli mehanizem, ki sledi teoriji učečega se podeželja (Wellbrock, 2013; Slika 79). Izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji bomo poskušali osvetliti tako s strani akterjev kot aktivnosti. Predvsem smo proučevali, v kakšne interakcije vstopajo akterji v sklopu izvajanja aktivnosti (pristop in program LEADER/CLLD). Ključnega pomena je, da se med akterji in aktivnostmi vzpostavijo funkcionalne povezave oziroma operativni vmesniki. Operativni vmesnik je lahko situacija/vozlišče/prostor, v katerem prihaja do neposrednega stika med različnimi akterji (posamezniki ali skupinami) ter deležniki (predstavniki javnega, zasebnega ali nevladnega sektorja), ki predstavljajo različne interese in vire na podeželju. V teh vozliščih se cilji, predstave in interesi ljudi potencialno preoblikujejo kot rezultat njihovih interakcij. Operativni vmesnik je arena za skupno učenje in inovacije, ljudje delajo skupaj in se pri tem učijo. Tako omogočimo izmenjavo znanja, dialog, sodelovanje in medsebojno učenje (Wellbrock in sod., 2013), kar prispeva k

razvoju določenega območja. Zelo pomembna je vloga države kot podpornice skupnostnega učenja znotraj in med podeželskimi območji. Za uspešnost tovrstnih ukrepov in politik je potrebna neprestana učinkovita komunikacija med vsemi akterji.

Slika 79: Model učečega se podeželja.

Vir: Wellbrock, 2013.

5.2.1 Projekti LEADER/CLLD kot operativni vmesnik

Prva oblika takšnega operativnega vmesnika so **projekti LEADER/CLLD**. S podrobno analizo partnerstev v projektih, izvedenih v dveh programskih obdobjih, smo ugotovili, kdo stopa v interakcijo, kateri so najpogostejši partnerji ter koliko partnerjev se poveže v partnerstvo.

Projektne partnerji so običajno člani LAS, kar pa ni nujno. Med prijavitelji so pogosteje javne ustanove (občine, javni zavodi, razvojne agencije, izjemoma krajevne skupnosti), med partnerji pa so pogosto raznovrstna društva. Med prijavitelje se redkeje uvrščajo predstavniki zasebnega sektorja – to so najpogosteje samostojni podjetniki, ki se včasih mrežno povezujejo, sporadično tudi socialni podjetniki. Nekatere projekte vodi LAS – predvsem kadar je cilj promocija ali vključitev celotnega območja LAS; pa tudi takrat, kadar je prijavitelj (v večini primerov gre za društva) institucionalno prešibek (zaradi pomanjkanja finančnih virov ali administrativnih zmožnosti) za samostojno prijavo in izvedbo projekta.

»Število projektov mi zelo malo pove, veliko pa mi pove raznolikost partnerstva oziroma število partnerjev, vključenih v projekte. Mi se namreč poslužujemo tudi skupnih projektov, ki rešujejo problematiko celotnega območja in so tudi finančno bogatejši – gre za celostno reševanje problematike, v kateri so vključeni vsi ključni akterji/deležniki – tudi tisti, ki samostojno ne bi kandidirali na javni razpis naše LAS. V teh projektih vidimo velik potencial« (LAS, 2022).

Prepoznali smo projekte (Slika 80), ki:

- so nastali s **sodelovanjem dveh akterjev/deležnikov**: najpogosteje se je občina povezala z drugimi javnimi ustanovami ali s podjetniki ali z lokalnimi društvi;
- so se vzpostavili z **mreženjem treh ali več akterjev/deležnikov**: v večini primerov so se povezale občine, javne ustanove in podjetniki; sledile so povezave med lokalnimi društvi, občinami ter javnimi ustanovami ali pa je bil prijavitelj vodilni partner LAS, ki je povezala več partnerjev.

Za boljšo predstavo, kako poteka skupno učenje pri pripravi in izvajanju projektov znotraj partnerstev, navajamo nekaj ključnih citatov, ki nakazujejo tako pozitivne kot težavne vidike partnerstev.

»Kot koordinatorka tega projekta sem sklicala sestanek vseh nevladnikov in dveh zavodov. Na skupnem sestanku smo dali na mizo predloge in se skupaj odločili za posamezno vlogo v projektu ter potem to idejo predložili LAS in občini« (prijavitelj projekta, 2020).

»Ponavadi prijavitelj predstavi idejo potencialnim partnerjem in potem razvijejo idejo« (prijavitelj projekta, 2020).

»O partnerjih se odločamo, ko je izoblikovana osnovna projektna ideja. Zatem poiščemo partnerje. Pri nadgradnji osnovne ideje so partnerji pomemben dejavnik, saj projekt skupaj z njihovimi predlogi in idejami dobi pravo širino. Kot pripravljavcu vloge se ti lahko mimogrede zgodi, da se znajdeš v začaranem krogu lastnih idej. Partnerji dodajo svoj pogled, predlagajo svoje ideje in tako je projekt boljši. Ne samo ob pripravi, tudi pri izvedbi« (prijavitelj projekta, 2020).

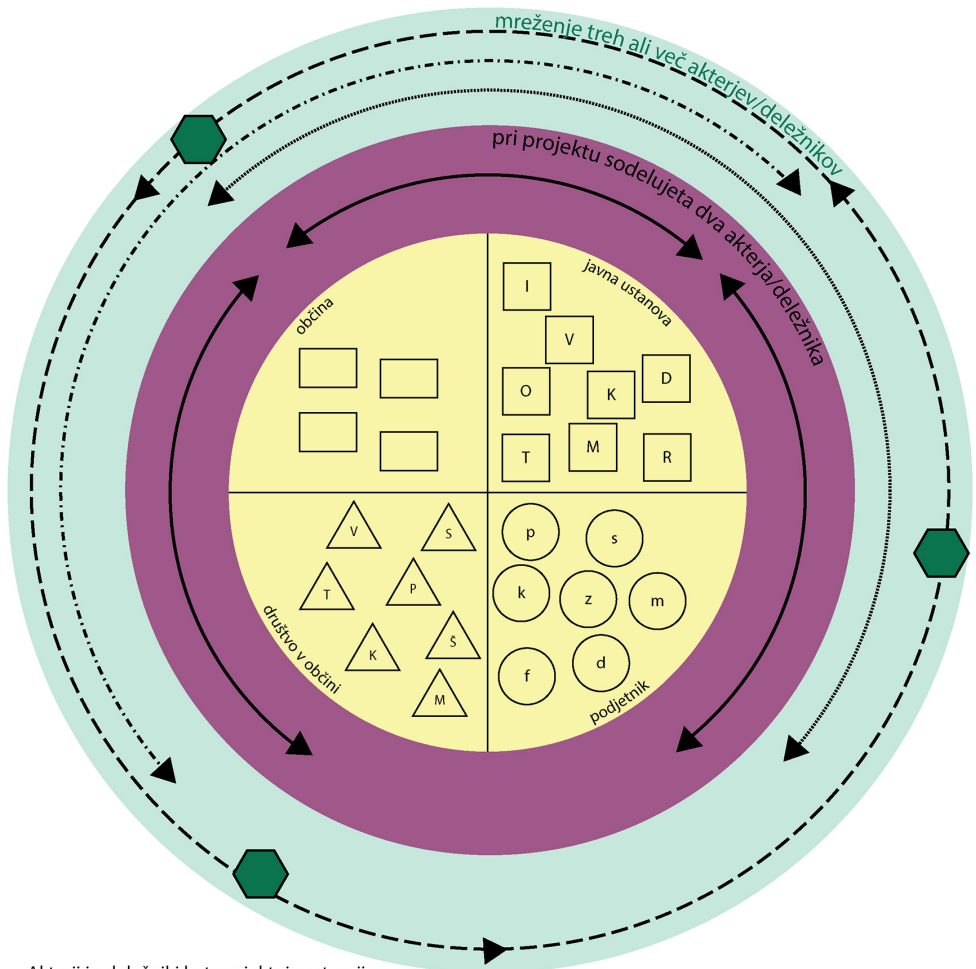
»Partnerstvo se zmeraj oblikuje v sinergiji interesov. Vodilni partner v večini primerov nosi celotno breme in skrbi za to, da vsi partnerji svoje aktivnosti izvajajo v skladu s projektom. Partnerstva se velikokrat oblikujejo na podlagi animacije LAS, saj tam spoznaš ljudi, ki imajo podobne ideje. Partnerji se večinoma najdejo s pomočjo animacije, čeprav je težava v tem, da se partnerji velikokrat ponavljajo, saj je veliko članov LAS neaktivnih« (prijavitelj projekta, 2020).

»Partnerji so bili vključeni v pripravo in izvedbo projektov. Občina ima dobre odnose z društvi, tako da nimamo težav s pridobivanjem partnerjev« (prijavitelj projekta, 2020).

»Oblikovanje partnerstev je zelo zahteven proces, ki ga ni mogoče vzpostaviti le z enim majhnim projektom. Potrebna sta daljša obdobje in kaskadno oziroma mozaično financiranje povezovalnih idej. Na območjih, kakršno je naše območje LAS, kjer ne obstaja osrednje gravitacijsko središče, pa tudi migracijski in politični krogi ne prispevajo k povezovanju v celoto, je program LEADER/CLLD sam po sebi prešibek povezovalni element za močnejše učinke. Povezovanje v takih primerih uspeva bolj ad hoc« (LAS, 2020).

»Pri pripravi projekta smo imeli enega partnerja, vendar smo tik pred prijavo naleteli na težave. Pokazalo se je, da je imel ta partner v prejšnjih letih finančne težave. Ko smo projekt vložili v potrditev na MKGP, smo dobili odgovor, da je partnersko podjetje v težavah in ni upravičeno do sredstev ... tako da smo projekt izvedli brez partnerja« (prijavitelj projekta, 2020).

Slika 80: Akterji in deležniki ter njihovo povezovanje v operativnem vmesniku – pri prijavi in izvedbi projekta.

Akterji in deležniki kot projektni partnerji

□ občina, krajevna skupnost

△ društvo v občini

K kultura in kulturna dediščina

M (med)generacijsko

P povezano s kmetijsko dejavnostjo

Š šport in rekreacija

T turizem

V varstvo narave in naravne dediščine

S strokovno (gasilsko, čebelarstvo, lovsko, ribiško, rokodelsko, energetsko idr.)

○ podjetnik

p podjetnik posameznik

s socialni podjetnik

z zadruga

m majhno ali srednjeveliko podjetje

d nosilec dopolnilne dejavnosti na kmetiji

f fizična oseba

k kmet

□ javna ustanova

I izobraževanje: vrtec, osnovna ali srednja šola,

ljudska univerza

O obrt in drobno podjetništvo

K kmetijska svetovalna služba, kmetijsko

gozdarska zbornica

R razvojna agencija

V varovanje okolja

M muzej in knjižnica

T turizem

D drugo (raziskovalna, socialno-varstvena, lokalizirana idr.)

● lokalna akcijska skupina (LAS)

Vir: Potočnik Slavič, 2022.

»Pri naših projektih [izjava razvojne agencije, ki je vodilni partner LAS, op. a.] prihaja do povezovanja med partnerji iz več občin in med sektorji. Pri večjem številu partnerjev je običajno več težav in zahtevnejša koordinacija, najpogosteje se zatika pri administrativnih zadevah, ko začnemo sodelovati z novimi partnerji. Partnerstva gradimo z ekskurzijami, predstavitvami razpisa, Tednom podeželja, predstavitvami izvedenih projektov, prek FB in s podporo občin« (razvojna agencija, 2020).

»Tisto, kar je bilo v tem proračunskem obdobju [2014–2020, op. a.] mogoče za nas novo, je bila ideja medregijskega partnerstva. V njej smo našli podporo naši težnji po povezovanju turizma ne samo na lokalni destinacijski ravni, ampak tudi 'čez hribe' (Posočje–Gorenjska)« (prijavitelj projekta, 2020).

5.2.2 Nove in zapletene situacije kot operativni vmesnik

Druga oblika takšnega vmesnika, v katerem poteka skupno učenje, so **situacije**, ko na vozlišča (ki so lahko materialni ali virtualni prostor) pridejo akterji s svojimi težavami, predstavami in interesi.

Primer 1. Vzpostavitev in izvajanje pristopa LEADER/CLLD sta bili kljub prejšnjim izkušnjam s CRPOV in RPP za vse vključene – tako prijavitelje, LAS kot nove strukture, DRSP, ARSKTRP (plačilna agencija za EKSRP in ESPR) in organe upravljanja (MKGP za EKSRP in ESPR; SVRK za ESRR), Koordinacijski odbor CLLD 2014–2020 – nova situacija s številnimi novostmi, v katerih so se morali učiti na novo, poslušati drug drugega, se prilagajati.

Zanimivo je, da smo pri analizi odgovorov, pridobljenih s fokusnimi skupinami z organi upravljanja in župani, ugotovili, da so pri odgovoru na vprašanje o izzivih, s katerimi se soočajo pri izvajanju pristopa in programa LEADER/CLLD, oboji prepoznali »znanje kot izziv« (Slika 81), a je vsak izmed njih v ospredje postavil ožji vidik, povezan s svojim delovnim področjem. Le o pomanjkanju človeških virov, potrebnih za izvajanje programa in pristopa LEADER/CLLD, govorijo oboji.

»Mi smo vstopili na novo; pred tem smo delali bolj investicije, sedaj [z vzpostavitvijo programa LEADER/CLLD, op. a.] pa smo se morali osredotočiti na bolj vsebinske, mehke vsebine. Tudi mi smo se učili. Imeli smo dosti težav, predvsem administrativnih, pa nove informacijske sisteme in tudi za CLLD-je namenjenega, z našega vidika razmeroma malo denarja, ampak administrativnega in vsega drugega dela ter usklajevanja je pa zelo veliko« (posredniški organ ESRR, MGRT, 2020).

»Težava je bila v tem, da so vse pravne podlage in vse, kar smo kasneje izvajali, pripravljale druge osebe tako na MKGP kot na MGRT. Seveda smo se morali najprej vsi veliko naučiti, spoznati sistem, spoznati LEADER/CLLD, da so zadeve stekle naprej« (organ upravljanja EKSRP, MKGP, 2020).

»Na začetku smo imeli vsi težave na vseh ravneh. Predvsem je bilo to za sektor spet nekaj novega, ker smo jih [projektne prijavitelje, strukture LAS, op. a.] v obdobju 2007–2013 komaj že malo uvedli, potem je bil tu novi pristop LEADER/CLLD« (organ upravljanja ESPR, MKGP, 2020).

Slika 81: Primerjava odgovorov organov upravljanja in županov pri komentiranju izzivov glede znanja.

	● občina Ljubno Gr=6	● občina Pivka Gr=7	● občina Veržej Gr=9	● plačilna agencija ARSKTRP (EKSRP, ESPR) Gr=8	● posredniški organ MGRT (ESRR) Gr=13	● organ upravljanja MKG (EKSRP) Gr=14	● organ upravljanja MKG (ESPR) Gr=7	● organ upravljanja SVRK (ESRR) Gr=6
● IZIVI-ZNANJ: na novo naučiti postopek Gr=2	1				1			1
● IZIVI-ZNANJ: pomanjkanje gloveskih virov Gr=7		2			2	1		
● IZIVI-ZNANJ: potreba po pomoči pri prijavi Gr=2				2				
● IZIVI-ZNANJ: usposabljanja Gr=4		2	1	1				
● IZIVI-ZNANJ: začetne težave Gr=4					2	1	1	

»Usposabljam tudi društva, društva so partnerji. Na ta način postajajo samozavestnejši, operativnejši, s tem se radi pohvalijo in tako krepimo tudi partnersko podeželje« (župan, 2020).

»Zelo je pomembno, da smo prehodili določeno 'učno pot' v LAS in čez LEADER/CLLD. Mislim, da bo treba zadevo po strokovni plati vzdrževati in nadgraditi. Predvsem je pomembno, da se ljudje, ki strokovno delajo na programih LAS, ne menjavajo preveč, ampak da so ljudje, ki so stabilni, da razumejo celo zgodbo in da je pri vsem tem kontinuiteta« (župan, 2020).

Predvsem pa se je pri organih upravljanja in na lokalni ravni izkazalo, kje sta potrebni pomoč in sodelovanje.

»Glede na to, da je pri nas vsa operativa, kar se tiče obravnave vlog in zahtevkov, moram povedati več različnih zadev. Ko stranke poskušajo pripraviti vloge, se že takrat pojavijo težave, torej povsem vsebinska vprašanja, takrat mora Agencija veliko pomagati; ker sami pač niso prepričani bodisi glede upravičenih stroškov ali načina oddaje vlog itd. Zato strankam že v tej fazi pomagamo« (plačilna agencija EKSRP in ESPR, ARSKTRP, 2020).

»Potem smo z raznimi izobraževanji in dodatnimi navodili postopno prišli do boljših vlog, tako sedaj mislim, da večjih pomanjkljivosti ni oziroma smo jih odpravili« (plačilna agencija EKSRP in ESPR, ARSKTRP, 2020).

»V bodoče je smiselno več energije usmeriti v to, da se projekti vnaprej čim bolj domisljijo, 'inkubirajo'. Mi smo imeli celo poseben program oziroma nekaj delavnic (mislim, da se ni financiral prek LEADER) za 'inkubiranje' projektov. To pomeni, da se projekti pripravijo vnaprej in da občina ali LAS pomaga tistim, ki imajo idejo ... to idejo pripeljati do faze, da imajo grob poslovni načrt, s katerim lahko kandidirajo za evropska sredstva ali na razpise oziroma poskusijo s takim projektom iti na banko in priti do posla« (župan, 2020).

»Zelo razmišljamo tudi o oblikovanju projektnih 'timov' za pripravo projektov in iskanje dodatnih finančnih sredstev na območju naše subregije. Mislim, da gre tu za presejanje svežih idej, ki bi jim lahko občine s svojim kadrom vsaj v začetku ponudile strokovno, pa tudi finančno pomoč. V nadaljevanju pa bi jih prepustili svobodnemu razvoju in samostojnemu financiranju. Menim, da bi takšen 'tim' lahko zelo dobro deloval kot 'podaljšek' občin, na drugi strani pa kot 'podaljšek' lokalne akcijske skupine; tako bi bil izjemen koordinator med potrebami občin in drugih deležnikov gospodarstva, drugih

javnih institucij in posameznikov, in sicer tako pri oblikovanju strategije kot pri realizaciji projektov» (župan, 2020).

»Opažamo veliko potrebo po sodelovanju, se pravi – tudi pri nas oziroma pri vseh z deležniki na terenu. Res smo na Agenciji [ARSKTRP, op. a.] tisti, ki obravnavamo vloge in se moramo načeloma striktno držati tega, kar nam predpisujejo uredbe in razpisi. Opažamo, da pri nekaterih LAS primanjkuje znanja ... moram reči, da moramo iti tudi mi prek sebe in veliko pomagati, zato da se ti projekti realizirajo. Prijavitelji imajo zelo veliko vprašanj: 'Ali bi se dalo tole nekam umestiti ...?' Med prijavitelji torej obstaja dobra zamisel, ideja, potrebujejo pa nasvet, ali bi bilo mogoče to idejo vključiti v kak ukrep. Moram reči, da se mi zdi tudi tu pomembno sodelovanje oziroma pomoč s strani vsakega od nas, ker se tudi iz tega razvije marsikateri projekt« (plačilna agencija EKSRP in ESPR, ARSKTRP, 2020).

Primer 2. Pri projektnih prijavih in izvajanju projektov govorijo prijavitelji in LAS o preveliki zahtevnosti, o preobširnem in prezapletenem administriranju, organi upravljanja in plačilna agencija pa so kritični zaradi pomanjkljivosti pri oddajanju vlog in zahtevkov. Kje je mogoče najti skupne rešitve? Iz citatov je mogoče razbrati konkretne situacije in predloge rešitev.

»Rešitev je predvsem v poenostavitvi stroškov, postopkov ipd., v nasprotnem primeru bo program postal tako zahteven, da mu bodo lahko kos samo občine, to pa ni naš cilj, saj si prizadevamo, da je naše okolje čim bolj aktivno in da so vanj vključeni vsi ključni akterji, ki delujejo na našem območju in stremijo k razvoju podeželja« (LAS, 2020).

»Zaradi zamud pri administrativnih postopkih velikokrat prihaja do problema zagotavljanja likvidnosti in natančnega načrtovanja aktivnosti. Čedalje bolj se ukvarjamo le z administracijo in ne toliko z vsebino oziroma se zgodba projekta velikokrat izgubi zaradi prevelike administracije« (LAS, 2020).

»Zamude, birokracija, tehnično načrtovanje ... nimajo povezave z LEADER vizijo/metodo, ampak gre za tehnično izvedbo aktivnosti« (LAS, 2020).

»Finančno-administrativna zahtevnost zlasti manjšim prijaviteljem (predvsem nevladnim organizacijam in podjetnikom) otežuje uresničevanje njihovih potreb. Zato bi lahko občine v okviru pobud lokalnega prebivalstva (tudi participativnih proračunov) pobudo uresničevale od spodaj navzgor« (LAS, 2020).

»Pri pripravi in izvajanju projektov je želja prebivalstva velika, vendar je velik problem administrativna in finančna sposobnost njihove izvedbe. Tako je vključevanje ustanov 'od zgoraj' skoraj nujno, da je projekte mogoče pripraviti in izvesti« (LAS, 2020).

»Glede na to, da naj bi bil program LEADER/CLLD primer pristopa od spodaj navzgor, je ključno, da so temu primerne tudi administrativne in postopkovne zahteve. Iz lastnih izkušenj lahko rečemo, da je program LEADER/CLLD eden najbolj administrativno in postopkovno predpisanih in zahtevnih« (LAS, 2020).

»Administrativne zahteve so za prijavitelje velike, prav tako so v začetku programskega obdobja postopki na nacionalni ravni potekali zelo dolgo. Zaradi velikih administrativnih zahtev je vsebina operacije mnogokrat podrejena 'formi', ki je osnova za zagotovljeno

izplačilo s strani organa upravljanja. Včasih prijavitelje administrativno delo odvrne od prijave operacije ali pa v operacijo ne vključijo aktivnosti, ki terja veliko administrativnega dela. Potrebovali bi bolj uravnotežen, poenostavljen sistem – v korist kakovosti operacij in razvoja območij LAS« (LAS, 2020).

»Organi upravljanja se včasih še vedno spuščajo v vsebinska vprašanja projektov, čeprav je vsebina načeloma v pristojnosti LAS« (LAS, 2020).

»Problem v tem programskem obdobju [2014–2020, op. a.] je v tem, da je program LEADER/CLLD postal finančno in administrativno prezahteven. Čakanje na potrditev operacije oziroma odločbo/pogodbo ter zatem še čakanje na izplačilo zahtevka, problem pred- in sofinanciranja (ni predplačil) odvrne marsikaterega prijavitelja (predvsem iz zasebnega in gospodarskega sektorja), da bi sploh prijavil vlogo. Na terenu opažamo, da se prijavitelji iz gospodarskega in zasebnega sektorja ne želijo več prijavljati na projekte predvsem zaradi finančno-administrativnih zahtev. Če se za naslednje obdobje izvajanje programa ne bo poenostavilo, bodo verjetno res edini porabniki teh sredstev iz javnega sektorja« (LAS, 2020).

»Nujno potrebna je poenostavitev administrativnih pravil (predvsem pri stroških dela za 19.2, 19.3 in 19.4 – poročilo o opravljenem delu namesto časovnic, fiksna urna postavka povsod, dokazila oziroma izjave o nabavi nove opreme, izjave o koriščenju nabavljene opreme ipd.). Treba je poenotiti pravila (pri pripravi vloge in oddaji zahtevka, pri promociji vseh skladov, glede oddaje zahtevkov v skupno aplikacijo itd.)« (LAS, 2020).

Z obstoječimi pravili urejajo organi upravljanja različne vidike finančnega poslovanja, izvajalci projektov pa pri tem vidijo možne poenostavitve. DRSP pomembno pripomore k prepoznavanju pobud s strani praktikov in jih kot zastopnik interesov LAS posreduje Koordinacijskemu odboru CLLD. Konsenzualne rešitve olajšujejo izvajanje programa in pristopa LEADER/CLLD. Razveseljivo pa je, da so tako izvajalci projektov kot organi upravljanja priznali, da je že prišlo do nekaterih uporabnih rešitev in izboljšav ter da se načrtujejo tudi za v prihodnje.

»Naš LAS ugotavlja, da so se od marca 2020 postopki pri pregledovanju zahtevkov občutno skrajšali« (LAS, 2020).

»Administracija manjših projektov (do 5000 EUR) je bila s spremembo uredbe poenostavljena« (LAS, 2020).

»Zato bi morale biti administrativno-finančne zahteve poenostavljene (na primer pravilo, kot je sedaj za sklad EKSRP za vloge do 5000,00 EUR, bi ta znesek dvignili na 50.000,00 EUR ob enakih pravilih)« (LAS, 2020).

»Poenostavitve se izvajajo sproti: mednje prištevamo razna preverjanja dokumentacije, različne izpise, do katerih prihajamo s povezavo z organi, ki imajo določene podatke itd. Na podlagi sodelovanja z MKGP smo pripravili že kar lepo število sprememb v uredbi, kar olajšuje delo in poenostavlja postopke tako za stranke kot za nas. Poenostavitev smo delno izvedli v okviru podukrepa 19.4, kar je zelo dobrodošlo, saj je določena urna postavka za delo. Tako ogromno prihranimo LAS in tudi sebi v okviru administrativnega pregleda« (plačilna agencija EKSRP in ESPR, ARSKTRP, 2020).

Slika 82: Primerjava odgovorov organov upravljanja in županov pri komentiranju administrativnih izzivov.

	• občina Ljubno G1=6	• občina Pivka G1=7	• občina Veržej G1=9	• plačilna agencija ARSKTRP (EKSRP, ESRP) G1=8	• posredniški organ MGRT (ESRR) G1=13	• organ upravljanja MKGP (EKSRP) G1=14	• organ upravljanja MKGP (ESRP) G1=7	• organ upravljanja SVRK (ESRR) G1=6
• IZZIVI-ADM: kontinuiteta pravih G1=5				2	2	1		
• IZZIVI-ADM: poenostavitev, debirokratizacija G1=7				1	2	1	2	1
• IZZIVI-ADM: poenotenje pravih G1=6				4		1	1	
• IZZIVI-ADM: svojstven pristop G1=3						3		
• IZZIVI-ADM: vpliv velikosti LAS-ov na uspešnost G1=6	1		1	1		2		1
• IZZIVI-ADM: začetno vzpostavljanje sistema G1=3				1	1			1
• IZZIVI-ADM: zahtevni ali nejasni predpisi G1=2				2				
• IZZIVI-ADM: zahtevno upravljanje projekta G1=7			1	4	2			

»Na začetku smo imeli težave z vlogami. To se zdaj res izboljšuje, bolje pripravljene so tudi zahtevki za izplačila. Na začetku smo se vsi učili, ne samo LAS, ampak tudi mi. In ta pogled od spodaj navzgor je bilo treba tudi pri nas malo prilagoditi in pogledati z drugimi očmi. Težave pri nas pa so še vedno zaradi kadrovske problematike, saj ne moremo delati tako hitro oziroma učinkovito, kot bi si želeli« (posredniški organ ESRR, MGRT, 2020).

»Pristojni organi oziroma organi upravljanja v pripravo pravih, navodil in smernic premalo vključujejo stroko s terena, zato prihaja do nezadovoljstva pri lokalnih akterjih« (LAS, 2020).

»Poznamo dobre prakse iz tujine, kjer se zahteven postopek administrativne kontrole zmanjša zaradi dobrega sodelovanja in komunikacije med prijavitelji, LAS in organi upravljanja. Menimo, da bi bilo treba vzpostaviti boljše komunikacijske kanale in več zaupanja med vključenimi akterji« (LAS, 2020).

»Vloga Koordinacijskega odbora CLLD se je v programskem obdobju 2014–2020 izkazala kot ključna in je ključna tudi za naprej. To je namreč stična točka vseh skladov, tudi enotna točka oziroma točka, na katero se lahko LAS obrnejo v vprašanji in dobijo bolj ali manj usklajene odgovore med skladi, ki so vključeni v izvajanje CLLD« (vodja Koordinacijskega odbora CLLD za 2014–2020, 2020).

O administrativnih izzivih so več govorili organi upravljanja (desni stolpci) kot župani (levi stolpci): o tem so največ govorili predstavniki ARSKTRP, sledi MKGP. Najbolj izpostavljen je bil izziv »zahtevno upravljanje projekta« in »poenostavitev, debirokratizacija«, o čemer govorijo vsi organi upravljanja.

»Ključna težava pri organu upravljanja je bila vzpostavitev sistema. To je bil res zalogaj, ki je kar nekaj časa trajal tudi zato, da se je celoten mehanizem začel malo kasneje izvajati. Ko je bilo to enkrat vse vzpostavljeno, je stvar stekla« (organ upravljanja ESRR, SVRK, 2020).

»Korak naprej smo naredili, ko smo iz fizičnih vlog prešli na elektronske: v aplikaciji je treba zahtevane stvari dodati oziroma aplikacija uporabnika na to opomni. Posledično so bile odpravljene manjše napake, napake pri seštevkih ipd., ki so bile zelo pogoste v 'papirnatih' vlogah« (posredniški organ ESRR, MGRT, 2020).

»Na začetku tega programskega obdobja [2014–2020, op. a.] smo vzpostavili aplikacijo, s katero so se morale LAS naučiti rokovati, ker v preteklem programskem obdobju nismo imeli nobene take informacijske podpore. Vloge so bile na začetku obdobja vsebinsko zelo slabo, pomanjkljivo pripravljene« (plačilna agencija EKSRP in ESPR, ARSKTRP, 2020).

»V obdobju 2014–2020 smo imeli vsi težave, sploh pa LAS, ker je bilo toliko pravil. Res verjamem, da jim je bilo težko. Upam, da bomo res delali na tem, da bomo imeli čim več poenostavitvev in da čim več stvari poenotimo« (posredniški organ ESRR, MGRT, 2020).

»Administriranje je še vedno prezahtevno, tudi struktura pridobitev sredstev in 'menedžiranje' projekta za tiste, ki tega niso večji. Sem malo skeptičen, ko kdo reče, da bo na področju birokracije kaj racionaliziral ... saj je bil izplen še hujša birokracija« (župan, 2020).

»Vsekakor poenostavitvev, kjer je mogoče, ker je treba upoštevati, da imajo različni skladi različno pravno podlago. Kar se tiče stroškov, absolutno podpiram poenostavitvev – pa všale. LAS je treba čim prej seznaniti s temi pravili, s kontrolnimi listi in z vsemi novostmi. Tako bodo projekti res kakovostni, administracija pa se bo čim prej končala oziroma se bodo zadeve zaključile« (organ upravljanja ESPR, MKGP, 2020).

»Tu smo se vsi nekaj naučili in imamo sedaj dobre temelje, da za naprej postavimo čim bolj poenostavljen sistem. Zavzemamo se za to, da bi čim bolj uporabljali (predvsem pri stroških) poenostavljene oblike, kar pomeni, da bomo tudi v naslednjem programskem obdobju veliko delali na pripravi teh metodologij. Prihodnost vidimo v poenostavitvah, ohraniti pa je treba kontinuiteto, da ne bo porušeno vse, kar smo se naučili, ampak bomo na tem gradili za naprej. Želimo pa sistem, ki bo prijazen do izvajalcev projekta, da se lahko čim bolj posvetijo vsebini, ne pa toliko administrativnim zagonetkam. Prav tako je na strani ministrstev in ARSKTRP: veliko administracije zahteva veliko kadra, ki ga pa nihče nima« (organ upravljanja EKSRP, MKGP, 2020).

»V naslednji perspektivi [2021–2027, op. a.] gledamo predvsem na poenostavitve obračuna stroškov. Tako bi veliko časa prihranili pri pregledovanju, pri manjših prijaviteljih pa bi odpravili težave pri načrtovanju v fazi prijave« (posredniški organ ESRR, MGRT, 2020).

»Želim si, da bi šli na podoben način naprej, ker se je sedaj sistem šele vzpostavljaj; zdi se mi, da ga je pametno nadgraditi, ne pa podreti in začeti na novo. Je pa res, da tudi na ARSKTRP vidimo možnosti še za nadgradnje aplikacij, ki bi bile bolj prijazne uporabniku« (plačilna agencija EKSRP in ESPR, ARSKTRP, 2020).

»Pomembno je poenotenje na vseh ravneh. Določeno pravilo moramo razumeti vsi enako, da ne pride do razhajanj. In mogoče bi morali kakšno točko uskladiti prej, da potem ne bi prišlo do težav. Morda še večja težava je pri zahtevkih. Takrat se stranka zaveda, katera sredstva ji pripadajo, pri zahtevkih pa se izkaže, da smo pri dokazilih zanje včasih prestrogi, za koga tudi premalo strogi (v smislu revizij). Morda manjka poenotenje na splošno na vseh ravneh že v začetku, že pred izvajanjem programa« (plačilna agencija EKSRP in ESPR, ARSKTRP, 2020).

5.2.3 Pristop in program LEADER/CLLD kot subregionalni vmesnik, ki vstopa v nacionalno razvojno strukturo

Podleželska območja ugotavljajo, da je sredstev – glede na njihove potrebe – za trajnostno naravnan razvoj občutno premalo. Tako so bila zlasti v programskem

Slika 83: Primerjava odgovorov organov upravljanja in županov pri komentiranju finančnih izzivov izvajanja programa LEADER/CLLD.

	● občina Ljubno GI=6	● občina Pivka GI=7	● občina Verželj GI=9	● piščina agencija ARSK TRP (EKSRP, ESPR) GI=8	● posredniški organ MGRT (ESRR) GI=13	● organ upravljanja MKGP (EKSRP) GI=14	● organ upravljanja MKGP (ESPR) GI=7	● organ upravljanja SVRK (ESRR) GI=6
● IZZIVI-FIN: breme sofinanciranja in prevzemanje odgovornosti GI=5	2	1	2					
● IZZIVI-FIN: počrpati denar GI=5			2	1	1	1		
● IZZIVI-FIN: poenostavitev postopkov GI=6				3	1	1	1	
● IZZIVI-FIN: potreba po dodatnih finančnih virih GI=7	1	2	4			2	2	
● IZZIVI-FIN: povečanje sredstev GI=4								
● IZZIVI-FIN: pravočasno začetki z izvajanjem GI=3		1			1		1	
● IZZIVI-FIN: vključitev socialnega sklada GI=7	1	1	3					2

obdobju 2014–2020 sredstva LEADER/CLLD pomemben vir sredstev, ki so prispevala k dodani vrednosti razvoja občin. Izkušnje tudi kažejo, da je zaradi vložka dela in časa v izvajanje pristopa LEADER/CLLD premalo sredstev za ta ukrep (Slika 83). Zato je pristop in program LEADER/CLLD pomemben **vmesnik na subregionalni ravni**, ki dobro pozna delovanje nižjih ravni ter daje ustrezno empirično, strokovno in vsebinsko podlago odločevalcem na regionalni in nacionalni ravni. Iz analize fokusnih skupin je zelo očitno, da so o tej tematiki največ razpravljali župani.

»Naš proračun je pri 1350 prebivalcih razmeroma skromen in vsak evro, ki ga uspemo pridobiti na javnih razpisih, pomeni obogatitev našega proračuna. Za nas, male občine, so ta sredstva [iz ukrepa LEADER/CLLD, op. a.] dobra injekcija, predvsem za projekte, za katere jih drugje ne moremo pridobiti in z njimi prodrati. V tej finančni perspektivi 2014–2020 dostopa do velikih infrastrukturnih virov kot majhna občina nismo bili deležni. Smo pa poskušali skozi pristop LEADER/CLLD nekatere projekte uresničiti in jih z večkratnim nadgrajevanjem v celoti realizirati« (župan, 2020).

»Finančna perspektiva 2014–2020 je za podeželje prinesla uničujoč val ... oziroma nezmožnost pridobivanja sredstev, tako regionalnih kot kohezijskih, zato nam je kar naenkrat kot edini vir, iz katerega smo lahko črpali, ostal LEADER/CLLD. Kot član upravnega odbora in nekdanji predsednik LAS lahko povem, da to zagotovo ni dobro, ker bi morala biti ta sredstva namenjena predvsem društvom, posameznikom in drugim pobudam, ne samo občinskim. Mislim, da to ni dobro; seveda je dobro, da občina sodeluje pri pripravljanju strategij in izvajanju projektov; ni pa prav, da se kot ena najmočnejših, tako strokovno kot tudi po drugih funkcijah na podeželju, prioriteto prijavlja na ta sredstva in jih na ta način mogoče komu drugemu 'izpuli' iz rok ... Se pa strinjam, da mora biti občina deležnik v teh projektih, sploh na podeželju, in sicer tako zaradi strokovne pomoči kot zaradi finančne zmožnosti sploh izpeljati te projekte, ker, kot vemo, imamo društva in posameznike z izjemnimi idejami, a imajo manjše finančne zmožnosti. Pomoč občine je pri tem nujno potrebna, na tak ali drugačen način. Pri predfinanciranju zagotovo« (župan, 2020).

»Zdi se mi, da je po eni strani prek LEADER/CLLD na razpolago kar nekaj sredstev, vendar ... se poskuša tudi s temi sredstvi krpati finančne probleme občin. Večje investicije, ki bi bile morda bolj v javnem interesu ali bi pokrivala širši javni interes, pa se redkeje financirajo iz LEADER/CLLD, ker so finančna sredstva omejena. Združenje občin Slovenije [sogovornik je predsednik tega združenja, op. a.] je predlagalo, da bi poleg CLLD pri razvoju podeželja imeli tudi programe, kot sta bila včasih ukrepa 322 (obnova in razvoj vasi) ter 323 (ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja) ... torej projekte za sofinanciranje javne infrastrukture na podeželju. Za občine bi bilo zagotovo smiselno, da bi poleg CLLD potekali še vzporedni programi, ki bi lahko zapolnili to vrzel. Prej smo vendarle imeli obnovo vaških središč, kulturne projekte, kulturne domove itd. Tudi malo večje (na primer turistična infrastruktura) projekte je bilo mogoče izvesti« (župan, 2020).

»Mi precej pozornosti posvečamo ... evropskim sredstvom, bodisi iz razvoja podeželja, kohezije ali iz regionalnega sklada, karkoli. In ta trenutek nam težave povzročata dve stvari ... Po eni strani zagotavljanje likvidnosti: že občini, kaj šele društvom, zavodom in raznim akterjem, ki bi sicer bili zainteresirani ... vključiti se v programe. A zagotavljanje likvidnosti za čas od uporabe sredstev do refundacije je za manjše pravne osebe dostikrat resna težava. Druga težava pa je, da imamo veliko projektov v izvajanju in da imamo kadrovske primanjkljaj. Odprtih imamo več projektov in potem svojo energijo usmerjamo predvsem tja, kjer so večji projekti, kjer je sofinanciranje večje. Pri majhnih projektih ... je ogromno dela za bistveno manjši izplen. Tako se dostikrat odločamo, da enostavno ne gremo v izvedbo kakega projekta, ker tega kadrovske ne zmoremo ... pa pri nas na razvojnih projektih dela kar precej velika ekipa! Zdi se, da bi morali v okviru razvoja podeželja res dobiti LEADER/CLLD, kjer bi droben podjetniški interes (tj. predvsem podjetniške zgodbe od ljudi od spodaj navzgor) dobil 'support'« (župan, 2020).

»Moje osebno mnenje je, da je za LEADER/CLLD na splošno premalo denarja. Zato bi si želeli, da se v vseh operativnih programih oziroma v strateškem načrtu za ta pristop nameeni bistveno več denarja, kot ga je že sedaj. To pomeni: predviden 1 % denarja iz ESS, 1 % denarja iz ESRR in zakonsko določenih 5 % za LEADER iz EKSRP. Mislim, da se bo ta zadeva pri nas mogoče kaj premaknila, da se bo številka malenkost dvignila« (organ upravljanja, EKSRP, MKGP).

»Ker smo delali podrobne analize v okviru priprave za strateški načrt, ugotavljamo, da so rezultati projektov zelo dobri: pri nekaterih LAS morda to še ni tako vidno, pri nekaterih LAS, ki imajo dve programske obdobji za sabo, pa je videti, da je to morda ključni mehanizem ali pristop, ki rešuje izzive tistega območja. ... Vsekakor bi si želeli več sredstev, je pa treba ta ukrep ali pristop postaviti ob bok drugim ukrepom znotraj Programa razvoja podeželja oziroma se mora pokazati prioritizacija potreb« (organ upravljanja EKSRP, MKGP).

»Ukrep smo prepoznali kot izjemno pomemben in je prioriteta za naslednje programske obdobje 2021–2027. Temu ustrezno bodo verjetno dodeljena sredstva, če te odločitve ostanejo takšne, kot so danes. ... Glede na razmere moramo biti pripravljeni, da se te zadeve spremenijo tudi v drugo smer. Ampak mi ne glede na vse sodelujemo, delovanje ribiškega sklada bomo razširili na celotno Slovenijo, upamo še na eno ali dve novi LAS« (organ upravljanja ESFR, MKGP).

Izvajalci in upravljalci pristopa in programa LEADER/CLLD, ki imajo izkušnje iz dveh programskih obdobj, navajajo utemeljene razloge za vključitev še nekaterih drugih skladov v izvajanje pristopa LEADER/CLLD ter razširitev pristopa LEADER/CLLD tudi v druge mehanizme.

»SVRK je organ upravljanja tako za ESRR kot za ESS. Ne vidimo nobene težave zaradi potencialne vključitve ESS v ukrep LEADER/CLLD, ampak vidimo dodaten vir sredstev za financiranje. Z vključitvijo novega sklada [ESS, op. a.] bi lahko bili projekti še bolj celoviti in bi res naslavljali tiste potrebe, ki so prepoznane na lokalnem območju« (organ upravljanja ESRR, SVRK).

»CLLD je že zdaj pokrival zelo širok spekter, ki presega ta dva sklada [EKSRP in ESRR, op. a.], ki sta ga do sedaj sofinancirala. Nujno bi bilo vključiti dodatna sredstva iz socialnega sklada, ker je v naši LAS veliko vsebin financiranih s socialnega področja. Ne bom rekel, da gre za brezposelnost, ampak za ranljive skupine, socialno izključenost in podobno. Ta sklad bi lahko še dodatno obogatil sredstva CLLD« (župan, 2020).

»Kar se tiče socialnega sklada, je treba vedeti, da bodo tu prišla še dodatna pravila igre. Sicer je zanimivo in mogoče je k sedanjemu paketu priključiti še kaj dodatnih sredstev, če bi bilo mogoče dodati tudi socialni sklad. ... Verjetno bi lahko prek LAS in CLLD zagotovili zelo dober način uporabe tega vira. Socialni sklad je sicer zelo centralistično voden prek ministrstva za delo [Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, op. a.], vsi ostali pa bolj od daleč gledajo, kako se ta sredstva porabljajo. Tu bi morali iti na teren in sredstva koristno porabiti, a ne na račun ostalih dveh virov [EKSRP, ESRR; op. a.]« (župan, 2020).

»Mislim, da že priprava strategije, zavzeto sodelovanje, odlično vodenje in poraba sredstev, ki so se izkazali do zdaj, ter posebej potrebe, ki smo jih zagnali, dokazujejo, da je vključitev socialnega sklada potrebna in zelo zaželeno, če ne kar nujna, saj smo videli, kakšne so potrebe. Želimo si, da za to uspešno delo, za to uspešno vodenje programa CLLD na podeželju, prideta dodatna možnost črpanja in še boljša izvedba projektov« (župan, 2020).

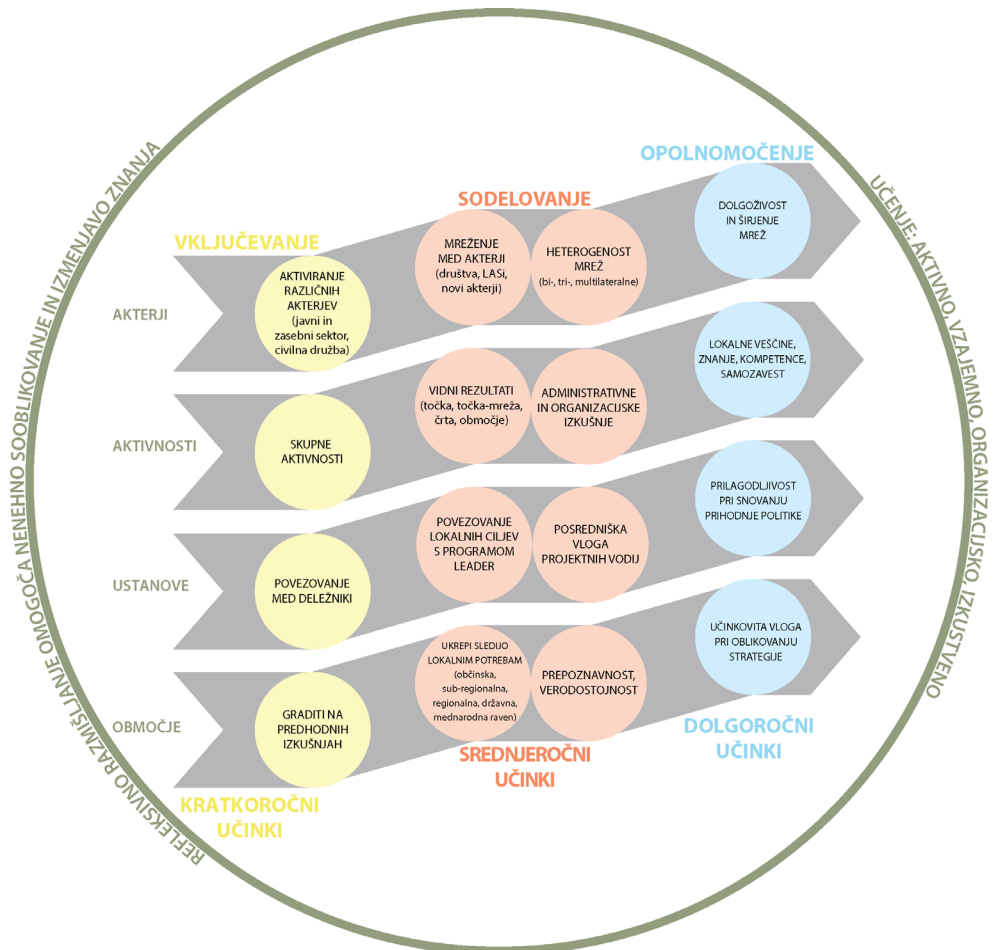
5.3 Od vključevanja, prek sodelovanja do opolnomočenja

S pomočjo reflektivnega razmišljanja smo želeli analizirati, kako izvajanje pristopa LEADER/CLLD v Sloveniji prispeva k opolnomočenju podeželja. Refleksivno razmišljanje vključuje presojo, ki temelji na analizi, ter predvideva uporabo meril in sklepanja. Refleksivno razmišljanje pomaga določiti prednosti in slabosti, saj omogoča, da dvomimo v splošno prevzeta prepričanja, preverjamo domneve, prepoznamo pristranskosti in najdemo področja, ki zahtevajo izboljšave. Refleksivno razmišljanje pomembno vlogo pripisuje lastnemu znanju in preteklim izkušnjam. Refleksivno razmišljanje kot znanstvena metoda omogoča kontinuirano soustvarjanje in izmenjavo znanja ter je primerna podlaga za sprejemanje odločitev.

Opolnomočenje podeželja izhaja iz treh ključnih spoznanj (Slika 84):

- opolnomočenje podeželske skupnosti/območja je dolgoročen proces;
- krepitev vloge/opolnomočenje podeželskih skupnosti/območij je proces skupnega učenja;
- proces opolnomočenja podeželja (skupnosti, območja) je mogoče opazovati v ključnih elementih (akterji, aktivnosti, ustanove, območje), ki so vključeni v pristop LEADER/CLLD.

Slika 84: Prispevek pristopa LEADER/CLLD k opolnomočenju podeželja lahko analiziramo z metodo reflektivnega razmišljanja.

Vir: Potočnik Slavič, 2022.

5.3.1 Opolnomočenje podeželske skupnosti/območja je dolgoročen proces

Sledili smo logiki treh faz: **vkjučevanja** (integracije), **sodelovanja** (participacije) in **opolnomočenja**. Vključevanje se običajno nanaša na vključevanje vseh sektorjev podeželskega gospodarstva in na vključevanje vseh zainteresiranih v skupnosti. Sodelovanje se osredotoča na idejo, da bi morali biti lokalni prebivalci vključeni v proces oblikovanja razvojnih strategij za svoje območje. Opolnomočenje je opredeljeno kot nadaljnja faza v tem procesu, v katerem »ljudje ne sodelujejo le na papirju, ampak imajo resnično in pomembno besedo pri oblikovanju strategije« (Storey, 1999).

Vključevanje in njegove učinke lahko običajno opazujemo že **kratkoročno**, medtem ko so učinki sodelovanja vidni bolj **srednjeročno**, opolnomočenje pa je običajno **dolgoročen proces**.

5.3.2 Krepitev vloge podeželskih skupnosti/območij je proces skupnega učenja

Pristop LEADER je kot primer neoendogenega razmišljanja **refleksivna praksa**, ki ljudi spodbuja k premisleku, refleksiji in vključevanju v družbeno okolje. Schoen (1983, citirano v Gkartzios in Lowe, 2019) vidi refleksijo kot dialog med razmišljanjem in delovanjem. Pri izvajanju pristopa LEADER/CLLD obstajajo različne vrste učenja, ki prispevajo k opolnomočenju podeželskih akterjev, ukrepov, ustanov in območij.

Pri izvajanju projekta je poudarek na **aktivnem učenju**, saj so učeči se (akterji – projektni partnerji, lokalni prebivalci ipd.) aktivno vključeni v učni proces.

»Ker se ukvarjamo z upravljanjem z vodami, smo se odločili, da bi z lokalne ravni navzgor dali pobudo, da ozavestimo lokalne prebivalce, kaj se dogaja z vodami v njihovem okolju. Za program LEADER/CLLD in sodelovanje v LAS smo se odločili, ker so le tu na voljo sredstva za tovrstne projekte. Ker programa LEADER/CLLD pred tem nismo poznali, smo morali veliko truda vložiti v to, da smo se seznanili z njim« (prijavitelj projekta, 2020).

V mreži **vzajemno učenje** vodjem in njihovim ekipam omogoča učinkovitejše delo.

»Kljub velikim naporom in obilici dela ocenjujem, da se tovrstne operacije izplačajo. Že iz človeškega vidika vidim, kako sem napredoval zaradi teh projektov. Fokus ni zgolj na gospodarskem delu, ampak prek tega razvijaš širino tudi na drugih področjih. Ravno ta povezanost različnih ciljev v pristopu LEADER/CLLD zelo dobro funkcionira« (prijavitelj projekta, 2020).

Ustanove **organizacijsko učenje** izvajajo kot proces ustvarjanja, ohranjanja in prenosa znanja znotraj organizacije v povezavi z njenimi funkcijami in načinom dela.

»Na začetku projekta skličemo sestanek, na katerem opredelimo aktivnosti in časovnice. Kasneje se vsaj enkrat letno dobi celoten konzorcij, sicer pa sodelujemo bilateralno. Ko je treba poročati, izvedemo sestanek celotne skupine, da se vsi bolje seznanijo, kaj je treba poročati. Partnerjem pošljemo navodila, kaj in kako je treba poročati« (projektni partner, 2020).

»Sodelovanje med partnerji je korektno in dobro (zagotavljanje prostora, izbor vsebin, usklajevanje urnikov), intenzivno poteka izmenjava informacij (sestanki, e-pošta, telefon, osebno). Redno informiramo občane in zainteresirane javnosti (spletne strani, lokalna glasila v vseh treh občinah; zdaj lokalna glasila izdaja Gorenjski Glas)« (LAS, 2020).

Območja (skupaj z akterji, aktivnostmi in ustanovami) sodelujejo pri **izkustvenem učenju** kot procesu učenja skozi izkušnjo, ki je točneje opredeljeno kot »učenje z razmišljanjem o delovanju«.

»Mi smo zelo zadovoljni. Dosegli smo prepoznavnost v lokalnem okolju. Na koncu projekta vedno naredimo anketo, kako so bili zadovoljni. Tudi odzivi z občine so nam zelo pomembni. Na okroglih mizah, ki jih pripravimo, imamo zelo dober odziv. V lokalnih glasilih smo objavili obvestila o naših dogodkih. Tudi zaradi tega sedaj projekt nadaljujemo v drugih občinah v LAS in na ta način skušamo doseči več ljudi« (prijavitelj projekta, 2020).

»Začeli smo se pogovarjati z ministrstvom za okolje o morebitnem konceptu doline ... kot krajinskega parka, ker to je zaenkrat edina možnost, ki bi nas nekoliko izvzela iz siceršnje regulative prostega trga. V turizmu namreč v naši dolini na določenih točkah prihaja do preobremenjenosti. Potrebujemo instrumentarij, da zagotovimo vzdržnost vseh dejavnosti in posledično vzdržnost na področju socialnega, naravnega in ekonomskega okolja« (prijavitelj projekta, 2020).

»Največji učinki so v tem, da javnost vidi, da lahko sredstva pripeljemo do preprostega človeka in do ljudi, ki ne vedo, kaj pomeni LEADER/CLLD. Ti ljudje potem spoznajo spremembo, rezultati teh projektov se jih dotaknejo, saj jih sami izkusijo in doživijo« (prijavitelj projekta, 2020).

5.3.3 Proces opolnomočenja podeželja z vidika ključnih elementov (akterji, aktivnosti, ustanove, območje)

Akterji. Pomembno je vključiti vse skupine in sektorje (na primer pristop LEADER/CLLD vključuje javne, zasebne in nevladne organizacije), pri čemer se zavedamo, da bodo v praksi nekateri ljudje večkrat aktivirani, nekateri pa sploh ne bodo vključeni. Raziskava Boswortha in sod. (2015) je vključevala anketo deležnikov, v kateri so upravičenci poročali: »LEADER resnično mobilizira lokalno skupnost!«

»Vključujemo se zaradi razvojnih potreb: turistično društvo je želelo povezati različne vsebine na območju prek vzpostavitve tematske poti« (prijavitelj projekta, 2020).

»Ta program je resnično na najnižjih ravneh vključil, združil in povezal ljudi, ki se sicer ne srečujejo ... in s katerimi smo resnično začeli bogato razmišljanje in ustvarili pahljačo naših idej ... seveda tako pri ustvarjanju strategije razvoja naše skupne LAS kot tudi pri izvajanju projektov« (župan, 2020).

»Želel bi si, da bi LEADER/CLLD mobiliziral tudi druge, ki se v tem trenutku mogoče še ne odločajo za sodelovanje v programu LEADER/CLLD. Zakaj se ne odločajo? ... Vse skupaj je še vedno prezahtevno, najprej struktura pridobivanja sredstev, potem pa 'menedžeriranje' projekta za tiste, ki tega niso veščiči« (župan, 2020).

Sodelovanje zahteva povezovanje med različnimi akterji, pogosto vodi v sodelovanje med več akterji (bi-, tri- ali multilateralno).

»Zdi se mi, da je mogoče s to mrežo interesov, javnega interesa, nevladnega interesa in podjetniških interesov, včasih tudi zelo drobnih, s pomočjo sredstev LEADER/CLLD narediti veliko koristnega« (župan, 2020).

»Konkretno sedaj sodelujem v treh operacijah, v eni kot vodilni in v dveh kot partner. Pri prijavi projektnih predlogov poznam več izkušenj. Pri eni operaciji, ki temelji na treh stebrih, so trije partnerji. V tem primeru vsak partner poskrbi za svoj del in na ta način nastane projektna ideja. Večinoma pa je tako, da vodilni partner pripravi vsebino projekta in potem išče potrebne partnerje« (prijavitelj projekta, 2020).

»V naši LAS se med partnerje najpogosteje vključujejo: kmetijska zadruga, kmetijska svetovalna služba, občine in društva. Če imamo 4 do 5 partnerjev, to obvladujemo. Pri enem projektu jih je bilo osem iz zasebnega sektorja [gostinci; op. a.] in je bilo precej zahtevno. Za partnerje si je treba vzeti čas« (prijavitelj projekta, 2020).

Opolnomočeni akterji na podeželju so najučinkovitejši v heterogenih omrežjih, bistvenega pomena pa sta tudi dolgoživost in širitev omrežij.

»V vseh primerih smo imeli precej partnerjev, sami smo sodelovali vsaj v petih projektih. Partnerstva so načeloma rezultat projektov, ki posamične zgodbe pršijo v širše okolje. Blagovno znamko smo s širokim partnerstvom nadgradili in vključili tudi ponudnike« (prijavitelj projekta, 2020).

Aktivnosti. Cilj pristopa LEADER/CLLD je vključevanje lokalnih akterjev, deležnikov in odločevalcev v skupne aktivnosti pri projektih, pripravi dokumentov itd.

»Na območju KS je bilo okoli 20 takšnih mlak, ki so bile zapuščene. Pojavila se je ideja, kako bi lahko te mlake revitalizirali (za požarno vodo, za zalivanje in napajanje živine) in jih vrnili v prvotno funkcijo ter napravili učno pot, v projekt pa smo vključili tudi postavitev rastlinske čistilne naprave za zgradbo, ki je bila v občinski lasti in na katero se je lahko priključilo 20 populacijskih enot. Projekt je vsekakor nastal iz razvojne potrebe. LAS se je vključila pri prijavi projekta« (prijavitelj projekta, 2020).

»Pomembna je vključitev v pripravo strategije, ki je predpogoj, če imaš vizijo in ideje, ki jih želiš prenesti v prostor. Odziv na območju LAS je po mojem mnenju premajhen; če želiš aktivno sodelovati, je treba delati. Tukaj pa se velikokrat pokaže pomanjkanje znanja in sodelovanja« (prijavitelj projekta, 2020).

Sodelovanje v lokalno zasnovanih operacijah, ki obravnavajo lokalne potrebe, vodi do oprijemljivih rezultatov (na primer: na novo vzpostavljen prostor srečanja; sodelovanje vodi do tematske poti ali ima vpliv na celotno podeželsko skupnost/območje). Sodelovanje lokalnim akterjem in ustanovam odpira priložnosti za pridobivanje administrativnih in organizacijskih izkušenj.

»Operacije, pri katerih sodelujem, imajo konkretne rezultate. Pri prvi operaciji, ki je okoljska, bo iz morja pobranih pet tisoč metrov mrež. V drugi operaciji so bila sredstva namenjena vzpostavitvi sistema, medtem ko bo pri tretji operaciji vzpostavljeno delovno mesto (bo zagotovljeno še tri leta po zadnjem izplačilu). Delovna mesta lahko generiraš, če so bila v projektu nabavljena osnovna sredstva, ki so podvržena jasnemu poslovnemu načrtu in konkretnim ciljem, ki bodo pod drobnogledom še pet let po zaključku operacije« (prijavitelj projekta, 2020).

»Projekti so med lokalnim prebivalstvom živi – ker gre za objekte, infrastrukturo na prostem (rekreacija, druženje), ljudje to uporabljajo, so zadovoljni in ponosni na izpeljane zgodbe« (prijavitelj projekta, 2020).

Ukrepi LEADER/CLLD podeželske skupnosti/območja opolnomočijo z lokalnimi veščinami, znanjem, kompetencami in samozavestjo.

»Vsako lokalno zgodbo, ki je ne moreš nikjer drugje spraviti v življenje, je v programu LEADER/CLLD skozi lokalno strategijo mogoče pripraviti tako, da lahko dosežeš tisto, kar želiš in ob tem izpolniš tudi razvojno strategijo in tiste cilje, ki smo si jih tam zadali. ... že samo s tega vidika je pristop LEADER/CLLD večplasten. Usposabljam tudi društva, ki so ne nazadnje partnerji. Ampak na ta način postajajo samozavestnejši, operativnejši, s tem se radi pohvalijo in tako krepimo partnersko podeželje« (župan, 2020).

»Z izvedbo projektov smo zelo zadovoljni. Veliko ljudi se sedaj vključuje tudi v druge aktivnosti, ki jih izvajamo« (prijavitelj projekta, 2020).

Ustanove. V okviru programa LEADER je poseben poudarek namenjen povezovanju različnih ustanov (običajno so hrbtenica podeželja) za spodbujanje njihovega sodelovanja.

»Pristop LEADER/CLLD je za nas zanimiv, ker smo majhna občina z 'majhnimi' posamezniki, zaradi česar je nujno, da se v projektih povezujemo. Poleg tega, da lahko majhne ideje zrastejo, je ključnega pomena, da pristop LEADER povezuje in sili k povezovanju, kar je nam dostikrat težko« (župan, 2020).

»Naš zasebni zavod je bil vključen že v pripravo strategije. Občina je poslala poziv vsem društvom na območju LAS, vendar je bil odziv majhen. V tem smo videli način, kako priti do potrebnih sredstev za razširitev delovanja« (prijavitelj projekta, 2020).

Obstoječe ustanove že sodelujejo v več programih, operacijah itd., zato je pomembno, da se prejšnje izkušnje in trenutne lokalne želje povežejo s pristopom LEADER/CLLD. Znotraj sodelujočih ustanov se pojavijo pomembni ključni posredniki: to vlogo pogosto opravljajo vodje projektov.

»Sodelovanje občine je izjemno pomembno zaradi naših strokovnih kadrov, ki so na podeželju najmočnejši pri sooblikovanju strategije ... tudi tu mimo občin ne moremo iti« (župan, 2020).

»Najdemo se v vlogi prijavitelja projekta, kot vodilni partner, večkrat pa nas poiščejo tudi drugi deležniki, ki kot prijavitelji svojega projekta potrebujejo partnerja. Podpiramo sodelovanje ter s partnerji običajno najdemo skupen interes in se odzovemo na povabilo k sodelovanju« (občina, ki je prijavitelj projekta, 2020).

»Težava je bila, da tudi vodilni partner ni imel izkušenj, tako da smo se skupaj učili. Ker smo imeli izkušnje iz drugih evropskih projektov, nam je to koristilo« (prijavitelj projekta, 2020).

Opolnomočene ustanove na podeželju nastajajo z učinkovito gradnjo socialnega kapitala na lokalni ravni in so tudi bolj prilagodljive pri oblikovanju prihodnje politike.

»Sami [krajevna skupnost, op. a.] smo se naučili, osvojili tehnologijo priprave proračuna, javno naročanje, preučili postopke za uspešno prijavo na razpis LAS. LAS nam nudi odlično strokovno pomoč – kako pripravljati projekte, uspešno voditi postopek javnega naročanja, pravočasno in ustrezno pripraviti investicijo in pripraviti proračunsko dokumentacijo« (prijavitelj projekta, 2020).

Območje. Lokalne akcijske skupine in območja LEADER, ki so imeli predhodne izkušnje s pristopom LEADER/CLLD, so bili pogosto učinkovitejši, saj so se lahko bolje prilagajali spremembam in so bili bolje seznanjeni s pristopi k partnerstvu.

»V prvem obdobju smo začeli z drobnimi koraki, potem se je ta zadeva samo še širila. Ko so tudi drugi videli, da zadeva deluje, da so rezultati, so se v tem obdobju [2014–2020, op. a.] začeli povezovati tudi z ostalimi sektorji na lokalnem območju. Povezovanje je steklo s turizmom, vinarskim sektorjem, kmetijskim sektorjem, s hrano in z lokalno skupnostjo. Prepoznali so to dodano vrednost, v čemer vidimo ogromen uspeh« (organ upravljanja ESPR, MKGP, 2020).

Akterji in ustanove sodelujejo v lokalno zasnovanih operacijah, ki imajo vidne rezultate na območju LEADER (v občini, subregiji, regiji itd.). Izvajanje programa in projektov spodbuja skupno evalvacijo, ki prispeva k prepoznavnosti in verodostojnosti pristopa in programa LEADER/CLLD.

»Vključeni smo bili v precejšnje število projektov, v nekaterih smo bili vodilni partner, pri drugih smo se priključili tistim, ki so nas povabili, predvsem pa nas je v tej zgodbi pritegnila ideja LAS, ki se pokriva z idejo in razumevanjem naše širše destinacije [Dolina Soče, op. a.]« (prijavitelj projekta, 2020).

Območje LEADER je opolnomočeno, saj njegovi akterji in ustanove prevzamejo učinkovito vlogo pri prihodnjem oblikovanju strategije.

»Že samo izvajanje tega projekta je v kraju spremenilo miselnost v pozitivno smer, da lahko s temi sredstvi in takim načinom projekt res naredi spremembo v tem kraju. Tukaj

so zadovoljni z novimi produkti, ki bodo kraju dali večjo prepoznavnost, nove vsebine in aktivnosti za obiskovalce. Nova pohodniška pot je v grapi prinesla nove nastanitvene kapacitete in s tem obiskovalce» (prijavitelj projekta, 2020).

V skladu z neoendogenim razmišljanjem in opolnomočenjem podeželskih skupnosti/območij predvidevamo, da refleksija ne poteka samo znotraj posameznika ali posameznih akterjev, ampak od akterjev zahteva tudi nenehno iskanje povratnih informacij, da bi razumeli izkušnje drugih akterjev.

5.4 Sklep in komentar

Rdeča nit pričujoče monografije je iskanje odgovorov na kompleksno vprašanje: **Kako pristop LEADER/CLLD prispeva k razvoju podeželja v Sloveniji?** Skupina soavtorjev je iskala odgovore s kritično obravnavo obstoječih teoretičnih razprav, poglobljeno analizo raznovrstnih podatkovnih virov ter s sistematičnim terenskim raziskovanjem enajstih lokalnih akcijskih skupin. Pri vseh raziskovalnih metodah smo aktivno in enakovredno vključevali različne deležnike in akterje, ki pomembno zaznamujejo izvajanje pristopa in programa LEADER/CLLD. Tako smo postopoma oblikovali participatorni raziskovalni pristop, ki ga odlikuje predvsem kritično in refleksivno razmišljanje o resničnem prispevku pristopa LEADER/CLLD k razvoju učečega se podeželja. Naše iskanje odgovorov na uvodno vprašanje temelji na šestih predpostavkah.

1. Pristop LEADER/CLLD s svojimi značilnostmi, ki izhajajo iz načel LEADER, pomembno nadgrajuje razvojno krepke elemente podeželja v Sloveniji. Ker je udejanjanje tovrstnega pristopa dolgoročen proces, tudi pri šibkejših akterjih, aktivnostih, organizacijah in območjih omogoča postopno vključevanje, sodelovanje in opolnomočenje.

Slovenska praksa z izvajanjem pristopa in programa LEADER/CLLD je rezultat **dolgotrajnejšega razvojnega procesa in politike**, pri čemer so bile petnajstletne izkušnje (z zametki v začetku 90. let 20. stoletja in v času pred vstopom v Evropsko unijo) dobra podlaga za učinkovit prehod v celovito izvajanje v programskem obdobju 2007–2013.

Uspešen prehod na izvajanje pobude LEADER je bil v Sloveniji v veliki meri možen zaradi bogatih izkušenj, ki smo jih pridobivali tako z izvajanjem projektov Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi kot tudi iz njihovih izhajajočih Razvojnih programov podeželja. V veliki meri so že vzpostavljene strukture, razvojne organizacije in pristopi omogočali aktivno vključevanje lokalnega prebivalstva v razvojne programe. Zaradi pridobljenih ustreznih administrativnih, finančnih in drugih znanj ter izkušenj je bil prevzem načel in pristopa LEADER v programskem obdobju 2007–2013 razmeroma neproblematičen.

V izvajanje LEADER/CLLD je **vklučeno celotno slovensko ozemlje**, kar je rezultat sistematičnega dela akterjev in deležnikov na lokalni, regionalni in državni ravni.

Dejstvo, da so v izvajanje programa LEADER/CLLD vključene vse slovenske občine in da je s tem programom pokrito celotno državno ozemlje, ni rezultat stihijskega razvoja, ampak sistematičnega dela na vseh ravneh v obdobju pred in po začetku izvajanja pristopa LEADER. Ta namreč zaradi svojih načel in strateških usmeritev omogoča, da lokalne akcijske skupine na različne načine pristopajo k izvajanju lokalnega razvoja. Na ta način je podeželskemu prebivalstvu omogočena aktivna udeležba in vključevanje v razvojne programe. Dejanske in realne razlike v uspešnosti izvajanja strategij lokalnega razvoja in doseganju razvojnih ciljev ne smejo biti vzrok za dvom v delovanje posameznih lokalnih akcijskih skupin, ampak povod za še učinkovitejšo animacijo in spodbujanje lokalnega razvoja ob hkratni sistemski podpori državne ravni.

Program LEADER/CLLD vzpostavlja **strukture in središča znanja na subregionalni ravni**, ki sodelujejo s podpornimi institucijami na regionalni in strukturami na državni ravni.

Pristop in program LEADER/CLLD sta izrazit primer večnivojskega vodenja (angl. *governance*): z vzpostavitvijo 33 (v obdobju 2007–2013) oziroma 37 (v obdobju 2014–2020) lokalnih akcijskih skupin so se oblikovale nove razvojne strukture in nova središča znanja na subregionalni ravni. Ta povezujejo že uveljavljene in nove akterje, ki aktivno pristopajo in sodelujejo pri izvajanju aktivnosti za spodbujanje lokalnega razvoja. Pri tem je ključna priprava strategije lokalnega razvoja, ki je temeljni dokument za izvajanje programa LEADER/CLLD na lokalni ravni.

Glede na razvojne značilnosti slovenskega podeželja ugotavljamo, da sta tako pristop LEADER kot program LEADER/CLLD v minulih petnajstih letih pomembno prispevala k dvigu kakovosti življenja na **obmejnih problemskih območjih**.

Razveseljivo je, da so občine, ki ležijo na obmejnih problemskih območjih, kot projektni partnerji sodelovale v skoraj 350 projektih LEADER/CLLD v programskem obdobju 2014–2020. Skupaj je bilo za te projekte odobrenih nekaj več kot 10 milijonov EUR javnih sredstev, kar pomeni, da so občine in s tem območja lokalnih akcijskih skupin neposredno pridobile več kot desetino razpoložljivih sredstev, ki so bila na voljo za izvajanje projektov LEADER/CLLD. Na ta način prek programa LEADER/CLLD naslavljamo prednostne potrebe obmejnih problemskih območij, pri čemer se moramo zavedati finančnih okvirov in programskih omejitev programa. Projekti LEADER/CLLD na teh območjih naslavljajo predvsem potrebe po inovativnih rešitvah za ohranjanje osnovnih središčnih dejavnosti in krepitvi socialnega kapitala (na primer drobne posodobitve v osnovnih šolah, vzpostavitev prostorov za srečevanje lokalnega prebivalstva, ohranjanje naravne in kulturne dediščine ter njuna turistična promocija, vzpostavitve lokalnih prodajnih mest itd.).

2. V teoriji pristop LEADER/CLLD nakazuje ideale pri izvajanju razvoja podeželja, njegova praktična izvedba – tj. program LEADER/CLLD – pa je vsakokratna

prilagoditev, posebitev in testiranje načel v konkretnem lokalnem okolju (območje lokalne akcijske skupine). Zaradi pomembnih razvojnih razlik med podeželskimi območji v Sloveniji je priljubljen, ker se skuša izogniti uniformiranju ter omogoča bolj individualizirane in lokalizirane rešitve.

Za slovensko podeželje je pristop LEADER pomemben, ker omogoča **vsebinsko in operativno izviren pristop k razvoju podeželja**, ki izhaja iz lastnih načel in strateških usmeritev. Posebja edinstven pristop participativnega odločanja, načrtovanja, financiranja in izvajanja.

Ker pristop LEADER poleg filozofije (načela LEADER) vključuje tudi operativno-financijske elemente (lokalna akcijska skupina, evropski skladi kot vir financiranja, organi upravljanja ipd.), je pomenil nadgradnjo predhodnih programov in politik razvoja podeželja v Sloveniji. Na evropski ravni se je zaradi prepoznavnih pozitivnih učinkov iz pilotne pobude postopno preoblikoval v uveljavljen program evropske kmetijske in deloma kohezijske politike.

LEADER/CLLD v praksi pomeni **kombinacijo dveh pristopov**: od spodaj navzgor in od zgoraj navzdol. Prava mera prepletenosti obeh pristopov je vizionarski in učinkovit način novodobnega upravljanja razvoja družbe, kakršnega bi morali uvesti tudi v druge programe in politike.

Lokalne akcijske skupine poročajo, da veliko pobud pride od lokalnega prebivalstva ter da izhajajo iz dejanskih potreb in ambicij okolja. Razveseljivo je, da so ponekod prebivalci aktivno vključeni v vse faze pristopa od spodaj navzgor (snovanje strategije, zbiranje projektnih idej, realizacija oziroma zaključek projekta). Uravnoteženje programa LEADER/CLLD s pristopom od zgoraj navzdol se kaže predvsem v opredelitvi pravnega in finančnega okvira, v katerem se odvijajo pobude od spodaj navzgor. Tudi ta opredelitev mora potekati z usklajevanjem med lokalno in nacionalno ravno. Zaradi pasivnosti lokalnega prebivalstva in skromnega odziva na lokalne pobude so včasih potrebne tudi intervencije od zgoraj navzdol (na primer s prilagajanjem razpoložljivih sredstev ali zavrnitvijo izplačil zaradi neizpolnjevanja obveznosti). Pomembno vlogo zlasti pri organizaciji posameznih izobraževalnih aktivnosti (delavnic, seminarjev) in izvajanju promocijskih aktivnosti ima tudi Mreža za podeželje pri resornem MKGP.

Dinamičnost **oblikovanja območij lokalnih akcijskih skupin** se mora nadaljevati tudi v prihodnje in se še bolj prilagajati dejanskim lokalnim potrebam oziroma razmeram.

Kljub razmeroma kratkemu obdobju izvajanja pristopa LEADER v Sloveniji je bila dinamika oblikovanja območij lokalnih akcijskih skupin doslej razmeroma obsežna, lahko pa trdimo, da se v prostorsko-razvojnem smislu večinoma ni odrazila kot problematična. Delitve in združevanja območij lokalnih akcijskih skupin, ki so bila izvedena pred začetkom izvajanja programa LEADER/CLLD v obdobju 2014–2020, so bila v veliki meri odraz lokalnih potreb oziroma razmer. Prav upoštevanje volje lokalnega prebivalstva mora tudi v prihodnje ostati osnovna usmeritev pri nastajanju in oblikovanju bodočih območij lokalnih akcijskih skupin.

Potrebe slovenskega podeželja in njegovega prebivalstva, pa tudi izkušnje izvajalcev pristopa LEADER/CLLD nakazujejo, da je treba v izvajanje programa vključiti **vsaj še Evropski socialni sklad**.

Projekti s socialno noto so v pristopu LEADER/CLLD pogosti, saj lokalno okolje najbolj pozna tovrstno problematiko. Najbolj pereči problemi (brezposelnost, socialna izključenost, občutek nemoči, odseljevanje mladih idr.) se vedno pogosteje zajedajo v tkivo podeželske skupnosti. Zaradi tega bi morali namensko vključiti dodatna sredstva tudi iz Evropskega socialnega sklada.

3. Zaradi svoje narave program LEADER/CLLD omogoča projektno izvajanje razvojnih aktivnosti, kar na slovensko podeželje prinaša tako pozitivne kot negativne učinke.

Izvedeni projekti/operacije puščajo vidne sledi na lokalni in regionalni ravni. Analiza doslej **izvedenih projektov** je pokazala, da so prevladovali projekti s področja kakovosti življenja, trženja, turizma, vključevanja ranljivih skupin in medgeneracijskega sodelovanja.

Na območjih lokalnih akcijskih skupin so med lokalnim prebivalstvom najbolj prepoznavni projekti, ki so vidno umeščeni v lokalno okolje (na primer tržnica z lokalnimi ponudniki, vključevanje prepoznavne naravne in kulturne dediščine v turistično promocijo območja, učne in tematske poti ipd.). Vidni učinki programa LEADER/CLLD so tako najpogosteje prostorsko omejeni na lokalno raven ali območje lokalne akcijske skupine, z naraščajočim številom projektov sodelovanja v programskem obdobju 2014–2020 pa se krepijo učinki na širši prostorski ravni. Na ta način učinki izvajanja programa dobivajo nove prostorske in socialne razsežnosti.

Z vsebinskega vidika je pri izvajanju programa LEADER/CLLD v Sloveniji očiten **primanjkljaj projektov s področja varstva okolja in ohranjanja biodiverzitet**. Z vidika trajnostnega razvoja je bila večja pozornost namenjena socialnemu in gospodarskemu razvoju, kar verjetno izhaja iz določanja prioritetenih področij v strategijah lokalnega razvoja.

Prijavitelji s projekti naslavlajo različne tematike, ki so izjemno pomembne za ohranjanje vitalnosti in prožnosti podeželja. Zanimivo je, da tako oblikovalci politik (pri programiranju ukrepov) kot izvajalci projektov (pri pripravi vsebin in aktivnosti) niso v večji meri naslovili okoljskih vsebin, čeprav so ključna identitetna in povezovalna sestavina vsakokratnega območja lokalne akcijske skupine. Ocenjujemo, da bi vključitev dodatnih sektorskih finančnih sredstev pozitivno prispevala k povečanju interesa za vključitev okoljskih vsebin in s tem k povečanemu številu tovrstnih projektov (na primer z vključitvijo Podnebnega sklada).

LEADER/CLLD je odličen program z otipljivimi rezultati, vendar je premalo prepoznan tako na lokalni in regionalni kot tudi na državni ravni. Analize nakazujejo potrebo po okrepitvi **kontinuirane in sistematične animacije ter promocije**.

Med lokalnimi akcijskimi skupinami v Sloveniji so najbolj razširjeni sledeči načini širjenja informacij o programu: predstavitve (na primer programa in finančnih sredstev), delavnice (o novostih programa, spremembah postopkovnih pravil itd.), spletni seminarji, strokovne ekskurzije s terenskimi ogledi, posredovanje promocijskih gradiv, označevanje projektnih rezultatov, deljenje izkušenj izvajalcev projektov itd. Opažamo, da tovrstnim pristopom primanjkuje kontinuitete, saj se izvajajo zlasti na začetku in ob zaključku programskega obdobja. Pristop LEADER je kompleksen, zato tudi posredovanje rezultatov projektov ne sme biti zgolj površinsko oziroma samo z navedbo nekaj številčnih podatkov. Promocija mora temeljiti na iskanju odgovorov na vprašanja, kaj smo se s projektom novega naučili, kako smo prišli do projektnih rezultatov ter kakšni so učinki in vplivi projekta na lokalno okolje. Načini animacije in promocije morajo biti prilagojeni ciljnim skupinam, kar zahteva uporabo ustreznih medijev.

4. Posebna odlika programa LEADER/CLLD v primerjavi z drugimi razvojnimi programi, ki prakticirajo pristop od zgoraj navzdol, je njegova odprtost za neposredno aktiviranje lokalnega prebivalstva na podeželju v Sloveniji.

Partnerstva, ki vključujejo predstavnike javnega, zasebnega in nevladnega sektorja, so ključni adut pristopa LEADER/CLLD, in sicer tako pri pripravi strategije lokalnega razvoja kot pri izvajanju projektov. **Učinkovita in dobro zasnovana partnerstva** so temelj za dolgoročno in razvojno uspešno izvajanje programa LEADER/CLLD v lokalnem okolju.

Izhajajoč iz izkušenj dveh programskih obdobj ter iz podrobne analize skoraj 3000 izvedenih projektov ugotavljamo, da je bilo pri partnerstvih za pripravo strategij lokalnega razvoja doseženo ustrezno razmerje med javnim, zasebnim in nevladnim sektorjem. Pri partnerstvih v okviru projektnega sodelovanja pa je zlasti v zadnjem programskem obdobju predvsem med prijavitelji projektov prihajalo do precejšnje prevlade javnega sektorja (občin). V prihodnje bo treba bolj stremeti k večji uravnoteženosti vseh treh nosilnih sektorjev.

Z vidika razvoja podeželja so ključni **trije vidiki partnerstev**: vključujoč značaj partnerstev (odprtost za vse akterje in deležnike), širjenje (z novimi akterji in deležniki) in dolgoživost (povezava starih in novih partnerstev na podeželju).

V partnerstva je treba pritegniti tako projektno uveljavljene kot neizkušene partnerje, da se aktivno vključijo v razvojne aktivnosti na območju lokalne akcijske skupine. Z vključevanjem novih deležnikov zagotavljamo tudi vključevanje tistih akterjev (društva, podjetja, posamezniki), ki sami pogosto niso sposobni izvajati projektov, in hkrati preprečujemo, da bi se k izvajanju projektov prijavljali venomer isti prijavitelji.

Pristop LEADER in program LEADER/CLLD sta prispevala k **aktiviranju, povezovanju in razvoju nevladnega sektorja** na lokalni, regionalni in državni ravni.

Razveseljivo in spodbudno je, da je pri izvajanju projektov, ki so bili v programskem obdobju 2014–2020 podprti s strani treh skladov, nevladni sektor pomemben

projektne partner. Tako so društva predstavljala kar četrtno vseh partnerjev pri projektih, podprtih s strani EKSRP, pri ESRR in ESPR pa je delež nevladnega sektorja predstavljal petino vseh partnerjev. Dejstvo je, da so obstoječe finančno-administrativne in likvidnostne zahteve pri izvajanju programa LEADER/CLLD pogosto visoka ovira nevladnemu sektorju (najrazličnejšim društvom, združenjem ipd.) pri prizadevanjih za aktivnejšo vključitev v njegovo izvajanje. Na tem področju bi si v prihodnje morali prizadevati za še močnejše vključevanje nevladnega sektorja, saj tvori pomembno družbeno tkivo na podeželju in pomembno prispeva h kakovosti življenja.

5. V tridesetih letih obstoja na ravni Evropske unije in po dveh obdobjih izvajanja programa LEADER/CLLD v Sloveniji ugotavljamo, da je to v praksi izjemno zahteven in kompleksen program.

Glede na obseg dodeljenih nepovratnih sredstev je administrativna zahtevnost programa LEADER/CLLD pretirana in nesorazmerna. Da bi dosegli večjo privlačnost programa, je treba **poenostaviti** postopke za izvajanje **in poenotiti** pravila (med skladi).

Poenostavitve bi omogočile lažjo dostopnost tistim ciljnim skupinam, ki so v veliki meri izključene zaradi njihovih šibkih kadrovskih in finančnih potencialov. Poenostavljeni postopki prijave in izvajanja ter poročanja o projektih nizkih vrednosti so v več državah utečeni. Tudi v Sloveniji je treba bistveno razširiti interval pavšalnih vrednosti in direktnih stroškov ter razbremeniti lokalno in nacionalno raven odvečnega administriranja. Potreben je postopen in usklajen prehod od nadzora postopkov k spremljanju rezultatov. Pri poenotenju pravil med skladi je mogoče opaziti določen napredek, a izkušnje izvajalcev projektov kažejo, da bo treba na tem področju tudi v prihodnje še precej postoriti.

Program LEADER/CLLD omogoča uporabo sredstev več različnih evropskih skladov za izvajanje lokalnih razvojnih strategij, vsak sklad pa je podvržen svojim specifičnim pravilom. To posledično generira potrebo po večjem **medsektorskem sodelovanju na sistemski ravni**, ki pa se doslej izvaja v omejenem obsegu.

Evropska zakonodaja zaenkrat ne omogoča enotnih pravil pri izvajanju projektov s pomočjo različnih skladov, kar povečuje zapletenost in zahtevnost izvajanja programa LEADER/CLLD. Vsak resor zagovarja ustreznost svojega pristopa ter izhaja iz svojih utečenih razmerij in struktur, prilagajanje drugim pa je zahtevno. Na tem področju ima pozitivno vlogo Koordinacijski odbor CLLD, ki vsebinsko in operativno povezuje organe upravljanja različnih skladov. Oblikovanje samostojnega, medresorsko usklajenega sklada CLLD na evropski in nacionalnih ravneh bi razrešilo večino težav, povezanih s pretirano zapletenostjo in zahtevnostjo tega pristopa.

Pristop LEADER/CLLD je kompleksen in zahteven. Na vseh ravneh njegovega izvajanja ugotavljamo izrazito **kadrovsko podhranjenost**.

Za tekoče izvajanje pristopa LEADER/CLLD v največji meri skrbijo zaposleni v lokalnih akcijskih skupinah, ki so se v zahtevne postopke uvajali daljši čas. Njihove delovne izkušnje so temu primerno bogate in strokovna usposobljenost ustrežna. Izvajanje programa LEADER/CLLD tako na podeželje prinaša nova znanja, omogoča pridobivanje izkušenj ter vzpostavlja stabilna delovna mesta.

Vključevanje treh evropskih skladov (Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja – EKSRP, Evropski sklad za regionalni razvoj – ESRR, Evropski sklad za pomorstvo in ribištvo – ESPR) zahteva večji kadrovski angažma tudi na strani organov upravljanja (Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano upravlja EKSRP in ESPR; Služba vlade za razvoj in evropsko kohezijsko politiko upravlja ESRR; Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo je posredniški organ za ESRR; Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja je plačilna agencija za EKSRP in ESPR). Vsebinsko in časovno zapleteni postopki, temeljito poznavanje področne zakonodaje in potrebe po koordinaciji na nacionalni, regionalni in lokalni ravni narekujejo potrebo po številčnejši kadrovski zasedbi.

6. Kljub potrebam po poenostavitvi in kritikam glede »mainstreama« pristop LEADER/CLLD deluje inovativno ter spodbuja nove rešitve in nove povezave na podeželju v Sloveniji in širše.

Z rednim **spremljanjem in vrednotenjem izvajanja** programa LEADER/CLLD preverjamo napredek, zaznavamo težave in iščemo možnosti za izboljšave programa.

Obstoječi sistem spremljanja in vrednotenja beleži predvsem kvantitativne vidike izvajanja programa LEADER/CLLD (na primer število projektov, število partnerjev, število dogodkov, višino počrpanih sredstev, oddajanje zahtevkov v časovno določenem okvirju itd.). Z vsakoletnim spremljanjem in vrednotenjem rezultatov, učinkov in vplivov programa bi bolj ažurno, poglobljeno in celovito ugotavljali stopnjo doseganja zastavljenih ciljev v SLR.

Pri izvajanju pristopa in programa LEADER/CLLD ima posebno povezovalno in posredniško vlogo **Društvo za razvoj slovenskega podeželja**.

Posebno vlogo pri izvajanju pristopa in programa LEADER/CLLD v Sloveniji ima Društvo za razvoj podeželja (DRSP). V več letih je prek svojega delovanja in sodelovanja z organi upravljanja postalo prepoznano kot zastopnik interesov več kot 30 lokalnih akcijskih skupin in prebivalcev podeželja. Društvo z angažiranim pristopom naslavlja strokovne izzive ter postaja pomemben deležnik in sogovornik pri sooblikovanju razvojnih politik na državni ravni. Prek svojih predstavnikov se aktivno vključuje na mednarodni ravni, in sicer na treh področjih: pri programiranju in upravljanju pristopa LEADER/CLLD, pri izvajanju transnacionalnih projektov in pri učenju ter sodelovanju na mednarodnih dogodkih. Društvo si mora še naprej aktivno prizadevati za širšo družbeno prepoznavnost, pa tudi za pridobitev večje vloge pri sprejemanju odločitev, povezanih z razvojem podeželja v Sloveniji.

Slovenija je lahko ponosna na izkušnje in rezultate izvajanja pristopa in programa LEADER/CLLD, ki so prepoznavni tudi v mednarodnem okolju. Nekatere inovativne rešitve, ki jih je Slovenija razvila pri izvajanju programa LEADER/CLLD, so postale **vzor drugim državam v Evropski uniji in širše.**

Slovenija je bila v začetnih obdobjih razvoja pristopa LEADER le pozorna opazovalka in se je učila od držav Evropske unije, ki so pilotno pobudo LEADER začele izvajati leta 1991. Z vstopom v Evropsko unijo je Slovenija pričela z izvajanjem programa LEADER, pri čemer je gradila na svojih izkušnjah ter sprejemala politike in programe, ki jih je prilagodila našim razmeram. V obdobju 2007–2020 pa je z izvajanjem programa LEADER/CLLD razvila vsaj dve inovativni rešitvi. Prva in zelo odmevna je medsektorsko usklajevanje programa (Koordinacijski odbor CLLD za 2014–2020), kar je trd oreh v vseh državah članicah EU zaradi zapletenih pravil posameznih evropskih skladov, ki so vključeni v program Lokalnega razvoja, ki ga vodi skupnost (CLLD). Druga inovativna rešitev je strokovno angažirana in mrežno posredniška vloga Društva za razvoj slovenskega podeželja pri načrtovanju in izvajanju programa LEADER/CLLD. Tovrstne in druge bogate izkušnje Slovenija aktivno in uspešno deli s tujimi udeleženci ciljno naravnanih študijskih obiskov po Sloveniji. Slovenski predstavniki z lokalne ali nacionalne ravni na povabilo Evropske komisije in njej podrejenih evropskih institucij večkrat predstavijo primere izvajanja programa na mednarodnih dogodkih, konferencah in izobraževanjih. Prav tako so slovenski strokovnjaki s tega področja pogosto med vabljenimi predavatelji in govorniki na strokovnih dogodkih v Bruslju, drugih državah članicah Evropske unije, sosednjih balkanskih državah in črnomorskih državah, kjer pristop LEADER šele uvajajo.

Summary: Implementation of the LEADER/CLLD approach in Slovenia

The through line of this monograph is the search for answers to the complex question: **how does the LEADER/CLLD approach contribute to rural development in Slovenia?** Contributing authors sought answers through a critical reading of existing theoretical debates, in-depth analysis of diverse data sources and systematic field research examining eleven Local Action Groups. In all the research activities, we actively and equally involved different stakeholders and actors, who could significantly impact the implementation of the LEADER/CLLD approach and programme. In this way, we have gradually developed a participatory research approach, characterised foremost by critical and reflective consideration of the real contribution of the LEADER/CLLD approach to lifelong learning in rural settings. Our search for answers to the opening question is based on six assumptions.

1. The LEADER/CLLD approach, with its characteristics derived from the LEADER principles, significantly builds on the development-strengthening elements of rural areas in Slovenia. As the implementation of this type of approach is a long-term process, it also allows for the gradual integration, cooperation and empowerment of weaker actors, initiatives, organisations and areas.

The Slovenian experience of implementing the LEADER/CLLD approach and programme is the result of a **long-term development process and policy**, with the 15 years of experience (from the early 1990s to the period before accession to the European Union) having provided a good basis for an effective transition to full implementation in the 2007–2013 programming period.

The successful adoption of LEADER in Slovenia has been made possible, largely thanks to the wealth of experience gained through the implementation of the Integrated Rural Development and Village Renewal (in Slovene: *Celostni razvoj podeželja in obnova vasi*) projects and the resulting Rural Development Programmes (in Slovene: *Razvojni programi podeželja*). In effect, the structures, development organisations and approaches that had already been put in place, enabled the active involvement of the local population in development programmes. The acquisition of the relevant administrative, financial and other skills and experience has made the adoption of the LEADER principles and approach in the 2007–2013 programming period relatively unproblematic.

The implementation of LEADER/CLLD covers **the Slovenian territory in its entirety**, which is the result of the systematic work of actors and stakeholders at local, regional and national levels.

The fact that all Slovenian municipalities are involved in the implementation of LEADER/CLLD and that the whole territory is covered by this programme is not the result of a spontaneous development, but of systematic work at all levels in the period before and after the launch of the LEADER approach. The principles and strategic orientations of LEADER allow Local Action Groups to approach the implementation of local development in a variety of ways. In this way, the rural population is enabled to participate actively and to be involved in development programmes. The actual and real differences in the success of the implementation of local development strategies and the achievement of development objectives should not be a reason to doubt the performance of individual Local Action Groups, but a trigger for even more effective animation and promotion of local development, coupled with simultaneous systemic support from the national level.

LEADER/CLLD establishes **structures and knowledge centres at the sub-regional level**, working in partnership with supporting institutions at regional and national levels.

The LEADER/CLLD approach and programme is a prominent example of multi-level governance: the formation of 33 (2007–2013) and 37 (2014–2020) Local Action Groups has created new development structures and new knowledge centres at sub-regional level. They bring together established and new actors who actively approach and participate in the implementation of activities to promote local development. The key to this is the preparation of a local development strategy, which serves as the foundation document for implementation of LEADER/CLLD at the local level.

Considering the development characteristics of Slovenian rural areas, we conclude that both the LEADER approach and the LEADER/CLLD programme have made a significant contribution to improving the quality of life in **problem border areas** over the past fifteen years.

It is encouraging to note that municipalities located in problem border areas participated as project partners in almost 350 LEADER/CLLD projects in the 2014–2020 programming period. In total, just over €10 million of public funding was approved for these projects, which means that municipalities, and thus the Local Action Group areas, have directly benefited from more than one tenth of the funds available for the implementation of LEADER/CLLD projects. In this way, the LEADER/CLLD programme addresses the priority needs of the problem border areas, while being mindful of the programme's financial and programming constraints. LEADER/CLLD projects in these areas mainly address the need for innovative solutions to maintain basic core activities and strengthen social capital (e.g., small-scale modernisation of primary schools, creation of meeting places for local people, preservation of natural and cultural heritage and their promotion for tourism, creation of local retail outlets, etc.).

-
2. In theory, the LEADER/CLLD approach outlines ideals for the implementation of rural development, while its practical implementation - i.e., the LEADER/CLLD programme - is adapted and personalised on a case-by-case basis, with the prin-

principles put to the test in each specific local environment (the area of the Local Action Group). Given the significant development differences between rural areas in Slovenia, this approach is appreciated since it tries to avoid a one-size-fits-all approach and allows for more individualised and localised solutions.

The LEADER approach is important for Slovenian rural areas because it allows for **contextually and operationally tailored approaches to rural development**, drawing on an area's own principles and strategic orientations. It embodies a unique approach of participatory decision-making, planning, financing and implementation.

As the LEADER approach includes not only the philosophy (LEADER principles) but also operational and financial elements (Local Action Group, European Funds as a source of funding, Managing Authorities, etc.), it represents an expansion on previous rural development programmes and policies in Slovenia. At the European level, it has gradually been transformed from a pilot initiative into a well-established programme of European agricultural and partly cohesion policy, thanks to its recognised positive effects.

In practice, LEADER/CLLD encompasses **a combination of two approaches**: bottom-up and top-down. The right balance of both approaches is a visionary and effective modern way of managing the development of society, which should be introduced in other programmes and policies.

Local Action Groups report that many initiatives come from local residents and are based on real needs and ambitions for the area. It is encouraging that in some cases the population is actively involved in all phases of the bottom-up approach (strategy formulation, collection of project ideas, project implementation and fulfilment). The counterbalance within the LEADER/CLLD programme of the top-down approach is reflected in particular in the definition of the legal and financial framework within which bottom-up initiatives take place. This framework also needs to be developed with alignment between the local and national levels. Passivity of the local population and poor response to local initiatives sometimes necessitate top-down interventions (for example, by adjusting the funds available or refusing payments for non-compliance). The Slovenian National Rural Network within the Ministry of Agriculture, Forestry and Food also has an important role to play, in particular in organising specific training activities (workshops, seminars) and in carrying out promotional activities.

The momentum behind the **formation of Local Action Group areas** must continue in the future and should be further adapted to actual local needs and circumstances.

Despite the relatively short history of the LEADER approach in Slovenia, the push to form Local Action Group areas has to date been relatively widespread. While in spatial-development terms it is safe to say in most instances this process was not problematic. Subdivisions and mergers of Local Action Group areas that took place before the start of the LEADER/CLLD programme in the 2014–2020 period largely reflected local needs and conditions. Indeed, taking into account the will of the local population should remain the basic starting point for the creation and design of future Local Action Group areas.

The needs of rural Slovenia and its population, as well as the experience of the implementers of the LEADER/CLLD approach, suggest that it is essential to include **at least the European Social Fund** in the implementation of the programme.

Projects with a social dimension are common in the LEADER/CLLD approach, since the local environment is best placed to deal with such issues. The most pressing problems (unemployment, social exclusion, feelings of powerlessness, youth depopulation, etc.) are increasingly embedded in the fabric of rural communities. For this reason, it would be necessary to earmark additional resources, including from the European Social Fund.

3. Due to its nature, the LEADER/CLLD programme allows for project-based implementation of development activities, which brings both positive and negative effects on the Slovenian rural areas.

The projects/operations implemented leave a visible footprint at the local and regional level. An analysis of **completed projects** to date shows that quality of life, marketing, tourism, inclusion of vulnerable groups and intergenerational cooperation have dominated.

In Local Action Group areas, the most recognized projects among the local population are those that are visibly embedded in the local environment (e.g., market with local providers, inclusion of recognizable natural and cultural heritage into the tourism promotion of the area, learning and thematic trails, etc.). The visible effects of the LEADER/CLLD programme are thus most often spatially confined to the local level or the area of the Local Action Group, but with the increasing number of cooperation projects in the 2014–2020 programming period, the impacts are being amplified at a broader spatial scale. In this way, the effects of programme implementation take on new spatial and social dimensions.

From a content perspective, when it comes to the implementation of the LEADER/CLLD programme in Slovenia there is a clear **lack of projects dealing with environmental protection and biodiversity conservation**. In terms of sustainable development, more attention has been paid to social and economic development, which probably reflects the priorities defined within local development strategies.

Applicants' projects address a variety of themes that are of great importance for maintaining the vitality and resilience of rural areas. It is interesting to note that both policy makers (in programming measures) and project implementers (in preparing content and activities) have largely overlooked environmental issues, even though it is precisely such issues that are frequently a key identity and bonding component within each Local Action Group area. In our view the provision of additional sectoral funding (for example from the Climate Fund) would positively contribute towards bolstering interest in projects focusing on environmental issues, and consequently increase the number of such projects.

LEADER/CLLD is an excellent programme with tangible results, however too few people are aware of it at the local, regional and national level. Analyses suggest the need to strengthen **continuous and systematic animation and promotion**.

The most common ways of disseminating information about the programme among Local Action Groups in Slovenia include presentations (e.g., on the programme and funding); workshops (on new features of the programme, changes to procedural rules, etc.); webinars; expert excursions with field visits; distribution of promotional materials; labelling of project outputs; sharing of experiences by project implementers; etc. We have observed that such activities lack continuity, as they are mainly implemented at the beginning and end of the programming period. The LEADER approach is complex, and the communication of project results should not be superficial or just listing a few figures. Promotion must be based on seeking answers to the questions: what new lessons have been learnt from the project, how did we arrive at the project results, and what are its effects and impacts on the local environment? The methods of animation and promotion should be tailored to the target groups, which requires the use of appropriate media.

4. A specific feature of the LEADER/CLLD programme, compared to other development programmes which practice a top-down approach, is its openness to the direct mobilisation of the local population in Slovenian rural areas.

Partnerships involving representatives of the public, private and non-governmental sectors are a key asset of the LEADER/CLLD approach, both when it comes to preparing the local development strategy and in the implementation of projects. **Effective and well-designed partnerships** serve as the foundations for successful long-term implementation of the LEADER/CLLD programme and local development.

Based on the experience of the two programming periods and a detailed analysis of the almost 3000 projects implemented, we conclude that partnerships that were established for the preparation of local development strategies achieved an appropriate balance between the public, private and non-governmental sectors. However, when it came to collaborative partnerships on projects, especially when looking at who applied for projects and particularly in the last programming period, there was a significant predominance of the public sector (municipalities). In the future, more needs to be done to strive for a better balance between the three sectors.

From a rural development perspective, **three aspects of partnerships** are key: inclusiveness (openness to all actors and stakeholders), scalability (with new actors and stakeholders) and longevity (linking old and new partnerships in rural areas).

Within partnerships it is necessary to involve both established and inexperienced partners and get them to actively engage in development activities in the Local Action Group area. Involving new stakeholders also ensures the involvement of those actors (associations, businesses, individuals) who are often not able to implement

projects themselves, while avoiding the same applicants applying for projects over and over again.

The LEADER approach and the LEADER/CLLD programme have contributed to the **mobilisation, networking and development of the non-governmental (NGO) sector** at the local, regional and national levels.

It is encouraging and gratifying to see that the NGO sector is an important project partner in the implementation of projects supported by the three European Funds in the 2014–2020 programming period. For example, associations accounted for a quarter of all partners in projects supported by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), while in the European Regional Development Fund (ERDF) and the European Maritime and Fisheries Fund (EMFF) the NGO sector accounted for a fifth of all partners. The fact is existing financial, administrative and liquidity requirements for the implementation of LEADER/CLLD often constitute a major obstacle for the NGO sector (various associations, societies, etc.) in their efforts to become more actively involved in its implementation. On this topic, we should strive for even stronger involvement of the NGO sector in the future, since these organisations form an important social fabric in rural areas and make a significant contribution to the quality of life.

5. Thirty years into its existence as a European Union level programme and having gone through two periods of implementation of the LEADER/CLLD programme in Slovenia, we have come to realise that it is an extremely challenging and complex programme in practice.

The administrative complexity of the LEADER/CLLD programme is excessive and disproportionate given the size of grants awarded. In order to make the programme more attractive, the implementation procedures need to be **simplified and** the rules (between Funds) need to be **harmonised**.

Simplifications would make it easier to reach those target groups that are largely excluded due to their limited human and financial resources. Simplified application, implementation and reporting procedures for small value projects are well established in several countries. In Slovenia too, the range of lump sums and direct costs needs to be significantly extended and local and national levels relieved of unnecessary administration. A gradual and coordinated shift from process control to results monitoring is needed. Some progress can be observed in the harmonisation of rules between the Funds, but the experience of project implementers shows that there is still much to be done in this regard in the future.

The LEADER/CLLD programme allows several different European Funds to be used to implement local development strategies, each subject to its own specific rules. Consequently, this generates a real need for more **cross-sectoral cooperation at a system level**, which has so far been implemented on a limited scale.

European legislation does not yet allow for standardised rules for the implementation of projects receiving financing from different Funds, which increases the complexity and difficulty of implementing LEADER/CLLD. Each authority advocates the appropriateness of its own approach, starting from its own established relationships and structures, and adapting to others is challenging. The CLLD Coordination Committee (in Slovene: *Koordinacijski odbor CLLD za 2014–2020*) plays a positive role in this area, linking the managing authorities of the different Funds in a substantive and operational way. The creation of a stand-alone, inter-ministerially coordinated CLLD Fund at European and national levels would solve most of the problems of excessive complexity and burden of this approach.

The LEADER/CLLD approach is complex and challenging. A **deficiency of human resources** is clearly apparent at all levels of its implementation.

The day-to-day implementation of the LEADER/CLLD approach is mainly the responsibility of Local Action Group employees, who have had a longer time to get to grips with the complex procedures. Their work experience is accordingly extensive, and their professional qualifications are adequate. The implementation of the LEADER/CLLD programme thus brings new skills and experience to rural areas and creates stable jobs.

The integration of the three European Funds (EAFRD, ERDF, EMFF) also requires increased staff commitment on the part of the Managing Authorities (Ministry of Agriculture, Forestry and Food manages the EAFRD and the EMFF; the Government Office for Development and European Cohesion Policy manages the ERDF; the Ministry of Economic Development and Technology is the intermediate body for the ERDF) and the Agency of the Republic of Slovenia for Agricultural Markets and Rural Development as the paying agency for the EAFRD and the EMFF. The complexity of the procedures in terms of content and time, the in-depth knowledge of the sectoral legislation and the need for coordination at national, regional and local level dictate the need for increased staffing.

6. Despite the need for simplification and criticism of the “mainstream”, the LEADER/CLLD approach works innovatively, promoting new solutions and new links in rural areas in Slovenia and beyond.

Regular **monitoring and evaluation of the implementation** of the LEADER/CLLD programme helps us to check progress, identify problems and look for opportunities to improve the programme.

The existing monitoring and evaluation system records mainly quantitative aspects of the implementation of the LEADER/CLLD programme (e.g., number of projects, number of partners, number of events, amount of funds disbursed, submission of claims within a specific time period, etc.). Annual monitoring and evaluation of the programme’s results, effects and impacts would provide a more up-to-date, in-depth and comprehensive assessment on the degree to which objectives set in the local development strategies are being achieved.

Društvo za razvoj slovenskega podeželja (in English: Slovenian Rural Development Network) as an NGO association plays a special role in the implementation of the LEADER/CLLD approach and programme.

The NGO association (*Društvo za razvoj slovenskega podeželja*) plays a special role in the implementation of the LEADER/CLLD approach and programme in Slovenia. Over the years, through its activities and cooperation with the managing authorities, it has become recognised as a representative of the interests of more than 30 Local Action Groups and rural residents. The association addresses professional challenges with a committed approach and has become an important stakeholder and interlocutor in the co-design of development policies at the national level. Through its representatives, it is actively involved at the international level in three areas: in the programming and management of the LEADER/CLLD approach, in the implementation of transnational projects, as well as in learning and participation in international events. The association should continue to actively seek a wider social visibility and a greater role in decision-making related to rural development in Slovenia.

Slovenia can be proud of its experience and results implementing the LEADER/CLLD approach and programme, which have been acknowledged even internationally. Some of the innovative solutions developed in Slovenia through the implementation of the LEADER/CLLD programme have become **a model for other countries in the European Union and beyond**.

In the early stages of the LEADER approach, Slovenia was only a diligent observer, learning from the European Union countries that launched the LEADER pilot initiative in 1991. With its accession to the European Union, Slovenia started implementing LEADER, building on its experience and adopting policies and programmes adapted to its own circumstances. In the period 2007–2020, Slovenia has developed at least two innovative solutions through the implementation of LEADER/CLLD. The first and highly visible one is the cross-sectoral coordination of the programme (CLLD Coordination Committee; in Slovene: *Koordinacijski odbor CLLD za 2014–2020*), which is a tricky issue in all European Union Member States due to the complex rules of the individual European Funds involved in the Community-Led Local Development (CLLD) programme. Another innovative solution is the professionally committed and networked intermediary role of the Društvo za razvoj slovenskega podeželja (in English: Slovenian Rural Development Network) in the programming and implementation of the LEADER/CLLD programme. Slovenia actively and successfully shares this and other rich experiences with foreign participants in targeted study visits across Slovenia. Slovenian representatives from local or national level repeatedly present examples of programme implementation at international events, conferences and training courses at the invitation of the European Commission and its subordinate European institutions. Slovenian experts in the field are also often among the invited lecturers and speakers at professional events in Brussels, in other European Union Member States, in neighbouring Balkan countries and in Black Sea countries where the LEADER approach is still being introduced.

Literatura in viri

Literatura

- A LEADER journey through rural Europe, National LAG networks revealing the diversity of LEADER implementation, 2019. ELARD. URL: http://elard.eu/wp-content/uploads/2020/04/ELARD-Booklet-web_2.pdf (citirano 6. 5. 2022).
- A long-term vision for EU's rural areas, 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/long-term-vision-rural-areas_en (citirano 20. 9. 2021).
- Analysis of ELARD members questionnaire. 2016. Brussels: ELARD.
- Atlas.ti, 2021. Code co-occurrence report, online tool. URL: <https://atlasti.com/research-hub/> (citirano 15. 12. 2021).
- Bedrač, M., Cunder, T., 2008. Smernice in priporočila za izvajanje pristopa LEADER v Republiki Sloveniji v programskem obdobju 2007–2013. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Bedrač, M., Cunder, T., 2010. "LEADER" approach and local development strategies in Slovenia. V: Linking competitiveness with equality and sustainability: new ideas for the socio-economic development of rural areas. Debrecen: University of Debrecen, str. 245–256.
- Bobovnik, N., Potočnik Slavič, I., 2019. (Ne)privlačnosti z vidika življenja in dela na podeželju: terensko evidentiranje z metodo sodelovalnega kartiranja. Dela, 51, str. 27–50.
- Bosworth, G., Annibal, I., Cattoll, T., Price, L., Sellick, J., Shepherd, J., 2015. Empowering local action through neo-endogenous development. The case of LEADER in England. *Sociologia Ruralis*, 56, 3, str. 427–449. DOI: 10.1111/soru.12089.
- Chaves, L., 2017. From LEADER to CLLD: a critical perspective on European rural policies. V: New rural geographies in Europe: actors, processes, policies. European Rural Geographies conference. Book of abstracts. Braunschweig: Johann Heinrich von Thünen Institut, str. 14.
- Cunder, T., 2022. LEADER v prostoru in času: predavanje na posvetu Izvajanje lokalnega razvoja, ki ga vodi skupnost (LEADER/CLLD) danes in jutri, Državni svet, Ljubljana (20. 4. 2022).
- Cunder, T., Bedrač, M., 2010. The "Leader approach": new development opportunity for rural areas in Slovenia. V: Lorber, L. (ur.). New challenges for sustainable rural development in the 21st century: proceedings. Maribor: Department of Geography, Faculty of Arts, str. 403–414.
- Cunder, T., Bedrač, M., 2015. Smernice za pripravo strategij lokalnega razvoja in javna predstavitev predloga smernic. Poročilo o opravljenem delu v obdobju 19. 05. 2014–31. 03. 2015. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije. URL: http://www.kis.si/f/docs/Predstavitev_OEK/5Smernice_za_pripravo.pdf. (citirano 18. 2. 2020).

- Cunder, T., Bedrač, M., 2017. "CLLD" approach and implementation of local development strategies in Slovenia. V: Innovation and cooperation in smart, sustainable and inclusive rural regions. Book of abstracts. Warsaw: Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, str. 42–43.
- Cunder, T., Bedrač, M., Koman, K., Kavaš, D., Slabe Erker, R., 2015. Izdelava sprotnega vrednotenja Programa razvoja podeželja 2007–2013 v letu 2014. Vrednotenje ključnih dosežkov izvajanja PRP 2007–2013 ter utemeljitev mejnikov in ciljev okvira uspešnosti PRP 2014–2020. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije. URL: https://www.kis.si/f/docs/Druge_publikacije/2Izdelava_sprotnega.pdf (citirano 28. 7. 2018)
- Davies, A., James, A., 2011. Geographies of ageing: social processes and the spatial unevenness of population ageing. Surrey: Ashgate.
- ENRD Webinar, 2022. 1st meeting of the Thematic Group: Making the seven LEADER principles work in practice for all LAGs under the CAP strategic plans. Highlights report. ENRD, 10. 3. 2022. URL: https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/enrd_publications/enrd_highlightsreport-1_tg_leader.pdf (citirano 18. 8. 2022).
- Esparcia, J., Escribano, J., Serrano, J. J., 2015. From development to power relations and territorial governance: increasing the leadership role of LEADER Local Action Groups in Spain. *Journal of Rural Studies*, 42, str. 29–42.
- European Commission, European Maritime and Fisheries Fund - Operational Programme for Slovenia. URL: http://ribiski-sklad.si/f/docs/Dokumenti/OP_ESPR_2014-2020_latest_version_SI.pdf (citirano 10. 9. 2022).
- Evaluation support study on the impact of Leader on balanced territorial development, 2021. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bd6e4f7c-a5a6-11ec-83e1-01aa75ed71a1/language-en> (citirano 7. 3. 2022).
- Friese, S., 2017. Translating the process of open coding in grounded theory. URL: <https://atlasti.com/2017/07/01/gt/> (citirano 31. 10. 2021).
- Gkartzios, M., Lowe, P., 2019. Revisiting neo-endogenous rural development. V: Scott, M., Gallent, N., Gkartzios, M. (eds.). *The Routledge companion to rural planning*. New York: Routledge. DOI: 10.4324/9781315102375-17.
- Granberg, L., Andersson, K., Kovacs, I., 2015. Evaluating the European approach to rural development. Grass-roots experiences of the LEADER Programme. Perspectives on rural policy and planning. Farnham: Ashgate.
- Guidance on CLLD for local actors. 2014. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/guidelines/2014/guidance-on-community-led-local-development-for-local-actors (citirano 12. 8. 2020).
- Herbert-Cheshire, L., 2000. Contemporary strategies for rural community development in Australia: a government perspective. *Journal of Rural Studies*, 16, str. 203–215.

- Kladnik, D., Ravbar, M., 2003. Členitev slovenskega podeželja (prispevek k usmerjanju skladnega regionalnega razvoja). Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU.
- Klemenčič, M. M., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2008. Življenjska (ne)moč obrobnihih podeželskih območij v Sloveniji. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kokolj Prošek, J., 2006. Izvedba programa LEADER v Sloveniji v obdobju 2007–2013. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Konečný, O., 2019. The LEADER approach across the European Union: one method of rural development, many forms of implementation. *European Countryside*, 11, 1, str. 1–16. DOI: 10.2478/euco-2019-0001.
- Koščak, M., 2016. Heritage trails through Dolenjska and Bela Krajina in Slovenia: a multi-stakeholder approach to tourism development. *TIMS Acta*, 10, 2, str. 109–188. DOI: 10.5937/timsact10-10519.
- Košir, S., 2021. Socialno podjetništvo na podeželju. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. URL: <https://repozitorij.uni-lj.si/lzpisGradiva.php?id=138983&lang=slv> (citirano 15. 3. 2022).
- Kovach, I., Kučera, Z., 2009. The social context of project proliferation—the rise of a project class. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 11, 3, str. 203–221. DOI: 10.1080/15239080903033804.
- Kovačič, M., 1993. Podeželje - vrt prihodnosti, nove možnosti. *Geografski vestnik*, 53, str. 137–139.
- Kovačič, M., Gosar, L., Fabijan, R., Perpar, A., Jakoš, A., Gabrovec, M., 2000. Razvojno-tipološka členitev podeželja v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko.
- Kundolf, S., 2017. Decision making processes in rural regeneration partnerships: participation and influences on new and weak actors. V: *New rural geographies in Europe: actors, processes, policies*. European Rural Geographies conference. Book of abstracts. Braunschweig: Johann Heinrich von Thünen Institut, str. 57.
- LEADER Achievements, 2020. *EU Rural Review*, No. 29. ENRD 2020. URL: https://enrd.ec.europa.eu/publications/eu-rural-review-29-leader-achievements_en (citirano 9. 8. 2022).
- Lisztwan, I., 2022. Implementation of LEADER measures in rural development programmes 2014-2020. DG Agri, LEADER Sub-group 10th meeting. URL: https://enrd.ec.europa.eu/news-events/events/10th-meeting-leaderclld-sub-group_en (citirano 18. 9. 2022).
- Lokalna razvojna strategija LAS med Snežnikom in Nanosom 2007–2013. 2008. Ilirska Bistrica: Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom, str. 67.
- Lukić, A., Obid, O., 2016. New actors in rural development: the LEADER approach and projectification in rural Croatia. *Sociologia i prostor*, 204, 1, str. 71–90.

- Maier, J., 2002. Regional economic cycles as an instrument of a sustainable regional development in rural areas. *Dela*, 17, str. 72–84.
- Medved-Cvikl, B., Gumilar, D., Berlič, M., Šesek, A., 2015. LEADER pristop k spodbujanju lokalnega razvoja v Sloveniji. V: *Globalni izzivi in regionalni razvoj*. Ljubljana: GIAM ZRC SAZU, str. 107–120.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2013. Operativni program za razvoj ribištva v Republiki Sloveniji 2007–2013. URL: http://www.ribiski-sklad.si/f/docs/Dokumenti/OP_SLO.pdf (citirano 11. 3. 2020).
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2022. Program razvoja podeželja Republike Slovenije 2014–2020. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. URL: https://skp.si/wp-content/uploads/2022/03/Programme_2014SI06RDNP001_13_1_sl-1.pdf (citirano 12. 9. 2022).
- Moseley, M.J., 2003. *Local partnerships for rural development. The European experience*. Wallingford: CABI Publishing.
- Nared, J., Polajnar Horvat, K., Razpotnik Visković, N. (ur.), 2019. *Demografske spremembe in regionalni razvoj*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC.
- Nared, J., Repolusk, P., Černič Istenič, M., Trobec, A., Zavodnik Lamovšek, A., Drobne, S., Foški, M., Mrak, G. and Rozman, U., 2019. *Celovita demografska analiza s projekcijami za podeželska in urbana območja: PROJEKT V6-1731*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo. URL: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/Prostorski-razvoj/SPRS/Celovita_demograf-ska_analiza_podezelska_urbana_obmocja.pdf (citirano 26. 7. 2022).
- Natura 2000 v Sloveniji. *Živim z Naturo 2000*. URL: <http://www.natura2000.si/natura-2000/natura-2000-v-sloveniji/> (citirano 15. 8. 2022).
- Networking, 2019. *EU Rural Review*, No. 27. ENRD. URL: https://enrd.ec.europa.eu/publications/eu-rural-review-27-networking_en (citirano 12. 4. 2021).
- O'Keefe, B., 2017. *The legacy of LEADER and perceptions of rural development in Ireland*. V: *New rural geographies in Europe: actors, processes, policies*. European Rural Geographies conference. Book of abstracts. Braunschweig: Johann Heinrich von Thünen Institut, str. 91–92.
- Obrazec za poročanje LAS DRPSN 2014. 2014. LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom (interni vir, 5. 11. 2016). Ilirska Bistrica.
- Ocepek, J., 2016. *Razvoj metodologije za sprotno vrednotenje uspešnosti in učinkovitosti dela lokalnih akcijskih skupin pri realizaciji podpor za lokalni razvoj*. Diplomsko delo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko.
- OECD proposed guidelines for collecting and interpreting technological innovation data: *Oslo manual*, 1992. Paris: OECD.
- Paasi, A., 1986. *The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity*". *Fennia*, 164, str. 105–146.

- Paasi, A., 2010. Regions are social constructs, but who or what `constructs' them? Agency in question. *Environment and Planning A*, 42, str. 2296–2301.
- Partnerska pogodba o ustanovitvi Lokalne akcijske skupine Med Snežnikom in Nanosom, 2015. Ilirska Bistrica: LAS Med Snežnikom in Nanosom.
- Pathways to LEADER, 2017. European Commission. URL: https://enrd.ec.europa.eu/publications/pathways-leader_en (citirano 6. 10. 2020).
- Pelc, S., Hazler, V., Koščak, M., Makarovič, M., Kokolj, J., 1999. Navodila za izvedbo programa uvajanja CRPOV in izdelavo razvojnega projekta CRPOV. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Sektor za podeželje.
- Perko, D., Ciglič, R., 2019. Depopulacija zgornjih višinskih pasov v Sloveniji v zadnjih sto letih. V: Nared, J., Polajnar Horvat, K., Razpotnik Viskovič, N. (ur.). *Demografske spremembe in regionalni razvoj*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, str. 141–156.
- Ploeg van der, J.D., Marsden, T. (ur.), 2008. *Unfolding webs: the dynamics of regional rural development*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Podeželje med Snežnikom in Nanosom 2007–2013. 2014. Ilirska Bistrica: Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom.
- Pollerman, K., 2017. Results of the LEADER approach: findings from evaluation of LEADER-regions in Germany. V: *New rural geographies in Europe: actors, processes, policies*. European Rural Geographies conference. Book of abstracts. Braunschweig: Johann Heinrich von Thünen Institut, str. 104–105.
- Pollermann, K., Aubert, F., Berriet-Sollic, M., Laidin, C., Lépicier, D., Pham, H. V., Raue, P., Schnaut, G., 2020. LEADER as a European policy for rural development in a multilevel governance framework: a comparison of the implementation in France, Germany and Italy. *European countryside*, 12, 2, str. 156–178. DOI: 10.2478/euco-2020-0009.
- Poročilo o napredku v okviru Programa razvoja podeželja Republike Slovenije 2007-2013 za leto 2015, 2016. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Potočnik Slavič, I., 2008. *Endogeni razvojni potenciali podeželja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Potočnik Slavič, I., 2010. *Endogeni razvoj podeželja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. DOI: 10.4312/9789610600381.
- Potočnik Slavič, I., 2021. Vplivi ukrepa LEADER na razvoj podeželja. Prispevek na okrogli mizi Razvoj pristopa LEADER in CLLD v Sloveniji, Pomurski sejem, Gornja Radgona (25. 8. 2021).
- Potočnik Slavič, I., 2022. Vloga lokalnih akcijskih skupin pri promociji in razvoju prehranske dediščine v Sloveniji. Predstavitev na posvetu Prispevek lokalnih tržnih znamk k razvoju podeželja, Brdo pri Kranju (27. 5. 2022).
- Presoja rezultatov Programa razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020, 2017. Projektna naloga. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.

- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013. 2008. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Direktorat za kmetijstvo. URL: <https://www.sentjur.si/files/other/news/129/4851311%201.%20sprememba%20PRP%20RS.pdf> (citirano 18. 11. 2015).
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020. 2015. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020. 2017. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Direktorat za kmetijstvo.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije 2014–2020. 2022. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. URL: https://skp.si/wp-content/uploads/2022/03/Programme_2014SI06RDNP001_13_1_sl-1.pdf (citirano 18. 8. 2022).
- Raagmaa, G., 2002. Regional identity in regional development and planning. *European Planning Studies*, 10, 1, str. 55–76.
- Ray, C., 1998. New places and space for rural development in the European Union: an analysis of the UK LEADER 1 programme. Working Paper 34. Newcastle upon Tyne: Centre for Rural Economy, University of Newcastle upon Tyne.
- Ray, C., 2006. Neo-endogenous rural development in the EU. V: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. (ur.). *Handbook of rural studies*. London: Sage Publications, str. 278–291.
- Rural People's Declaration of Kielce, 2022. European Rural Parliament. URL: <https://erp2022.eu/26,none,Declaration> (citirano 26. 9. 2022).
- Rural Responses to Challenges in Europe, 2016. *EU Rural Review*, No. 21. ENRD. URL: https://enrd.ec.europa.eu/publications/eu-rural-review-21-rural-responses-challenges-europe_en (citirano 12. 4. 2021).
- S pobudo Leader in lokalnim razvojem, ki ga vodi skupnost, se spodbuja angažiranost na lokalni ravni, vendar o dodatnih koristih še ni zadostnih dokazov, 2022. Bruselj: Evropsko računsko sodišče. URL: https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR22_10/SR_Leader_SL.pdf (citirano 15. 9. 2022).
- Servillo, L., 2019. Tailored polities in the shadow of the state's hierarchy. The CLLD implementation and a future research agenda. *European Planning Studies*, 27, 4, str. 678–698. DOI: 10.1080/09654313.2019.1569595.
- Simplification Practice in LEADER/CLLD, 2019. ELARD, European Rural Parliament - ROAD Project - Theme Report. Brussels: ELARD.
- Slee, B., 1994. Theoretical aspects of the study of the endogenous development. V: Van der Ploeg, J.D., Long, A. (ur.). *Born from within: practice and perspectives of endogenous rural development*. Assen: Van Gorcum, str. 184–194.
- Storey, D., 1999. Issues of integration, participation and empowerment in rural development: the case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies*, 15, 3, str. 307–315. DOI: 10.1016/S0743-0167(98)00073-4.

- Strategija lokalnega razvoja za LAS Barje z zaledjem. 2021. Rakitna. URL: https://www.lasbarje.si/_files/ugd/3056cf_3ccaf6988acc42c7a0b1cd8faec406c4.pdf (citirano 18. 12. 2021).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Dolina Soče. 2021. Tolmin. URL: https://lasdolinasoce.si/wp-content/uploads/2021/12/SLR_LAS_Dolina_Soce.pdf (citirano 10. 12. 2021).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS loškega pogorja. 2021. Škofja Loka. URL: <http://www.las-pogorje.si/wp-content/uploads/2022/03/SLR-potrjena.pdf> (citirano 15. 3. 2022).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Med Snežnikom in Nanosom. 2015. Ilirska Bistrica. URL: <https://las-snezniknanos.si/materiali/priloge/slo/dokumentacija-las-strategija-lokalnega-razvoja.pdf> (citirano 18. 12. 2020).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Od Pohorja do Bohorja. 2016. Šentjur. URL: https://www.las-pohorje-bohor.si/f/docs/Razpisi_1/SLR_LAS-Od-Pohorja-do-Bohorja_2.pdf (citirano 13. 5. 2020).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe. 2021. Kočevje. URL: http://las-ppd.si/wp-content/uploads/2021/08/Obrazec_SLR_LAS_PPD-%C4%8Distopis_februar-2021.pdf (citirano 3. 9. 2021).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Posavje. 2021. Krško. URL: https://www.las-posavje.si/upload/editor/4.%20SPREMEMBA%20SLR_LAS%20Posavje_%C4%8Distopis_dec.%202021.pdf (citirano 28. 9. 2021).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Prlekija. 2021. Ljutomer. URL: http://www.las-prlekija.com/images/krovni_dokumenti/3._sprememba_SLR_LAS_Prlekija_%C4%8Distopis_19042022.pdf (citirano 22. 5. 2022).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Za mesto in vas. 2021. Ljubljana. URL: http://www.las-mestoinvas.si/media/uploads/Strategija%20lokalnega%20razvoja/SLR%202021_5%20LAS%20ZMV_23.12.21_%20%C4%8Distopis.pdf (citirano 15. 1. 2022).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran. 2021. Koper. URL: <https://www.las-istre.si/si/las-istre/akti-in-dokumenti/> (citirano 11. 4. 2022).
- Strategija lokalnega razvoja za LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline. 2021. Ljubno ob Savinji. URL: <https://www.savinja.si/wp-content/uploads/2021/05/3.-sprememba-SLR-cistopis.pdf> (citirano 7. 9. 2021).
- Svendsen, G.L.H., Sørensen, J.F.L., 2007. There's more to the picture than meets the eye: measuring tangible and intangible capital in two marginal communities in rural Denmark. *Journal of Rural Studies*, 23, str. 453–471.
- Šabec, E., 2013. Uporabnost socialnega atlasa za analizo delovanja lokalne akcijske skupine. Zaključna seminarska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Šabec, E., 2018. Metodologija vrednotenja učinkov programa LEADER. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Šoster, G., 2005. Integral rural development as the ground of environmental sustainability. Conference "One year of EU 25 – Nature Conservation Policy Experience Regarding the 2nd Pillar of the CAP and Reform Prospects" (osebni vir, 5. 9. 2005). Bonn.
- Šoster, G. in sod., 2008. Animating local partnerships in rural areas. Practical guide. Manual prepared within the project TEPA (Training of European Partnership Animators). Warsaw-Stockholm: Grundtvig-Socrates Programme.
- Šoster, G., 2016. Capacity building and implementing LEADER in Slovenia. TAIEX conference (osebni vir, 3. 5. 2016). Zagreb.
- Šoster, G., 2017. Izvajanje programa LEADER na ravni Evropske unije in Slovenije. Konferenca mednarodnega sodelovanja med slovenskimi in portugalskimi LAS (osebni vir, 3. 10. 2017). Vila Verde.
- Šoster, G., 2019. Rural parliaments: emerging participative democracy. Brussels: PRE-PARE - Partnership for Rural Europe.
- Špes, M., 2008. Imajo slovenska mala mesta dobra izhodišča za trajnostni razvoj? IB revija, 42, 2, str. 52–64.
- Uredba o izvajanju lokalnega razvoja, ki ga vodi skupnost, v programskem obdobju 2014–2020. 2015. Uradni list RS, 42, str. 4625–4626, 4622, 4615. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED6659> (citirano 3. 2. 2020)
- Uredba o spremembi Uredbe o določitvi obmejnih problemskih območij, 2020. 2021. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED5758> (citirano 22. 8. 2022).
- Uredba o ukrepih 1., 3. in 4. osi Programa razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013. 2008. Uradni list RS. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED5545> (citirano 4. 3. 2021).
- Vintar Mally, K., Bobovnik, N., Kimovec, L., Lampič, B., 2022. Changes in (sustainable) development of Slovenian small towns. *European Countryside*, 14, 1, str. 87–103. DOI: 10.2478/euco-2022-0005.
- Vrednotenje PRP 2014–2020, 2018. Program razvoja podeželja 2014–2020. URL: <https://www.program-podezelja.si/sl/spremljanje-in-vrednotenje/vrednotenje> (citirano 16. 6. 2022).
- Ward, N., Atterton, J., Kim T. Y., P. Lowe, Phillipson, Thompson, J. N., 2005. Universities, the knowledge economy and »neo-endogenous« rural development. Newcastle: Centre fo Rural Economy, University of Newcastle.
- Wellbrock, W., Roep, D., Mahon, M., Kairyte, E., Nienaber, B., Dominguez Garcia, L., Kriszan, M., Farrell, M., 2013. Arranging public support to unfold collaborative modes of governance in rural areas. *Journal of Rural Studies*, 32, str. 420–429.
- Woods, M., 2011. *Rural*. Abingdon: Routledge.

Viri

- ARSO [Agencija Republike Slovenije za okolje], 2021. Podatki o varovanih območjih, območjih Nature 2000, zavarovanih območjih.
- Delo, d. d., 2021. Časopisni članki (DELO, spletno Delo.si, Slovenske novice, Sobotna priloga) za obdobje 1. 1. 2000–31. 12. 2020 (interni vir, 15. 1. 2021). Ljubljana.
- E-anketa s predstavniki lokalnih akcijskih skupin in lokalnim prebivalstvom, 2020. Izvedena v obdobju 8. 5.–6. 8. 2020 (interni vir, 7. 8. 2020). Ljubljana.
- Fokusna skupina s predstavniki organov upravljanja, 2020. Fokusna skupina s predstavniki MKGP (organ upravljanja za EKSRP in ESPR), SVRK (organ upravljanja za ESRR), MGRT (posredniški organ za ESRR), ARSKTRP (plačilna agencija za EKSRP in ESPR) in vodjo Koordinacijskega odbora CLLD za 2014–2020 (neobjavljeni vir, 6. 11. 2020). Ljubljana.
- Fokusna skupina z župani, 2020. Fokusna skupina z župani Ljubnega, Pivke in Veržeja (neobjavljeni vir, 20. 10. 2020). Ljubljana.
- Intervjuji z izvajalci projektov LEADER, 2021. Intervjuji s 24 izvajalci projektov iz enajstih lokalnih akcijskih skupin, izvedeni med marcem 2020 in marcem 2021 (neobjavljeni vir, 2. 4. 2021). Ljubljana.
- MGRT [Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo], 2022. Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz ESRR (interni vir, 4. 4. 2022). Ljubljana.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 1998. Navodila za izvedbo programa uvajanja CRPOV in izdelavo razvojnega programa CRPOV (interni vir, 13. 6. 2022). Ljubljana.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano - preračun KIS], 2007. Poraba finančnih sredstev za programe razvoja podeželja v obdobju 1992–2006 (interni vir, 24. 6. 2022). Ljubljana.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2013. Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz EKSRP (interni vir, 30. 4. 2020). Ljubljana.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2020. Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz EKSRP (interni vir, 28. 6. 2021). Ljubljana.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2021, 2022. Podatki EKSRP (interni vir, 16. 8. 2022). Ljubljana.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2021, 2022. Podatki ESPR (interni vir, 20. 8. 2022). Ljubljana.
- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2022. Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz EKSRP (interni vir, 4. 4. 2022). Ljubljana.

- MKGP [Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano], 2022. Podatki o upravičencih, ki sodelujejo v izvajanju projektov, financiranih iz ESPR (interni vir, 14. 6. 2022). Ljubljana.
- MOP [Ministrstvo z okolje in prostor], 2022. Podatki o biosfernih območjih v Sloveniji (citirano 18. 6. 2022).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije], 1991. Podatki o prebivalstvu po naseljih, https://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991_Naselja_prebivalstvo.asp (citirano 20. 9. 2021).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije], 2008. Izbrani podatki po občinah, URL: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/491/medpodrocni-kazalniki> (citirano 6. 1. 2021).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije], 2013. Izbrani podatki po občinah, URL: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/491/medpodrocni-kazalniki> (citirano 11. 1. 2021).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije], 2014. Izbrani podatki po občinah, URL: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/491/medpodrocni-kazalniki> (citirano 11. 1. 2021).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije], 2020. Izbrani podatki po občinah, URL: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/491/medpodrocni-kazalniki> (citirano 27. 8. 2021).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije], 2021. Izbrani podatki po občinah, URL: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/491/medpodrocni-kazalniki> (citirano 30. 4. 2022).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije - povzeto po Ministrstvo za finance], 2021. Koeficient razvitosti občin 2020 in 2021. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MKGP/JAVNI-RAZPISI/2021/JR_M8-6_okt2021/Koef_razv_obcin-Priloga_2.pdf (citirano 24. 3. 2021).
- SURS [Statistični urad Republike Slovenije], 2022. Podatki o osnovnih šolah in učencih, vključenih v redne in prilagojene programe, po vrsti šole in občini šole za šolsko leto 2021/22 (interni vir, 19. 8. 2022). Ljubljana.

Seznam slik

Slika 1: Shematiziran časovni okvir razvoja programa LEADER v EU in Sloveniji.	24
Slika 2: Povprečna višina sredstev ESIF na LAS v obdobju 2014–2020 (v mio EUR).	37
Slika 3: Pregled izvajanja projektov CRPOV.	41
Slika 4: LAS v programskem obdobju 2007–2013.	47
Slika 5: LAS v programskem obdobju 2007–2013 glede na površino ozemlja (km ²) in število vključenih občin.	48
Slika 6: LAS v programskem obdobju 2007–2013 glede na število vključenih partnerjev in strukturo partnerstev.	50
Slika 7: LAS v programskem obdobju 2014–2020.	52
Slika 8: LAS v programskem obdobju 2014–2020 glede na površino ozemlja (km ²) in število vključenih občin.	53
Slika 9: LAS v programskem obdobju 2014–2020 glede na število vključenih partnerjev in strukturo partnerstev.	54
Slika 10: Shematski prikaz podatkovnih virov, uporabljenih v monografiji.	58
Slika 11: Primer sončničnega grafikona s predstavitvijo prostorskih učinkov projektov LEADER/CLLD.	61
Slika 12: Primer izbrane kode, ki primerja odgovore županov in organov upravljanja o pozitivnih učinkih izvajanja programa LEADER/CLLD.	69
Slika 13: Tipi občin (Nared in sod., 2019) in indeks spreminjanja števila prebivalcev v naseljih z več kot 2500 prebivalci med letoma 1991 in 2020.	74
Slika 14: Tipološka členitev naselij v Sloveniji.	76
Slika 15: Pristop LEADER temelji na treh korakih.	78
Slika 16: Sprememba območja LAS med programskima obdobjema 2007–2013 in 2014–2020.	80
Slika 17: Število občin, vključenih v LAS (2008–2013).	82
Slika 18: Število občin, vključenih v LAS (2014–2020).	82
Slika 19: Primeri ozemeljskih sprememb izbranih LAS.	83
Slika 20: Število zaključenih in izplačanih projektov na LAS, financiranih iz EKSRP, v programskem obdobju 2007–2013.	87
Slika 21: Ocena števila projektov, ki naj bi jih LAS predvidoma izvedle v programskem obdobju 2014–2020.	91
Slika 22: Kombinacija treh korakov in sedmih načel je ključna za izvajanje pristopa LEADER.	92
Slika 23: Indeks gibanja števila prebivalcev (na ravni občin; primerjava med letoma 2020 in 2008).	95
Slika 24: Število naselij in število prebivalcev v izbranih velikostnih kategorijah naselij v Sloveniji (podatki za leto 2020).	96

Slika 25: Število prebivalcev v LAS leta 2008 (brez naselij z več kot 10.000 prebivalci).....	97
Slika 26: Število prebivalcev v LAS leta 2020 (brez naselij z več kot 10.000 prebivalci).....	97
Slika 27: Prostorska razporeditev naselij z več kot 2500 prebivalci (podatki za leto 2020).	99
Slika 28: Indeks spreminjanja števila prebivalcev med letoma 1991 in 2020 v naseljih z več kot 2500 prebivalci.....	100
Slika 29: Število osnovnošolskih zavodov v šolskem letu 2021/2022.	102
Slika 30: Število učencev v osnovnošolskih zavodih v šolskem letu 2021/2022.	103
Slika 31: Indeks staranja na ravni LAS (leta 2008).	104
Slika 32: Indeks staranja na ravni LAS (leta 2020).	104
Slika 33: Število podjetij v LAS (leto 2013).	108
Slika 34: Število podjetij v LAS (leto 2020).	108
Slika 35: Koeficient razvitosti LAS (leto 2020).	109
Slika 36: Obmejna problemska območja v Sloveniji.....	110
Slika 37: Območja Nature 2000 in slovenske LAS.....	113
Slika 38: Slovenske LAS in prostorska razporeditev zavarovanih območij ter obmejnih problemskih območij.	114
Slika 39: Število zaključenih in izplačanih projektov v LAS (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih) v programskem obdobju 2007–2013, financiranih iz EKSRP.....	127
Slika 40: Število odobrenih projektov (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih), financiranih iz EKSRP, v obdobju 2014–2020.....	132
Slika 41: Število odobrenih projektov, financiranih iz ESRR, v programskem obdobju 2014–2020 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).....	136
Slika 42: Kartografski prikaz LAS, vključenih v podrobno analizo izvajanja pristopa LEADER/CLLD.....	147
Slika 43: Prostorski učinki projektov LAS Barje z zaledjem (2007–2013).....	149
Slika 44: Prostorski učinki projektov LAS Barje z zaledjem (2014–2020).....	149
Slika 45: Prostorski učinki projektov LAS Za razvoj (2007–2013).....	151
Slika 46: Prostorski učinki projektov LAS Dolina Soče (2014–2020).	151
Slika 47: Prostorski učinki projektov LAS Istre (2007–2013).....	153
Slika 48: Prostorski učinki projektov OAS Ribič (2007–2013).	153
Slika 49: Prostorski učinki projektov LAS Istre (2014–2020).....	153
Slika 50: Prostorski učinki projektov LAS loškega pogorja (2007–2013).....	156
Slika 51: Prostorski učinki projektov LAS loškega pogorja (2014–2020).....	156
Slika 52: Prostorski učinki projektov LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom (2007–2013).	158
Slika 53: Prostorski učinki projektov LAS Med Snežnikom in Nanosom (2014–2020).	158
Slika 54: Prostorski učinki projektov LAS Od Pohorja do Bohorja (2007–2013).....	160
Slika 55: Prostorski učinki projektov LAS Od Pohorja do Bohorja (2014–2020).....	160

Slika 56: Prostorski učinki projektov LAS Po poteh dediščine od Idrijce do Kolpe (2007–2013).....	162
Slika 57: Prostorski učinki projektov LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe (2014–2020).....	162
Slika 58: Prostorski učinki projektov LAS Posavje (2007–2013).....	164
Slika 59: Prostorski učinki projektov LAS Posavje (2014–2020).....	164
Slika 60: Prostorski učinki projektov LAS Prlekija (2007–2013).....	166
Slika 61: Prostorski učinki projektov LAS Prlekija (2014–2020).....	166
Slika 62: Prostorski učinki projektov LAS Za mesto in vas (2014–2020).	168
Slika 63: Prostorski učinki projektov LAS Društvo za razvoj podeželja Zgornje Savinjske doline (2007–2013).....	170
Slika 64: Prostorski učinki projektov LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline (2007–2013).	170
Slika 65: Prostorski učinki projektov LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline (2014–2020).....	170
Slika 66: Mnenja podrobneje preučevanih LAS glede izvajanja pristopa in programa LEADER/CLLD v Sloveniji.....	173
Slika 67: Poznavanje evropskega programa razvoja podeželja LEADER/CLLD med anketiranci (N = 278).	183
Slika 68: Povezovanje programa LEADER/CLLD s ključnimi področji razvoja podeželja (N = 278; možnih je bilo več odgovorov).	184
Slika 69: Način pridobivanja informacij o LAS (N = 188; možnih je bilo več odgovorov).....	185
Slika 70: Zaznavanje delovanja in vloge LAS (N = 240).	186
Slika 71: Vloga projektov v lokalnem okolju anketirancev (N = 278).....	188
Slika 72: Vloga, ki bi jo anketiranci želeli v prihodnje imeti v LAS oziroma pri izvajanju LEADER/CLLD (N = 175; možnih je bilo več odgovorov).....	188
Slika 73: Kritičen pogled na aktualnost, izvedbo in odmevnost projektov v okviru LAS (N = 210).	189
Slika 74: Področja, na katerih so najbolj prepoznavni projekti LEADER/CLLD (N = 278; možnih je bilo več odgovorov).	189
Slika 75: Načini izboljšanja prepoznavnosti LAS v lokalnem okolju (N = 278; možnih je bilo več odgovorov).....	190
Slika 76: Mrežno povezovanje partnerjev na primeru LAS Med Snežnikom in Nanosom.....	195
Slika 77: Zaznavanje izbranih učinkov programa LEADER.	197
Slika 78: Časovna umestitev spremljanja in vrednotenja učinkov programa LEADER (primerjava programskega obdobja 2014–2020 in predloga avtorjev monografije).	199
Slika 79: Model učečega se podeželja.....	201
Slika 80: Akterji in deležniki ter njihovo povezovanje v operativnem vmesniku – pri prijavi in izvedbi projekta.....	203
Slika 81: Primerjava odgovorov organov upravljanja in županov pri komentiranju izzivov glede znanja.....	205

Slika 82: Primerjava odgovorov organov upravljanja in županov pri komentiranju administrativnih izzivov.....	208
Slika 83: Primerjava odgovorov organov upravljanja in županov pri komentiranju finančnih izzivov izvajanja programa LEADER/CLLD.....	210
Slika 84: Prispevek pristopa LEADER/CLLD k opolnomočenju podeželja lahko analiziramo z metodo reflektivnega razmišljanja.....	213

Seznam preglednic

Preglednica 1: Prikaz pridruževanja krovnih NVO gibanju in kasnejši NVO PREPARE ter dinamike nastajanja podeželskih parlamentov po Evropi.....	33
Preglednica 2: Poraba finančnih sredstev za programe razvoja podeželja v obdobju 1992–2006.	45
Preglednica 3: Poraba finančnih sredstev za program LEADER (4. os PRP) v obdobju 2007–2013.	51
Preglednica 4: Razpoložljiva sredstva za program LEADER/CLLD v obdobju 2014–2020.....	55
Preglednica 5: Primer oblikovanja kode in njene analize z orodjem Atlas.ti.	68
Preglednica 6: Organi LAS in njihove naloge.	85
Preglednica 7: Izbrane značilnosti projektov, v katerih so sodelovale vzgojno-izobraževalne ustanove (v obdobju 2014–2020).....	101
Preglednica 8: Gospodarska razvitost območij LAS.	107
Preglednica 9: Projekti programskega obdobja 2014–2020, v katerih so sodelovale občine, ki se nahajajo na obmejnih problemskih območjih.....	111
Preglednica 10: Delež izplačanih sredstev za zaključene projekte, financirane iz EKSRP, v obdobju 2007–2013 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).....	129
Preglednica 11: Delež odobrenih sredstev za projekte, financirane EKSRP, v obdobju 2014–2020 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).....	134
Preglednica 12: Delež odobrenih sredstev za projekte, financirane ESRR, v obdobju 2014–2020 (po vsebinskih področjih in opredeljenih dejavnostih).....	138
Preglednica 13: Vrednost odobrenih projektov, financiranih iz ESPR, v programskem obdobju 2014–2020.....	139
Preglednica 14: Struktura vključenih projektnih partnerjev in delež odobrenih sredstev, financiranih iz EKSRP, v programskem obdobju 2014–2020.....	143
Preglednica 15: Struktura projektnih partnerjev in delež odobrenih sredstev, financiranih iz ESRR, v programskem obdobju 2014–2020.....	144
Preglednica 16: Struktura projektnih partnerjev in delež odobrenih sredstev, financiranih iz ESPR, v programskem obdobju 2014–2020.....	145
Preglednica 17: Struktura projektnih partnerjev v projektih, financiranih iz ESPR, v programskem obdobju 2014–2020.....	146
Preglednica 18: Seznam kazalnikov, uporabljenih za merjenje učinkov programa LEADER.	196
Preglednica 19: Obvezni mejniki in kazalniki za spremljanje LAS v programskem obdobju 2014–2022 (Uredba o izvajanju lokalnega ..., 2015).	198
Preglednica 20: Potrebe, prednosti in omejitve sprotnega spremljanja in vrednotenja.	200

Stvarno kazalo

A

administrativne meje/enote 24, 77–79
 administrativne ovire/pravila/težave/
 zahteve 18, 27, 29, 63, 125, 176–177,
 180, 186, 204, 206–207, 223–224, 232
 akter 123, 203
 anketa, e–anketa, e–anketiranje 63–65,
 90, 172, 183–190, 196, 215
 animacija 50, 63, 84, 87, 89, 91, 118, 121,
 128, 137, 146, 176, 178–182, 190,
 195–196, 202, 220, 222–223
 Agencija Republike Slovenije za kmeti-
 jske trge in razvoj podeželja (ARSK-
 TRP) 13, 29, 58, 67–69, 204–209
 Atlas.ti 13, 67–68, 70

C

Celostni razvoj podeželja in obnova vasi
 (CRPOV) 13, 24–28, 40–43, 45–46,
 204
 civilna družba, civilnodružbena orga-
 nizacija, mreža, pobuda 29, 32, 49,
 54, 119–121, 123, 125, 181, 272, 274
 CLLD, lokalni razvoj, ki ga vodi skup-
 nost 24, 28–31, 34–39, 51–55, 78–79,
 88–90, 120, 122, 176–178, 190–191,
 194, 204, 207, 212, 224

Č

čezmejno sodelovanje, medregijsko
 sodelovanje 50–51, 87, 140, 165,
 204

D

deležnik 16, 18–19, 21–22, 29–30, 57,
 67–70, 77, 91–92, 105, 118–119,
 121, 123–124, 143, 145–146, 148–
 149, 152, 156, 174–182, 193, 198,
 200–203, 205–206, 210, 215–216,
 218–220, 223, 225
 delovni prostor (CRPOV) 42
 delovno aktivno prebivalstvo 106, 109

društvo 13, 19, 28, 32–33, 49, 65, 84,
 96, 105, 117, 123–127, 130, 136, 140,
 143–146, 148, 157–158, 170, 174,
 178–182, 185, 187, 195, 201–202,
 205, 210–211, 215–217, 223–225
 Društvo za razvoj slovenskega podeželja
 (DRSP) 13, 28–29, 32, 34–36, 39, 64,
 70–71, 120, 122–123, 204, 207, 225
 družbeni prostor (CRPOV) 40

E

endogeni razvoj, neoendogeni razvoj
 16, 22, 39, 62, 86, 168
 Evropski kmetijski sklad za razvoj
 podeželja (EKSRP) 13, 28–29, 31, 36–
 38, 51, 55, 57–58, 62, 67–68, 86–90,
 101, 111–112, 119, 122, 124, 126–127,
 129, 132, 134, 140–143, 179–180,
 204–207, 209, 211–212, 223, 225
 Evropsko interesno združenje lokalnih
 akcijskih skupin (ELARD) 13, 29,
 35–36, 38, 84, 120, 123
 Evropska mreža za razvoj podeželja
 (ENRD) 13, 29–30, 32, 115, 118–119
 Evropski sklad za pomorstvo in ribištvo
 (ESPR) 13, 28–29, 37–38, 51, 55,
 57–58, 62, 66–68, 86, 88, 90, 101, 139,
 142, 145–146, 181, 204–207, 209,
 211, 218, 223, 225
 Evropski sklad za regionalni razvoj
 (ESRR) 13, 28–29, 31, 37–38, 51, 55,
 57–58, 62, 67–68, 88–90, 101, 111,
 119, 122, 124, 135–136, 138, 142,
 144, 179–180, 198, 204, 208–209,
 211–212, 223, 225
 Evropski socialni sklad (ESS) 13, 28,
 37–38, 119, 122, 182, 211–212

F

finančna sredstva, financiranje 22, 28,
 34–38, 43–45, 50, 55, 61–63, 68,
 85–86, 88, 91, 93, 101, 119, 125, 146,

151, 164, 174, 177, 180, 191, 193,
202, 205, 211–212, 221–222
fokusna skupina 58, 66–70, 172, 181,
204

G

gospodarski sektor 125, 143, 145,
180–181, 207
gospodarska razvitost 106–107, 109

I

identiteta 18, 22, 24, 31, 42, 45, 77–79,
81, 84, 89, 98, 105, 125, 130, 149, 156,
158–159, 161, 166, 168, 187
indeks staranja 73, 75, 104–105
inovativnost, inovacija 18, 23–24, 30,
63, 86, 89, 92–93, 105, 115–118, 137,
141, 150, 200, 225
intervju 63–66, 90, 126, 172, 196
izobraževanje 21, 40, 60, 63–64, 66, 88,
101, 111, 118, 127–138, 140–142,
155, 162, 168–169, 182–184, 188,
205, 226
izvajanje programa 16, 19, 24, 26–30,
35, 37–38, 43–44, 46, 50, 54, 67–69,
77, 81, 83–84, 88, 96, 101, 106, 109,
120, 123, 126, 156, 162–163, 174,
176–177, 182–183, 193–194, 204,
207, 210, 218, 220–226
izvajanje projektov/operacij 30,
42–43, 46, 50, 64–65, 77, 86, 93, 101,
111, 128, 132, 136, 142–146, 158,
181–182, 191, 198, 202, 206, 210,
214–215, 220, 223–224
izziv 30, 34, 36, 39, 68–69, 71, 121–123,
125–126, 141, 150–151, 175, 177,
179, 204–205, 208, 210–211, 225

J

javni sektor 49–50, 54, 85, 125, 143–146,
177, 180, 207, 223
javno–zasebno partnerstvo 24, 49, 84,
91, 125–126

K

kmetija, kmetijstvo 14, 19, 25–27, 29,
35–36, 39, 42–45, 49–50, 57, 66, 70,

106, 124, 128–130, 133–134, 137–
138, 141, 143, 146, 150, 163, 170,
179, 184, 225

koeficient razvitosti LAS 107, 109
kohezijska regija 49, 53
Koordinacijski odbor CLLD 19, 51, 67,
204, 207–208, 224, 226, 233–234
krajevna skupnost 65, 75, 146, 175, 201,
218
kulturna dediščina 18, 25, 39–40, 42,
51, 57, 63, 65–66, 88–89, 116, 127,
129–138, 140, 142, 148, 150, 152,
154, 159–161, 167–168, 174–175,
184, 188–190, 220, 222
kulturni prostor (CRPOV) 13, 24–28, 40,
41–43, 45–46, 204

L

LAS Barje z zaledjem 62, 99, 117, 127,
148–149, 172
LAS Dolina Soče 62, 79, 81, 94, 96, 112,
139, 142, 145, 150–151, 172, 218
LAS Istre (LAS območja občin Ankaran,
Izola, Koper in Piran) 14, 62, 116,
131, 135, 139–140, 145, 152–153, 172
LAS loškega pogorja 62, 79, 117,
155–156, 172
LAS Med Snežnikom in Nanosom (LAS
Društvo za razvoj podeželja med
Snežnikom in Nanosom)
62, 79, 116, 117, 118, 157–158, 172
LAS Od Pohorja do Bohorja 62, 117,
159–160, 172
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do
Kolpe (LAS Po poteh dediščine od Id-
rijce do Kolpe) 48–49, 62, 79, 96, 117,
127, 131, 155–156, 161–162, 172
LAS Posavje 62, 116, 126–128, 131, 139,
142, 145, 163–164, 172
LAS Prlekija 62, 67, 78, 81, 96, 118, 131,
141, 146, 165–166, 172
LAS Za mesto in vas 62, 79, 81, 94, 96,
98, 109, 118, 167–168, 172
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline
(LAS Društvo za razvoj podeželja
Zgornje Savinjske doline, LAS
Društvo za razvoj podeželja Šaleške

- doline) 62, 67, 79, 81, 83–84, 96, 117, 141, 169–172
- lokalna akcijska skupina (LAS) 14, 18–19, 24, 30, 35, 48–49, 53, 62–63, 66, 77, 91, 93–94, 139, 147, 172, 185, 205, 218–225, 256, 258, 260, 262, 264, 266, 268, 270, 272, 274, 276, 278, 280, 282, 284, 286, 288, 290
- lokalna razvojna strategija/strategija lokalnega razvoja (LRS/SLR) 14, 24, 30, 46, 51, 84–85, 89, 91–93, 176, 182, 194, 210, 215, 217, 220–224
- lokalni razvoj, ki ga vodi skupnost (CLLD) 13, 16, 24, 34, 73, 88–89, 174, 226
- M**
- »mainstream« 23, 27, 126, 225, 233
- medgeneracijsko sodelovanje 66, 105, 118, 137, 160–161, 164, 167, 171, 187–190, 222
- medregijsko sodelovanje 50–51, 140
- medsektorski pristop, medsektorsko 16, 28, 36, 38, 172, 181, 224, 226
- povezovanje, večsektorski ukrep 16, 24, 28, 92, 122
- Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZ) 14, 43
- mesto, mestno naselje, mestna/urbana območja, urbano območje 15, 17–19, 24, 27, 62, 77, 79, 81, 89, 94, 96, 98, 105–106, 112, 117, 119, 121–122, 131, 155, 159, 167–168, 172
- Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo (MGRT) 14, 29, 43, 58, 61, 67–68, 89–90, 101, 111, 126, 135–138, 142, 144, 149, 151, 153, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 191, 204, 208–209
- Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP) 14, 25–26, 29–32, 40, 42–43, 45–46, 48, 50–51, 53–55, 58, 61, 67–68, 70, 86, 88, 90, 101, 111, 120, 123–124, 126–127, 129, 131–132, 134, 139, 142–143, 145–146, 149, 151, 153, 156, 158, 160, 162, 164, 166, 168, 170, 191, 194, 200, 207–209, 211, 218, 221
- Mreža za podeželje 19, 29, 119–120, 124, 141, 192, 221
- mreža, mreženje 19, 24, 29–30, 32–35, 60–61, 86, 88, 92, 98, 100, 111, 115, 119–120, 124, 137, 141, 146, 149, 151, 153, 156, 158, 162, 164, 166, 170–171, 192, 195, 201–202, 214, 216–217, 221, 226
- N**
- načela LEADER 24, 86, 91–93, 115–126, 221
- naselje z več kot 10.000 prebivalci 27, 48, 53, 73, 94, 97–98, 106
- naselitveni prostor (CRPOV) 13, 24–28, 40–43, 45–46, 204
- Natura 2000 111–113
- nevladna organizacija (NVO) 14, 23, 32–35, 84, 174, 178–179, 182, 215
- nevladni sektor 49–50, 54, 65, 84, 105, 143–146, 195, 200, 223–224, 280, 282
- O**
- občina, župan 19, 66–67, 69, 183, 204–206, 208–212, 215–217
- obmejno problemsko območje 89, 109–111, 114, 220
- območje LAS 24, 48, 60, 53, 77–81, 84, 86, 88, 93, 105–107, 109, 111, 115–118, 128, 130, 132–133, 136–137, 149–151, 156–158, 160–162, 165–168, 170–174, 180, 182, 196, 198, 201–202, 216–217
- od spodaj navzgor 18, 22, 24, 27, 39, 43, 46, 49, 62, 69, 85–86, 90, 92, 120–122, 124, 175–177, 181, 206, 208, 211, 221
- operativni vmesnik 23, 200–201, 203–204
- operacija/projekt 126–146, 148–171, 189–190, 201–204
- opolnomočenje 19, 212–215, 219
- organ upravljanja 14, 19, 29, 31, 38, 51, 58, 63, 66–70, 86, 88, 124, 176, 179, 182–183, 191, 194, 204–212, 218, 221, 225

organiziranost LAS 54, 84
 os (1., 2., 3., 4.) Programa razvoja
 podeželja 16, 50–51, 86, 88, 127,
 180, 193, 276

P

participacija, participatorni pristop 16,
 22, 32, 57, 64, 85–86, 119–121, 124,
 214, 219, 227, 229
 partnerska pogodba 54, 84, 128, 177
 partnerstvo 14, 24–25, 32, 36, 42, 49, 54,
 77, 84–86, 91, 93, 105, 117–118, 120,
 122–126, 128, 167, 172–173, 175,
 178, 181–182, 195, 201–202, 204,
 216, 218, 223
 struktura partnerstev 49–50, 54
 pilotni inštrument LEADER 16, 23
 plačilna agencija 19, 29, 38, 58, 67–68,
 204–207, 209, 225
 pobuda LEADER 16, 43, 73, 174, 219, 225
 podatki 13, 19, 30–31, 35, 57, 60–61,
 63, 66, 69–70, 75, 86, 88, 90, 94, 96,
 99–101, 106, 109, 126–127, 131, 135,
 143–146, 194–196, 198, 200, 207, 223
 podeželje, podeželsko naselje 73–77
 podeželska/ruralna občina 73, 105,
 109
 podeželsko območje 16, 21, 23, 39,
 42, 45, 50, 73, 87, 107, 153, 163
 podeželsko razvojno jedro 14, 43–44
 podeželski parlament 28, 32–35, 123
 podjetništvo, podjetništvo na podeželju
 57, 70, 127, 129–130, 132, 134,
 136–138, 142, 149, 158, 164, 168,
 184, 187–189
 poenostavitev 36–38, 54, 68, 177, 179,
 206–209, 224–225
 poenotenje 27, 54, 209, 224
 prebivalstveni (demografski) razvoj 60,
 127, 129–130, 132, 134–138
 prepoznavnost 43, 60, 70, 81, 88, 101,
 130–131, 151, 174, 183, 189–190,
 196, 215, 218–219, 225
 Program razvoja podeželja 14, 16, 18,
 25–27, 30, 73, 180, 183–184, 193, 211
 Partnerstvo za evropsko podeželje (PRE-
 PARE) 14, 29, 32–36, 120, 123

pristop LEADER 26, 48–50, 53–54, 78,
 91–93, 105, 123, 176, 221, 223, 226
 pristop LEADER/CLLD 16–19, 23, 28, 53,
 57, 60–64, 66, 70, 77, 115, 118, 122,
 142, 145–147, 149, 156, 168, 172,
 176, 183, 191–193, 200, 204, 207,
 210, 212–214, 216–217, 219–220,
 222–225
 pristop od spodaj navzgor 18, 22, 24,
 27, 39, 43, 46, 49, 62, 69, 85–86, 90,
 92, 120–122, 124, 175–177, 181, 206,
 208, 211, 221
 pristop od zgoraj navzdol 16, 18, 62, 77,
 85–86, 120, 175–176, 221, 223
 program LEADER 23–24, 26–29, 32, 34,
 36, 46–51, 84, 86–88, 121, 126, 220
 program LEADER/CLLD 29–31, 36, 51–
 55, 84, 98, 101, 107, 122, 124–125,
 174–175, 177, 183, 186, 200–201,
 209–212, 220–226
 programsko obdobje 2007–2013 14,
 16, 27, 46–50, 53–54, 57, 60, 79, 81,
 84, 86–88, 90, 93, 106, 124, 126–127,
 130, 140, 147, 149–150, 151, 153,
 158, 161–162, 164, 166, 168, 170,
 194–195, 219
 programsko obdobje 2014–2020 14,
 16, 24, 28–31, 36–38, 51–54, 57, 60,
 62, 64, 79, 81, 83, 88–91, 93, 101,
 105, 107, 111, 117, 124, 126, 131,
 135–136, 139, 141–147, 149, 151,
 153–154, 156, 158, 160, 162, 164,
 166, 168, 170–171, 194–195, 197–
 198, 199, 200, 220, 222–223, 278, 292
 projekt/operacija 16, 60, 62–63, 86, 89,
 151, 164

R

razvoj podeželja 21–23, 26–28, 39–44,
 46–49, 51–54, 186
 razvojna vizija 40, 42–43, 93
 regionalni razvojni program (RRP) 26,
 43
 rezultat 19, 21–23, 37–38, 57, 60, 62,
 71, 85, 93, 106, 118–119, 142, 156,
 174, 184, 191–194, 198, 200, 211,
 215–220, 222–223, 224–225

ribištvo 13, 28, 55, 66, 87–88, 90,
130–131, 139–140, 145, 151, 153,
164, 225

S

Sektor za razvoj podeželja in obnovo
vasi 40
Služba vlade za razvoj in evropsko
kohezijsko politiko (SVRK) 15, 19, 29,
116, 225
socialna vključenost 60, 90, 127,
129–130, 132–138, 168, 187–188
sodelovanje 30–31, 92, 123–125
središčno naselje 77, 79, 100
statistična regija 49, 53, 73, 77, 79
statistični podatki 57
strategija lokalnega razvoja (SLR/LRS)
14, 30–31, 37–39, 46, 48–51, 54–55,
63, 84–89, 93–94, 105, 121, 123–125,
135, 142, 168, 180, 182, 191–194,
198, 200, 225
suburbano naselje 77
suburbano območje 94, 112
suburbanizacija 62, 149

Š

Šola 75, 100–103, 105, 118, 124, 140,
146, 149–150, 157, 161–162, 166,
181, 190, 220
osnovna šola 75, 100, 101–103, 146,
149, 162, 220
podružnična šola 100
matična in samostojna osnovna šola
100

T

trajnost, trajnostni razvoj 17, 22, 39, 44,
64, 85–86, 88, 93, 98, 112, 116–118,
121, 128, 130, 135, 137, 140, 147–
148, 150, 159, 161, 168, 172–176,
181, 184, 196, 209, 222
turizem 31, 42, 44, 57, 65, 70, 88–89,
112, 116–117, 127–133, 134, 136–
139, 143, 150–151, 159, 165–166,
169, 184, 189, 204, 215, 218, 222

U

učee se podeželje 22–23, 200–201, 219
učinek 16, 18–19, 51, 60, 62–63, 86, 147,
149, 151, 153–154, 156, 158, 164,
166, 168, 174–175, 192, 194–195,
196–200, 221, 225
ukrep, podukrep 14, 16, 21–24, 26–28,
30–31, 35, 38–39, 42–43, 50–51, 57,
63, 66, 70, 73, 86–90, 92, 122, 124,
130, 133, 156, 164, 166, 168, 170,
180, 193, 195, 198, 201, 206–207,
210–212, 214, 217, 222
ukrep LEADER 16, 28, 30, 35, 57, 63, 70,
73, 88, 90, 122, 168, 195, 210, 212
ukrep sodelovanja 30, 124
urbano središče 17, 48, 77, 106–107,
109

V

vključevanje 19, 29–30, 32, 43–44, 46,
51, 63, 78, 86, 89, 101, 120–121, 137,
146, 150, 153, 159, 163, 165–166,
174–175, 184, 196, 206, 212, 214,
216, 219–220, 222–225
vodilni partner 38, 84–85, 121, 124, 126,
143, 146, 148, 150, 152, 155, 157,
159, 161, 163, 165, 167–169, 177–
182, 185, 187, 195, 202, 204, 216, 218
vpliv 17, 21–22, 25, 29–31, 34, 36, 43,
45, 60, 62, 64, 66, 70, 79, 85–86, 90,
94, 106–107, 133, 149, 151, 160–161,
164, 180, 182, 187–188, 216, 223, 225
vrednotenje, spremljanje 19, 57, 63, 84,
89, 193–200, 225

Z

zadruga 13, 44, 49, 143–146, 216
zasebni sektor 49–50, 54, 65, 84–86, 91,
105, 117, 125–126, 143–146, 179–
180, 195, 200–201, 207, 216, 223
zavarovano območje 112, 114, 175

Priloga

Podatki v Prilogi so namenjeni podrobnejši predstavitvi posameznih kazalnikov na ravni LAS za obe programske obdobji. Vsebujejo niz statističnih podatkov (s področja prostora, prebivalstva, gospodarstva in izobraževanja), ki smo jih črpali iz rednih baz SiStat - SURS. Vsi podatki so preračunani na raven LAS. V drugem delu Priloge so predstavljeni podatki, ki so nam jih zagotovila resorna ministrstva (MKGP, MGRT) in vsebujejo informacije o partnerstvih LAS v LRS/SLR, o finančnih sredstvih (izplačana, razpoložljiva), partnerstvih v projektih in osnovne informacije o izvedenih projektih. V tretjem delu so podrobno predstavljene spremembe območij LAS med programskima obdobjema. Shematizirano so prikazani akterji in deležniki, ki aktivno sooblikujejo pokrajino LEADER/CLLD v Sloveniji.

Prostorski kazalniki LAS v letu 2008

Lokalna akcijska skupina (LAS)	(A) Površina LAS - občin, vključenih v ukrep LEADER (km ²)	(A) Delež površine LAS od skupne površine SLO (%)	(B) Površina LAS - brez naselij z več kot 10.000 prebivalci (km ²)	Izločena naselja z več kot 10.000 prebivalci	Število vseh vključenih občin	Delež v LAS vključenih občin od vseh občin v SLO (%)
LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	973,2	4,8	973,2		3	1,4
LAS Od Pohorja do Bohorja	528,9	2,6	528,9		7	3,3
LAS Lastovica	100,2	0,5	100,2		3	1,4
LAS Mežiške doline	303,9	1,5	303,9		4	1,9
LAS loškega pogorja	512,2	2,5	507,7	Škofja Loka	4	1,9
LAS Srce Slovenije	751,5	3,7	742,4	Kamnik	6	2,9
LAS Haloze	317,3	1,6	317,3		7	3,3
LAS Posavje	968,2	4,8	968,2		6	2,9
LAS Društvo Raznolikost podeželja	395,8	2,0	373,1	Celje	4	1,9
LAS Za razvoj	1.678,4	8,3	1.678,4		6	2,9
LAS Goričko	565,1	2,8	565,1		10	4,8
LAS Obsotelje in Kozjansko	369,1	1,8	369,1		5	2,4
LAS Pri dobrih ljudeh	319,0	1,6	319,0		8	3,8
LAS Dobro za nas	334,5	1,6	334,5		3	1,4
LAS Mislinjske in Dravske doline	736,9	3,6	736,9		8	3,8
LAS Dolenjska in Bela krajina	1.689,7	8,3	1.656,4	Novo mesto	14	6,7
LAS Društvo za razvoj Zgornje Savinjske doline	508,3	2,5	508,3		7	3,3
LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	197,3	1,0	184,7	Velenje	3	1,4

LAS Gorenjska košarica	1.624,3	8,0	1.589,5	Kranj, Jesenice	14	6,7
LAS Društvo za razvoj podeželja Ovčar Slovenskih goric	204,5	1,0	204,5		6	2,9
LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	263,7	1,3	251,1	Trbovlje	3	1,4
TOTTI LAS	377,3	1,9	336,3	Maribor	5	2,4
LAS Spodnje Savinjske doline	334,8	1,7	334,8		6	2,9
LAS Jugozahodnega dela Severne Primorske	283,1	1,4	279,6	Nova Gorica	5	2,4
LAS Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	329,4	1,6	303,8	Ptuj	9	4,3
LAS Priekija	601,1	3,0	601,1		11	5,2
LAS Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe	1.811,4	8,9	1.811,4		11	5,2
LAS Istre	384,4	1,9	363,9	Koper, Piran	3	1,4
LAS Barje z zaledjem	410,1	2,0	410,1		6	2,9
LAS Jabolko	64,5	0,3	64,5		1	0,5
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	777,9	3,8	614,1	Ljubljana	5	2,4
LAS Krasa in Brkinov	557,3	2,7	557,3		3	1,4
LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa	455,3	2,2	455,3		3	1,4
SKUPAJ vse LAS	19.728,6	97,3	19.344,6	14	199	94,8
Skupaj celotna Slovenija	20.273,0	100,0			210	100,0

Prostorski kazalniki LAS v letu 2014

Lokalna akcijska skupina (LAS)	(A) Površina LAS - občin, vključenih v ukrep CLLD (km ²)	(A) Delež površine LAS od skupne površine SLO (%)	(B) Površina LAS - brez naselij z več kot 10.000 prebivalci (km ²)	Izločena naselja z več kot 10.000 prebivalci	Število vseh vključenih občin	Delež v LAS vključenih občin od vseh občin v SLO (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	973,2	4,8	973,2		3	1,4
LAS Od Pohorja do Bohorja	528,9	2,6	528,9		7	3,3
LAS Za mesto in vas	236,4	1,2	231,2	Domžale	6	2,8
LAS Lastovica	100,2	0,5	100,2		3	1,4
LAS Mežiške doline	303,9	1,5	303,9		4	1,9
LAS loškega pogorja	512,2	2,5	507,7	Škofja Loka	4	1,9
LAS Srce Slovenije	751,5	3,7	742,4	Kamnik	6	2,8
LAS Haloze	317,3	1,6	317,3		7	3,3
LAS Posavje	968,2	4,8	968,2		6	2,8
LAS Raznolikost podeželja	395,8	2,0	373,1	Celje	4	1,9
LAS Dolina Soče	1.088,7	5,4	1.088,7		4	1,9
LAS STIK	664,8	3,3	664,8		4	1,9
LAS Goričko 2020	629,5	3,1	615,0	Murska Sobota	11	5,2
LAS Obsotelje in Kozjansko	369,1	1,8	369,1		5	2,4
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	319,0	1,6	319,0		8	3,8
LAS Dobro za nas	385,7	1,9	385,7		4	1,9
LAS Mislinjske in Dravske doline	736,9	3,6	736,9		8	3,8

LAS Dolenjska in Bela krajina	1.251,9	6,2	1.218,6	Novo mesto	12	5,7
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	705,6	3,5	693,0	Velenje	10	4,7
LAS s CLLjem	598,2	3,0	598,2		3	1,4
LAS Notranjska	482,9	2,4	482,9		3	1,4
LAS Gorenjska košarica	1.624,3	8,0	1.589,5	Kranj, Jesenice	14	6,6
LAS Ovvar Slovenskih goric	402,9	2,0	402,9		10	4,7
LAS Zasavje	263,7	1,3	253,5	Trbovlje	3	1,4
LAS UE Ormož	212,4	1,0	212,4		3	1,4
TOTI LAS	196,5	1,0	155,5	Maribor	2	0,9
LAS Spodnje Savinjske doline	334,8	1,7	334,8		6	2,8
LAS V objemu sonca	458,7	2,3	455,2	Nova Gorica	5	2,4
LAS Bogastvo podeželja	311,8	1,5	286,2	Ptuj	8	3,8
LAS Priekija	388,7	1,9	388,7		8	3,8
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	1.191,6	5,9	1.191,6		8	3,8
LAS Istre	384,4	1,9	363,9	Koper, Izola	3	1,4
LAS Barje z zaledjem	410,1	2,0	410,1		6	2,8
LAS Drava	209,7	1,0	209,7		3	1,4
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	550,9	2,7	387,1	Ljubljana	4	1,9
LAS Krasa in Brkinov	660,0	3,3	660,0		4	1,9
LAS Vipavska dolina	352,6	1,7	352,6		2	0,9
SKUPAJ vse LAS (celotna Slovenija)	20.273,0	100,0	19.871,7	16	211	100,0

Demografski kazalniki LAS v letu 2008

Lokalna akcijska skupina (LAS)	(A) Skupno število prebivalcev v LAS - v občinah, vključenih v ukrep LEADER	Delež prebivalstva v LAS (A) od skupnega števila prebivalstva SLO (%)	(B) Skupno število prebivalcev v LAS - brez naselij z več kot 10.000 prebivalci	(B) Gostota naseljenosti (prebivalcev/km ²)	Delež prebivalstva, mlajšega od 15 let, v občinah, vključenih v ukrep LEADER (%)
LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	35.351	1,7	35.351	36,3	13,4
LAS Od Pohorja do Bohorja	48.899	2,4	48.899	92,5	15,3
LAS Lastovica	20.977	1,0	20.977	209,4	13,3
LAS Mežiške doline	26.025	1,3	26.025	85,6	13,3
LAS loškega pogorja	41.407	2,0	29.143	57,4	17,2
LAS Srce Slovenije	63.747	3,2	50.362	67,8	15,9
LAS Haloze	20.563	1,0	20.563	64,8	13,8
LAS Posavje	75.807	3,7	75.807	78,3	13,8
LAS Društvo Raznolikost podeželja	74.805	3,7	36.397	97,6	13,5
LAS Za razvoj	45.379	2,2	45.379	27,0	12,1
LAS Goričko	29.639	1,5	29.639	52,4	13,1
LAS Obsotelje in Kozjansko	30.604	1,5	30.604	82,9	15,3
LAS Pri dobrih ljudeh	32.390	1,6	32.390	101,5	13,4
LAS Dobro za nas	30.911	1,5	30.911	92,4	14,3
LAS Mislinjske in Dravske doline	46.812	2,3	46.812	63,5	14,6
LAS Dolenjska in Bela krajina	109.263	5,4	86.414	52,2	15,4
LAS Društvo za razvoj Zgornje Savinjske doline	16.337	0,8	16.337	32,1	15,4
LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	44.784	2,2	17.958	97,2	13,8
LAS Gorenjska košarica	159.545	7,9	109.959	69,2	14,4
LAS Društvo za razvoj podeželja Ovtar Slovenskih goric	18.917	0,9	18.917	92,5	15,0
LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	44.862	2,2	29.130	116,0	12,8
TOTI LAS	138.669	6,9	45.085	134,1	11,8
LAS Spodnje Savinjske doline	40.772	2,0	40.772	121,8	14,3
LAS Jugozahodnega dela Severne Primorske	49.237	2,4	35.947	128,6	13,8
LAS Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	48.483	2,4	30.145	99,2	13,5
LAS Prlekija	55.795	2,8	55.795	92,8	13,8
LAS Po poteh dediščine od Idrijce do Kolpe	67.643	3,3	67.643	37,3	15,1
LAS Istre	83.678	4,1	47.994	131,9	12,1
LAS Barje z zaledjem	43.366	2,1	43.366	105,7	16,2
LAS Jabolko	4.543	0,2	4.543	70,4	13,3
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	320.665	15,9	60.482	98,5	13,3
LAS Krasa in Brkinov	20.505	1,0	20.505	36,8	11,8
LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa	27.458	1,4	27.458	60,3	15,1
SKUPAJ vse LAS	1.917.838	94,8	1.317.709	68,1	13,9
Slovenija	2.022.629	100,0			14,2

Vir: SiStat, Izbrani podatki po občinah, preračuni T. Cunder, 2021.

Delež prebivalstva, starejšega od 64 let, v občinah, vključenih v ukrep LEADER (%)	Povprečna starost prebivalstva v občinah, vključenih v ukrep LEADER (let)	Indeks staranja prebivalstva v občinah vključenih v ukrep LEADER	Naravni prirast v občinah, vključenih v ukrep LEADER (na tisoč prebivalcev)	Skupni selitveni prirast v občinah, vključenih v ukrep LEADER (na tisoč prebivalcev)	Skupni prirast v občinah, vključenih v ukrep LEADER (na tisoč prebivalcev)	Delež moških od skupnega prebivalstva (%)	Delež žensk od skupnega prebivalstva (%)
16,9	41,9	127,9	-0,1	6,7	6,7	50,3	49,7
14,0	39,6	91,7	2,7	4,9	7,7	50,3	49,7
16,4	41,7	123,3	3,9	11,2	15,2	50,0	50,0
16,7	41,9	125,4	0,9	-5,2	-4,2	50,0	50,0
15,2	38,8	89,3	5,3	2,7	8,1	49,5	50,5
14,0	39,2	88,7	5,7	8,1	13,8	49,6	50,4
15,2	40,6	111,9	-0,8	1,2	0,4	50,1	49,9
16,9	41,7	122,7	-0,6	3,2	2,6	49,8	50,2
17,0	41,8	127,0	0,6	6,7	7,2	49,2	50,8
17,8	39,6	136,6	-1,9	-5,6	-7,6	49,8	50,2
17,6	42,5	136,4	-4,9	-8,3	-13,1	48,5	51,5
15,3	40,2	100,1	0,0	4,8	4,8	49,6	50,4
16,0	41,7	122,8	-2,1	-8,9	-11,0	48,9	51,1
15,0	40,5	105,6	0,8	11,2	11,9	49,2	50,8
14,8	40,4	101,6	1,8	-4,3	-2,5	50,1	49,9
15,3	39,9	99,8	2,8	9,7	12,5	50,0	50,0
17,6	41,1	115,5	-0,1	2,4	2,3	49,4	50,6
12,6	39,9	90,8	2,6	1,3	3,9	50,8	49,2
16,6	41,1	116,8	2,4	6,4	8,7	49,1	50,9
14,8	40,1	99,5	-1,8	10,2	8,4	50,6	49,4
17,3	42,3	136,8	-0,8	0,8	0,0	48,7	51,3
18,3	43,1	157,6	-1,3	5,4	4,1	48,8	51,2
15,8	41,2	111,1	3,4	11,6	15,0	49,4	50,6
19,8	46,0	153,4	0,8	7,3	8,1	49,6	50,4
15,8	41,3	118,5	0,2	3,2	3,4	48,9	51,1
16,7	41,6	121,1	-1,4	-7,5	-9,0	49,2	50,8
16,7	40,6	113,1	2,1	11,2	13,3	50,2	49,8
17,1	42,5	142,3	1,9	21,5	23,4	49,4	50,6
14,8	39,5	91,6	5,6	20,9	26,6	49,5	50,5
15,8	41,2	119,6	1,5	6,6	8,1	49,5	50,5
16,6	41,4	127,2	3,6	26,2	29,7	48,2	51,8
18,1	43,1	154,1	1,7	21,2	22,9	51,1	48,9
16,7	40,8	110,8	3,3	1,9	5,3	50,1	49,9
16,4	41,3	120,8	1,6	9,2	10,8	49,3	50,7
16,3	41,2	117,1	1,7	9,2	10,9	49,3	50,7

Demografski kazalniki LAS v letu 2020

Lokalna akcijska skupina (LAS)	(A) Skupno število prebivalcev v LAS - v občinah, vključenih v ukrep CLLD	Delež prebivalstva v LAS (A) od skupnega števila prebivalstva SLO (%)	(B) Skupno število prebivalcev v LAS - brez naselij z več kot 10.000 prebivalci	(B) Gostota naseljenosti (prebivalcev/km ²)	Delež prebivalstva, mlajšega od 15 let, v občinah, vključenih v ukrep CLLD (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	36.051	1,7	36.051	37,0	15,4
LAS Od Pohorja do Bohorja	50.686	2,4	50.686	95,8	15,7
LAS Za mesto in vas	77.138	3,7	63.934	276,5	17,4
LAS Lastovica	22.735	1,1	22.735	226,9	14,4
LAS Mežiške doline	25.039	1,2	25.039	82,4	13,5
LAS loškega pogorja	42.605	2,0	30.934	60,9	17,7
LAS Srce Slovenije	68.899	3,3	55.019	74,1	17,2
LAS Haloze	20.869	1,0	20.869	65,8	13,8
LAS Posavje	75.983	3,6	75.983	78,5	14,8
LAS Raznolikost podeželja	75.645	3,6	37.773	101,2	14,4
LAS Dolina Soče	23.530	1,1	23.530	21,6	13,4
LAS STIK	38.761	1,8	38.761	58,3	17,7
LAS Goričko 2020	46.541	2,2	35.434	57,6	12,9
LAS Obsotelje in Kozjansko	31.097	1,5	31.097	84,3	15,1
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	30.540	1,5	30.540	95,7	13,3
LAS Dobro za nas	39.950	1,9	39.950	103,6	15,4
LAS Mislinjske in Dravske doline	45.796	2,2	45.796	62,1	14,9
LAS Dolenjska in Bela krajina	93.962	4,5	69.779	57,3	16,3
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	62.056	3,0	36.462	52,6	15,2
LAS s Ciljem	30.895	1,5	30.895	51,6	16,6
LAS Notranjska	17.041	0,8	17.041	35,3	15,5
LAS Gorenjska košarica	165.237	7,9	113.958	71,7	15,4
LAS Ovtar Slovenskih goric	43.811	2,1	43.811	108,7	14,6
LAS Zasavje	41.555	2,0	27.733	109,4	13,8
LAS UE Ormož	15.844	0,8	15.844	74,6	13,8
TOTI LAS	117.191	5,6	20.980	134,9	12,7
LAS Spodnje Savinjske doline	43.007	2,0	43.007	128,5	15,7
LAS V objemu sonca	53.076	2,5	40.045	88,0	14,5
LAS Bogastvo podeželja	47.401	2,3	29.442	102,9	14,3
LAS Prlekija	37.316	1,8	37.316	96,0	13,6
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	38.717	1,8	38.717	32,5	15,8
LAS Istre	90.694	4,3	53.259	146,4	13,9
LAS Barje z zaledjem	49.537	2,4	49.537	120,8	17,4
LAS Drava	14.563	0,7	14.563	69,4	13,3
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	334.747	15,9	48.002	124,0	14,9
LAS Krasa in Brkinov	26.177	1,2	26.177	39,7	14,4
LAS Vipavska dolina	25.434	1,2	25.434	72,1	17,0
SKUPAJ vse LAS (celotna Slovenija)	2.100.126	100,0	1.446.133	72,8	15,1

Vir: SiStat, Izbrani podatki po občinah, preračuni T. Cunder, 2021.

Delež prebivalstva, starejšega od 64 let, v občinah, vključenih v ukrep CLLD (%)	Povprečna starost prebivalstva v občinah, vključenih v ukrep CLLD (%)	Indeks staranja prebivalstva v občinah, vključenih v ukrep CLLD	Naravni prirast v občinah, vključenih v ukrep CLLD (na tisoč prebivalcev)	Skupni selitveni prirast v občinah, vključenih v ukrep CLLD (na tisoč prebivalcev)	Skupni prirast v občinah, vključenih v ukrep CLLD (na tisoč prebivalcev)	Delež moških v občinah, vključenih v ukrep CLLD, od skupnega prebivalstva (%)	Delež žensk v občinah, vključenih v ukrep CLLD, od skupnega prebivalstva (%)
21,4	44,2	145,1	-3,4	11,6	8,2	51,0	49,0
18,3	42,7	118,3	0,6	7,7	8,3	51,2	48,8
18,1	41,6	105,9	0,2	2,0	2,2	49,8	50,2
20,6	44,2	143,8	-2,7	7,2	4,5	51,5	48,5
22,0	45,3	165,3	-3,7	0,0	-3,7	51,1	48,9
18,3	41,5	106,2	2,3	4,5	6,8	50,2	49,8
17,7	41,7	105,5	0,0	5,7	5,7	50,2	49,8
18,1	43,9	136,4	-4,0	14,9	10,9	53,0	47,0
20,8	44,3	144,3	-3,1	4,9	1,8	50,7	49,3
20,9	44,5	147,6	-4,6	-0,8	-5,5	50,3	49,7
24,7	46,7	186,1	-4,6	10,7	6,0	50,4	49,6
15,8	41,0	92,6	1,7	17,9	19,5	51,6	48,4
23,4	46,2	186,7	-8,1	13,9	5,9	48,9	51,1
19,3	43,5	128,8	-3,6	20,8	17,2	50,9	49,1
22,0	45,3	171,6	-6,8	9,8	3,0	49,9	50,1
19,4	43,3	129,5	-2,7	9,8	7,1	50,0	50,0
20,4	44,2	139,6	-4,0	3,6	-0,4	50,4	49,6
18,6	42,6	116,9	-0,9	1,9	1,1	51,1	48,9
19,0	43,3	127,3	-1,9	6,3	4,4	51,0	49,0
19,6	42,9	125,4	-2,0	9,0	7,1	51,0	49,0
20,6	44,0	135,6	-2,5	8,8	6,3	51,6	48,4
20,8	43,6	138,6	-2,5	26,5	24,0	50,2	49,8
19,1	43,5	135,8	-4,2	12,8	8,7	50,8	49,2
22,3	45,5	164,8	-5,6	0,6	-5,0	49,6	50,4
21,8	45,3	158,3	-6,8	8,0	1,3	50,1	49,9
22,9	45,0	179,9	-6,6	16,4	9,8	49,8	50,2
20,3	43,8	131,8	-3,4	9,5	6,2	50,3	49,7
23,4	45,6	165,0	-3,2	4,4	1,1	50,3	49,7
20,3	44,2	146,2	-5,1	8,4	3,3	50,7	49,3
22,7	45,6	171,9	-7,7	10,6	2,9	50,2	49,8
20,6	43,7	136,1	-2,9	11,0	8,1	50,8	49,2
21,8	44,8	159,3	-2,1	20,5	18,4	49,5	50,5
18,5	41,9	108,9	-0,6	6,0	5,4	50,3	49,7
21,8	45,2	165,4	-4,5	12,8	8,4	51,1	48,9
19,2	42,4	130,4	-0,3	-1,1	-1,5	49,1	50,9
21,6	45,0	152,0	-3,2	30,4	27,2	51,1	48,9
19,9	42,7	118,6	1,7	11,9	13,5	51,2	48,8
20,2	43,6	138,7	-2,5	8,8	6,2	50,2	49,8

Ekonomski kazalniki LAS v letu 2013

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Stopnja delovne aktivnosti (%)	Delež zaposlenih od vseh zaposlenih v SLO (%)	Delež samozaposlenih od vseh zaposlenih v SLO (%)	Število podjetij	Povprečni prihodek na podjetje (1.000 EUR)	Koeficient razvitosti območja LAS na podlagi koeficienta razvitosti občin (SLO=1,00)
LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	58,9	1,3	1,7	2.841	306	1,03
LAS Od Pohorja do Bohorja	59,4	1,9	3,0	3.568	320	1,06
LAS Lastovica	55,5	0,7	0,9	1.689	281	0,97
LAS Mežiške doline	53,9	1,1	1,0	1.665	535	1,06
LAS loškega pogorja	62,4	1,8	2,2	3.378	373	1,16
LAS Srce Slovenije	60,7	1,7	3,5	4.970	283	1,18
LAS Haloze	57,2	0,3	1,4	1.062	146	0,85
LAS Posavje	57,3	2,7	4,7	5.615	531	1,06
LAS Društvo Raznolikost podeželja	56,6	4,6	3,6	6.723	566	1,11
LAS Za razvoj	59,7	1,7	2,3	3.598	371	0,91
LAS Goričko	48,9	0,4	2,2	1.571	121	0,70
LAS Obsotelje in Kozjansko	59,8	1,1	2,4	2.280	261	0,93
LAS Pri dobrih ljudeh	52,1	0,9	1,3	1.805	272	0,85
LAS Dobro za nas	55,6	1,0	1,7	2.447	486	0,98
LAS Mislinske in Dravske doline	55,5	1,8	2,7	3.660	291	0,97
LAS Dolenjska in Bela krajina	59,5	5,2	5,8	7.579	605	1,06
LAS Društvo za razvoj Zgornje Savinjske doline	59,4	0,6	1,2	1.465	454	0,85
LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	55,8	2,5	1,5	2.816	695	1,23
LAS Gorenjska košarica	58,0	6,7	6,7	14.398	353	1,03
LAS Društvo za razvoj podeželja Ovitar Slovenskih goric	55,6	0,7	1,5	1.110	338	0,97
LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	54,4	1,4	1,6	2.609	295	1,09

TOTI LAS	49,6	7,9	5,3	12.374	444	0,99
LAS Spodnje Savinjske doline	57,5	1,4	2,2	3.453	305	1,06
LAS Jugoahodnega dela Severne Primorske	55,3	2,7	2,7	5.410	345	1,82
LAS Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	55,3	2,3	2,6	3.749	429	0,99
LAS Priekija	53,5	1,9	3,4	3.365	303	0,93
LAS Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe	59,0	2,3	3,1	5.088	278	1,00
LAS Istre	56,4	4,2	4,1	10.150	419	1,17
LAS Barje z zaledjem	60,8	1,1	2,3	3.954	196	1,14
LAS Jabolko	54,3	0,1	0,2	333	143	1,00
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	56,4	28,8	13,5	42.134	859	1,24
LAS Krasa in Brkinov	56,7	0,9	1,2	2.244	271	1,03
LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa	55,8	0,9	1,6	2.405	226	0,98
SKUPAJ vse LAS	56,7	94,8	95,1	171.508	502	1,03
Slovenija	56,5	100,0	100,0	182.089	498	1,00

Ekonomski kazalniki LAS v letu 2020

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Stopnja delovne aktivnosti (%)	Delež zaposlenih od vseh zaposlenih v SLO (%)	Delež samozaposlenih od vseh samozaposlenih v SLO (%)	Število podjetij	Povprečni prihodek na podjetje (1.000 EUR)	Koeficient razvitosti območja LAS na podlagi koeficienta razvitosti občin (SLO=1,00)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	69,3	1,2	1,6	3.090	346	0,98
LAS Od Pohorja do Bohorja	68,0	1,9	2,6	3.931	384	1,04
LAS Za mesto in vas	69,7	3,3	3,9	8.869	493	1,21
LAS Lastovica	62,8	0,7	0,9	1.844	360	1,01
LAS Mežiške doline	61,7	1,0	0,9	1.684	615	1,05
LAS loškega pogorja	70,7	1,9	2,3	3.904	456	1,20
LAS Srce Slovenije	69,5	1,9	3,4	5.924	381	1,13
LAS Haloze	62,9	0,3	0,9	1.135	164	0,91
LAS Posavje	66,2	2,7	3,6	5.886	756	1,03
LAS Raznolikost podeželja	66,3	4,4	3,2	7.638	580	1,07
LAS Dolina Soče	65,8	0,8	1,3	2.421	259	0,95
LAS STIK	72,2	1,3	2,0	3.089	397	1,13
LAS Goričko 2020	56,0	1,9	2,4	3.527	419	0,72
LAS Obsotelje in Kozjansko	67,0	1,1	1,8	2.661	319	0,99
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	60,6	0,8	1,1	1.916	375	0,85
LAS Dobro za nas	64,9	1,3	1,9	3.245	531	0,97
LAS Mislinjske in Dravske doline	63,9	1,7	2,6	3.868	339	1,01
LAS Dolenjska in Bela krajina	68,3	4,7	4,0	7.095	837	1,03
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	65,4	2,8	3,0	4.817	660	0,98
LAS s CLLjem	71,0	1,3	1,6	2.847	417	1,14
LAS Notranjska	71,4	0,6	0,8	1.503	321	1,05

LAS Gorenjska košarica	67,9	6,6	8,0	16.865	366	1,02
LAS Ovrtar Slovenskih gorc	57,8	1,1	2,1	2.828	255	0,98
LAS Zasavje	63,7	1,2	1,3	2.765	331	1,02
LAS UE Ormož	64,9	0,4	0,9	1.029	221	0,98
TOTI LAS	57,1	7,3	4,3	12.013	519	0,96
LAS Spodnje Savinjske doline	67,2	1,6	2,2	3.834	407	1,06
LAS V objemu sonca	67,5	2,6	3,1	5.733	427	1,05
LAS Bogastvo podeželja	64,8	2,4	2,3	4.002	466	1,04
LAS Priekija	59,0	1,4	2,0	2.530	410	0,92
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	66,1	1,2	1,6	2.952	290	0,88
LAS Istre	65,6	4,2	4,2	11.415	372	1,10
LAS Barje z zaledjem	69,5	1,2	2,5	4.859	269	1,10
LAS Drava	61,7	0,3	0,6	1.107	314	0,91
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	65,7	29,1	16,0	48.163	904	1,18
LAS Krasa in Brkinov	65,7	1,0	1,5	2.885	311	0,93
LAS Vipavska dolina	70,5	1,0	1,4	2.346	359	0,98
SKUPAJ vse LAS (celotna Slovenija)	65,9	100,0	100,0	206.220	551	1,00

Kazalniki LAS na področju izobraževanja v letu 2013

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število vrtcev v območjih LAS	Delež otrok, vključenih v vrtce	Delež učencev v osnovnih šolah od vsega prebivalstva (%)	Delež dijakov od vsega prebivalstva (%)	Število študentov na 1000 prebivalcev	Število diplomantov na 1000 prebivalcev
LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	14	67,8	7,8	3,4	40,8	7,3
LAS Od Pohorja do Bohorja	29	74,0	8,8	4,3	48,6	8,6
LAS Lastovica	7	75,7	7,6	3,4	40,8	8,7
LAS Mežiške doline	10	72,1	7,7	3,8	46,1	8,0
LAS loškega pogorja	21	73,3	10,1	4,5	50,6	11,0
LAS Srce Slovenije	32	70,7	8,8	4,2	43,8	9,5
LAS Haloze	9	66,7	7,5	3,7	42,1	8,3
LAS Posavje	39	69,1	8,0	3,8	43,7	9,5
LAS Društvo Raznolikost podeželja	33	77,9	7,9	3,7	45,8	9,5
LAS Za razvoj	25	72,1	6,7	3,4	44,7	9,8
LAS Goričko	22	72,1	6,6	3,5	35,3	6,8
LAS Obsotelje in Kozjansko	16	79,9	8,5	4,1	45,4	8,8
LAS Pri dobrih ljudeh	19	71,2	7,2	3,5	39,9	6,8
LAS Dobro za nas	18	79,0	8,4	3,7	43,2	8,3
LAS Mislinjske in Dravske doline	26	67,9	8,2	4,4	46,9	11,0
LAS Dolenjska in Bela krajina	54	74,1	8,7	4,0	50,5	11,1
LAS Društvo za razvoj Zgornje Savinjske doline	9	68,2	8,6	4,5	49,1	10,9
LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	20	73,1	8,2	3,7	45,1	10,3
LAS Gorenjska košarica	67	70,5	8,3	3,8	43,5	9,6
LAS Društvo za razvoj podeželja Ovchar Slovenskih goric	8	74,3	8,8	3,9	41,2	8,7
LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	14	67,0	7,2	3,7	39,9	8,7

TOTI LAS	56	77,6	6,9	3,3	38,4	8,4
LAS Spodnje Savinjske doline	19	79,4	8,3	3,6	43,6	9,5
LAS Jugoahodnega dela Severne Primorske	30	74,1	8,2	4,0	47,5	10,2
LAS Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	20	73,5	7,4	3,8	43,0	8,4
LAS Prlekija	26	75,9	7,6	3,7	41,1	8,1
LAS Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe	27	73,6	8,4	3,9	43,4	9,0
LAS Istre	38	78,0	7,0	3,1	35,0	7,0
LAS Barje z zaledjem	21	77,7	9,1	4,2	46,2	10,3
LAS Jabolko	3	75,0	7,2	4,2	42,4	9,0
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	158	81,0	7,8	3,4	44,7	9,2
LAS Krasi in Brkinov	10	74,5	6,8	3,1	38,1	9,0
LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa	13	66,2	8,4	4,0	54,0	12,7
SKUPAJ vse LAS	913	75,2	8,0	3,7	43,8	9,2
Slovenija	960	74,9	8,0	3,7	45,0	9,0

Kazalniki LAS na področju izobraževanja v letu 2020

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število vrtcev v območjih LAS	Delež otrok, vključenih v vrtce	Delež učencev v osnovnih šolah od vsega prebivalstva (%)	Delež dijakov od vsega prebivalstva (%)	Število študentov na 1000 prebivalcev	Število diplomantov na 1000 prebivalcev
LAS Med Snežnikom in Nanosom	15	78,2	9,4	3,4	34,7	6,0
LAS Od Pohorja do Bohorja	30	80,9	9,6	3,7	38,6	7,9
LAS Za mesto in vas	34	84,3	10,9	4,1	42,3	9,0
LAS Lastovica	6	84,3	8,5	3,6	41,0	6,0
LAS Mežiške doline	10	75,2	8,2	3,3	39,3	7,8
LAS loškega pogorja	20	79,5	10,9	4,3	39,2	8,8
LAS Srce Slovenije	46	84,2	10,3	3,7	39,3	7,5
LAS Haloze	7	75,4	7,9	3,3	37,5	6,3
LAS Posavje	38	79,5	8,9	3,4	34,3	8,0
LAS Raznolikost podeželja	36	82,6	8,9	3,4	33,5	6,8
LAS Dolina Soče	14	75,1	8,4	3,3	35,5	7,5
LAS STIK	16	80,8	10,2	3,8	35,5	7,3
LAS Goričko 2020	32	81,2	8,0	3,1	37,2	6,0
LAS Obsotelje in Kozjansko	15	81,5	8,9	3,9	38,8	6,6
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	19	79,4	7,6	3,3	41,8	7,6
LAS Dobro za nas	19	84,8	9,3	3,7	43,3	7,8
LAS Mislinjske in Dravske doline	25	81,7	9,1	3,6	42,0	7,3
LAS Dolenjska in Bela krajina	36	77,8	9,9	3,4	41,5	7,6
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	25	76,5	9,3	3,6	41,2	7,8
LAS s CLLjem	14	84,8	9,9	3,7	41,2	7,3
LAS Notranjska	6	81,9	9,4	3,6	38,7	5,7

LAS Gorenjska košarica	70	77,8	9,4	3,5	38,7	6,8
LAS Ovrtar Slovenskih goric	17	83,4	8,5	3,7	37,0	6,2
LAS Zasavje	15	78,0	8,4	3,1	35,7	7,3
LAS UE Ormož	8	80,8	8,3	3,4	32,3	7,7
TOTI LAS	50	74,9	8,2	2,8	29,8	6,0
LAS Spodnje Savinjske doline	18	84,0	9,8	3,7	30,0	7,0
LAS V objemu sonca	27	76,7	9,1	3,4	30,2	6,8
LAS Bogastvo podeželja	22	81,0	8,7	3,3	31,0	7,3
LAS Prekija	15	81,3	8,1	3,5	31,8	6,1
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	13	79,7	9,2	3,4	33,7	5,3
LAS Istre	42	79,0	8,7	3,1	35,7	5,3
LAS Barje z zaledjem	25	85,3	10,5	4,1	36,5	8,0
LAS Drava	6	78,3	7,1	3,5	35,8	6,7
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	158	85,5	9,2	3,0	36,3	6,8
LAS Krasa in Brkinov	12	75,3	8,6	2,8	35,5	5,3
LAS Vipavska dolina	13	73,6	10,2	3,9	36,2	8,5
SKUPAJ vse LAS (celotna Slovenija)	974	81,0	9,2	3,4	39,0	7,0

Struktura partnerstev v strategijah LAS v programskem obdobju 2007–2013

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Javni sektor		Zasebni sektor		Civilna družba		Skupaj	
	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)
LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	18	25,4	18	25,4	35	49,3	71	100,0
LAS Od Pohorja do Bohorja	19	27,9	17	25,0	32	47,1	68	100,0
LAS Lastovica	3	7,9	5	13,2	30	78,9	38	100,0
LAS Mežiške doline	8	34,8	8	34,8	7	30,4	23	100,0
LAS loškega pogorja	6	42,9	5	35,7	3	21,4	14	100,0
LAS Srce Slovenije	14	46,7	6	20,0	10	33,3	30	100,0
LAS Haloze	10	37,0	5	18,5	12	44,4	27	100,0
LAS Posavje	15	39,5	7	18,4	16	42,1	38	100,0
LAS Društvo Raznolikost podeželja	9	25,0	8	22,2	19	52,8	36	100,0
LAS Za razvoj	12	33,3	7	19,4	17	47,2	36	100,0
LAS Goričko	14	46,7	7	23,3	9	30,0	30	100,0
LAS Obsotelje in Kozjansko	12	37,5	7	21,9	13	40,6	32	100,0
LAS Pri dobrih ljudeh	12	46,2	4	15,4	10	38,5	26	100,0
LAS Dobro za nas	9	15,8	4	7,0	44	77,2	57	100,0
LAS Mislinske in Dravske doline	15	48,4	8	25,8	8	25,8	31	100,0
LAS Dolenjska in Bela krajina	22	46,8	7	14,9	18	38,3	47	100,0
LAS Društvo za razvoj Zgornje Savinjske doline	9	37,5	6	25,0	9	37,5	24	100,0
LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	7	35,0	3	15,0	10	50,0	20	100,0

LAS Gorenjska košarica	26	61,9	8	19,0	8	19,0	42	100,0
LAS Društvo za razvoj podeželja Ovrtar Slovenskih goric	17	13,2	62	48,1	50	38,8	129	100,0
LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	5	8,9	13	23,2	38	67,9	56	100,0
TOTI LAS	6	23,1	8	30,8	12	46,2	26	100,0
LAS Spodnje Savinjske doline	13	26,0	25	50,0	12	24,0	50	100,0
LAS Jugo zahodnega dela Severne Primorske	6	37,5	5	31,3	5	31,3	16	100,0
LAS Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	14	37,8	10	27,0	13	35,1	37	100,0
LAS Prlekija	16	38,1	12	28,6	14	33,3	42	100,0
LAS Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe	21	35,6	20	33,9	18	30,5	59	100,0
LAS Istre	4	9,8	10	24,4	27	65,9	41	100,0
LAS Barje z zaledjem	8	42,1	5	26,3	6	31,6	19	100,0
LAS Jabolko	11	10,9	19	18,8	71	70,3	101	100,0
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	17	25,0	8	11,8	43	63,2	68	100,0
LAS Krasa in Brkinov	9	28,1	5	15,6	18	56,3	32	100,0
LAS Zgornje Vipavske doline in Komenškega Krasa	13	25,5	19	37,3	19	37,3	51	100,0
SKUPAJ vse LAS	400	28,2	361	25,5	656	46,3	1.417	100,0

Vir: MKGP, 2013

Struktura partnerstev v strategijah LAS v programskem obdobju 2014–2020

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Javni sektor		Zasebni sektor		Civilna družba		Skupaj	
	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)	število	delež (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	7	35,0	8	40,0	5	25,0	20	100,0
LAS Od Pohorja do Bohorja	48	47,1	36	35,3	18	17,6	102	100,0
LAS Za mesto in vas	16	19,3	23	27,7	44	53,0	83	100,0
LAS Lastovica	5	8,9	9	16,1	42	75,0	56	100,0
LAS Mežiške doline	12	26,1	12	26,1	22	47,8	46	100,0
LAS Ioškega pogorja	12	38,7	7	22,6	12	38,7	31	100,0
LAS Srce Slovenije	13	40,6	13	40,6	6	18,8	32	100,0
LAS Haloze	18	11,0	29	17,7	117	71,3	164	100,0
LAS Posavje	40	40,4	22	22,2	37	37,4	99	100,0
LAS Raznolikost podeželja	13	24,5	7	13,2	33	62,3	53	100,0
LAS Dolina Soče	14	23,7	14	23,7	31	52,5	59	100,0
LAS STIK	14	13,9	29	28,7	58	57,4	101	100,0
LAS Goričko 2020	18	48,6	9	24,3	10	27,0	37	100,0
LAS Obsotelje in Kozjansko	13	30,2	15	34,9	15	34,9	43	100,0
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	12	42,9	6	21,4	10	35,7	28	100,0
LAS Dobro za nas	19	14,4	25	18,9	88	66,7	132	100,0
LAS Mislinjske in Dravske doline	17	33,3	13	25,5	21	41,2	51	100,0
LAS Dolenjska in Bela krajina	20	29,4	30	44,1	18	26,5	68	100,0
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	21	30,0	32	45,7	17	24,3	70	100,0
LAS s Ciljem	14	26,9	9	17,3	29	55,8	52	100,0

LAS Notranjska	9	13,0	12	17,4	48	69,6	69	100,0
LAS Gorenjska košarica	32	41,0	28	35,9	18	23,1	78	100,0
LAS Ovtar Slovenskih goric	14	43,8	7	21,9	11	34,4	32	100,0
LAS Zasavje	12	19,7	15	24,6	34	55,7	61	100,0
LAS UE Ormož	9	25,7	10	28,6	16	45,7	35	100,0
TOTI LAS	7	9,6	31	42,5	35	47,9	73	100,0
LAS Spodnje Savinjske doline	19	20,7	34	37,0	39	42,4	92	100,0
LAS V objemu sonca	25	25,5	19	19,4	54	55,1	98	100,0
LAS Bogastvo podeželja	13	27,7	16	34,0	18	38,3	47	100,0
LAS Priekija	22	25,9	25	29,4	38	44,7	85	100,0
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	15	46,9	7	21,9	10	31,3	32	100,0
LAS Istre	16	14,4	47	42,3	48	43,2	111	100,0
LAS Barje z zaledjem	14	45,2	6	19,4	11	35,5	31	100,0
LAS Drava	10	6,0	27	16,2	130	77,8	167	100,0
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	7	9,6	31	42,5	35	47,9	73	100,0
LAS Krasa in Brkinov	9	14,5	18	29,0	35	56,5	62	100,0
LAS Vipavska dolina	22	26,2	33	39,3	29	34,5	84	100,0
SKUPAJ vse LAS (celotna Slovenija)	601	23,5	714	27,9	1.242	48,6	2.557	100,0

Vir: MKGP, 2020.

Izplačana finančna sredstva za program LEADER v programskem obdobju 2007–2013 (EUR)

Lokalna akcijska skupina (LAS) - formalni naziv	Izvajanje lokalnih razvojnih strategij			Spodbujanje regijskega in čezregijskega sodelovanja Ukrep 421	Vodenje LAS		Skupaj
	Prispevek k 1. osi (411)				Ukrep 431		
	Prispevek k 2. osi (412)	Prispevek k 3. osi (413)					
LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	72.042	18.000	954.073	42.124	208.173	1.294.412	
LAS Od Pohorja do Bohorja		21.159	882.892		215.300	1.119.351	
LAS Lastovica		7.416	377.240		89.608	474.264	
LAS Mežiške doline	9.200		527.974		107.024	644.198	
LAS loškega pogorja	80.635	81.749	563.357		154.329	880.070	
LAS Srce Slovenije	127.598		631.022		215.545	974.165	
LAS Haloze	59.552	4.358	842.202		146.712	1.052.823	
LAS Posavje	33.572		1.175.391		247.088	1.456.051	
LAS Društvo Raznolikost podeželja	44.383	31.773	608.540		80.981	765.676	
LAS Za razvoj	279.869	141.679	1.159.184		341.003	1.921.735	
LAS Goričko	85.228	44.835	637.067		175.280	942.410	
LAS Obsotelje in Kozjansko	3.298	43.558	552.835	14.311	135.557	749.559	
LAS Pri dobrih ljudeh	43.306	99.931	477.363		137.303	757.904	
LAS Dobro za nas	69.248	46.653	500.649		87.457	704.008	
LAS Mislinjske in Dravske doline			902.879		234.517	1.137.396	
LAS Dolenjska in Bela krajina	188.973	182.493	1.495.329		361.078	2.227.872	
LAS Društvo za razvoj Zgornje Savinjske doline	95.938	31.460	534.952	7.831	135.944	806.125	

LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	99.518	65.261	358.362	27.109	111.744	661.994
LAS Gorenjska košarica	51.750	49.728	1.546.600		217.450	1.865.528
LAS Društvo za razvoj podeželja Ovčar Slovenskih goric	65.706	6.827	395.099		97.745	565.377
LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	29.614	34.148	469.719		114.541	648.023
TOTI LAS			523.632		90.101	613.733
LAS Spodnje Savinjske doline		1.346	614.606		82.439	698.391
LAS Jugoahodnega dela Severne Primorske	136.292	48.498	377.819	5.153	131.768	699.530
LAS Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	61.265	57.847	595.230		97.448	811.791
LAS Prlekija	13.458	64.932	923.532		188.520	1.190.442
LAS Po poteh dediščine od Idrijce do Kolpe	71.191	35.850	1.250.948		301.921	1.659.911
LAS Istre	76.667	14.804	440.695	16.710	62.719	611.595
LAS Barje z zaledjem			685.886		83.102	768.988
LAS Jabolko			195.925			195.925
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	7.532		563.253		157.719	728.505
LAS Krasa in Birkinov	22.811		479.649	74.929	130.431	707.820
LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa		39.418	290.866	20.611	44.967	395.863
SKUPAJ vse LAS	1.828.625	1.173.723	22.534.795	208.777	4.985.514	30.731.434

Vir: MKGP, 2015.

Razpoložljiva sredstva za program LEADER/CLLD v programskem obdobju 2014–2020 po razvojnih skladih in namenih (EUR)

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Razpoložljiva finančna sredstva ob koncu programskega obdobja 2014–2020 (po skladih)				Razpoložljiva finančna sredstva ob koncu programskega obdobja 2014–2020 (po namenih)			
	EKSRP	ESRR	ESPR	SKUPAJ	Pripravljalna podpora	Izvajanje SLR	Sodelovanje	Delovanje LAS
LAS Med Snežnikom in Nanosom	1.937.479	827.298		2.764.778	20.000	1.993.650	334.722	416.406
LAS Od Pohorja do Bohorja	2.038.875	810.674		2.849.549	20.000	1.874.381	509.787	445.381
LAS Za mesto in vas	1.437.566	1.068.001		2.505.567	20.000	1.923.495	98.514	463.559
LAS Lastovica	743.369	794.812		1.538.181	20.000	1.226.125	121.914	170.142
LAS Mežiške doline	1.445.077	877.904		2.322.981	20.000	1.536.509	456.621	309.851
LAS loškega pogorja	1.646.427	963.533		2.609.960	20.000	1.741.168	471.582	377.210
LAS Srce Slovenije	1.974.601	886.414		2.861.016	20.000	1.961.095	413.342	466.579
LAS Haloze	1.229.209	815.205		2.044.414	20.000	1.581.182	113.232	330.000
LAS Posavje	2.884.935	1.615.399	2.135.791	6.636.125	20.000	5.134.648	597.837	883.640
LAS Raznolikost podeželja	1.063.142	738.799		1.801.941	20.000	1.401.243	105.412	275.286
LAS Dolina Soče	2.090.670	781.946	1.429.109	4.301.724	20.000	2.893.907	681.300	706.516
LAS STTK	1.583.396	1.025.566		2.608.962	20.000	1.948.990	221.426	418.546
LAS Goričko 2020	3.135.282	1.392.619		4.527.901	20.000	3.255.748	635.813	616.341
LAS Obsootelje in Kozjansko	1.716.026	734.643		2.450.669	20.000	1.763.712	329.590	337.366
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	2.952.543	1.017.988		3.970.530	20.000	2.290.434	1.229.892	430.205
LAS Dobro za nas	1.152.846	688.193		1.841.039	20.000	1.333.091	158.078	329.870
LAS Mislinjske in Dravske doline	2.121.929	1.430.875		3.552.804	20.000	2.718.042	171.419	643.343
LAS Dolenjska in Bela krajina	3.613.648	1.390.523		5.004.171	20.000	3.532.925	911.246	540.000

LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	2.555.545	1.025.566		3.581.112	20.000	2.109.215	925.037	526.860
LAS s Cilijem	1.704.021	987.072		2.691.093	20.000	1.474.354	816.413	380.325
LAS Notranjska	1.355.136	806.274		2.161.409	20.000	1.572.846	279.369	289.194
LAS Gorenjska košarica	4.083.182	1.733.373	825.939	6.642.493	20.000	5.486.382	492.247	643.865
LAS Ovčar Slovenskih goric	2.132.483	1.461.969		3.594.451	20.000	2.815.422	363.601	395.428
LAS Zasavje	1.184.330	878.279		2.062.610	20.000	1.578.715	145.052	318.843
LAS UE Ormož	914.621	1.017.988		1.932.608	20.000	1.417.496	198.888	296.225
TOTI LAS	748.076	438.625		1.186.701	20.000	845.842	134.352	186.507
LAS Spodnje Savinjske doline	1.233.693	890.617		2.124.310	20.000	1.660.921	106.881	336.508
LAS V objemu sonca	1.151.980	1.029.218		2.181.198	20.000	1.649.956	91.253	419.989
LAS Bogastvo podeželja	2.026.119	830.101		2.856.220	20.000	1.638.330	803.123	394.767
LAS Priekija	2.414.375	1.417.849		3.832.224	20.000	2.618.359	664.971	528.894
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	2.693.791	1.156.995		3.850.786	20.000	2.981.434	367.022	482.329
LAS Istre	1.096.947	1.184.128	3.270.476	5.551.551	20.000	4.633.158	0	898.393
LAS Barje z zaledjem	1.198.154	955.911		2.154.065	20.000	1.723.252	0	410.813
LAS Drava	1.098.623	758.357		1.856.980	20.000	1.518.505	57.646	260.829
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	1.132.227	631.071		1.763.299	20.000	1.428.662	0	314.637
LAS Krasa in Brkinov	1.151.383	793.379		1.944.762	20.000	1.489.778	105.080	329.903
LAS Vipavska dolina	1.158.231	592.288		1.750.519	20.000	995.852	506.192	228.474
SKUPAJ vse LAS	65.799.937	36.449.451	7.661.315	109.910.703	740.000	79.748.826	13.618.855	15.803.023

Vir: MKGP, 2022.

Število partnerjev, vključenih v izvajanje projektov, financiranih iz EKSRP (v obdobju 2014–2020)

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število odobrenih projektov	Število partnerjev, ki sodelujejo v projektih	Število in delež vključenih partnerjev po sektorjih (enkratno štetje)						
			Javni sektor	Zasebni sektor	Nevladni sektor	Skupaj	Javni sektor (%)	Zasebni sektor (%)	Nevladni sektor (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	30	122	23	29	33	85	27,1	34,1	38,8
LAS Od Pohorja do Bohorja	27	110	26	14	29	69	37,7	20,3	42,0
LAS Za mesto in vas	21	71	14	2	11	27	51,9	7,4	40,7
LAS Lastovica	19	62	7	5	18	30	23,3	16,7	60,0
LAS Mežiške doline	19	75	13	3	20	36	36,1	8,3	55,6
LAS loškega pogorja	16	65	13	14	9	36	36,1	38,9	25,0
LAS Srce Slovenije	24	68	16	14	24	54	29,6	25,9	44,4
LAS Haloze	25	51	10	11	19	40	25,0	27,5	47,5
LAS Posavje	11	59	22	8	10	40	55,0	20,0	25,0
LAS Raznolikost podeželja	10	36	12	9	11	32	37,5	28,1	34,4
LAS Dolina Soče	11	60	14	1	18	33	42,4	3,0	54,5
LAS STIK	14	53	10	16	16	42	23,8	38,1	38,1
LAS Goričko 2020	22	94	25	20	35	80	31,3	25,0	43,8
LAS Obsotejle in Kozjansko	20	70	20	10	13	43	46,5	23,3	30,2
LAS Pri dobrih Judeh 2020	19	90	18	19	31	68	26,5	27,9	45,6
LAS Dobro za nas	13	46	18	8	12	38	47,4	21,1	31,6
LAS Mislinjske in Dravske doline	27	89	23	14	26	63	36,5	22,2	41,3

LAS Dolenjska in Bela krajina	30	126	35	25	37	97	36,1	25,8	38,1
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	16	45	18	11	7	36	50,0	30,6	19,4
LAS S CIljem	16	71	18	9	12	39	46,2	23,1	30,8
LAS Notranjska	20	88	14	14	15	43	32,6	32,6	34,9
LAS Gorenjska košarica	9	68	25	0	7	32	78,1	0,0	21,9
LAS Ovvar Slovenskih goric	34	109	21	22	34	77	27,3	28,6	44,2
LAS Zasavje	12	40	10	9	14	33	30,3	27,3	42,4
LAS UE Ormož	17	55	9	12	11	32	28,1	37,5	34,4
TOTI LAS	10	37	6	7	17	30	20,0	23,3	56,7
LAS Spodnje Savinjske doline	18	65	17	17	24	58	29,3	29,3	41,4
LAS V objemu sonca	9	42	12	6	19	37	32,4	16,2	51,4
LAS Bogastvo podeželja	35	100	20	7	38	65	30,8	10,8	58,5
LAS Prlekija	35	105	21	20	32	73	28,8	27,4	43,8
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	27	103	25	13	23	61	41,0	21,3	37,7
LAS Istre	7	27	8	8	7	23	34,8	34,8	30,4
LAS Barje z zaledjem	11	35	18	3	4	25	72,0	12,0	16,0
LAS Drava	37	47	6	16	13	35	17,1	45,7	37,1
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	16	31	12	2	10	24	50,0	8,3	41,7
LAS Krasa in Brkinov	13	77	17	22	14	53	32,1	41,5	26,4
LAS Vipavska dolina	11	17	7	4	1	12	58,3	33,3	8,3
SKUPAJ vse LAS	711	2.512	603	424	674	1.701	35,4	24,9	39,6

Vir: MKGP, 2022.

Število partnerjev, vključenih v izvajanje projektov, financiranih iz ESRR (v obdobju 2014–2020)

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število odobrenih projektov	Število partnerjev, ki sodelujejo v projektih	Število in delež vključenih partnerjev po sektorjih (enkratno štetje)						
			Javni sektor	Zasebni sektor	Nevladni sektor	Skupaj	Javni sektor (%)	Zasebni sektor (%)	Nevladni sektor (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	15	44	13	5	8	26	50,0	19,2	30,8
LAS Od Pohorja do Bohorja	15	55	14	11	13	38	36,8	28,9	34,2
LAS Za mesto in vas	9	24	7	4	8	19	36,8	21,1	42,1
LAS Lastovica	12	30	4	1	10	15	26,7	6,7	66,7
LAS Mežiške doline	9	40	7	2	8	17	41,2	11,8	47,1
LAS loškega pogorja	8	21	10	2	2	14	71,4	14,3	14,3
LAS Srce Slovenije	6	11	6	3	2	11	54,5	27,3	18,2
LAS Haloze	5	25	13	2	2	17	76,5	11,8	11,8
LAS Posavje	10	57	21	7	11	39	53,8	17,9	28,2
LAS Raznolikost podeželja	10	28	7	5	7	19	36,8	26,3	36,8
LAS Dolina Soče	10	32	12	3	9	24	50,0	12,5	37,5
LAS STIK	9	25	9	5	5	19	47,4	26,3	26,3
LAS Goričko 2020	12	50	16	13	14	43	37,2	30,2	32,6
LAS Obsotejle in Kozjansko	7	27	10	5	6	21	47,6	23,8	28,6
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	11	37	10	9	10	29	34,5	31,0	34,5
LAS Dobro za nas	6	15	4	3	5	12	33,3	25,0	41,7
LAS Mislinjske in Dravske doline	4	14	4	2	4	10	40,0	20,0	40,0

LAS Dolenjska in Bela krajina	12	45	18	12	11	41	43,9	29,3	26,8
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	9	33	9	6	9	24	37,5	25,0	37,5
LAS S Cljajem	12	43	5	7	4	16	31,3	43,8	25,0
LAS Notranjska	11	27	8	5	8	21	38,1	23,8	38,1
LAS Gorenjska košarica	8	34	14	2	3	19	73,7	10,5	15,8
LAS Ovvar Slovenskih goric	28	89	16	20	26	62	25,8	32,3	41,9
LAS Zasavje	11	32	13	10	6	29	44,8	34,5	20,7
LAS UE Ormož	10	26	8	8	1	17	47,1	47,1	5,9
TOTILAS	5	11	3	0	3	6	50,0	0,0	50,0
LAS Spodnje Savinjske doline	11	39	12	10	12	34	35,3	29,4	35,3
LAS V objemu sonca	11	49	17	5	10	32	53,1	15,6	31,3
LAS Bogastvo podeželja	13	32	15	8	8	31	48,4	25,8	25,8
LAS Prekija	12	27	8	10	6	24	33,3	41,7	25,0
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	12	35	16	7	7	30	53,3	23,3	23,3
LAS Istre	7	31	10	13	6	29	34,5	44,8	20,7
LAS Barje z zaledjem	9	41	23	2	8	33	69,7	6,1	24,2
LAS Drava	12	16	4	6	3	13	30,8	46,2	23,1
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	6	14	7	1	1	9	77,8	11,1	11,1
LAS Krasa in Brkinov	3	19	6	2	2	10	60,0	20,0	20,0
LAS Vipavska dolina	5	9	6	0	1	7	85,7	0,0	14,3
SKUPAJ vse LAS	365	1187	385	216	259	860	44,8	25,1	30,1

Vir: MGRT, 2022.

Vrednost projektov po LAS v programskem obdobju 2007–2013, financiranih iz EKSRP (EUR)

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število zaključenih projektov	Skupna vrednost projektov	Skupna vrednost sofinanciranja	Povprečna vrednost projekta	Povprečna vrednost sofinanciranja	Povprečen delež sofinanciranja (%)
LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	89	2.332.533	1.086.248	26.208	12.205	46,6
LAS Od Pohorja do Bohorja	71	2.168.119	904.051	30.537	12.733	41,7
LAS Lastovica	26	711.533	384.694	27.367	14.796	54,1
LAS Mežiške doline	49	1.118.982	537.174	22.836	10.963	48,0
LAS loškega pogorja	18	1.082.228	725.741	60.124	40.319	67,1
LAS Srce Slovenije	76	1.728.585	1.041.004	22.745	13.697	60,2
LAS Haloze	79	1.419.393	624.327	17.967	7.903	44,0
LAS Posavje	23	1.881.099	1.199.918	81.787	52.170	63,8
LAS Društvo Raznolikost podeželja	23	924.683	581.364	40.204	25.277	62,9
LAS Za razvoj	52	2.301.803	1.504.311	44.265	28.929	65,4
LAS Goričko	38	1.228.752	767.130	32.336	20.188	62,4
LAS Obsotelje in Kozjansko	40	978.276	614.001	24.457	15.350	62,8
LAS Pri dobrih ljudeh	37	1.170.206	609.371	31.627	16.469	52,1
LAS Dobro za nas	31	1.379.917	616.556	44.513	19.889	44,7
LAS Mislinjske in Dravske doline	30	1.833.607	948.258	61.120	31.609	51,7
LAS Dolenjska in Bela krajina	47	3.741.777	1.774.127	79.612	37.747	47,4
LAS Društvo za razvoj Zgornje Savinjske doline	30	1.027.688	641.771	34.256	21.392	62,4

LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	34	814.289	526.408	23.950	15.483	64,6
LAS Gorenjska košarica	54	4.547.019	1.644.035	84.204	30.445	36,2
LAS Društvo za razvoj podeželja Ovčar Slovenskih goric	48	658.598	280.665	13.721	5.847	42,6
LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	31	757.777	439.256	24.444	14.170	58,0
TOTI LAS	16	807.614	458.675	50.476	28.667	56,8
LAS Spodnje Savinjske doline	32	871.989	505.154	27.250	15.786	57,9
LAS Jugozahodnega dela Severne Primorske	33	1.019.672	562.489	30.899	17.045	55,2
LAS Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	57	1.469.415	707.490	25.779	12.412	48,1
LAS Priekija	52	1.698.516	1.001.926	32.664	19.268	59,0
LAS Po poteh dediščine od Idrije do Kolpe	58	2.993.434	1.235.653	51.611	21.304	41,3
LAS Istre	20	776.032	418.452	38.802	20.923	53,9
LAS Barje z zaledjem	45	1.835.676	655.168	40.793	14.559	35,7
LAS Jabolko	15	293.943	189.377	19.596	12.625	64,4
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	42	1.083.675	542.137	25.802	12.908	50,0
LAS Krasa in Brkinov	32	1.000.813	577.389	31.275	18.043	57,7
LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa	28	1.148.173	714.212	41.006	25.508	62,2
SKUPAJ vse LAS	1.356	48.805.816	25.018.535	35.992	18.450	51,3

Vir: MKGP, 2022.

Vrednost projektov po LAS v programskem obdobju 2014–2020, financiranih iz EKSRP (EUR), odobrenih do 31. 12. 2021

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število odobrenih projektov	Skupna vrednost projektov	Skupna vrednost sofinanciranja	Povprečna vrednost projekta	Povprečna vrednost sofinanciranja	Povprečen delež sofinanciranja (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	30	1.529.606	1.068.326	50.987	35.610,85	69,8
LAS Od Pohorja do Bohorja	27	1.673.191	1.010.285	61.970	37.417,97	60,4
LAS Za mesto in vas	21	1.482.039	818.657	70.573	38.983,67	55,2
LAS Lastovica	19	742.200	518.519	39.063	27.290,47	69,9
LAS Mežiške doline	19	1.422.326	964.155	74.859	50.745,02	67,8
LAS loškega pogorja	16	1.378.822	1.094.498	86.176	68.406,11	79,4
LAS Srce Slovenije	24	2.054.266	1.031.125	85.594	42.963,55	50,2
LAS Haloze	25	1.162.734	753.525	46.509	30.140,99	64,8
LAS Posavje	11	1.711.884	1.248.673	155.626	113.515,76	72,9
LAS Raznolikost podeželja	10	536.270	363.409	53.627	36.340,93	67,8
LAS Dolina Soče	11	994.473	714.333	90.407	64.939,39	71,8
LAS STIK	14	1.199.150	887.636	85.654	63.402,58	74,0
LAS Goričko 2020	22	2.306.033	1.583.687	104.820	71.985,75	68,7
LAS Obsootelje in Kozjansko	20	1.556.411	922.291	77.821	46.114,57	59,3
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	19	1.541.168	1.029.314	81.114	54.174,43	66,8
LAS Dobro za nas	13	867.876	544.897	66.760	41.915,12	62,8
LAS Mislinske in Dravske doline	27	2.194.045	1.216.230	81.261	45.045,57	55,4
LAS Dolenjska in Bela krajina	30	2.985.200	1.873.879	99.507	62.462,63	62,8
LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	16	1.633.420	1.016.434	102.089	63.527,12	62,2

LAS S Ciljem	16	1.163.946	833.474	72.747	52.092,10	71,6
LAS Notranjska	20	1.383.809	1.024.185	69.190	51.209,24	74,0
LAS Gorenjska košarica	9	2.155.090	1.404.760	239.454	156.084,40	65,2
LAS Ovtar Slovenskih goric	34	2.415.729	1.243.885	71.051	36.584,86	51,5
LAS Zasavje	12	850.264	590.918	70.855	49.243,16	69,5
LAS Upravne enote Ormož	17	1.210.364	752.975	71.198	44.292,63	62,2
LAS TOTI LAS	10	314.857	222.328	31.486	22.232,76	70,6
LAS Spodnje Savinjske doline	18	1.141.016	624.139	63.390	34.674,40	54,7
LAS V objemu sonca	9	982.601	505.373	109.178	56.152,56	51,4
LAS Bogastvo podeželja	35	1.348.710	809.619	38.535	23.131,96	60,0
LAS Prlekija	35	2.145.591	1.144.356	61.303	32.695,88	53,3
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	27	2.504.914	1.686.339	92.775	62.456,99	67,3
LAS Istre	7	861.493	612.988	123.070	87.569,69	71,2
LAS Barje z zaledjem	11	830.358	505.029	75.487	45.911,69	60,8
LAS Drava	37	1.597.456	969.990	43.174	26.215,95	60,7
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	16	1.907.075	734.605	119.192	45.912,84	38,5
LAS Krasa in Brkinov	13	753.413	555.409	57.955	42.723,78	73,7
LAS Vipavska dolina	11	473.209	347.377	43.019	31.579,70	73,4
SKUPAJ vse LAS	711	53.011.009	33.227.621	74.558	46.733,64	62,7

Vir: MKGP, 2022.

Vrednost projektov po LAS v programskem obdobju 2014–2020, financiranih iz ESRR (EUR), odobrenih do 31. 12. 2021

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število odobrenih projektov	Skupna vrednost projektov	Skupna vrednost sofinanciranja	Povprečna vrednost projekta	Povprečna vrednost sofinanciranja	Povprečen delež sofinanciranja (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	15	909.837	516.951	60.656	34.463	56,8
LAS Od Pohorja do Bohorja	15	1.132.892	556.153	75.526	37.077	49,1
LAS Za mesto in vas	9	722.672	495.120	80.297	55.013	68,5
LAS Lastovica	12	348.067	227.314	29.006	18.943	65,3
LAS Mežiške doline	9	554.880	382.274	61.653	42.475	68,9
LAS loškega pogorja	8	588.505	435.081	73.563	54.385	73,9
LAS Srce Slovenije	6	1.134.531	632.531	189.088	105.422	55,8
LAS Haloze	5	714.001	461.686	142.800	92.337	64,7
LAS Posavje	10	1.676.634	1.165.716	167.663	116.572	69,5
LAS Raznolikost podeželja	10	583.253	284.808	58.325	28.481	48,8
LAS Dolina Soče	10	985.658	651.720	98.566	65.172	66,1
LAS STIK	9	711.186	514.162	79.021	57.129	72,3
LAS Goričko 2020	12	901.775	624.393	75.148	52.033	69,2
LAS Obsootelje in Kozjansko	7	868.764	469.910	124.109	67.130	54,1
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	11	709.625	495.873	64.511	45.079	69,9
LAS Dobro za nas	6	316.787	221.242	52.798	36.874	69,8
LAS Mislinske in Dravske doline	4	708.818	435.373	177.205	108.843	61,4
LAS Dolenjska in Bela krajina	12	1.384.315	959.794	115.360	79.983	69,3

LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	9	514.439	345.577	57.160	38.397	67,2
LAS S Ciljem	12	433.548	300.891	36.129	25.074	69,4
LAS Notranjska	11	437.962	323.551	39.815	29.414	73,9
LAS Gorenjska košarica	8	1.884.866	1.098.711	235.608	137.339	58,3
LAS Ovčar Slovenskih goric	28	1.488.769	842.610	53.170	30.093	56,6
LAS Zasavje	11	740.447	453.964	67.313	41.269	61,3
LAS Upravne enote Ormož	10	550.781	403.109	55.078	40.311	73,2
LAS TOTI LAS	5	349.273	217.195	69.855	43.439	62,2
LAS Spodnje Savinjske doline	11	572.874	341.549	52.079	31.050	59,6
LAS V objemu sonca	11	618.946	462.871	56.268	42.079	74,8
LAS Bogastvo podeželja	13	665.813	460.144	51.216	35.396	69,1
LAS Priekija	12	556.964	375.477	46.414	31.290	67,4
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	12	940.956	598.845	78.413	49.904	63,6
LAS Istre	7	1.262.629	901.062	180.376	128.723	71,4
LAS Barje z zaledjem	9	662.081	454.732	73.565	50.526	68,7
LAS Drava	12	468.256	301.567	39.021	25.131	64,4
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	6	641.652	417.436	106.942	69.573	65,1
LAS Krasa in Birkinov	3	546.383	300.000	182.128	100.000	54,9
LAS Vipavska dolina	5	779.886	338.927	155.977	67.785	43,5
SKUPAJ vse LAS	365	29.068.724	18.468.318	79.640	50.598	63,5

Vir: MGRT, 2022.

Vrednost projektov sodelovanja po LAS v programskem obdobju 2014–2020, financiranih iz EKSRP (EUR), odobrenih do 30. 11. 2021

Lokalna akcijska skupina (LAS)	Število odobrenih projektov	Skupna vrednost projektov	Skupna vrednost sofinanciranja	Povprečna vrednost projekta	Povprečna vrednost sofinanciranja	Povprečen delež sofinanciranja (%)
LAS Med Snežnikom in Nanosom	5	411.896	304.722	82.379	16.476	74,0
LAS Od Pohorja do Bohorja	1	47.108	33.120	47.108	47.108	70,3
LAS Za mesto in vas	2	135.446	98.514	67.723	33.862	72,7
LAS Lastovica	3	165.852	121.914	55.284	18.428	73,5
LAS Mežiške doline	5	600.286	436.621	120.057	24.011	72,7
LAS loškega pogorja	6	861.766	471.582	143.628	23.938	54,7
LAS Srce Slovenije	7	731.201	375.855	104.457	14.922	51,4
LAS Haloze	1	116.326	83.232	116.326	116.326	71,6
LAS Posavje	3	338.527	188.372	112.842	37.614	55,6
LAS Raznolikost podeželja	2	147.775	105.412	73.888	36.944	71,3
LAS Dolina Soče	1	62.378	47.894	62.378	62.378	76,8
LAS STIK	3	277.021	203.731	92.340	30.780	73,5
LAS Goričko 2020	8	848.695	635.813	106.087	13.261	74,9
LAS Obsootelje in Kozjansko	6	447.400	329.590	74.567	12.428	73,7
LAS Pri dobrih ljudeh 2020	8	852.180	634.574	106.522	13.315	74,5
LAS Dobro za nas	3	163.396	131.078	54.465	18.155	80,2
LAS Mislinske in Dravske doline	2	242.019	171.419	121.009	60.505	70,8
LAS Dolenjska in Bela krajina	5	437.430	321.057	87.486	17.497	73,4

LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	8	600.433	432.839	75.054	9.382	72,1
LAS S Ciljem	8	973.522	572.418	121.690	15.211	58,8
LAS Notranjska	4	310.170	249.369	77.542	19.386	80,4
LAS Gorenjska košarica	6	754.092	395.247	125.682	20.947	52,4
LAS Ovčar Slovenskih goric	5	486.532	363.601	97.306	19.461	74,7
LAS Zasavje	2	162.573	124.136	81.286	40.643	76,4
LAS Upravne enote Ormož	1	128.433	99.444	128.433	128.433	77,4
LAS TOTI LAS	3	178.975	134.352	59.658	19.886	75,1
LAS Spodnje Savinjske doline	2	136.969	106.881	68.484	34.242	78,0
LAS V objemu sonca	2	79.620	61.253	39.810	19.905	76,9
LAS Bogastvo podeželja	4	369.782	281.732	92.446	23.111	76,2
LAS Priekija	7	771.880	599.072	110.269	15.753	77,6
LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	5	473.164	347.022	94.633	18.927	73,3
LAS Istre	0	0	0	0	0	0,0
LAS Barje z zaledjem	0	0	0	0	0	0,0
LAS Drava	1	82.320	57.646	82.320	82.320	70,0
LAS Sožitje med mestom in podeželjem	0	0	0	0	0	0,0
LAS Krasa in Birkinov	2	171.595	105.080	85.797	42.899	61,2
LAS Vipavska dolina	2	254.288	192.663	127.144	63.572	75,8
SKUPAJ vsi odobreni projekti sodelovanja (enkratno štetje)	31	12.821.049	8.817.252	413.582	284.427	68,8

Vir: MKGP, 2022.

Spremembe območij lokalnih akcijskih skupin (LAS) med programskima obdobjema 2014–2020 in 2007–2013*

Programsko obdobje 2014-2020		Občine (glede na LAS iz obdobja 2007-2013), ki so vplivale na spremembo površine LAS v obdobju 2014-2020		Programsko obdobje 2007-2013		
Šifra LAS	Ime LAS	Ime občin/šifra, ki jih vključuje LAS	Površina (kv. km)	Ime LAS	Ime občin/šifra, ki jih vključuje LAS	Površina (kv. km)
						Var.1** Var.2***
1	LAS Med Snežnikom in Nanosom	Postojna (94), Pivka (91), Ilirska Bistrica (38)	973,2	LAS Društvo za razvoj podeželja med Snežnikom in Nanosom	Postojna (94), Pivka (91), Ilirska Bistrica (38)	973,2
2	LAS Od Pohorja do Bohorja	Dobrna (155), Vitanje (137), Zreče (144), Oplotnica (171), Slovenske Konjice (114), Šentjur (120), Dobje (154)	528,9	LAS Od Pohorja do Bohorja	Dobrna (155), Vitanje (137), Zreče (144), Oplotnica (171), Slovenske Konjice (114), Šentjur (120), Dobje (154)	528,9
3	LAS Za mesto in vas	Domžale (23), Komenda (184), Medvode (71), Mengeš (72), Trzin (180), Vodice (138)	236,4			
4	LAS Lastovica	Hoče-Slivnica (160), Miklavž na Dravskem polju (169), Starše (115)	100,2	LAS Lastovica	Hoče-Slivnica (160), Miklavž na Dravskem polju (169), Starše (115)	100,2
5	LAS Mežiške doline	Ravne na Korškem (103), Prevalje 175, Mežica 74), Črna na Korškem (16)	303,9	LAS Mežiške doline	Ravne na Korškem (103), Prevalje 175, Mežica 74), Črna na Korškem (16)	303,9

6	LAS loškega pogorja	Gorenja vas – Poljane (27), Škofja Loka (122), Železniki (146), Žiri (147)	512,2	LAS loškega pogorja	Gorenja vas – Poljane (27), Škofja Loka (122), Železniki (146), Žiri (147)	512,2	507,9
7	LAS Srce Slovenije	Dol pri Ljubljani (22), Kamnik (43), Litija (60), Lukovica (68), Moravče (77), Šmartno pri Litiji (194)	751,5	LAS Srce Slovenije	Dol pri Ljubljani (22), Kamnik (43), Litija (60), Lukovica (68), Moravče (77), Šmartno pri Litiji (194)	751,5	742,7
8	LAS Haloze	Zavrč (143), Gorišnica (28), Cirkulane (196), Videm (135), Podlehnik (172), Žetale (191), Majšperk (69)	317,3	LAS Haloze	Zavrč (143), Gorišnica (28), Cirkulane (196), Videm (135), Podlehnik (172), Žetale (191), Majšperk (69)	317,3	317,3
9	LAS Posavje	Bistrica ob Sotli (149), Brežice (9), Kostanjevica na Krki (197), Krško (54), Radeče (99), Sevnica (110)	968,2	LAS Posavje	Bistrica ob Sotli (149), Brežice (9), Kostanjevica na Krki (197), Krško (54), Radeče (99), Sevnica (110)	968,2	968,2
10	LAS Razno-likost podeželja	MO Celje (11), Laško (57), Štore (127), Vojnik (139)	395,8	LAS Društvo Raznolikost podeželja	MO Celje (11), Laško (57), Štore (127), Vojnik (139)	395,8	373,1
11	LAS Dolina Soče	Bovec (6), Kanal ob Soči (44), Kobarid (46), Tolmin (128)	1.088,7	LAS Za razvoj	Zmanjšanje površine LAS zaradi prehoda občin: Cerčno in Idrija v LAS s Ciljem, Nova gorica-del v LAS v objemu sonca	Bovec (6), Kanal ob Soči (44), Kobarid (46), Tolmin (128), Cerčno (36), Idrija (44), Nova Gorica-del (84)	1.678,4
12	LAS Suhe krajine, Temenice in Krke (LAS STIK)	Dolenjske Toplice (157), Ivančna Gorica (39), Trebnje (130), Žužemberk (193)	664,8		Novonastala LAS z vključitvijo občin: Dolenjske Toplice, Žužemberk in Trebnje (prej LAS Dolenjska in Bela krajina) ter Ivančna Gorica (prej LAS Sožitje med mes- tom in podeželjem)		

13	LAS Goričko 2020	Cankova (152), Gornji Petrovci (31), Grad (158), Hodoš (161), Kuzma (56), Moravske Toplice (78), Murska Sobota (80), Puconci (97), Rogoševci (105), Šalovci (33), Tišina (10)	629,5	Zvečanje površine LAS zaradi vključitve občine Murska Sobota, ki v obdobju 2007-2013 ni bila vključena v izvajanje LEADER	LAS Goričko	Cankova (152), Gornji Petrovci (31), Grad (158), Hodoš (161), Kuzma (56), Moravske Toplice (78), Puconci (97), Rogoševci (105), Šalovci (33), Tišina (10)	565,1	565,1
14	LAS Obso- telje in Koz- jansko	Kozje (51), Podčetrtek (92), Rogaska Slatina (106), Rogatec (107), Šmarje pri Jelšah (124)	369,1		LAS Obso- telje in Koz- jansko	Kozje (51), Podčetrtek (92), Rogaska Slatina (106), Rogatec (107), Šmarje pri Jelšah (124)	369,1	369,1
15	LAS Pri do- brih ljudeh 2020	Beltinci (2), Črenšovci (15), Doč brovnik (156), Kobilje (47), Len- dava (59), Odranci (86), Turnišče (132), Velika Polana (187)	319,0		LAS Pri do- brih ljudeh	Beltinci (2), Črenšovci (15), Doč brovnik (156), Kobilje (47), Len- dava (59), Odranci (86), Turnišče (132), Velika Polana (187)	319,0	319
16	LAS Dobro za nas	Makole (198), Poljčane (200), Rače - Fram (98), Slovenska Bistrica (16)	385,7	Zvečanje površine LAS zaradi vključitve občine Rače - Fram, ki ni bila vključena v izvajanje LEADER	LAS Dobro za nas	Makole (198), Poljčane (200), Slovenska Bistrica (16)	334,5	334,5
17	LAS Mis- linjske in Dravske doline	Mislinja (76), MO Slovenj Gra- dec (112), Dravograd (25), Muta (81), Vuzenica (141), Radlje ob Dravi (101), Podvelka (93), Ribnica na Pohorju (177)	736,9		LAS MDD - Mislinska in Dravska do- lina - zadruha za razvoj podeželja z.b.o.	Mislinja (76), MO Slovenj Gra- dec (112), Dravograd (25), Muta (81), Vuzenica (141), Radlje ob Dravi (101), Podvelka (93), Ribnica na Pohorju (177)	736,9	736,9

18	LAS Dolenjska in Bela krajina	MO Novo mesto (85), Šentjernej (119), Škocjan (121), Mirna Peč (170), Semič (109), Metlika (73), Črnomelj (17), Mokronog-Trebelno (199), Šentrupert (211), Šmarješke Toplice (206), Straža (203), Mirna (212)	1.251,9	Zmanjšanje površine LAS zaradi prehoda občin: Dolenjske Toplice, Trebnje in Žužemberk v LAS STIK	LAS Dolenjska in Bela krajina	MO Novo mesto (85), Šentjernej (119), Škocjan (121), Mirna Peč (170), Semič (109), Metlika (73), Črnomelj (17), Mokronog-Trebelno (199), Šentrupert (211), Šmarješke Toplice (206), Straža (203), Mirna (212), Dolenjske Toplice (157), Trebnje (130), Žužemberk (193)	1.689,7	1659,3
19	LAS Zgornje Savinjske in Šaleške doline	Gornji Grad (30), Ljubno (62), Luče (67), Mozirje (79), Nazarje (83), Rečica ob Savinji (209), Solčava (180), Šmartno ob Paki (125), Šoštanj (126), MO Velenje (133)	705,6	Zvečanje površine LAS zaradi združitve z LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline oziroma vključitve občin Šmartno ob Paki, Šoštanj, MO Velenje	LAS Društvo za razvoj podeželja Zgornje Savinjske doline	Gornji Grad (30), Ljubno (62), Luče (67), Mozirje (79), Nazarje (83), Rečica ob Savinji (209), Solčava (180),	508,3	508,3
20	LAS s Ciljem	Cerkno (14), Idrinja (36), Logatec (64)	598,2	Novonastala LAS z vključitvijo občin: Cerkno in Idrinja (prej LAS za razvoj) ter Logatec (prej LAS Po poteh dediščine od Idrjice do Kolpe)	LAS Društvo za razvoj podeželja Šaleške doline	Šmartno ob Paki (125), Šoštanj (126), MO Velenje (133)	197,3	184,7
21	LAS Notranjska	Bloke (150), Cerknica (13), Loška dolina (65)	482,9	Novonastala LAS z vključitvijo občin: Bloke, Cerknica in Loška dolina (prej LAS Po poteh dediščine od Idrjice do Kolpe)				

22	LAS Gorenjska košarica	Bled (3), Bohinj (4), Cerklje na Gorenjskem (12), Gorje (207), Jesenice (41), Jezerško (163), MO Kranj (52), Kranjska Gora (53), Naklo (82), Preddvor (95), Radovljica (102), Šenčur (117), Tržič (131), Žirovnica (192)	1.624,3		LAS Gorenjska košarica	Bled (3), Bohinj (4), Cerklje na Gorenjskem (12), Gorje (207), Jesenice (41), Jezerško (163), MO Kranj (52), Kranjska Gora (53), Naklo (82), Preddvor (95), Radovljica (102), Šenčur (117), Tržič (131), Žirovnica (192)	1.624,3	1589,6
23	LAS Ovtar Slovenskih goric	Benedikt (148), Cerkevjak (153), Duplek (26), Lenart (58), Pesnica (89), Sveta Ana v Slovenskih goricah (181), Sveti Andraž v Slovenskih goricah (182), Sveti Jurij v Slovenskih goricah (210), Šentilj (118), Sveta Trojica v Slovenskih Goricah (204)	402,9	Zvečanje površine LAS z vključitvijo občin: Pesnica, Duplek, Šentilj (prej TOTI LAS) ter Sveti Andraž v Slovenskih goricah (prej Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah)	Društvo za razvoj podeželja LAS Ovtar Slovenskih goric	Benedikt (148), Cerkevjak (153), Lenart (58), Sveta Ana v Slovenskih goricah (181), Sveti Jurij v Slovenskih goricah (210), Sveta Trojica v Slovenskih Goricah (204)	204,5	204,5
24	LAS Zasavje	Hrastnik (34), Trbovlje (129), Zagorje ob Savi (142)	263,7		LAS Društvo za razvoj podeželja Zasavje	Hrastnik (34), Trbovlje (129), Zagorje ob Savi (142)	263,7	251,1
25	LAS UE Ormož	Ormož (87), Središče ob Dravi (202), Sveti Tomaž (205)	212,5	Novonastala LAS z vključitvijo občin: Ormož, Središče ob Dravi in Sveti Tomaž (prej LAS Priekljaja)				
26	TOTI LAS	MO Maribor (70), Kungota (55)	196,5	Zmanjšanje površine LAS zaradi prehoda občin Pesnica, Duplek in Šentilj v LAS Ovtar Slovenskih goric	TOTI LAS	MO Maribor (70), Kungota (55), Pesnica (89), Duplek (26), Šentilj (118)	377,3	339,7

27	LAS Spodnje Savinjske doline	Braslovče (151), Polzela (173), Prebold (174), Tabor (184), Vransko (189), Žalec (190)	334,8	LAS Spodnje Savinjske doline	Braslovče (151), Polzela (173), Prebold (174), Tabor (184), Vransko (189), Žalec (190)	334,8	334,8
28	LAS V ob-jemu sonca	MO Nova Gorica (84), Brda (7), Miren -Kostanjevica (75), Renče-Vogrsko (201), Šempeter-Vrtojba (183)	458,7	LAS Jugo-zahodnega dela Severne Primorske	MO Nova Gorica - del (84), Brda (7), Miren -Kostanjevica (75), Renče-Vogrsko (201), Šempeter-Vrtojba (183)	294,1	283,1
29	LAS Bogastvo podeželja	Kidričevo (45), Hajdina (159), MO Ptuj (96), Destrnik (18), Trnovska vas (185), Jursinci (42), Dornava (24), Markovci (168)	311,8	Društvo bogastvo podeželja ob Dravi in v Slovenskih goricah	Kidričevo (45), Hajdina (159), MO Ptuj (96), Destrnik (18), Trnovska vas (185), Jursinci (42), Dornava (24), Markovci (168), Sveti Andraž v Slovenskih goricah (182)	329,4	303,8
30	LAS Prlekija	Apače (195), Gornja Radgona (29), Križevci (166), Ljutomer (63), Radenci (100), Razkrižje (176), Sveti Jurij ob Ščavnici (116), Veržej (188)	388,7	LAS Prlekija	Apače (195), Gornja Radgona (29), Križevci (166), Ljutomer (63), Radenci (100), Razkrižje (176), Sveti Jurij ob Ščavnici (116), Veržej (188), Ormož (87), Središče ob Dravi (202), Sveti Tomaž (205)	601,1	601,1
31	LAS Po poteh dediščine od Turjaka do Kolpe	Dobrepolje (20), Kočevje (48), Kostel (165), Loški Potok (66), Osilnica (88), Ribnica (104), Sodražica (179), Velike Lašče (179)	1.191,6	LAS Po poteh dediščine od Idrjice do Kolpe	Logatec (64), Cerknica (13), Bloke (150), Loška dolina (65), Dobrepolje (20), Kočevje (48), Kostel (165), Loški Potok (66), Osilnica (88), Ribnica (104), Sodražica (179), Velike Lašče (179)	1.811,4	1811,4

32	LAS za območje občin Ankaran, Izola, Koper in Piran	Ankaran (213), Izola (40), MO Koper (50), Piran (90)	384,4	Vključitev novonastale občine Ankaran (prej občina Koper)	LAS Istre	Izola (40), MO Koper (50), Piran (90)	384,4	358,5
33	LAS Barje z zaledjem	Brezovica (8), Borovnica (5), Dobrova-Polhov Gradec (21), Horjul (162), Log - Dragomer (208), Vrhnika (140)	410,1		LAS Barje z zaledjem	Brezovica (8), Borovnica (5), Dobrova-Polhov Gradec (21), Horjul (162), Log - Dragomer (208), Vrhnika (140)	410,1	410,1
34	LAS Drava	Selnica ob Dravi (178), Lovrenc na Pohorju (167), Ruše (108)	209,7	Zvečanje površine LAS zaradi vključitve občin Lovrenc na Pohorju in Ruše, ki v obdobju 2007-2013 nista bili vključeni v izvajanje LEADER	LAS Jabolko	Selnica ob Dravi (178)	64,5	64,5
35	LAS Sožitje med mesom in podeželjem	Grosuplje (32), Ig (37), MO Ljubljana (61), Škofljica (123)	550,9	Zmanjšanje površine LAS zaradi prehoda občine Ivančna Gorica v LAS Suhe krajine, Temenice in Krke (STIK)	LAS Sožitje med mesom in podeželjem	Grosuplje (32), Ig (37), MO Ljubljana (61), Škofljica (123), Ivančna Gorica (39)	777,9	614,1
36	LAS Krasa in Brkinov	Divčača (19), Hrpelje-Kozina (35), Komen (49), Sežana (111)	660,0	Zvečanje površine LAS z vključitvijo občine Komen (prej LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa	LAS Krasa in Brkinov	Divčača (19), Hrpelje-Kozina (35), Sežana (111)	557,3	557,3

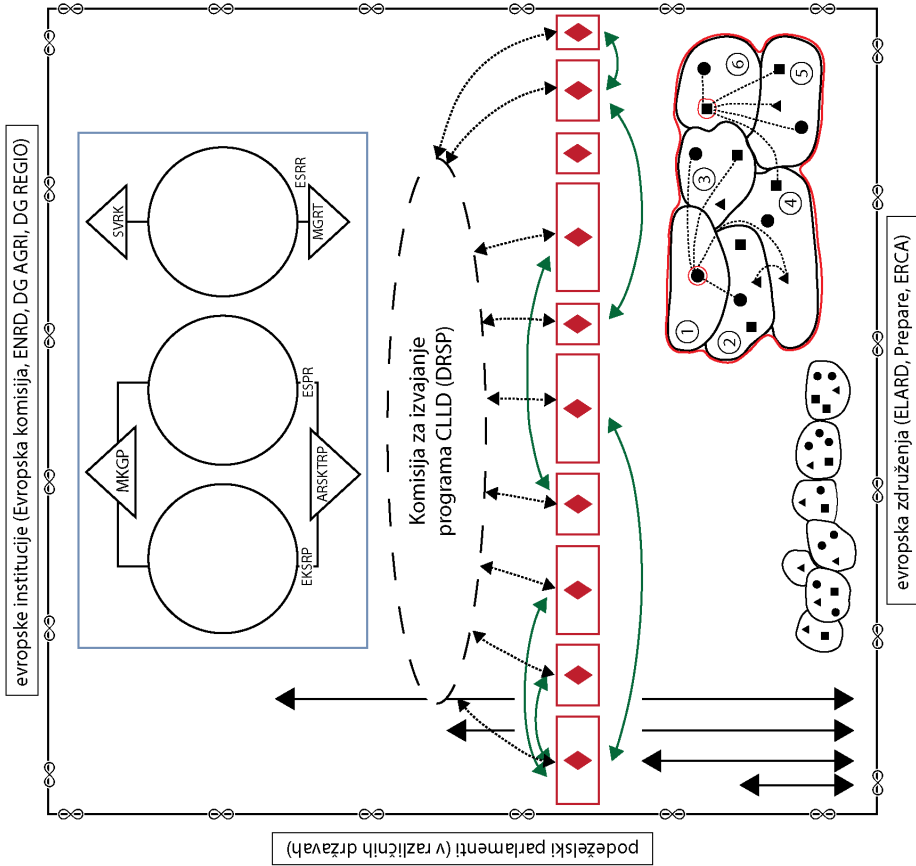
37	LAS Vipavska dolina	Ajdovščina (1), Vipava (136)	352,6	Zmanjšanje površine LAS zaradi prehoda občine Komen v LAS Krasa in Brkinov	LAS Zgornje Vipavske doline in Komenskega Krasa	Ajdovščina (1), Vipava (136), Komen (49)	455,3	455,3
		Skupaj (površina)	20.273,1			Skupaj (površina)	19.739,6	19.349,6

* Vsebinska preglednica je neposredno povezana s Sliko 16.

** Vključena celotna območja občin.

*** Izključena območja naselij z več kot 10.000 prebivalci (Škofja Loka, Kamnik, Celje, Novo mesto, Velenje, Jesenice, Kranj, Trbovlje, Maribor, Nova Gorica, Ptuj, Izola, Koper, Ljubljana, Murska Soobota, Domžale).

LEADER/ CLLD POKRAJINA V SLOVENIJI

- Meža za podelje
- Koordinacijski odbor CLLD za 2014–2020
- organ upravljanja
- plačilna agencija, posredniški organ
- financiranje iz treh skladov (EKSRP, ESRR, ESFR)
- Društvo za razvoj slovenskega podeželja (DRSP)
- povezave in sodelovanje med lokalnimi akcijskimi skupinami v Sloveniji
- lokalne akcijske skupine v Sloveniji
- organi LAS
  - S skupščina
  - P predsednik
  - U upravni odbor
  - N nadzorni odbor
- vodilni partner
- območje lokalne akcijske skupine
- 1,2,3, itd. število občin, vključenih v lokalno akcijsko skupino
- akterji in deležniki na podeželju
  - ..... povezave med sektorji in akterji
  - javni sektor
  - ▲ zasebni sektor
  - nevladni sektor

Avtorji

Irma Potočnik Slavič, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, e-pošta: irma.potocnik@ff.uni-lj.si

Tomaž Cunder, Kmetijski inštitut Slovenije, Hacquetova ulica 17, 1000 Ljubljana, e-pošta: tomaz.cunder@kis.si

Eva Šabec Korbar, članica Društva za razvoj slovenskega podeželja, e-pošta: sabec.eva@gmail.com

Matej Bedrač, Kmetijski inštitut Slovenije, Hacquetova ulica 17, 1000 Ljubljana, e-pošta: matej.bedrac@kis.si

Goran Šoster, Prleška razvojna agencija, Giz, Prešernova ulica 2, 9240 Ljutomer, e-pošta: goran@prlekija.com

Doslej izdane publikacije iz zbirke GeograFF

GeograFF 1 – 2008

Matej Ogrin: Prometno onesnaževanje ozračja z dušikovim dioksidom v Ljubljani

GeograFF 2 – 2008

Barbara Lampič: Kmetijstvo v Mestni občini Ljubljana: relikv ali razvojni potencial

GeograFF 3 – 2008

Marijan M. Klemenčič, Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič: Življenjska (ne)moč obrobni podoželskih območij v Sloveniji

GeograFF 4 – 2009

Katja Vintar Mally: Države v razvoju – med okoljevarstvom in razvojnimi težavami

GeograFF 5 – 2009

Več avtorjev: Okoljski učinki prometa in turizma v Sloveniji

GeograFF 6 – 2010

Andrej Černe, Simon Kušar: The System of Indicators for Regional Development, Structure and Potentials

GeograFF 7 – 2010

Irma Potočnik Slavič: Endogeni razvojni potenciali slovenskega podoželja

GeograFF 8 – 2010

Marko Krevs, Dejan Djordjević, Nataša Pichler-Milanović (ur.): Challenges of spatial development of Ljubljana and Belgrade

GeograFF 9 – 2010

Barbara Lampič, Dejan Rebernik (ur.): Spodnje Podravje pred izzivi trajnostnega razvoja

GeograFF 10 – 2011

Karel Natek (ur.): Mali vodni tokovi in njihovo poplavno ogrožanje Ljubljane

GeograFF 11 – 2011

Irena Mrak: High Mountain Areas and Their Resilience to Tourism Development

GeograFF 12 – 2012

Darko Ogrin (ur.): Geografija stika Slovenske Istre in Tržaškega zaliva

GeograFF 13 – 2014

Dušan Plut: Sonaravni razvoj Slovenije – priložnosti in pasti

GeograFF 14 – 2014

Matej Ogrin, Katja Vintar Mally, Anton Planinšek, Griša Močnik, Luka Drinovec, Asta Gregorič, Ivan Iskra: Onesnaženost zraka v Ljubljani

GeograFF 15 – 2014

Dejan Cigale, Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič, Blaž Repe (ur.): Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji

GeograFF 16 – 2015

Renata Slabe Erker, Barbara Lampič, Tomaž Cunder, Matej Bedrač: Opredelitev in merjenje trajnosti v kmetijstvu

GeograFF 17 – 2015

Tatjana Resnik Planinc, Matej Ogrin, Mojca Ilc Klun: Trajnostna mobilnost v procesu izobraževanja

GeograFF 18 – 2016

Matej Ogrin, Katja Vintar Mally, Anton Planinšek, Asta Gregorič, Luka Drinovec and Griša Močnik: Nitrogen Dioxide and Black Carbon Concentrations in Ljubljana

GeograFF 19 – 2016

Irma Potočnik Slavič, Dejan Cigale, Barbara Lampič, Anton Perpar, Andrej Udovč: (Ne) raba razpoložljivih virov na kmetijah v Sloveniji

GeograFF 20 – 2016

Barbara Lampič, Matej Bedrač, Tomaž Cunder, Maja Klun, Irena Mrak, Renata Slabe Erker: Trajnostna naravnost kmetijstva v slovenskih regijah

GeograFF 21 – 2017

Barbara Lampič, Darko Ogrin (ur.): Ljudje in okoljske spremembe skozi čas

GeograFF 22 – 2017

Darko Ogrin (ur.): Kamniška Bistrica – geografska podoba gorske doline

GeograFF 23 – 2017

Tatjana Resnik Planinc, Matej Ogrin, Mojca Ilc Klun, Kristina Glojek: Implementation of Sustainable Mobility in Education

GeograFF 24 – 2019

Blaž Repe (ur.): Fizična geografija Jezerskega z dolino Kokre

GeograFF 25 – 2022

Geografski oris občine Loški Potok

